

Maurits Wertheim

Vorst van de ballingschap

VORST VAN DE BALLINGSCHAP

Dit boek is eigendom van
O. Vilroyc-Dranol

VERDE DEUR

MCMLXXV

BLZVIER - AMSTERDAM/BRUSSEL

Van Maurits Wertheim verschenen bij Elsevier

DE SOETE BAZINNE
DE LAATSTE LEVANO
BANVLOEK
IZZUDAAR
ER IS GEEN GISTEREN,
ER IS GEEN MORGEN
ISAAC DE FUENTES
VORST VAN DE BALLINGSCHAP

Maurits Wertheim

vorst van de ballingschap

ZESDE DRUK

MCMLXXV

ELSEVIER - AMSTERDAM/BRUSSEL

Hoewel dit een historische roman is, gesitueerd in het Rotterdam van het tweede kwart der negentiende eeuw, zijn de personen die er in voorkomen en hun lotgevallen geheel ontsproten aan de verbeelding van de schrijver. Elke overeenkomst van namen of levensomstandigheden met personen die werkelijk hebben bestaan of gebeurtenissen die hebben plaatsgehad, is louter toeval.

Omslagontwerp: Robert Nix

© MCMLVI Elsevier Nederland B.V., Amsterdam/Brussel
D/MCMLXXV/0199/155 ISBN 90 10 01427 4

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

I

ADAM EN EVA EN... DE BUURT

De kleine jongen keek op naar de baardige, forse man.

Angst en een vraag zijn in de ogen van dit tienjarige kind, dat in zijn versleten kleren in het lompenpakhuis staat.

De man in zijn morsige, oude linnen jas krabt zich peinzend luchtig achter het oor en zet het keppeltje op het achterhoofd wat recht.

„Wat zal ik je zeggen, David Houtkruier, wat moet ik beginnen met zo'n kleine schlemiel bij zulke grote hopen oudroest? Waarom moet je mij vragen of ik werk voor je heb? Nou, waarom moet uitgerekend ik beginnen een groot koopman van je te maken?”

„Moeder zegt dat u een goed mens bent. En we hebben het geld zo nodig.”

„Je moeder zegt... je moeder zegt!! Weet ze veel van de goedheid van Brammie Koperentuit. En het geld? Welke rijkdommen verwacht je moeder van een lorrenkoopman?”

„Moeder zegt dat u grote zaken doet. Dat u méér doet dan men weet.”

„Als je moeder dát heeft gezegd, dan weet men meer dan ik... en dan ik doe. Hoeveel moet je vrijdagavond wel mee naar huis brengen? Ben ik aangewezen voor de kippesoep?”

„We eten nooit kippesoep.”

„Oi... jidden en geen kippesoep op vrijdagavond?”

„Moeder is weduwe, dat weet u toch wel? En weduwen zijn altijd arm,” zegt het jongetje korzelig en schopt nerveus een stukje oud ijzer weg.

„Weet ik, weet ik. Maar lorrenmannen zijn ook geen Rothschild. Hoeveel zal ik je betalen?”

Brammie Koperentuit drement wat op en neer, vervolgt dan gemoedelijk: „Hoe kan Haqodaush boroech hoe¹ iemands geweten zo zwaar belasten. Geef ik te veel, dan heb ik geen rust, want zaken zijn zaken. Geef ik te weinig, lig ik óók wakker. David Houtkruier, ik zal mijn geweten rust geven en je dus niet nemen. Heb ik vrede met dit en met dat.”

„We zijn arm, meneer Lezer. Toe, doe een mitswe.”

„Wie heeft je dat voorgezegd: doe een mitswe?”

„Niemand.”

„Luister, David Houtkruier. Niemand bestaat niet. Die niemand is iemand. Dat is God. Hij sprak dóór jou om mij een Hem welgevallige daad te laten doen. Ik zal je daarom nemen. Ik zal je betalen zoveel als een wijs man kan verantwoorden tegenover z'n zaken en z'n hart. Ik zal je geven . . . één gulden in de week. En met de feestdagen . . . nou . . . wacht af!”

David Houtkruier rent weg. Zijn hartje bonst hem in de keel als hij terug is bij zijn moeder, in de keuken van het kleine bovenhuis in de drukke, nauwe zijstraat.

„Heeft ie je genome?”

„Ja moeder, twintig stuiver in de week,” hijgt hij.

„Zegen op z'n hoofd, broche op jouw hoofd, David. Een groot mens is ie, een edel mens. Pas op dat je bescheiden blijft en niet direct de baas wil zijn. En dat ie wat aan je verdient.”

Dan draait zij zich om en snuit omstandig haar neus. Snuift behaaglijk de geur op, die opstijgt uit de soeppan op de kachel. En neuriet.

Sheintje Rosenfeld komt boven. Haar vormloze lichaam hijgt van inspanning en moeizaam wringt zij zich op een stoel, die

1 Achter in dit boek vindt de lezer een lijst waarin enige joodse woorden en uitdrukkingen zijn verklaard.

tussen de keukenkast en de tafel staat. Met haar dikke hand wuift zij iets denkbeeldigs naar zich toe en smakt hard en nadrukkelijk. Rachel Houtkruier kijkt haar boos aan.

„Kan men niet vragen, Sheintje? Ben ik Izebel? Moet men zo'n vertoning maken voor een kom soep?”

„Ik vraag niet, dat weet je. En mag men menoege hebbe, allénig al van de geur? Ik zal 'n kop soep van je neme, dáár!”

Dan blaast zij heftig tegen de gloeiende soep, die Rachel haar toeschuift, neemt te vroeg een volle lepel en spuwt het kokende vocht weer terug in de kom.

„Ken me niet zegge, pas op de hitz? Hoe ken me z'n beste vriendin de mond laten verbrande? Hoe kán men?”

„Zwijg stil, je kan weten dat ik geen kouwe soep kook. Hoor toe, David is geplaatst bij Brammie Koperentuit.”

„Ai mij. Hoe kan men! Hoe kan men zo'n kind in de leer doen bij zo'n verschwarzter nar. Stapelmesjogge is-tie.”

„David zal groot worde, dat voel ik. Natuurlijk zal ie niet bij Brammie blijve, maar voor een begin? Wat is d'r tegen?”

„Je mot het zelf wete, zo'n kind in de vodde. Bij mij hoef ie em niet meer te sture. Ik heb vlooië genog in dat ouwe huis.”

„Drink je soep en verstoor me niet. En dan, ik kan het geld goed gebruiken.”

„Dat geld, dat geld? De rijkdommen van Brammie! Hoor toe, misschien ja geeft ie vijf stuivers in de week.”

„Sheintje, zou je nou graag weten hoeveel?”

„Hoeveel? Zeg liever hoe weinig.”

„Nou, dan niet. Moet je nog soep?”

„Ja, ik mot daar nog soep! Ja, ik zal daar nog soep ete bij een mens als jij. Snauwt en grauwt tegen me. Tegen mijn, die et goed meent met dat schaap David!”

Zij slaat de handen voor het dikke gezicht en huilt opeens onbedaarlijk.

„Sheintje, Sheintje, wat maak je weer een komedie. En al grien je nou tot Grote Verzoendag, dan nog zal je niet wete, hoeveel stuiver David verdient.”

Sheintje Rosenfeld staat op; schuift verachtelijk de lege soepkom naar het midden van de tafel, stampvoet en zegt: „Goes, goes, laat 'm dan verkommere tussen die vodde, laat 'm dan mesjogge make door die nar, maar mijn heb ie dan nou voor het laat gezien. Hoor toe, een lam bij een nar, die sjmoest of tie de rebbe is. En soep heb ie me ook voor het laat ingeschonke. Wòh, soep! Gotewater met een luchie, dáár!”

Kwaadaardig stampt zij de keuken uit, stommelt met haar zware lichaam de trap af. Rachel Houtkruier gaat haar achterna, wacht totdat zij op het midden van de trap is en zich moeilijk kan omdraaien. Dan roept zij: „Gotewater met een luchie? Je zult oud worde, voordat je ooit weer soep van me krijgt. En ga nou maar roddelen bij Jachetje Sternfeld. Misschien ja, krijg ie daar soep van kalfsborst en zwezerik en gehakt en mergpijp. Misschien ja wor ie dan niet goed van de vettigheid. Misschien ja, misschien ja.”

Met een harde klap gooit Rachel Houtkruier de keukendeur dicht, gaat op de stoel zitten, waarvan Sheintje is opgestaan, en wist met een punt van haar schort een traan uit de ogen.

„Jacob, Jacob, waarom ben je van me weggenomen? Jacob, wat is een vrouw alléén.”

Zij opent de vuurdeur van het fornuis en staart in de vlammen. Want Rachel kijkt graag in het vuur; het maakt haar rustig en dan kan zij nadenken. En zij denkt aan haar man Jacob, die is omgekomen in een stormnacht, toen hij met het veer over de Moerdijk ging, om linnen te gaan kopen in Vlaanderen. Sinds zijn dood is het bergaf gegaan. Het kleine kapitaaltje, dat hij moeizaam had opgespaard om langzaam zijn zaken uit te breiden, is in de vijf jaren na zijn dood vrijwel opgeteerd. Nu overlegt Rachel met zichzelf, want kinderen grootbrengen zonder nieuwe inkomsten is onmogelijk. Zij gelooft, dat zij er komen kan als zij tracht wat meer naaiwerk te krijgen en zo nu en dan gaat helpen in de keukens van de rijke families, wanneer die een feest geven. En als David nu gaat verdienen en straks wat meer, dan zal het haar misschien gegeven zijn om

niet te moeten vragen bij de gemeente. Want het is niet aantrekkelijk, die gang naar het kruisverhoor van de parnassijns.

Zij leunt met het hoofd tegen de muur; het nog jeugdige lichaam is gestrekt, de handen liggen werkeloos in haar schoot. De vlammen bespelen het mooie gezicht en laten de donkere ogen fonkelen in de zwaarbeschaduwde oogholten. Zij denkt aan Gershom Speyer, de rijke slager, die haar achtervolgt met zijn attenties en haar altijd meer gewicht geeft, dan zij vraagt en betaalt. Hij is niet lelijk, maar zij rilt bij de gedachte dat hij altijd een weë vleeslucht om zich heeft en dat zij steeds zijn bebloede kleren zou moeten wassen. En dan zijn ogen; die hete ogen, die haar ontkleden, telkens wanneer hij haar ziet. Zij springt op en verbergt uit schaamte het gezicht in de holte van haar arm, maar het beeld van de begerige Gershom wil niet wijken. Dan begint het in haar te spreken en zij hoort de argumenterende stem, die zegt dat David dan niet meer naar de lompenkoopman hoeft te gaan om twintig stuivers te verdienen en dat hij zal kunnen leren, misschien wel naar de Hoge School, later. En haar andere kinderen, Tamar en Uria, zullen straks niet behoeven te smeken om een minderwaardig baantje. En zij zelf. Niet meer bij flakkerend kaarslicht tot diep in de nacht mooie japonnen naaien of de ogen bederven met petietierig verstelwerk. En niet meer behoeven te helpen bij de rijke families; in de keuken van een snauwende keukenmeid. En met restjes in een pannetje, die zij mag meenemen, samen met het kleine loon en haar deel van de fooien. Gershom is rijk en zij en de kinderen zouden goed kunnen leven en haar japonnetjes zou ze zelf niet meer behoeven te maken. Maar Gershoms ogen en zijn begeerte, zij kán er niet aan wennen. Zij kan geen gemeenschap hebben met deze vijftigjarige weduwnaar, die haar dertigjarige lichaam verteren wil met zijn grenzeloze drift.

Zij zucht, dan glimlacht zij wanneer zij denkt aan de spreuk, die zij voor zichzelf heeft bedacht 'Beter begeerd, dan verbruikt'. Dan hoort zij haar dochter Tamar naar boven komen en haar gemoed loopt vol vreugde. En als Tamars prachtige

kindergezichtje haar om de deur toelacht, is iedere gedachte aan Gershom Speyer verdwenen.

Het werd maandag, de eerste dag van Davids dienst bij Brammie Koperentuit. Zijn moeder had hem een oud hesje laten aantrekken, een gelapte, halflange broek met splitjes in de pijpen en zware wollen sokken. Op zijn achterhoofd draagt hij een klein, zwart kapje, dat omkruld wordt door zijn glanzende donkere haar. Alles aan zijn kleren is armelijk, maar het is helder en fris. En als vreugdevolle nuance heeft Rachel Houtkruier een grote, gekleurde lavalère om zijn hals gestrikt.

Onder zijn arm draagt hij zijn pakje brood en een kleine wijnfles vol met warme thee steekt uit zijn broekzak.

Voordat hij binnenstapt kijkt hij nog even naar het uithangteken van de lompenhandel, een grote roodkoperen waterketel met een forse tuit, die dreigend en heerszuchtig over de straat hangt. En aan deze ketel dankt Abraham Lezer zijn bijnaam Brammie Koperentuit.

„Morge, Brammie,” zegt hij opgewekt en kijkt weer op naar de forse man.

„Sholaum aleichèm, David Houtkruier, vrede zij met u, als je geen Hebreeuws verstaat. Komt binnen in dit paleis van de mammon. En voordat je echt bij me in dienst treedt, zal ik je wat vertellen. Als vrije jongen van dit ontmantelde getto heb je het recht om me Brammie Koperentuit te noemen. Maar nu je het juk der dienstbaarheid op je geladen hebt, ben ik voor jou mijnheer Abraham Lezer. Heb je dat begrepen, David?”

„Ja, Brammie.”

„Oi, ezel, wat heb ik je zojuist gezegd?”

„Ja, Brammie, maar daaraan moet men toch eerst wennen? Kan men ineens afgooien, waaraan men jarenlang gewend is?”

Abraham Lezer nippt zijn ogen tot een spleet, tuurt naar het zonlicht dat op de huizen van de overkant schijnt op deze voorjaarsdag.

„Men kan niet afgooien, wat men jarenlang gewend is? David Houtkruier, wie heeft je dat gezegd?”

„Niemand, Brammie”.

„Niemand? Ik zeg, David, dat als je denkt dat niemand je iets heeft gezegd, het juist iemand is geweest. En die iemand is altijd het Opperwezen. David, God maakt gein met me; dit is nou al de tweede keer, dat Hij me antwoordt door jou heen. Je bent gebensht, David Houtkruier.”

„Maar hoe moet ik je dan noemen, Brammie, nu God door me heen met jou sjmoest?”

„David, God heeft me door jou aangesproken met Brammie. Hoe zou je nu zelfs durven zeggen ‘mijnheer’ Abraham Lezer? Denk eraan, dat je God niet verstoort.”

„Ja, Brammie.”

Abraham Lezer knikt tevreden.

„Nou, ik zal je aan het werk zetten. Leg eerst je brood op een schone plek.”

David zoekt een schone plaats in het donkere pakhuis, maar vindt er geen.

„Brammie, alles is zo vuil hier. Als ik het neerleg eet ik straks brood met levend vlees.”

„Kwajongen, er zijn hier geen vlooiën. Hoe kom je aan zo’n brutaliteit. Vlooiën tussen mijn goederen? Ik heb er nog nooit een gezien.”

„Men denkt zo, Brammie.”

„Men denkt, men denkt? Men denkt helemaal niet . . . of . . . men denkt tóch! God heeft weer door je gesproken, David. Want nu heeft Hij niets meer of minder gezegd, dan dat je hier niet eten zult. Dat je prettig zult eten, boven, bij mij in de kamer. Bij Josina, mijn huishoudster. Ga naar boven en breng daar je brood.”

De hele morgen hield Abraham Lezer de jongen bij zich en liet hem niet werken. Want telkens was er weer iets anders waarover hij begon te praten. Bovendien kwamen er geregeld leurders met hun wagens en dan moest Abraham bij de weegschalen staan en toezicht houden op het storten van de gekochte lompen en afvallen. Hij had geen personeel en toch

werkte hij nooit met zijn handen. De leurders moesten zelf wegen, maar daar stond Abraham Lezer dan ook altijd bij. Voorts moesten zij het gewogene storten op een aangewezen plaats en dan betaalde hij uit. Altijd iets méér dan de concurrentie, die met knechten werkte. En voor de afvoer van zijn goederen had hij ook een systeem. Op gezette tijden verkocht hij zijn gehele voorraad aan één groothandelaar. Hij deed dit tegen een lage prijs, met de mededeling dat hij ermee ophield. Hij bedong een bedrag voor alles te zamen, gaf de sleutels van het pakhuis en wanneer dat door de knechts van de groothandelaar was leeggehaald én schoongemaakt, begon Abraham Lezer opnieuw. De branche kende reeds jaren de methode van Lezer, liet hem zijn plezier om deze truc, kocht goedkoop en goed gesorteerd en lette verder niet op hem, totdat hij weer overging tot de 'klysmas', zoals Abraham dit schoon uitverkoop betitelde.

Klokslag twaalf uur sluit Abraham de deuren van zijn pakhuis; reeds om kwart voor twaalf laat hij niemand meer bij de schalen. Hij zegt tegen David: „Ga mee naar boven. En eet. Josina zal je een bordje geven.”

De zware man gaat statig de trap naar het bovenhuis op. Daar betreedt hij zijn slaapkamer om zich te wassen. Als hij, gekleed in zijn lange kamerjas en met een schoon kapje op het hoofd, zijn woonkamer binnenstapt, zit David reeds aan tafel. Hij heeft zijn brood uitgepakt en op het bordje gelegd, dat de huishoudster hem heeft gegeven, te zamen met een glas. Zijn wijnflesje met thee staat er naast.

Abraham Lezer kijkt de jongen opeens streng aan met zijn grijze ogen onder zware wenkbrauwen; en strijkt langzaam zijn baard.

„David Houtruier! Heiden! Zoon van de Baäl!”

Verschrikt staat de jongen op, kijkt verward naar Abraham Lezer en de huishoudster, die is binnengekomen met een dampende soepterrine.

„Sinds wanneer val je aan op je voedsel als een beest?”

Sinds wanneer was je je handen niet, voordat je het grootse geschenk van Haqodaush boroech hoe in je mond steekt?"

„Ik heb er niet aan gedacht, Brammie."

„Oi, hoe kan men niet denken aan zijn eerste plicht, wanneer men begerig voor zijn voedsel zit? Ga naar de keuken en was je handen. En ik zal God vragen om het niet in Zijn grote boek te schrijven."

Terwijl David zijn handen wast in de keuken, zegt Josina de huishoudster: „Hoe kan men!"

„Wat? Wat bedoelt het orakel?"

„Hoe kan men een kind laten aanzitten met een schamel stuk brood en nebbisj thee? En zelf warm gaan eten?"

Hij kijkt haar nadenkend aan, aldoor zijn baard strijkend: „Je hebt een groot hart, Josina. Een héél groot hart."

„Je hebt er jaren over gedaan om dit eerst nu te zien, Brammie. Twintig jaar."

„Twintig jaren, zeg je? En ik zal nog twintig jaren nodig hebben om te zien of ik goed heb gezien," antwoordt hij, terwijl hij zijn ogen gesloten houdt.

„Versta ik goed?" vraagt de huishoudster.

„Nee, nóg niet. Daar komt de jongen. Begiet hem met je moederlijke gevoelens, zodat de druk op mij wat minder wordt."

„Faun," scheldt zij heftig.

David komt schuchter binnen, gaat stilletjes zitten en staart op het soepbord, dat Josina voor hem heeft neergezet. Dan zoeken zijn ogen het bordje met brood en het flesje thee. Zij stonden op de commode.

„Je brood zal ik aan de honden geven, David," zegt Josina.

„Gelijk Izebel gegeten is," gromt Abraham.

Josina kijkt woedend, schept de drie borden vol.

Abraham Lezer vouwt de handen, sluit de ogen en zegt hardop de zegenspreuken voor de maaltijd. Dan doopt hij zijn lepel in de soep en slurpt behaaglijk. David eet stil en langzaam; zijn ogen dwalen door de kamer en zien de rijkdom. Prachtige

schilderijen hangen aan de muren, een antieke kussenkast staat aan de lange wand. Op de vloer ligt een bloedrood Perzisch kleed met duizend figuren, aan het plafond hangt een kaarsenkroon, waaraan lange kristallen prisma's flonkeren. En overal verspreid antiek en curiosa, koperwerk, porselein en zilver.

„Het is de bedoeling van Josina, dat je geen brood meer meebrengt, David; dat je iedere middag hier eet. Vertel dat aan je moeder,” zegt Lezer als zijn bord is leeggegeten. Davids lip begint te trillen, zijn ogen worden vochtig. Abraham en Josina kijken hem verbaasd aan.

„Nah, was ies?” vraagt Abraham mild.

„Ik wil niet zo goed eten. Ik wil niet méér hebben dan moeder en Tamar en Uria. Ik kan tóch niet eten, wanneer ik er aan denk dat ze nou brood hebben met niks als een lik boter.”

„Wie heeft je gezegd, dàt te zeggen, David Houtkruier?”

„Niemand.”

„Ai, mij. Weer heeft God door je gesproken. Oi, Oi, hoe kan ik. Josina, wat nou? Als God niet wil, dat David meer en beter heeft dan zijn moeder, dan moet hij hier niet eten.”

„Of God heeft bedoeld, dat jij, Brammie, dan óók maar brood zult eten, 's middags. Brood met een kriezel boter en dat David dan hier kan blijven zonder gewetenswroeging,” antwoordt Josina en haar ogen vonken.

„Dat kán God bedoeld hebben, Josina van Cleeff, maar het kan óók dat God aan David en mij het genoeg laten en dat Josina volgens Zijn opdracht warm eten zal bereiden voor Rachel en Tamar en Uria.”

„Als God bedoeld heeft, dat Josina voor vele mensen moet koken, dan had Hij haar keukenmeid gemaakt in het weeshuis, Abraham Lezer, in het weeshuis, waar velen een goede maaltijd ontberen, ondanks het regentschap van Abraham Lezer. Daarop wacht ik nu en zolang zal ik geen eten koken voor Rachel en haar kinderen. Maar ik zal wel naar Rachel gaan en met haar spreken. Dat wèl.”

Zij staat op, neemt de lege borden en gaat naar de keuken voor de volgende schotel.

„David Houtkruier, ik weet niet wat de Schepper gedacht heeft, maar toen, mét die rib, nam Hij gelijktijdig de rust uit ons lichaam.”

David staart hem met grote ogen aan en zegt: „Dat begrijp ik niet, Brammie.”

„Alles wat men begrijpt, voelt men niet, David. Wat men niet begrijpt, doet pijn in ons gemoed. Heb je pijn?”

„Nee, Brammie.”

„Dan deugt mijn sjmoes niet of er hapert iets aan je gemoed, David.”

Josina komt weer binnen met een schotel, waarop een groot stuk vette kalfsborst ligt. Zij zet de schotel voor Abraham en reikt hem het grote vleesmes en de vork. Dan gaat zij weer om de schalen met groente en aardappelen.

Abraham begint te snijden.

„David, lus je kalfsborst?”

David knikt stil.

„Veel?”

Hij schudt neen.

„Je vraagt alsmaar,” snibt de huishoudster, „geef!”

„En hoe,” zegt Abraham beheerst, „als ik dadelijk klaar ben met snijden, Josina van Cleeff, dan zul je deze borst in de jus leggen en je zult de braadslee met de jus én de kalfsborst brengen bij Rachel Houtkruier en je zult zeggen: ‘In opdracht van de heer Abraham Lezer, opdat het genade vinde in uw ogen’.”

„Wat zeg je, Brammie? Verscharzter nar. Voor drie dagen kalfsvlees? Geef je me soms te veel huishoudgeld?”

„David, sta op en roep de kruier Semmie Pieper. Hij zal het doen, deze daad der vlees geworden barmhartigheid.”

„Moeten er nog meer mensen van je mesjoggaas horen? Stop ik mijn oren nog niet genoeg dicht? Heer in de hemel, wat een mens.”

„Wat een mazzel heb je, Sien. Verbeeld je, dat ik in m'n mesjoggaas met je getrouwd was. Wat een zegen, dat een verschwarzter nar je niet ten huwelijk heeft gevraagd. Zwijg stil, wat een ellende was het geworden.”

„Ik zal gaan, straks. Blijf zitten en eet, David,” zegt ze stroef.

En zo kibbelden zij de hele maaltijd en David zat maar stil te luisteren.

Toen Abraham gedankt had, zei hij: „David, hier is de sleutel van het pakhuis. Open en zeg tegen al het geteisem dat komen zal, dat ze wachten moeten totdat ik beneden ben. Want ik ga nu wat zitten nadenken, David, omdat het leven vol vragen is. Vol vragen en geen antwoorden.”

Vol ontzag kijkt David naar hem, neemt de sleutel en verlaat de kamer. Josina volgt. Op de gang zegt ze: „Maak maar niet open, David. Kom bij me in de keuken zitten en wat met me praten. Hij slaapt niet langer dan een half uur en leurders komen er nu toch niet. Want na het eten betaalt hij veel minder dan tegen vier uur. Hij vindt het noodzakelijk om direct de maaltijd terug te verdienen.”

En David zat bij haar in de keuken en zij keek hem lang en moederlijk aan.

Na een half uur kwam Brammie en nam hem mee naar het pakhuis om hem de techniek van de inkoop te leren en aldoor te praten over alles, wat hem inviel of in de Straat gebeurde.

En Josina van Cleeff bracht de braadslee met het vlees naar Rachel en vertelde het hoe en waarom. Rachel beloofde dat zij met David zou praten, want Josina wilde zeer beslist niet, dat David nog brood zou meebrengen; hij moest 's middags warm eten bij hen. Zo wilde het Abraham Lezer.

Drie weken is David nu werkzaam bij Brammie Koperentuit en hij heeft in deze tijd niets anders geleerd dan brokstukken van een vreemde wijsgerigheid. Op een morgen zit Abraham op een stoel voor zijn pakhuis. Hij rookt een pijp en beschouwt

weer eens nadenkend de gevels aan de overkant, die baden in het zonlicht. David zit op een kistje naast hem, de ellebogen gesteund op z'n knieën, het hoofd rustend in de handen; hij soest zo maar wat in de hitte van deze julidag. Opeens zegt Abraham: „Slaap je, David.”

„Nee . . . nee, Brammie.”

„Dan is het goed, David Houtkruier. Men zal niet slapen in de tijd van zijn broodheer. Onze voorouders hebben ook niet kunnen slapen in de tijd van de farao, de gewelddenaar.”

„Waarom niet, Brammie?”

„Dat is een wijze vraag, David. Waarom niet. Ik denk zo, dat farao mesjogge was. Al maar stenen heeft ie opgetast voor zijn grafsteen. En die maceiboh staat er nog en de farao is tot stof geworden. Met stoffer en blik kun je farao van de grond opvegen, als hij intussen niet is weggevaagd door de wind.”

„Maar zijn graf staat er nog. Waarom liet God zijn grafsteen overeind?”

„David, ik denk dat God iedere dag de farao bij zich laat komen en dan tegen hem zegt: 'Zie naar beneden, farao gewelddenaar. Daar staan je stenen, daar staan de versteende tranen van je mesjoggaas. Zie je nu, dat het geen doel had, farao? Want je bent nu bij mij, als een gewoon mens, als de miljarden, die Ik om mij verzameld heb'. En dan zal farao huilen, David, iedere dag om al de mensen, die voor hem gestorven zijn. En hij zal zolang huilen, totdat God hem genoeg gestraft vindt voor zijn hoogmoed.”

„Gelooft u dat nou echt, Brammie?”

„Natuurlijk, David. Ik zou het je niet vertellen, als ik het niet geloofde.”

„Moet u later ook een grafsteen hebben, Brammie?”

„Nee, ik wil geen grafsteen hebben. Op mijn graf moet gras groeien, zodat men niet kan zien, dat er een mens ligt. Dat heeft farao mij geleerd.”

„Tja . . .” zegt David hulpeloos.

„Tja . . . wat is tja, David? Tja, dat is luiheid van de her-

sens. Luiheid om niet te willen denken. Zeg dat nooit, David . . . tja . . . denk altijd door tot aan het einde."

„Ja, Brammie."

Uit de verte komt een groepje mensen opgewonden aanlopen; er zijn enkele vrouwen bij. Abraham neemt zijn pijp uit de mond en vraagt: „Oi, wat een spektakel in zo'n hitte?"

Het groepje houdt voor hem stil en men zwijgt. Hij vervolgt: „Volk van Nineveh, was ies?"

Sheintje Rosenfeld stapt naar voren, legt haar dikke handen tegen haar wangen en schudt voortdurend het hoofd. Maar zegt nog niets.

„Nou, Sheintje, heb je kiespijn? Of schud je je verstand bij elkaar?"

„Brammie, Brammie maak geen gein! Maak geen gein als een mens ongelukkig is."

„Hoe kan Sheintje ongelukkig zijn? Sheintje Rosenfeld, die 's morgens koffie drinkt bij Jachetje Sternfeld, 's middags soep eet bij Rachel Houtkruier en daarna thee drinkt bij Saartje van Bienen? Die voor het avondbrood mijn pekelvles opeet bij mijn Josina in de keuken? En die 's avonds naar de Italiaanse opera gaat met de kaartjes van Moos Ziekenoppasser?"

„Zwijg stil, Brammie, weet je veel! Gun je me niks?"

„Ik gun je alles, Sheintje, alles!"

Hij glimlachte sardonisch bij het woord 'alles'.

„Brammie, ik begrijp je niet."

„Goddank, Sheintje. Als je me begreep, kreeg ik misschien een hoop last. Zeg me nou, waarom je voortdurend je wangen vastgrijpt. Willen die ook voor je vluchten?"

„Ze hebbe Semmie Pieper gehaald, de dienders," barst zij los.

„Dat zullen de dienders niet als spelletje hebben gedaan, Sheintje. Hoeveel heeft ie weer gestolen?"

„Niks heeft ie gestole, helemaal niks. Geteisem van de Dijk heeft een baal laken van zijn kruiwagen gepikt. Een baal van Davidson. En nou zegge de dienders 'daar zal je wel meer van

wete, Semmie Pieper, daarvoor krijg ie een jaar.' Aggenebbisj, Semmie in het groot-bajes en z'n vrouw met de kinderen zonder een stuiver in huis. Want z'n daggeld had ie ook nog niet gebeurd."

„God is groot, Sheintje. Wat een taak heeft Hij je toegedacht. Wat een taak."

„Wat bedoel je, Brammie, spreek dat men je begrijpt."

„Goed, goed, Sheintje. Je zult nu je kous openmaken en van je spaargeld geven aan de vrouw van Semmie Pieper, zodat ze vooruit kunnen tot Semmie terugkomt."

„Ik?"

„Waarom jij niet? Waarom altijd Abraham Lezer?"

„Een verschil! Het geld van Brammie of de armoe van Sheintje!"

„Zwijg. Rijke Sheintje. Sheintje die een daalder uitleent, per week. En na de sjabbes de daalders terughaaft met vier stuivers rente. En zondagsmorgens die zelfde daalders weer uitleent tot na de sjabbes. Met vier stuivers rente."

„Brammie, je lastert. Ik klaag je an."

„Doe dat, Sheintje. Misschien ja zegt de rechter dat die arme schlemielen het geld mogen houden omdat jij woekert. Denk eraan, God heeft je in de gaten en Hij schrijft iedere sjabbes-avond aan je rekening. Wat wil je dat ik voor Semmie Pieper doe?"

„Ga naar de dienders, Brammie. Ga naar de opperrabbijn en naar de parnassijns, ga naar de burgemeester of naar de minister, maar haal Semmie terug vóór sjabbes."

„Meer niet, Sheintje? Ga naar huis en maak de hele buurt niet mesjogge met je gejammer. Gaan jullie allemaal naar huis."

Hij staat op. Zijn forse gestalte domineert en men kijkt vol ontzag naar hem op.

„Ga naar huis. Direct en allemaal," beveelt hij nogmaals streng. En men gaat.

„David Houtkruier, wat is een•méns? Zo zit hij met menogoh, doet zaken en rookt daarbij zijn pijp of er komt een ver-

storing in de machine. Nu moet ik gaan en zien of er rechtvaardigheid is voor Israël. Uitgerekend ik."

„Dat is Haqodaush boroech hoe, Brammie."

„Wat zeg je daar? Sjmoezt God weer door jou, David?

Natuurlijk, waarom niet ik! Als God een ander had bedoeld, dan was dat gehuil van Sheintje niet voor me gekomen. Ik ga, David Houtkruier, let op mijn handel en zorg dat mijn bemoeizucht met de gemeenschap niet nadelig is voor mijn broodwinning. Stuur al de leurders weg en als ik niet op tijd terug ben, vraag Josina of zij deze tempel wil sluiten, dit huis der vergankelijkheid."

Hij gaat naar boven en kleedt zich in stemmig zwart rokkostuum. Ook een nieuwe wikkeldas doet hij om, hoewel zijn baard die bijna bedekt. Met zijn donkergrijze, harige, hoge hoed op het hoofd en zijn goudbeknopte wandelstok in de hand, staat hij dan voor Josina. Zij kijkt vereerd en verlangend naar hem op, want hij is een knappe man. Maar haar bitsheid, veroorzaakt door een twintigjarige hunkering naar zijn liefkozing, doet haar zeggen: „Is het sabbat, Brammie? Heb je een zonnestek en weet niet meer wat je doet? Ga je met je mooie pak bij de schalen staan? Moeten de vlooiën je zien in al je staatsie?"

„Het is altijd sjabbes, Josina. In mijn gemoed altijd. En als ik een zonnestek had, dan liep je nu te jammeren bij mijn lijk en maakte ruzie met de wakers. En misschien was je al naar de notaris gehold om te horen of je een legaat had gekregen. En de vlooiën, hebben die geen recht op eerbewijs? Zijn ze niet ook door God geschapen? Ik zal er bij het middageten niet zijn, Josina. Je kunt dus je gang gaan en mijn portie erbij nemen. En je korset kun je ongestoord losmaken, want ik weet, dat er voor jou zo'n soelaas bestaat."

„Brammie, ik hou me in. Hoe is het mogelijk, dat ik al die jaren je mesjoggaas slik. Mesjoggaas, die eigenlijk geen dwaasheid is, maar sarcasme tot op het gebeente."

„Goed zo, Josina. Je geestelijke ontwikkeling stijgt angst-

wekkend en je begint de mens te doorzien. Misschien dat ik toch nog met je trouw, misschien. Ik ga nu voor Semmie Pieper, die door de dienders is gehaald."

„Doe je best, Brammie," zegt ze mild.

„Je hart groeit nog steeds, Josina. Onrustbarend, onrustbarend voor mijn weerstand tegen de huwelijksstaat."

Hij duwt zacht tegen haar kin, zodat zij naar hem moet opkijken. Twee tranen flonkeren in haar blauwe ogen. Tranen van vernedering, geduld en verlangen.

Zijn ogen tasten haar gezichtje af, dat mooi is en gaaf, omlijst door kastanjebruin haar, dat in dikke krullen langs de wangen hangt en in een zware rol is opgekamd tegen het achterhoofd. Hij ziet haar blanke hals... en verder kijkt hij niet, want hij ziet de verwachting groeien en gloeien in haar ogen. De verwachting dat hij haar bekoorlijke vrouwelijkheid zal zien.

„Eens zul je winnen, Josina van Cleeff. Lees wat er geschreven staat over Abisag, de sunamietische."

„Ik zal dan geen jónge maagd meer zijn, Abraham Lezer. En ik zou een zeer oud man niet willen warmen."

„En als het beddelaken nu van gouddoek was, Josina?"

„Ook dan niet. Zou jij, mán, je kunnen voorstellen, dat die jonge maagd het gouden beddelaken én die zeer oude man zou willen bespuwen? Van walging bespuwen, Abraham Lezer?"

„Zeer mooi gezegd, Sien. Het drama van de oude voddenkoopman en de jonge maagd, een stuk voor de komedie. Ik ga nu."

Toen stond hij midden in de drukke Straat, keek naar de lucht en keerde zich naar links. Voor de huisdeuren stonden mannen en uit de vensters hingen vrouwen; de ambachtslieden kwamen uit hun kleine werkplaatsen om Brammie Koperentuit te zien in z'n sabbatkostuum. En het was opmerkelijk stil in de Straat, toen hij voorbijging.

Want Abraham Lezer ging uit om Recht!

Het begon reeds te schemeren. En opeens, als een springvloed, golfde het nieuws door de Straat en de zijstegen: Semmie Pieper was terug van de dienders. Hij wilde niets zeggen, huilde zachtjes in z'n rode zakdoek en ging gebogen zijn woning binnen. Men groepte voor zijn huis, maar alles bleef dicht, zelfs geen licht werd ontstoken. Men wachtte, tot het reeds geheel donker was, op de terugkomst van Brammie Koperentuit, tevergeefs. En toen het middernacht werd was de Straat leeg; de vroege werkdag woog zwaarder dan de terugkomst van Brammie. Het was na één uur, toen hij per rijtuig thuiskwam. Hier en daar werd een raam opengeschoven, het ratelen van de wielen had toch nog de hardnekkigen beloond. Zij zagen hem vlug naar binnen gaan; hij rekende niet af met de koetsier, zo gehaast was hij. En toen het rijtuig uit de Straat was gereden, verdween ook de nieuwsgierigheid en de nacht kon onbestreden heersen.

Boven wacht Josina van Cleeff. De tafel is gedekt voor het avondbrood, twee grote kaarsen verlichten de kamers en werpen geheimzinnige vonkjes op het zilver en het koperwerk.

„Is Semmie Pieper vrij?”

„Ja, hij is vrij. Onschuldig vrij is een open vraag.”

„Waarom heeft Mendels hem aangeklaagd bij de gojim? Waarom heeft hij de opperrabbijn niet om recht gevraagd?”

„Mendels heeft Semmie niet aan de dienders gegeven. Zij hebben de baal gevonden bij Ikkie Sternfeld. En Ikkie had gekocht van geteisem van de Dijk. En de Dijk heeft gestolen van Semmies wagen. Maar de vraag blijft, hoe de Dijk kon stelen van z'n wagen en daarom vraag ik of Semmie onschuldig vrij is.”

„Ook een zorg! Hij is vrij en bij z'n vrouw en kinderen,” zegt Josina opgelucht.

„Josina van Cleeff, is dat het belangrijkste in het leven? Dat een man bij z'n vrouw en kinderen is, terwijl zij bezoedeld brood eten?”

„Is er genoeg onbezoedeld brood, Abraham Lezer?”

„Ai, ai dat is een vraag voor de Talmoed, Sien.”

„Fer dat jullie die beantwoord hebben ligt het gezin van Semmie op de begraafplaats.”

„Zwijg. Waar hadden wij gestaan zonder Thora en Talmoed? Bijna achttienhonderd jaar na de Verwoesting van de Tempel zijn we nog een volk. Verspreid in groepen, maar iedere groep is het volk in het klein en kunnen met één slag samengroeien tot één groot volk. Met een zelfde moraal, een zelfde opvatting en een eigen tucht.”

„Brammie, wat hoor ik?”

„Wat je altijd van me hoort, Sien, alleen nú in andere woorden, academisch.”

„Je verbaast me, Brammie.”

„Beter dat ik je verbaas dan verveel, Sien. Wij gaan slapen, ik wil niet meer eten.”

„Heb je zoveel gehad?”

„Ik heb bij Mendels gegeten. En vanavond was ik bij de burgemeester.”

„Brammie, wat een eer, wat een hoogheid. Als je het maar weer kwijt raakt.”

„Morgen komen de leurders, Sien. En dan gaat Abraham Lezer zolang in de kast samen met z'n sjabbespak en Brammie Koperentuit staat weer bij de schaal.”

„Ik zal je nooit kennen, Brammie,” zegt zij zachtjes.

„Wees daar blij om, Sien. Er zijn zoveel soorten Abraham Lezer in Brammie Koperentuit. Welterusten en gezond op.”

„Nacht, Brammie.”

Hij ging naar zijn kamer. Zij doofde de kaarsen en wiste haar ogen af, want zij stond verder van hem verwijderd dan ooit tevoren.

Rachel Houtkruier komt bij Abraham Lezer; in het pakhuis. En ze zegt: „Brammie, David is nu drie maanden bij je. Wat is z'n toekomst?”

„Ben ik Pleun de waarzegster? Ken ik de toekomst?”

„Nee, maar je weet toevallig iets meer van de handel dan Pleun. Wat kan David bij je worden?”

„Rachel, je zoon kan bij me worden . . . nou . . . de baas, de eerste commies, de tweede commies, de derde commies, de magazijnmeester, de kassier . . . weet ik veel, alles . . . en niks.”

„Je draait er omheen. Dat kan David allemaal niet worden, want je hebt geen knechten.”

„Een grote zegen, weet je dat, Rachel?”

„Brammie, luister! Ik kan de twintig stuivers van David niet missen. Maar als het om z'n toekomst gaat, dan zál ik ze missen. Dan zal ik een paar uur langer in de nacht japonnen naaien.”

Zij stampvoet en haar donkere ogen gloeien van drift. En hij kijkt met welgevallen naar de knappe weduwe.

„Rachel, waarom trouw je niet?”

„Met wie?”

„Ik heb gehoord, dat Gershom Speyer wakker ligt om jou.”

„Wie kon Gershom Speyer wakker zien liggen, Brammie?”

„Waarom vraag je met de vraag, Rachel? Je weet wat ik bedoel, de hele qehiloh heeft, bij wijze van spreken, Gershom wakker zien liggen om de mooie Rachel.”

„Laat de hele kille dan maar naast hem gaan liggen en zijn vrouw zijn. Ik niet. Hu, hij ruikt naar bloed.”

„Koeibloed of mensenbloed, Rachel?”

„Wat zeg je, Brammie? Wat zeg je?”

„Je hoorde me toch, Rachel. Wat kies je?”

„Je maakt me bang.”

„Dat doe ik met opzet, Rachel, je mocht eens gaan twijfelen en de bloedlucht wegwuiven en toch met Gershom trouwen. Mensenbloed zul je niet wegwuiven.”

„Mijn God, Brammie, wat moet ik vragen?”

„Je zult vragen: waarom sprak je van mensenbloed?”

„Ik vraag,” fluistert Rachel.

„Herinner je Hefzibah, zijn vrouw. Een kerngezonde, blozende en knappe vrouw. En opeens was ze dood. Zo maar . . . opeens, na een feestje met veel eten en snoep.”

„Brammie, dat Gershom je niet hore.”

„Hij hoort me, Rachel, en hoe. Maar hij stopt zijn oren dicht en ontwijkt me waar hij kan. Jou zal hij niet hebben, Rachel!”

Zijn ogen flikkeren dreigend en hij strijkt langzaam zijn baard, met zijn sterke hand. En zij ziet die hand trillen. Hij komt dicht bij haar staan en kijkt nu mild. Naar haar gezicht en haar hals en het open en-coeur, dat schemert onder de batten borstdoek. Zij ziet het, trekt met een ruk haar omslagdoek strakker om zich heen en bedekt haar borst. Zij tart hem: „Brammie, je lastert van Gershom. En ik weet nog niet wat ik zal doen. De zorgen worden te groot.”

„Ik waarschuw Gershom, dat hij je niet vraagt. En ik zal omzien naar je zorgen. David zal vanaf maandag meer verdienen, veel meer verdienen.”

„Dank je Brammie. Maar het is geen oplossing voor mij. Moet ik hertrouwen als een oude, lelijke vrouw?”

Hij kijkt langs haar heen naar buiten.

„Rachel, hoe oud ben je nu?”

„Vierendertig, Brammie. Ik ben geboren in 1791.”

„En Gershom is vijfenvijftig en ik . . . ik ben vierenveertig.”

„Brammie?”

„Ja, Rachel, ik. Abraham Lezer begeert je als vrouw. Ik neem je zoals je bent, zonder een stuiver en met drie kinderen, die me veel geld zullen kosten.”

Even sluit Rachel de ogen, even. En bijt op haar onderlip, even. En haar ogen glanzen vochtig, even. En zij slikt, even.

„Brammie, ik zal je niets kosten en mijn kinderen óók niet, want ik neem je niet. Jou niet en Gershom niet!”

„Waarom heb je me uitgelokt om je te vragen? Waarom heb je me naar buiten gedreven met de dreiging van Gershom?”

Zij lacht nu vreemd met haar donkere ogen en haar blanke tanden, en haar sjaal laat zij vieren, zodat haar borst weer schemert. En zegt: „Dat is m'n recht als vrouw. Ik neem je niet, omdat Josina van Cleeff al twintig jaar wacht op de zes

woorden, die je zo juist sprak 'Abraham Lezer begeert je als vrouw'."

„Je speelde, Rachel."

„Nee, Abraham Lezer. Dit is een ongeschreven wet van Israël en Judea. En jij vergat die, jij, het middelpunt van deze kille."

Zij keert zich om en loopt naar het daglicht van het deurgat. Haar wangen zijn diep gekleurd van opwinding en haar ogen zijn vochtig. En zo loopt zij op tegen Josina van Cleeff, die binnenstapt met haar mandje, om te vragen wat Abraham graag zou willen eten bij het avondbrood. Bliksemsnel kijken de vrouwen elkander aan.

„Ai, Rachel, zo vroeg aan de wandel? Of is David ziek?"

„David is gezond," interrumpeert Abraham, „hij is een boodschap gaan doen."

„Even een boodschap. Wat jammer, dat hij er juist niet is, als z'n moeder op bezoek komt om hem te zien werken. Wat een jammer voor dat goede kind."

„Dag, Josina, dag... Brammie."

Rachel stapt vlug het pakhuis uit, kijkt dan angstig links en rechts in de Straat, maar niemand let op haar; bij uitzondering.

„Rachel Houtkruier hier in het pakhuis? Waarom dat, Brammie? Waarom niet boven bij mij in de kamer? Netjes, zodat ik haar onthalen kan?" begint Josina.

„Waarom niet hier, Josina van Cleeff? Waarom moet zij haar particuliere zaken voor jouw forum bespreken? Waarom moet ze de ongevraagde raad ontvangen van jou en via jou van de hele qehiloh? Is dit ontmantelde getto een commune?"

„Is dit pakhuis een bordeel. Abraham Lezer?"

Haar blauwe ogen vonken; zij is bleek van ingehouden drift en zij schudt het hoofd zo heftig, dat de pijpenrullen slingerend dansen.

„Josina, zwijg. Hoe durf je zo een woord in je mond te

nemen. Oi... tegen mij... oi... waarvan je weet, dat ik leef als een monnik."

„Omdat je leeft als een monnik," schreeuwt zij en stampvoet, „als je Rachel hebt uitverkoren, dan ga ik nog vandaag. Dan kan ze komen met haar kinderen en je huishouding doen. En het loon, dat je me nog schuldig bent... leg het bij je bruiloft, want die zal groots zijn, als de grote, onschuldige, rechtvaardige, behulpzame en wijze Brammie Koperentuit trouwt."

„Waarom hoon je me?"

„Omdat jij me al twintig jaar hebt gehoond. Omdat jij over mijn jeugd hebt heengekeken, als over een verdord en lelijk land. Omdat jij me geketend hebt met je geest en je verschijning... ja... met wat? Mijn God, en ik heb gewacht, gehoopt, gedroomd... mijn God!"

„Er was niets tussen Rachel en mij."

„Er wás niets... nú is er iets... nu, sinds een uur. Probeer een vrouw niet te bedriegen. Nu hoon je me niet meer, Abraham Lezer, nu rust je sarcasme. Omdat je schuldig bent en omdat je dat voelt."

Zij sloeg de handen voor haar ogen, het lichaam schokte van verdriet. Toen draaide zij zich om, rukte de binnendeur open en snelde de trap op naar het bovenhuis. En Abraham Lezer woelde door zijn haren en baard, zeeg achteloos neer op een baal lompen en fluisterde: „Adaushem... dat Gij mijn verhulling moest wegrukken... dat Gij mij naakt hebt getoond... aan haar... en aan mezelf."

Als een ongeluksbode snelt Sheintje Rosenfeld door de joodse Buurt. Van deur tot deur, trap op, trap af. En zij bericht de breuk van Brammie Koperentuit en Sien van Cleeff, zijn huishoudster.

Zij vertelt dat Sien het huis is uitgegaan met haar karbies; gewoon, héél gewoon, alsof zij vlees ging kopen bij Gershom Speyer. Maar ze was niet teruggekomen, had stiekem de post-

koets genomen naar Den Haag. Zo maar in haar dunne japonnetje, alleen met een omslagdoek van shantoengzij en haar karbies. Het hinderde nou wel niks in dit hete juliweer, maar hoe kan men, halfgekleed met de diligence! En 's middags was Semmie Pieper gekomen en had haar valiezen gehaald om deze naar het Delftse bootje te brengen. Hoor toe! Brammie had ze ingepakt! Brammie had vrouwenondergoed ingepakt! . . . hoor toe . . . hemden en broeken . . . Het vergaan van de wereld! En Brammie had z'n zaak gesloten en was ook weggegaan in z'n sjabbespak. In een rijtuig en met een hoop koffers, alsof tie emigreren ging. En de koetsier, die brutale vlerk, had niet willen zeggen waarheen hij Brammie had gereden. Vraag ik . . . vraag ik, wat er geheim is, waarom de Buurt niks mag weten. Hoor toe . . . om d'r in te blijve!! De Buurt mag niks wete, de Buurt, die al twintig jaren meeleeft en getuige is!

En de vrouwen schudden almaar het hoofd. En vragen vele dingen die Sheintje niet kán weten en tóch beantwoordt. En Sheintje eet en drinkt maar, hier koffie met boterkoek en daar soep; ginder vet soepvlees op een snee gallebrood met een schijf ingelegde citroen.

En inderdaad, toen het avond was geworden, ja, toen was Sheintje geheel uitgepraat en erg misselijk.

Maar bij Rachel Houtkruier was zij niet gegaan. Zij heeft wel onder aan de trap geroepen: „Rachel ben je bove? Ik mot je wat vertelle!”

„Waag het niet boven te komen, Sheintje, waag het niet!!!”

En Rachel heeft David bij zich geroepen, want Brammie had hem naar huis gestuurd.

„David, moeder zal een andere baas voor je zoeken. Je leerde toch niks.”

„Ja, moeder. Maar ik heb wel geleerd, al was het dan niet over lompen. Brammie was goed voor me. En Sien ook, waarom is dit nou?”

„Later zal ik het je wel eens vertellen. Morgen gaan we naar Lebber Vijg.”

„Nee, moeder, nee . . . niet in de vis.”

„In de vis is geen schande, David. En het geld kan ik niet missen. Ik zal m'n best doen en zo gauw ik wat meer verdien, haal ik je weg en breng je ergens anders, beter . . . hoger.”

Zij zoende hem op het voorhoofd en omdat David zag dat zijn moeder huilde, berustte hij.

Het was voor David een grote verandering; van de opge-ruimde, wijsgerige en rijke Brammie Koperentuit naar Lebber Vijg, de viskoopman. Lebber Vijg, die op het stadhuis stond ingeschreven als Jacob Haagman, dankte zijn bijnaam aan een tegenslag. Hij was eens met zijn viskar de hol van de Weste-wagenstraat komen afrennen en z'n wagen was gekanteld. De levertjes en de schelviskuitjes waren terechtgekomen in een paardehoop. Maar Jacob Haagman was zuinig, van aard en uit nood. Daarom ging hij op de grond zitten sorteren, de lever-tjes en kuitjes links, de vijgen rechts. En hij mompelde maar: 'n lebber . . . 'n vijg! Sindsdien was hij getekend, zoals geen brandijzer merken kan.

En zo stond David Houtkruier op klompen en met een lede-ren voorschoot, krabde vissen en sneed ze in stukken. Maar iede-re keer, als hij een glibberig kadaver moest aanpakken, rilde hij en sloot de ogen, totdat hij de kop verwijderd had. Maar hij hield dapper vol, terwille van z'n moeder en Tamar en Uria.

Het was reeds september geworden en nog steeds was er geen verbetering in de financiën van Rachel Houtkruier. En het humeur van Jacob Haagman ging er niet op vooruit in dit tus-senseizoen, nu hij bijna geen zalm meer aangevoerd kreeg, die hij met goede winst kon leveren aan de rijke christenfamilies en de hoteliers. Op een dag schreeuwt hij: „Houtkruier . . . hier . . . breng die schol naar mevrouw Belmonte op de Wijnhaven. En zeg dat ik niet beter heb.”

David neemt het juk op de schouders, waaraan de bun met vis hangt en aan de andere zijde de emmer met de plank en het vlijmscherpe, grote mes. Want mevrouw Belmonte wil de

vis niet schoongemaakt ontvangen; dat moet bij haar in de keuken gebeuren. Schoongemaakte vis kan zij immers niet weigeren, al zou de kwaliteit haar niet aanstaan. Het juk drukt zwaar op de tengere schouders en het doet pijn. David treuzelt wat en Lebber Vijg vloekt opeens heftig en werpt driftig een klomp naar David. De jongen schrikt van de bonk tegen zijn borst, begin te huilen en wil bun en emmer en juk op de grond smijten.

„Verga uit m'n oge, nietsnut . . . uitvreter!” schreeuwt Lebber Vijg, „wacht maar . . . geen cent . . . éne makoh heb ik nog niet gehad of d'r is weer een nieuwe . . . jij. Geen cent krijg je vrijdag, geld toe mot je brenge . . . jij . . . jij, zoon van een temeije!”

Snikkend loopt David naar de Wijnhaven. Wanneer hij de zware klopper op de deur laat bonzen, wordt hij opeens rustig en bedeesd. De oude huisknecht, die opent, houdt het standje terug dat hij had willen geven, nu hij dit behuilde kindergezicht ziet. Daarom zegt hij slechts: „Beste jongen, weet je niet meer waar de keukeningang is?”

En hij brengt David, die nu weer geheel in de war is, naar de keukeningang om de hoek, op de Bierhaven.

Mevrouw Belmonte komt. Zij keurt de vis en kijkt terloops naar het doodstille jongetje, dat met groot ontzag naar haar statigheid opkijkt. Zij zegt: „Je kunt ze schoonmaken, jongen. Als je klaar bent, zal Sarah je koffie met koek geven. En zeg tegen Jacob Haagman dat hij z'n geld komt halen, want ik wil niet dat hij rekeningen maakt. Ik kan dat zo niet in het oog houden.”

Dan gaat zij, maar bij de deur van de grote, lichte keuken keert zij zich nog even half om en kijkt naar dit knappe joodse kind, dat nu op zijn knieën ligt voor zijn houten plank. En tobt met zijn mes en de schol, omdat het z'n ogen weer gesloten had. Nauwelijks echter is zij in de marmeren gang, of zij hoort Sarah gillen. Snel loopt zij terug, pakt haar wijde rokken te zamen om vlug de twee treden naar de keukenafdeling af

te dalen. Ook de oude huisknecht komt toelopen en het tweede meisje. Zij behoeven niets te vragen.

Sarah, de keukenmeid, zit ontdaan op haar stoel en staart naar David, die als dood voorover ligt. Over de vis en de plank en het mes. Opeens is Jolanthe Belmonte niet meer statig. In een oogwenk is zij bij het kind en tilt het op. En het ligt in haar armen; en haar strenge gezicht is mild en moederlijk.

„Sarah, beheers je. Zit daar niet als de vrouw van Lot.”

Maar Sarah reageert niet; des te meer het tweede meisje, een flinke, forse, blonde boerendochter uit IJselmonde. Zij loopt vlug naar de logeerkamer op de eerste verdieping, doet links en recht een paar vlugge grepen en als Jolanthe Belmonte lichtelijk hijgend, doch nu weer zeer statig, de kamer binnengaat, kan David zo te bed worden gelegd.

Dokter Prins was er uitzonderlijk vlug. Waarom ook niet, per slot van rekening is hem toch meer gelegen aan de schatrijke Portugese familie Belmonte, dan aan een of andere Pollack, die weinig of nooit betaalt. Hij brengt David bij, die klaagt over pijn in de borst. En als dokter Prins vertrokken is, gaat mevrouw Belmonte bij het bed zitten en vraagt wat er is gebeurd; zij strijkt met zachte, verzorgde, slanke handen over zijn haar en kijkt met genegenheid naar hem. Dat kan David niet meer verdragen en snikkend vertelt hij zijn leed en dat van zijn moeder. En van Brammie Koperentuit en zijn nieuwe baas Lebber Vijg, die hem met een klomp heeft gegoooid. En van de verschrikking van de dode vissen, die iedere nacht in zijn dromen komen...

De equipage van het huis Belmonte haalt Rachel Houtkruier. En met haar mee komt Sheintje Rosenfeld, die al haar diplomatie heeft gebruikt om dit te kunnen beleven. Mee te rijden en straks vooraan te staan in het huis van de mesjogge, maar rijke 'Portegieze', over wie allerlei legenden in het getto rondgaan.

En als zij is teruggekeerd, wéér in die equipage met koetsier en palfrenier, met David als een ziek diertje, en de Buurt in geuren en kleuren alles heeft gehoord, dan voelt Sheintje de

hoofddrol in zich opkomen. Als een vurig en overheersend likeur bedwelmt het haar wezen en voor korte tijd liggen de dictatuur en de helse leiding over een geladen menigte in haar handen. En even, slechts even, deinst Sheintje Rosenfeld terug voor zichzelf.

Als een godin der wrake staat Sheintje in de winkel van Lebber Vijg. En eist genoegdoening voor David, voor Rachel, voor het getto en voor zichzelf.

„Als Titus ben je over dit kind gevallen. Nebbisj, een kind van tien jaar. Kèn je wel?”

„Voor geen duizend gulden zou ik over jou vallen, Sheintje.”

„Hou je ontiege taal, jij . . . dat durft een fatsoenlijke vrouw nog aan te rande met z'n mond . . . maar ik zeg je, Lebber Vijg, hoor toe, hoor goed toe! . . . in deze wijk van de jidden zal je geen brood meer ete. Geen vis zulle we meer van je kope . . ., verrotte en verstinke zal iedere dag je aanvoer. Geweldenaar!”

„D'r uit!” brult Jacob Haagman.

Zijn drift kom weer boven, die tomeloze drift, die hem al zoveel moeilijkheden heeft bezorgd. Hij grijpt een groot vismes en zwaait ermee in het rond. En ondanks haar corpulentie is Sheintje in een oogwenk buiten en trekt de winkeldeur dicht, waarvan het belletje onschuldig rinkelt in de dreigende atmosfeer. Het mes schampt tegen de deurpost, dan volgen vissen van velerlei soort, de kuitjes en de levertjes; de koperen weegschalen met de gewichten denderen op de vloer, slaan scherven uit de marmeren plavuizen. En dan volgen de bunnen en de toonbanklade met het zilver- en kopergeld, dat als een rijke confetti over de chaos wordt gestrooid. Gespannen staat de Buurt voor de winkel, wachtend op het moment, dat de ruiten van de uitgebouwde etalages op straat zullen kletteren.

En opeens is daar Abraham Lezer.

In reiskleding van uitheemse snit; een lage cilinderhoed op het hoofd; in een lange reijsjas met pelerine, zijn stevige benen in een nauwsluitende pantalon met hakkebanden. Hij duwt de nu krijsende mannen en vrouwen opzij, ook Sheintje, die

hij terzijde schuift als een veer, ondanks haar tweehonderd pond gewicht. Dan staat hij in de winkel, waarvan hij de deur achter zich gesloten heeft en roept naar Jacob Haagman: „Sinds wanneer is de beheersing zoek bij een jehode? Sinds wanneer gedraagt hij zich als Nebuzaradan? Er zal geen Nehemia ben Hakalja zijn, die hier de verwoesting opruimt. Hou op, Lebber Vijg!”

„Wat mot jij van me . . . jij . . . jij . . . Brammie Koperentuit de man van het sanhedrin . . . de stiekeme boeleerder . . . laat me niet lache, hij wil zedepreke . . . nóch!”

„Dat zal je waar maken, Jacob Haagman. Die woorden en je geweld tegen dat kind en de verwoesting van de vistempel, de enige in de Buurt.”

„D'r uit . . . of ik rijg je an 't mes . . . Ik zal je in mote snije as een schelvis . . . ik zal je filere as 'n tong voor de koning . . . ik zal . . . ik . . . ik . . .”

Jacob Haagman stikt bijna van woede, grijpt weer naar een vismes, stapt over de bunnen, waardoor hij zijn klompen verliest. Zijn kousevoeten glijden uit over de glibberige vissen en hij ligt als een versiering boven op zijn inventaris. Abraham grijpt hem beet, ontnemt hem het mes en helpt hem overeind. De Buurt giert, wil naar binnen. Jacob Haagman huilt van schaamte en omdat zijn zenuwen het begeven, en leunt als een hoop ellende tegen de pelerine, die Abrahams brede schouders bedekt. Lezer brengt hem naar de kamer achter de winkel, waar een dodelijk verschrikte vrouw zich over haar man ontfermt. „Stil nou maar, Jacob, stil nou maar. Het komt wel goed. . . het komt wel goed,” herhaalt zij steeds weer. Want de dreiging van de Buurt besepte zij ten volle en rijk waren zij geenszins.

De Buurt vult reeds de helft van de winkel, met Sheintje voorop, als een wijf uit de Franse revolutie. Dan komt Abraham Lezer uit de achterkamer, met langzame, zware pas. En men wijkt terug voor zijn dreiging.

Hij staat nu in het deurgat en monstert de Buurt met koele grijze ogen.

„Wie van jullie kent niet de drift? Die hem niet kent is geen mens, maar een zak meel. Wat Lebber Vijg heeft gedaan, weet ik nog niet precies, kan me nu ook niet schelen omdat ik heb gezien, dat jullie als een troep verscheurende beesten achter hem waren. Hoe kan een mens een mens jagen? Oi... heeft God jullie ooit gejaagd? Luister, wie Lebber Vijg uit z'n brood stoot, die zal ik weten te vinden. Oog om oog, tand om tand. En jij Sheintje, kom van je verhevenheid af, want ik ben terug, ik... Brammie Koperentuit. En nu naar huis... allemaal.”

De oploep verebt. Haastig gaat men terug naar zijn huis, zijn werkplaats of zijn handel. En Abraham Lezer loopt door de Straat, in het midden. Met zijn lage cilinderhoed, zijn lange jas met pelerine en de pantalon met hakkebanden; als een rijke vreemdeling. Zijn wandelstok tikt dreigend op de keien.

Er veranderde veel in die winter van 1825. Abraham Lezer liet de groot-koopman komen en ging over tot de totale verkoop van zijn voorraden. Toen kwamen de timmerlieden, braken het gehele pakhuis uit en maakten er een schitterende winkel van, met een deur in het midden van de pui en twee over de stoep uitgebouwde etalages met grote ruiten in houten sponningen. In deze winkel opende hij een handel in antiek en hetgeen hij te koop aanbood was mooi en gaaf en met inzicht gekozen, zodat al heel spoedig de equipages van de rijke christenfamilies voor zijn deur stonden en Semmie Pieper het heel druk had om alles te gaan bezorgen.

David Houtkruier werkte nu als leerling bij de kleermaker Vieyra. De wat vreemde Portugees was soms moeilijk te begripen, maar hij was een vakman tot in de toppen van zijn vingers en daarbij een zachtmoedig mens. David verdiende meer dan bij Abraham Lezer, want mevrouw Belmonte, die de livrei van haar manlijk personeel bij hem liet maken, had dit geëist, en een flinke bestelling gedaan.

Rachel Houtkruier had ook voordeel gehad van de gebeur-

tenis met David. Zij kreeg veel werk van mevrouw Belmonte en haar vriendinnen, zodat zij niet meer behoefde te gaan helpen in de keukens. En aldoende ontplooipte het talent van Rachel Houtkruier en zij werd een smaakvolle costumière. Zij ging zelf nu ook beter en chiquer gekleed en dit accentueerde deze zeer knappe vrouw met haar donkere, glanzende ogen en haar gave, frisse huid.

Tussen de onttroonde Sheintje en Lebber Vijg bleef het een guerrilla. Iedere donderdag, de visdag van de Buurt, kwam zij de winkel op bevel van Brammie. Iedereen in de Buurt had van hem de waarschuwing gekregen zijn vis te kopen bij Jacob Haagman, met bedreiging van maatregelen die nooit werden gepreciseerd en waarover Brammie ook niet verder had nagedacht.

Sheintje gooide dan met een misprijzend gezicht de vissen om en om en zei: „Lebber, je verkoopt niks as puf. Geen recht-schape stuk is er tegenwoordig in je winkel.”

„Daarom ben ik iedere donderdagavond los, Sheintje, omdat ik niks as stinkvis verkoop. Daarom alleen. Ga jij nou maar kope op de markt, misschien ja hebbe ze daar zalm die bij je tong past, misschien nee!”

„Zeker zal ik dat doen, Lebber Vijg, zeker. Want dááro stane ze niemand naar 't leve, niet met klompe en niet met messe. En . . . ze hebbe daar vis! In plaats van allenig maar stank, zoas bij jou.”

En zij ging dan zo door, totdat Jacob Haagman allengs zenuwachtiger werd en hij dreigend zijn vismes in zijn hand liet spelen. Dan maakte Sheintje dat zij de winkel uitkwam en zegde bij de deur steevast: „Ah boeh, 'n lebber . . . 'n vijg . . . iesteriesman had je motte worde!”

Dat was wel het ergste dat zij Jacob kon aandoen. Hem vergelijken met de mannen van de reinigingsdienst, die eens per week de privaatonnen kwamen ophalen met hun somber ge-roep 'ies d'r ies?' Dan rukte Jacob Haagman met kracht aan zijn bakkebaarden, trok zijn hoofd tussen de schouders en

vloekte: „Door de honde zal je gegete worde, door de honde. Izebel. In de poort van de stad...”

De Buurt leefde met dit alles mee; was vereerd met de winkel van Abraham Lezer en de rijke gojim die bij hem kochten; keek vriendelijk en verzaligd naar David Houtkruier, was trots op de mooie Rachel en had intens plezier in de wekelijkse opvoering van Sheintje in de winkel van Lebber Vijg. Maar een ding bleef onbevredigd opgelost voor de Buurt en dat was het geval Josina en Brammie. Oi, waarom was hij teruggekomen en had zijn handel opgedoekt? Oi, waarom ging hij gekleed als een Engelse lord en verkocht antiek? Waarom was Josina van Cleeff niet terug? Dat men ruzie maakte was normaal, dat men wegliep was heel gewoon, maar dat men niet terugkwam? Hoe kan men z'n leven lang kwaad blijven? Ruzie? Ach wat, na vijf minuten moest men zo iets vergeten zijn en het goedmaken met een diamanten ringetje en een kop koffie met gemberbolus. Maar Abraham Lezer liet niets los en de oude huishoudster, die hij uit Groningen had 'geïmporteerd' wist niets, werkelijk niets. Daarom had Brammie haar genomen, uitgerekend daarom!

En zo leeft de Buurt voort, totdat het lente wordt, voorjaar 1826.

Mevrouw Belmonte zou een groot feest geven, want haar zoon Manuel kwam terug uit Brazilië, na een vijfjarig verblijf en beheer van de plantages van het huis Belmonte. Jolanthe is erg blij, want de eenzaamheid begint haar te drukken. Haar man Ignaz is bijna het gehele jaar op reis; het zaken doen is zijn leven en bovendien heeft deze zestigjarige genietster zijn maîtresses door heel Europa. Jolanthe weet het, maar het woord scheiding kent zij niet en het enige verkeer met haar man, wanneer hij in Rotterdam is, bestaat uit hun gemeenschappelijke maaltijden en de ontvangst van gasten. Door zijn gedrag heeft zij ook geen belangstelling voor zijn zaken, maar onbemerkt en nauwlettend ziet zij toe op de stand van het enorme familie-

vermogen. Dat is haar trots, dit kapitaal, dat stamt uit de vijftiende eeuw, toen haar voorouders als marranen uit Portugal vluchtten en zich te Antwerpen vestigden. Met baren goud en juwelen; met grote verbindingen in alle landen. En haar meisjesnaam Jolanthe Lopez de Vega, wat is zij daarop trots. Een grote naam onder de Portugese joden in Europa en Zuid-Amerika.

De voorbereidingen van het feest vullen haar dagen, te meer ook omdat Ignaz weer eens thuis is en blijft om zijn zoon te ontvangen.

Ignaz is veeleisend en wil bediend worden als een grand-seigneur; de geduldige Jolanthe geeft geen kamp. Het is eens gebeurd, dat hij plotseling, tegen middernacht, een uitgebreid souper met muziek wilde hebben. Zij knipperde zelfs niet met de ogen, gaf rustig haar bevelen en zond haar rijtuigen uit om musici te gaan halen. En men gehoorzaamde altijd, want het goud van het huis Belmonte was ruim en goed en Jolanthe was er niet zuinig mee voor zulke dingen. Het grote doel hield zij immers vast in 't oog, de vermogens van Belmonte en Lopez de Vega zouden te zamen blijven, al had dit streven reeds haar levensgeluk gekost.

Jolanthe heeft een avondjapon besteld bij Rachel Houtkruier en op een meidag komt zij om te passen. De grote spanen doos hangt aan haar arm, haar stroluifelhoedje staat iets naar achter en haar dikke, zwarte krullen zijn de verleidelijke omlijsting van haar frisse gezichtje. Zij deint plezierig in haar crinoline, zodat haar kleine, platte, zwarte schoenen te zien zijn, het kanten randje van de lange pantalonpijpjes en de witte kousen. Zij denkt aan haar kinderen en de opdrachten, die nu rijkelijk blijven komen; en aan de gouden tientjes, die zij reeds heeft gespaard en verstoppt onder een losse tegel in haar keuken. Nog een jaar, denkt zij, dan zal ze verhuizen van de rumoerige smalle zijstraat naar een groot huis, hier ergens bij de havens, weg van de ruziënde, bedillerige, bemoeizieke burens. Zij zal dan wat naaistertjes in dienst nemen voor het routinewerk en

zich alleen nog bezighouden met ontwerpen, knippen en afpassen.

En zo mijmerend en fantaserend komt zij bij mevrouw Belmonte. Als zij op haar knieën ligt om de zoom van de rok in te spelden, is er opeens rumoer op de gang. Zij wil opstaan, maar mevrouw beduidt haar met een handbeweging dat zij moet voortgaan. Jolanthe verliest niets van haar beheersing en statigheid totdat de deur wordt opengeworpen en Manuel binnenstuift. Een paar dagen vroeger dan verwacht, door een voorspoedige vaart. Zij doet een paar passen naar hem toe, de handen van opwinding tegen de wangen gedrukt. En als de lange, slanke, donkere Manuel lachend zijn moeder omarmt, kijkt hij over haar schouder. En hij ziet Rachel Houtkruier, die nog steeds geknield ligt met al haar frisse, eerlijke vrolijkheid, kijkend en glimlachend naar dit tafereel van een gelukkige moeder en zoon. En Manuel wordt diep in het hart getroffen, zodat de manier waarop hij naar haar kijkt, haar doet schrikken en blozen en de ogen neerslaan. Als hij de kamer heeft verlaten helpt Rachel haar vlug met het aankleden en Jolanthe vergeet Rachel te groeten, als zij opgewonden naar beneden gaat.

In die dagen, mei 1826, leert David de kleine Lea van Zuiden kennen. Op een dag loopt hij op de Nieuwe Haven. Over zijn arm draagt hij een zwarte doek en daarin gewikkeld is een nieuwe pantalon, die hij brengen moet bij de grote tabakkoper Rietborn. Even voor het huis is er rumoer van een troep jongens en een meisje. Een tenger kind staat tegen de pui gedrukt, houdt met beide handjes een hengselmand met eieren vast en schopt, zover het mogelijk is, links en rechts naar haar belagers. Zij schelden haar uit om haar godsdienst en proberen eieren te graaien uit haar mandje. Driemaal scheen het gelukt te zijn, dat was te zien aan twee vuile, gele vlekken tegen de pui en een op haar japonnetje.

David kijkt even toe, onthutst. Dan pakt hem opeens de

tomeloze drift, naar de aard van zijn moeder Rachel. De pantalon in doek ligt in een ommezien op straat en hij begint links en rechts op de troep in te slaan en te schoppen. De jongetjes zijn slechts even verwonderd, want zij peilen direct de kracht van de eenzame aanvaller.

„Vuile rotsmous, waar bemoei jij je mee? Pak an, hier, we zalle je in 't water sodemietere. Pak 'm bij z'n verdommenis, jongéés, we zalle 'm dope!”

„Tuig, vuil tuig, kenne jullie wel tegen een meid allenig, hier pak an, jij peenhaar, hier . . .”

Zij kennen geen genade; het bloed loopt David uit neus en mond, maar hij geeft geen kamp, slaat en trapt terwijl de tranen hem over de wangen rollen, die zich mengen met het bloed tot een afzichtelijk pastel.

Een diender komt aanrennen met zwaaiende stok, zijn glimmerde hoge hoed in de nek; deuren gaan open en huisknechten en boeien komen naar buiten

Het kost heel wat moeite de troep naar alle kanten uiteen te jagen, maar eindelijk staan de afgetuigde David en de snikkende Lea tegen de pui. Het eierenmandje is uiteengerukt, de inhoud ligt gebroken en glibberig op de stenen; de pantalon is vertrapt te midden van de brij en ziet er uit als een walgelijk gerecht. Ook de commiezen en schrijvers van de tabaksfirma zijn naar buiten gekomen en lachen opeens gierend om dat komische hoopje ellende, daar tegen de pui. Ook de heer Rietborn komt naar buiten. Groot en fors, met spierwit haar en bakkebaarden. Hij bijt zich even op de lippen, maar dan wordt hij opeens boos, als hij de twee joodse kinderen ziet staan te midden van een goedmoedig spottende, doch vijandige wereld. Hij gelaste zijn mensen naar binnen te gaan en ook het personeel van de andere huizen. Men gaat schoorvoetend, maar een paar slepers nemen een dreigende houding aan tegen de tabakskoopman.

„Héé, meester, kalm an, het benne geen slaven!”

„Weg jullie!” dreigt Rietborn.

„Wát weg jullie? Wou je ook zo op je verdommenis hebbe, as dat jodejong?”

De forse oude heer grijpt hem bij de borst, schudt hem door-een. De geschrokken diender wil om assistentie fluiten, want hij speelt een gevaarlijke situatie. Met zijn vrije hand gebiedt de oude heer het na te laten. Tegen de sleper, die hij stevig bij de kiel vasthoudt, zegt hij: „Wie breng je mee? En vertel me d'r eens, bij welke dominee ga je zondags ter kerke? Schaam jij je niet in deze tijd zo over joden te spreken? Wat hebben ze jou gedaan?”

„Niks,” mompelt de ontstelde sleper.

„Schaam je dan dubbel. Ik wil je niet in je brood bedreigen en je zeggen, dat je voor mijn firma niet meer behoeft te slepen. Maar er zou een moment kunnen komen, dat ik de Stem des Heren niet zou horen.”

Hij laat de man los, die nu zijn muts afneemt.

„Me benne niet zo kwaad, meheer,” zegt hij kleintjes.

„Dat weet ik. Maar toon het. En pas voortaan op; het plezier om te sarren kan gauw omslaan in erger dingen. Zelfs in doodslag.”

„Nou, nou, meheer . . . ken het nie wâ minder?”

„Als je naar de stal terugrijdt, denk dan rustig na over mijn woorden, sleper. Je zult me dan begrijpen.”

Toen liet hij hem staan en ging naar de kinderen. „Wie ben je?” vraagt hij aan David.

„David Houtkruier, en ik kwam de broek brengen . . . van Vieyra.”

„Die daar?” wees de tabakker.

David knikt, snikt opeens weer heftig want hij beseft thans de consequenties van zijn ridderlijkheid.

„En jij?” vraagt hij aan het meisje.

„Ik ben Lea van Zuiden en kwam met de eieren voor mevrouw.”

„En waarom gingen jullie vechten?”

„Ze wilde eiere van me. Ze zeie ‘we motte tien eiere’. Ik

zee nee, die benne besteld. Toen zeeë zullie, dan geevie maar tien minder an dat rijke tuig. Nee, zee ik, ze benne besteld en azze jullie eiere wille, mot je ze ook maar kope. Toen zeie zullie wach effe, snotmeid, we pikke ze. En ze gapte een ei en ik begos te schoppe en toe . . .”

Opeens moet zij weer heftig snikken om het ervaren leed.

Rietborn wenkt een van zijn mensen, fluistert hem wat in het oor en zegt dan tegen de kinderen: „Kom mee naar binnen, dat is zo geen gezicht.”

Schichtig en bedeesd gingen zij de hardstenen stoep op en verdwenen in de brede marmeren gang. Een knecht kwam naar buiten met emmers water en bezems. Hij schrobde het eierstruif de Nieuwe Haven in; de pantalon was reeds voorgegaan door een machtige armzwaai en de knecht had gegrijnsd met een diepe bevrediging.

De oude mevrouw Rietborn en haar meisjes wasten en verzorgden de kinderen, vroeg of zij wat wilden eten en drinken. Zij weigerden, en de tabakskoopman zegde zachtjes tegen zijn vrouw dat zij dit deden omdat hun godsdienst het verbood. Zij knikte bedachtzaam en gaf ieder een zilveren gulden. Toen zij kalm waren geworden, nam de tabakskoopman hen bij de hand en zei dat hij hen ging thuisbrengen.

En zo ziet de Buurt de rijke tabakskoopman Rietborn met de kinderen van Rachel Houtkruier en Elia van Zuiden. En hun felle woede zakt opeens en wordt een sentimentele vertedering, zodat zij tegen elkander zeggen: „Een fijne goj . . . bij m'n leven. Als alle gojim zó waren in de wereld . . . ach, wat een geneidem, wat een paradijs zou we dan gehad hebbe gehad . . . laat me niet denke . . . laat me vergete . . .!”

En sindsdien zijn David en Lea vriend en vriendin. Hij kan soms lang kijken naar haar donkerbruine ogen, die een fel contrast zijn tot haar blonde haren.

Dan zegt zij: „Wat kijk ie?”

„Je ben zo mooi, Lea.”

„Mot je daarom naar me kijke?”

„Ja, daarom.”

„Gekkert . . . wacht maar totdat d'r een ander meissie komp . . . weg, Lea.”

„Je jukt,” zegt hij kwaad.

„Dat zeg ie, omdat je niks beters weet,” hoont zij.

„Zal ik zwere . . . ?” vraagt hij heftig.

„Wat?”

„Da'k niet naar een ander meissie zal kijke. Datteme trouwe, saampies, later.”

„Zweer, David.”

„Hoe?”

„Weet ik veel. Zeg ik zweer.”

„Ik zweer,” zegt hij plechtig.

Toen streek zij hem met haar slanke handje over zijn donkere haren, volgde met de wijsvinger de lijnen van zijn mooi getekende wenkbrauwen en zegde: „Ik zal fijn voor je koke. Kippesoep op vrijdagavond en boterkoek voor de sjabbes.”

Toen holde zij weg en hij keek haar na, stil, bedeesd, gelukkig.

Het werd een reeks feesten in het huis Belmonte, want in een geordende rij kwamen familieleden uit Amsterdam, Antwerpen, Parijs en Bordeaux om Manuel Belmonte te zien. Vijf jaar Brazilië waren toch wel lang geweest en zijn terugkeer was een goede gelegenheid om elkander weer eens op te zoeken en te constateren of de vermogens nog wel op historische hoogte stonden. Want zo niet, dan moest de verhouding worden herzien, meer zelfbewustheid of een nuance minder. En Jolanthe gaf een ieder van hen het volle pond op één niveau, want haar rijkdom was statisch en ontzagwekkend en nuances behoefde zij niet te kennen. Dat behoefde een Lopez de Vega niet; er was slechts één niveau: het hoogste.

Rachel Houtkruier kreeg steeds meer werk en veel eerder dan zij gedacht had, verliet zij de Buurt en huurde een huis op de Zuid-Blaak, waarin zij haar atelier en haar woning ves-

tigde. Drie meisjes had zij in dienst genomen voor het naaiwerk, want zelf deed zij nog slechts het snijden en passen.

Voor haar kinderen was het een hele verandering. Tamar en Uria bleven nog wel op de school van de Buurt en David was nog bij Vieyra. Want Rachel droomde ervan, dat hij later de zaak zou krijgen. Dan zou hij een van de grootste heren- en dameskleermakers van het land moeten worden, omdat zij van plan was hem over een jaar of tien naar Parijs te sturen om het damesvak in de finesses te leren.

Voor de Buurt was het een volkomen raadsel hoe Rachel Houtkruier het in zo een korte tijd had klaargespeeld om zich op te werken tot costumière van de rijke stand en een mooi huis buiten het getto te bewonen. Daarom mompelde de Buurt, daarom roddelde de Buurt, daarom fleemde de Buurt om een verklaring van de mooie Rachel, die slechts allervriendelijkst en zeer bekoorlijk glimlachte en niets losliet.

En toen werd het december en het was koud en het had gesneeuwd.

Er zijn geen mensen op straat in dit late avonduur, daarom is de vreselijke noodkreet veel heviger. Als de rits van scheurend linnen, zo klinkt de hoge gil door de Buurt: „Moord!”

Het blijft even stil, alsof de Buurt zich bezint, maar dan slaat het leven fel naar buiten. Mannen in roodbaaien ondergoed, vrouwen in nachtijk en slaaprok en wollen omslagdoek komen uit de huizen en het is of slechts één ingeving hen allen bezielt; zij rennen naar de winkel van Abraham Lezer.

Voor de halfgeopende deur ligt de huishoudster op haar knieën; in haar roodbruine omslagdoek gehuld en heen en weer wiegend, gelijkt zij op een bruine beer.

„Was ies?” gillen de vrouwen.

„Brammie . . . daar! . . . Adaushem . . . Brammie . . . daar . . . geslacht!” huilt zij.

De mannen aarzelen, roepen haar toe: „Benne ze nog binne?”

„Nee . . . nee,” giert de huishoudster.

„Dán naar binne, mannen,” beveelt Lebber Vijg en zwaait met een uitzonderlijk groot vismes.

Zij gaan de winkel binnen, nadat zij de oude huishoudster aan de vrouwen hebben opgedrongen, die haar nu ergens heen brengen, lamenterend en schuifelend.

Zij vinden Brammie Koperentuit op de grond liggen, midden op het looppad. Een kaars brandt eenzaam in haar blaker op een Louis XV commode. Men buigt zich voorover en ziet dat Brammie in zijn nachthemd is; zijn zwaarbehaarde benen steken vreemd af tegen het blanke hemd. „Een bok in een nachthemd,” zou Moos Ziekenoppasser later rondvertellen, „ik bezweer je . . . een bók.”

Intussen zijn de politiemannen van de wacht onder het stadhuis komen toerennen. Bij hen is een commissaris. Voor moord en doodslag verlaat hij altijd zijn kantoor, voor minder niet zo gauw. Zij hebben voldoende lantaarns meegebracht, zodat de winkel in een ommezien verlicht is, te meer omdat de nerveuze Semmie Pieper in zijn ijver en almaar jammerend alle antieke kronen, luchters en wandconsoles waarin zich kaarsen bevinden heeft aangestoken. „Een balzaal, ik bezweer je een balzaal,” zal Moos Ziekenoppasser later vertellen, „alleen de gosen en de kalle hebbe ontbroke . . .”

De commissaris buigt zich vakkundig en zoals van hem wordt verwacht over het lichaam van Abraham Lezer. En constateert: „Ik zie geen bloed, mannen,” op een toon alsof hij is beetgenomen. Een politiemann knielt nu naast Brammie, laat het licht van zijn lantaarn op hem schijnen, de contouren van zijn lichaam volgend, van hoofd tot voeten.

„Ze hebben hem neergeslagen. Hij is alleen maar bewusteloos.”

Men haalt water met azijn en nadat Brammie drijfnat in een kleine vijver ligt, komt hij bij. Hij grijpt naar zijn hoofd en kreunt. Dan staat hij op, kijkt verbaasd naar de dienders en de commissaris en vraagt: „Leef ik?”

Een daverende lach golft naar buiten, de Buurt in. De vrou-

wen komen nu ook weer toehollen; als er gelachen wordt is er geen bloed. En zij beginnen er zich nu ook mee te bemoeien, want zij kunnen er de noodzaak niet van inzien, dat hun kostwinners een longontsteking riskeren voor een levende Brammie Koperentuit. Voor een vermoorde Brammie, ja, dat was iets anders geweest. Ook is de huishoudster nu spoedig teruggebracht en zij wordt overladen met verwijten over de herrie en het gehuil, dat zij heeft aangeheven. Ah boeh . . . wat een overdreven mens . . . wat een jelolohmaakster, wat een huijlèn . . . ah boeh . . . geef ons maar Josina van Cleeff . . . een dáme . . . ah . . . een koningin."

Alleen Sheintje Rosenfeld en Saartje van Bienen blijven bij haar en helpen koffiezetten, want Abraham Lezer is inmiddels met 'mijnheer de commissaris' en twee politiemannen naar boven gegaan voor het proces-verbaal.

De dienders hebben de winkel ontruimd, de lichten gedoofd, de Buurt verspreid en naar bed gestuurd. Zittend in zijn grote bergère bij het opgerakelde haardvuur, vertelt Abraham Lezer: „Mijnheer de commissaris, ik heb mazzel gehad, en u geluk. Ik, omdat ik alleen maar ben neergebokst en u, dat er geen moord behoeft te worden uitgezocht. Alleen een beroving, mijnheer de commissaris. Ik hoor gestommel . . . beneden . . . ik aarzel, en denk, neem geen risico, Brammie, voor een handvol geld. Maar ja . . . als oud soldaat zeg ik tegen mezelf 'heb je daarom 's konings rok gedragen? Om je in je eigen huis te laten beroven?' Ik naar beneden, met een kaars in de blaker. Dom natuurlijk, maar men wil toch niet doodvallen van zijn eigen trap? Beneden zie ik, dat zij m'n secretaire hebben opengebroken, en twee kerels met mijn geldzak. Zij zien me ook, willen langs me heen glippen naar de buitendeur, die open stond. Ik grijp er een en daar geeft ie me zo een klap tegen m'n kin, dat ik alleen nog maar weet, dat jullie me met water en azijn hebben geweekt als een stokvis."

„Wat mis je, Brammie?" vraagt de commissaris zakelijk.

„Ik had één zakje geld beneden, de rest . . . nou . . . dat be-

hoeven jullie niet te weten. Maar in dat zakje zat toch meer dan tweehonderd gulden."

„Waarom hield je dat geld in de winkel en niet hier, boven?"

„Weet ik veel... er is jarenlang niet ingebroken in de Buurt... ik heb op jullie vertrouwd. En ik heb goed vertrouwd, jullie waren er direct toen ik bestolen was."

„Brammie, is dat een verwijt?"

„Mijnheer de commissaris, voor de politie is altijd de vuile vaat."

„Dat is mooi gezegd, Abraham Lezer, dat zal ik onthouden, dat moet mijn vrouw in een tafelloper borduren: 'Voor de politie is altijd de vuile vaat', daaraan wil ik mijn leven lang herinnerd worden."

Hij knikt enige keren bevredigd, zo machtig mooi vindt hij het denkbeeld van de geborduurde tafelloper. Dan vervolgt hij: „Heb je geen idee, wie het gedaan kunnen hebben, Brammie?"

„Ik ken er maar één die zo een klap kan geven en dat is Jan Moker. Die andere ken ik van postuur, maar ik kan hem niet thuisbrengen. Ze waren beiden gemaskerd. En hoe! Niet zo'n bal-masqué-maskertje, nee, hele lappen doek met een paar gaten erin hadden ze over het gezicht. Precies een paar jachtvalken onder de kap, mijnheer de commissaris."

„Nou," geeuwt opeens de politieman, „nou, we gaan d'r een punt aan draaien en we gaan slapen. Morgen zullen we een paar meiden van het Rode Zand onder druk zetten. Dan komt er wel wat los. Wil je nog bewaking, Brammie?"

„Hou op, mijnheer de commissaris, hou op, ik heb voor tien jaar geroeg van boeven en politie."

„Nou, dan gaan we. Goeie nacht, Brammie. Als het nodig is, roep ik je wel."

„Niet te veel, niet te veel, beheers u zoveel mogelijk binnen het kader van de wet."

Als de commissaris vertrokken is komen Sheintje en Saartje nieuwsgierig binnen.

„En,” vraagt Sheintje.

„Ze hangen al.”

„Met jou is niet te sjmoezen. Oser. Allemaal mesjoggaas komt eruit. Maar toen je daar in je zaak lee . . . ah boeh . . . waar was toen je praas en je scherpe tong?”

„In mijn mond, Sheintje. Wil je dan met alle geweld alles weten? Luister dan, Sheintje. Als ik zeg wat ik weet, slaap je geen nacht meer rustig. Ik wil je geen leed doen, daarom zwijgt nou mijn scherpe tong.”

„Brammie, wat bedoel je?”

„Sheintje, breek mijn mond niet open. Een van de twee was een joodse jongen.”

„Brammie!”

„Ja, Sheintje, dat bedoel ik. Ga nu naar huis, allebei, en jij, Saartje, je wordt bedankt voor je hulp.”

Ontdaan gingen de vrouwen weg, zij waren zeer onrustig over de woorden van Abraham Lezer. Om verschillende redenen.

Die nacht werd Abraham Lezer ziek.

Op zijn schor geroep komen de huishoudster en het dienstmeisje toegesneld. Ontsteld staan beiden bij zijn bed, in nachtjak en slaaprok; de huishoudster vormloos massief, het meisje rozig, en slank als een den. Hij zegt: „Haal een dokter, Stientje. Maar kleed je eerst goed aan, alleen bij een man in mijn toestand kun jij een parade in nachtgoed riskeren.”

Stientje giechelt, de oude huishoudster duwt haar wat ruw de kamer uit, bijt haar toe: „Foei, schaam je. Lachen om zo iets. En dan nog wel om een man met hoge koorts.”

„Ik weet niet of mijnheer wel koorts had,” moppert Stientje, „Moet ik gaan om de dokter?”

„Natuurlijk, jij! Nú zeker. Maar ga alleen maar naar Semmie Pieper, die zorgt er wel voor en kom dan direct, hoor je, direct, weer terug.”

Dokter Prins komt vrij spoedig en met hem de Buurt. Mid-

den in de nacht en door toedoen van Semmie Pieper, die links en rechts op de deuren heeft gebonsd en riep, met een hoge gilstem dwars door de straten, dat Brammie Koperentuit op sterven lag. Later zou hij daarom nog een hoop last krijgen met de omroeper, die strak en stijf bleef volhouden, dat Semmie hem die nacht uit zijn brood had willen stoten. En op dat gejammer van Semmie is ook de rabbijn komen toelopen en met hem de wakers. Maar dokter Prins maakte spoedig een einde aan het nachtelijk rumoer. Hij opent een venster op de eerste verdieping, een lantaarn houdt hij bij zijn gezicht, zodat men hem zien kan nu hij gaat spreken. En als hij daar beneden de menigte ziet, voor de tweede maal opgekomen als een falanx in roodbaaien onderbroeken en nachtjakken en slaaprokken, met lantaarns wachtend in de vertrapte sneeuw, dan voelt dokter Prins de prikkeling van de volksmenner. Een zin uit een boek schiet hem te binnen: 'Men hing aan zijn lippen', en daarom wil hij de situatie langzaam proeven als een exquis gerecht. Hij wacht en mijmert.

„Is tie peiger?” roept Lebber Vijg met een stem of hij een mand vis afmijnt.

Dokter Prins schrikt terug in het leven door dat rauwe woord voor de dood van een mens. Hij beseft dat hij het koud heeft en naar bed wil en dat hij opeens bang is voor dat vreemde dreigende, daar beneden, de menigte, de Buurt. Hij roept, kwaad: „Zwijg stil en maak niet zo'n spektakel voor het huis van een man, die zwaar ziek is. Fijne mensen, gevoelige mensen zijn jullie. Men kan nog niet eens in vrede en alleen zijn hersenschudding hebben. Oser, daarvan moet de Buurt ook z'n deel. Wàh... ga weg of ik roep de dienders.”

Men durft niets te zeggen of terug te roepen tegen dokter Prins. God weet heeft men hem morgen nodig en als ie dan de kift in heeft en niet komen wil of misschien ja, per ongeluk een verkeerd recept schrijft? Laat me d'r niet an denke... Adaushem... wat is 'n mens weerloos!

Zij gingen naar huis, half gerustgesteld en blij dat het maar

een hersenschudding was. En zij gebaarden druk tegen elkaar en alle ziekten van de familie, alle medische griezelverhalen tot in de derde graad, waren om hen heen als de ruiters van de Apocalyps. Maar daar waren ook de wonderbaarlijke genezingen en de uitzonderlijk hoge leeftijden. Om drie uur in de nacht was er dan eindelijk rust in die fel levende, kwaad-aardige, goedhartige, wrede en sentimentele Buurt. En een sneeuwbus dekte barmhartig de vertrapte brij voor Brammies huis.

En Abraham Lezer werd zeer ernstig ziek. De diagnose van dokter Prins was juist en daarom werd zijn naam groter in deze eigenwijze Buurt, die veelal haar eigen geneeskundeleer aanhing en reeds vele dokters vernietigd had met het korte vonnis 'Ah boeh... weet ie veel'.

De commissaris was er echt kwaad om geworden en hij liet nauwkeurig speuren naar de daders. Stelen was erg, maar goed, dat had je nu eenmaal in een havenstad; vechten op het mes in een kroeg, ook goed, daarvoor was het óók een havenstad, maar iemand zo'n klap geven voor een zakje met geld, dat hij misschien sterven moest, was vuil, dat ging te ver. En bovendien scheelde het nog wel wat, wie de klap gekregen had. Want mijnheer de commissaris voelde zich een vriend van Abraham Lezer. Waarom? Dat wist hij zelf niet. De oude huishoudster jammerde maar en wilde terug naar de pastorale rust van Groningen; en daarbij, het verplegen werd haar te zwaar en Brammie was lastig. Om beurten kwamen mensen van de Buurt op ziekenbezoek. Heel even mocht men om de hoek van de deur kijken en zeggen: „Dag, Brammie, hoe gaat 't?”

„Langzaam, goed, langzaam,” antwoordde stevast de huishoudster voor haar broodheer en duwde het bezoek terug naar de trap. Maar toch waren zij tevreden en op straat fantaseerden zij hele gesprekken die zij met Brammie gevoerd hadden.

En op een dag komt Rachel Houtkruier. Alleen. Zij keek niet om de hoek van de slaapkamerdeur, maar ging demonstra-

tiet naar binnen. Zij liep als een vorstinnetje, in haar mooie schotsgeruite wijde crinoline, met haar fluwelen luifelhoed, de shantoeng sjaal, het parelbestikte handtasje.

De oude huishoudster vergat door haar verschijning het stereotiepe antwoord en liet haar begaan. Zij ging bij het bed van Abraham zitten. En zij ziet slechts de glimlach in z'n ogen, omdat de mond is verdekt door de forse snorren en de baard, waaraan sinds weken geen barbier zijn zorgen heeft besteed.

„Hoe voel je je, Brammie?”

„Als ik jou zie, altijd beter, Rachel. Je bent zéér bekoorlijk.”

„Brammie, ik kwam op ziekenbezoek.”

„Men gaat naar een zieke om hem op te beuren, Rachel. En dat doe je met je verschijning. En wát is er nu zo bekoorlijk? Kijk in de spiegel en zie je ovale gezichtje met de donkere krullen afsteken tegen de grijszijden voering van je luifelhoedje. Zelfs de opperrabbijn zou zeer onrustig worden.”

„Foei, Brammie.”

„Waarom foei? Ben ik getrouwd? En ben jij geen knappe weduwe?”

De huishoudster onderbreekt geïrriteerd en . . . jaloers: „U windt zich te veel op, mijnheer Lezer. Wees toch voorzichtig, u ging zo goed vooruit.”

„Mevrouw, laat me genieten van de zon die nu in m'n ziekenkamer schijnt. En zorg dat die zon wat lekkers te eten en te drinken krijgt.”

De huishoudster ging mopperend weg om thee te zetten. „Rachel,” zegt hij opeens ernstig, „Rachel, verklaar mij eens, waarom verkoos je een Portugees boven mij?”

„Wat bedoel je, Brammie? Ik ken geen Portugees.”

„Rachel, wij kennen allebei die Portugees, Manuel Belmonte.”

„Mijn God, Brammie, als je het dan weet, waarom sprak je daarnet zo anders tegen me?”

„Omdat ik heel eventjes Manuel Belmonte wilde zijn. Begrijp je me?”

„Nee, ik wil je niet begrijpen. Ik wil je zien als een oude, verstandige vriend en niet als een minnaar.”

„Wat zijn je woorden nu anders dan vroeger. Niet meer de oppervlakkige struikelende woordenvloed van de Buurt.”

„Dat is Manuel Belmonte. Dat is de omgang met mijn rijke opdrachtgeefsters, dat zijn de boeken, die ik 's avonds lees, voordat ik ga slapen.”

„Mijn teleurstelling verdiept zich ontstellend, Rachel. Wat een vrouw zou je voor me zijn geweest.”

Zij staat op om te vertrekken. Moeizaam richt hij zich wat op; het doet hem pijn.

„Rachel, blijf nog even. Ik wil nog wat zeggen.”

Aarzelend gaat zij weer zitten, op de rand van haar stoel. Hij vervolgt: „Ik kan zo niet verder leven. Met dit goede mens uit Groningen, dat mij langzaam omvormt tot een vrijgezel-lenopa, dat me langzaam doodt met haar innigheid. Jij hebt jezelf gegeven aan Manuel Belmonte...”

„Brammie,” roept zij uiterst geschrokken.

„Ja Rachel, met lichaam en ziel. Ik weet alles van deze stad Rotterdam, meer dan mijnheer de commissaris en de burgemeester, meer dan de opperrabbijn. Beangstigend meer dan wie ook. Maar goed, ik heb je hartstocht voor Belmonte te aanvaarden en daarom neem ik mijn aanzoek terug. De consequentie, Rachel, ken je die?”

„Ja, Brammie. Dat is Josina van Cleeff.”

„Roep haar voor me terug. Maar red mijn gezicht. En niet alléén mijn gezicht, maar ook mijn verder leven.”

„Ik begrijp je, Brammie. En spaar je ook mijn gezicht?”

„Rachel, heb ik die woorden verdiend? Ik ben soms vreemd, maar wie heeft er ooit te klagen gehad over Abraham Lezer?”

Impulsief stond zij op, zoende hem op het voorhoofd en de wangen. Hij rilde. „Brammie, niemand had te klagen, behalve...”

„Ik weet het... behalve Josina van Cleeff. Mijn geest is nog

niet rijp om haar te aanvaarden. Ik zal toch moeten, haar nabijheid is mijn lot geworden."

Toen kwam de huishoudster binnen en Rachel Houtkruier ruiste langs haar heen; en wreef de tranen uit haar ogen. Zij hoorden het vlugge klikken van haar voeten op de trap, het dichtslaan van de buitendeur.

„Neweire van de thee. Zonde, zonde, moet u nodig laten zetten voor zo een..."

„Zwijg, mevrouw. Rachel Houtkruier is zeer respectabel."

Hij draaide het hoofd naar de muur, slikte nerveus en gebod haar de kamer te verlaten. Want hij wilde alleen zijn met zijn verdriet.

En twee dagen later stond Josina van Cleeff bij zijn bed.

Hij ziet haar veertigjarige rijpheid; de blauwe ogen en de kastanjebruine haren, in pijpekrullen langs de wangen en in een zware rol opgekamd boven de blanke, sierlijke nek. En het is allemaal zo bekoorlijk en vertrouwd voor hem, zó vertrouwd, dat hij in z'n oude toon vervalt. „Zo, Josina van Cleeff, ben jij daar ook eens een keertje? Wel wat laat, maar ik heb je de reis naar de begraafplaats kunnen besparen."

„Ja, Brammie, ik geloof ook, dat het nog wel even zal duren: dat achter je baar lopen in diepe rouw en met welgemeend en zwaar verdriet. En ik ben er niet zo eens een keertje, ik ben er voor lange tijd, ik ben er voorgoed!"

„Zo, zo, Sien. Je wilt toch wel beseffen, dat ik geen twee huishoudsters kan bekostigen, afgezien nog van de ruzies, die ik voortdurend zou moeten sussen. En het zouden altijd steken in m'n hart zijn, om je steeds maar ongelijk te moeten geven."

„Brammie, je hebt geld genoeg voor tien, voor twintig huishoudsters, maar daarvoor krijg je bij mij geen kans. Eenmaal Salomo is genoeg geweest. Ik sta je maar één huishoudster toe en die ben ik! Die oude dame zul je zeer spoedig laten vertrekken en dat dienstmeisje zal ik omruilen."

„Josina van Cleeff, al lig ik hier als een haarloze Simson, machteloos, ik blijf niet zo. Straks zal ik, bij leven en welzijn,

de dictatuur over mijn huis hervatten en allereerst jou in exil sturen. En daarna misschien zes huishoudsters nemen, die te zamen jou niet evenaren."

Zij keek hem heel vreemd aan, haar kinnetje begon licht te trillen. „Eindelijk, zie je me dan eindelijk?"

„In koorts, Josina."

„Waarom verweer je jezelf, Brammie?"

„Val je me dan aan?"

„Nee, Brammie, ik behoef een vesting niet aan te vallen, waarvan de poorten niet gegrendeld zijn, volgens afspraak en list. In zo'n burcht trek ik rustig en zegevierend binnen."

„Sien . . .!"

„Ja, Brammie, ik ben het produkt van je geest. Een twintig-jarig brouwsel."

Hij kreunde wat en zei: „Als ik niet zo vuil was, zou ik je op het voorhoofd zoenen."

„Je zult worden gewassen, Abraham Lezer. Het is soms een schande, dat de preutsheid van de vrouwen in dit getto zo groot is."

„Mijn God, ben ik dan zo machteloos geworden? Zet je dan je voet in m'n nek?"

„Ja, en ik zal bezit van je nemen, voordat je weer sterk bent en van je machteloosheid niet meer wilt genieten. Ik zal je zo nemen, dat je je niet meer boven mij kunt verheffen, ondanks de kracht die weer in je zal terugkeren."

Toen liet zij hem alleen en hij was niet bij machte op te staan, zo zwak was zijn lichaam. En zij kwam terug met aarden kommen en ketels warm water. En zij sloot de deur af; het slot klikte maar heel zachtjes.

Hij keek naar haar gezicht, toen zij bij het bed stond en op hem neerzag. Overwinnend en zakelijk. Toen zij de dekens opsloeg, draaide hij het gezicht naar de muur en verborg het in de handen.

Toen waste zij zijn forse, machteloze lichaam.

Het werd voorjaar 1827. Toen eerst was Brammie Koperentuit genezen.

Het was een stralende aprildag en Josina zegde: „Brammie, je moest vandaag eens gaan wandelen. Ik zal met je meegaan, voor alle zekerheid.”

„Sien, als ik ga, dan . . . alleen.”

„Brammie, je bent nog niet sterk genoeg.”

„Dan ga ik niet. Dan wacht ik totdat ik sterk genoeg ben.”

„Waarom wil je niet, dat ik meega?”

„Waarom wil je mee, Josina?”

Zij keek naar de grond, haar vingers wriemelden nerveus: „Omdat ik van je houd, Abraham Lezer.”

„Als dat zo is, moet je me zeker alleen laten gaan.”

„Ik begrijp je niet, Brammie.”

„Dat begrijpen alleen mannen, Sien. Maar ik zal het je uitleggen, omdat ik milder ben geworden, deze laatste maanden. Wanneer dit getto me zal zien, wandelend in de uitstraling van je barmhartigheid, misschien één moment steunend op je arm, dan zal dit getto sentimenteel worden. En Abraham Lezer zal voorgoed Abraham Lezer niet meer zijn. Een nebbisjman wiens jarenvoorraad men gaat tellen en voor wie men geen respect meer heeft.”

Hij keek haar onderzoekend aan met zijn grijze ogen. Zij sloeg de hare neer en vroeg: „Waarvan verdenk je me?”

„Ik verdenk je ervan te willen genieten van je overwinning. In het openbaar te willen genieten, te willen tonen dat je Brammie Koperentuit hebt overwonnen.”

„Heb ik dat verdiend? Dít verwijt?”

„Ja, dat heb je. Maar je hebt ook mijn innige dankbaarheid verdiend tot aan ons levenseinde.”

„Brammie!” Zij sloeg de handen voor haar ogen, haar schouders schokten.

„Je hoeft niet te huilen, Sien. Als ik straks naar buiten ga, zoals ik altijd ben gegaan, dan is mijn eerste bezoek aan de opperrabbijn. En ik zal hem vragen op welke dag het hem past

om Josina van Cleeff en Abraham Lezer de goepoh te geven. Daarna zal ik naar de burgerlijke stand gaan om de papieren voor ons huwelijk. En ik zal dat doen als de ongebroken Abraham Lezer."

Zij staarde hem aldoor aan als een wezen uit een andere wereld. Zij was zo bekoorlijk met haar natbehulde, glanzende ogen en de felle bloesjes op haar wangen. En hij zag het.

"De mooie mevrouw Lezer," zei hij mild en duwde zachtjes haar kinnetje omhoog, zodat zij naar hem moest opzien. Zij drukte haar mond op die hand en haar hoofd wiegde zachtjes van ontroering.

Toen hij midden in de Straat stond, gluurde zij door de kanten overgordijnen. Zij zag de Buurt stil en vol ontzag kijken naar Brammie, die gekleed was in z'n nieuwste grijze zomer-kostuum, die een harige, grijze vilthoed droeg en met zijn goudbeknopte wandelstok op de keien tikte.

En de Buurt beseftte dat Abraham Lezer sterker en machtiger was dan ooit en over hen heerste als een Richter.

De avond voor de trouwdag kwam Abraham naar het huis van Elia van Zuiden, die Josina tijdens de bruidsdagen gastvrijheid verleende. Want het paste niet dat een bruid gedurende de on-dertrouw verblijf hield in het huis van de bruidegom en van daar naar het stadhuis en de synagoge zou gaan.

Blij door al het feestelijke van de laatste dagen opent de kleine Lea de deur voor Abraham Lezer, want zij is de enige die de klopper heeft horen vallen. Zij kijkt hem vol ontzag aan en rent dan opeens gillend het huis in: „Ette . . . memme . . . daar is Brammie, de gosen!”

Statig komen Elia van Zuiden en zijn vrouw Bathseba hem tegemoet. Te statig, maar daarvoor heeft Elia zijn redenen. Hij is een groot zuivelhandelaar, een rijk man. En doet zaken tot in alle delen van het land. Hij waardeert Abraham Lezer tot op een zekere hoogte, maar zijn soevereiniteit erkent hij onder geen beding. In dit land zijn er drie instanties waarvoor

hij eerbied heeft en dat zijn koning Willem, de burgemeester en de opperrabbijn. En dan volgt Elia van Zuiden, de grote en rijke kippenkoopman en zuivelhandelaar.

„Sholaum, Abraham, kom binnen en beschouw dit huis als het jouwe,” zegt hij vormelijk.

„Sholaum, Elia, Sholaum, Bathseba, en nu ik dit huis als het mijne moet beschouwen, deel ik je maar direct mee, dat het volgende week in de veiling gaat.”

„Nou ja,” lacht Elia, „nou ja, we begrijpen elkaar toch wel.”

„Dat doen we, Elia, dat doen we heel zeker.”

Zij gaan naar de huiskamer, aan het einde van een lange, brede, marmeren gang. En het duurt niet lang of Bathseba, haar dochters en de boaien hebben zo'n uitstalling van lekkers op de tafel gemaakt, dat Abraham moet opmerken: „Willen jullie onze bruiloft verstoren, Elia? Moeten wij vanavond nog naar het ziekenhuis? Josina, er ligt een nieuwe taak op je te wachten. Geen hersenschudding, maar een bedorven maag zul je bij me moeten genezen.”

„Ik ben gespecialiseerd, Brammie. Op hersens. Op die van jou en van mezelf. Voor magen deug ik beslist niet.”

„Die hersens toch, merkwaardige dingen,” zegt Abraham nadenkend.

Zij kijken elkander aan, glimlachen flauwtjes en geheimzinnig, knikken haast onmerkbaar.

De avond verloopt met grote vrolijkheid, want er komen veel jonge mensen in het huis van Elia van Zuiden; zijn dochters zijn uitzonderlijk knap. En als het tien uur is geworden, vraagt Abraham: „Elia, ik wilde nog een woordje spreken met Josina. Wil je haar toestaan met mij een wandeling te maken?”

„Geinponem,” antwoordt Bathseba voor haar man. „Hij vraagt! Brammie vraagt! De schuchtere jongeling wil wandelen met het onmondige meisje! Brammie, ik herken je niet.”

„Dat is een compliment voor mijn vermomming, Bathseba, de echte Abraham Lezer is nu incognito. En misschien ben ik toch méér schuchtere jongeling dan je denkt.”

„Brammie,” zegt Elia, „ik begrijp volkomen mijn opdracht in deze bruidsdagen. Als beschermer van Josina sta ik je niet toe om in de koele avond te gaan wandelen. Een verkoude gosen en kalle, wat een vertoning voor de opperrabbijn. In mijn kantoor kunnen jullie rustig gaan zitten babbelen, de haard brandt er nog. Wij wachten hier totdat jullie zijn uitgesjmoest.”

En in het kantoor van Elia blijven zij staan.

„Wat wil je me nog zeggen, Brammie?”

„Ik wil je iets vragen. Waar was je, toen je m'n huis verlaten had?”

„Bij mijn familie in Amsterdam. Daar kreeg ik het bericht van Rachel Houtkruier.”

„Van Rachel Houtkruier? Hoe wist zij, dat jij in Amsterdam was en wat had zij je te berichten, Josina?”

„Brammie, laten we aannemen, dat Rachel door iets geheimzinnigs werd bewogen om mij te laten weten, dat jij zo ernstig ziek was. Laten wij nog liever aannemen, dat Haqodaush boroech hoe, met wie jij altijd zulke gesprekken voerde, door David Houtkruier heen, mij heeft gewaarschuwd. Ja, laten wij dat doen, Rachel is wellicht evenzo medium als die kleine David.”

„Josina, wat een hooglerares ben je geworden,” zegt hij wat bedrukt.

„Niet alléén een lerares, maar ook een intens nieuwsgierige bruid. Waar was mijn bruidegom na mijn vertrek? En waarom heeft hij de lompenhandel verkocht en is gaan handelen in antiek?”

„Het antwoord zal te lang zijn voor deze nacht en zou daardoor de goepoh kunnen verstoren, Josina van Cleeff. Wat verkies je, antwoord of de bruiloft?”

Zijn ogen flikkeren vreemd, zoals zij het nog nimmer heeft gezien. En er zwellen aderen bij de slapen. Zij weerstaat zijn blik met ferme, vaste, eerlijke ogen en zegt: „Ik verkies de goepoh, Abraham Lezer.”

Hij wrijft met de hand over de ogen, kijkt in het haardvuur. Zij doet een stap naar hem toe; in haar hand houdt zij een lederen etui, dat zij onbemerkt uit de zak van haar kleine schort heeft genomen.

„Van je bruid en leerlinge,” zegt zij fel.

Hij neemt het etui en maakt het open. Erin ligt een gouden horloge met een antieke, email-met-goudbewerkte châtelaine waaraan kleine sleutels bengelen om uur- en spelwerk te kunnen opdraaien. En deze kenner van antieke en mooie dingen is ontroerd; even, want hij beheerst zich direct, zoals hij het z'n hele leven reeds deed. „Een vermogen, Sien. Dat had je niet moeten doen. Dat is je loon van minstens tien jaren, dat nu in mijn handen ligt.”

Zij straalt en hij ziet het. Maar de faun overwint weer. Hij tast, eerst wat aarzelend, in de borstzak van zijn modieuze rok-kostuum, ook hij haalt een etui te voorschijn. Zij opent het en ziet een matglanzend paarlencollier en oorknoppen; en een encoeurspeld met vele grote en zuivere diamanten. Zij is doodstil en staart hem angstig aan, maar dan breekt haar glimlach door. „Je hebt gewonnen, Brammie.”

„Nee, Sien, jij hebt gewonnen. Want tien jaren loon zijn veel grootser dan dit, een klein deeltje van mijn vermogen.”

Hij legde de geschenken op de schoorsteenmantel, pakte haar handen en kustte die. Zij hield haar hoofd wat achterover, zodat haar tranen haar mondhoeken beroerden en zij de zilte proefde, toen zij op haar lippen beet.

En het vuur van de haard tekende scherp hun profielen. Twee sterke, knappe mensen.

Zoals een uitgehongerde wildenstam zich stort op geschoten wild, zo wierp de Buurt zich op de bruiloft van Brammie en Josina.

Bij het stadhuis en de synagoge dromden zij te zamen en wuifden en lachten en riepen. Na de plechtigheid stonden zij voor de feestzaal en hadden hun commentaren op allen die

uit hun rijtuigen stegen en de zaal binnengingen. Daar was de opperrabbijn, en de parnassijns volgden direct, daar was mijnheer de commissaris, daar waren Elia van Zuiden en zijn vrouw en kinderen en demonstreerden hun rijkdom, daar was Hartog Cohen, de grote papierkoopman, die misprijzend naar de menigte keek, want hij had het nooit naar zijn zin, daar waren de welgestelde joden van Rotterdam en de christenrelaties van Abrahams antiekhandel. En als een uitzonderlijk juweel was er de equipage met de schimmels van het huis Belmonte, waaruit Jolanthe Belmonte-Lopez de Vega steeg; en daarom kwam Abraham naar de buitendeur om haar naar binnen te geleiden. De equipage wachtte, want zij bleef slechts kort.

En de Buurt, deze wijk van hardwerkende, kleine winkeliers en ambachtslieden, van magazijn- en loopknechten, van lage commiezen en straatventers, van boekhouders en scharrelaars, stond geduldig te wachten en was reeds tevreden met het plezier om het schouwspel. Want deze rijke joden waren hun volk, hun glans straalde en verhoogde hen bij de gojim.

Dan slaat opeens een vlam van geestdrift door deze menigte. Want Brammie en Josina zijn aan de deur verschenen en hij zegt: „In deze uren wil ik jullie dicht bij me hebben, jullie lastige, kijvende, goedmoedige joden, jullie nagels aan mijn doodkist, jullie bloemen in m'n leven. Kom allemaal naar binnen en eet en drink of het Pesach is.”

En zij komen. Niet direct, want zij rennen naar huis om zich te kleden in hun sjabbespakken en zwart zijden japonnen. Zij zijn geboend en gewassen en sommige mannen hebben snel hun baard laten bijknippen door hun vrouwen, hetgeen erg zichtbaar is. Maar wat geeft dat nou, een beetje scheef, ook een zorg, wie let daarop in de volte en dan, het is feest en een scheve baard met een feestneus is straks een succesnummer, zeggen de vrouwen.

Zij eten en drinken en vormen groepjes, zoals zij gewend zijn; en de zaal wordt hun huiskamer. Zij tonen hun dankbaarheid met geïmproviseerde voordrachten en Poolse liedjes, zo-

dat soms bij Brammie en Josina tranen van pret over de wangen rollen.

Om zes uur gaan zij gedwee en voldaan; Brammie heeft rijk getrakteerd, heel rijk zoals het een qocin betaamt, niks te zeggen, niks te roddelen; hun Brammie is een edelman. En dan, men zal toch het bruiloftsmaal niet willen hinderen, dat gegeven wordt aan de voorname gasten? En bovendien, feesten is heel prettig, maar de dagtaak is blijven liggen en die moet af, al wordt het diep in de nacht.

Tegen middernacht, toen de gasten door het vele eten en de goede wijn een groot deel van hun voornaamheid hadden vergeeten en lachend en gierend in de polonaise hosten, gingen Abraham en Josina onopgemerkt weg en reden naar hun huis, dat stil en donker op hen wachtte.

En die nacht was de overgave van Josina zo grenzeloos, dat Abraham Lezer toen eerst begrip kreeg van het woord Eva.

En hij fluisterde haar in het oor: „Tweëntwintig jaar heb ik geslapen, Sien, tweëntwintig jaar. En hoe heb je me wakker geschud . . . mijn hemel!”

II

DE SPEELSE VINGER GODS

Het is 1830 geworden. Er is niet veel gebeurd in de Buurt, want zij is zichzelf gebleven. De jaren zijn vergaan met hun traditionele hoogtepunten, de verjaardag van koning Willem, de kermis te zamen gevierd met het Rode Zand en de Schiedamse Dijk; Oudejaarsavond en Nieuwjaarsdag met een schouderop-halen geduld, omdat de Buurt haar eigen Nieuwjaar heeft met eigen ritus, enige maanden vroeger.

Honderden zijn uitverkoren tot de dodendans, honderden zijn gebracht door het leven en hebben de plaatsen bezet van hen die zijn gevorderd. En het uiterlijk van het geheel is niet veranderd.

Abraham Lezer is in zijn winkel en tuurt zinnend naar buiten. Hij strijkt bedachtzaam over zijn baard, die op verlangen van en na vinnige strijd met Josina is kortgeknipt, en vierkant is naar Russisch model. Hij is nog even fors en ongebogen als drie jaar geleden en voelt zijn negenenveertig jaren niet. Hij denkt aan zijn vrouw, die ziek is en verpleegd wordt door haar zuster Mirjam, daarvoor uit Amsterdam gekomen. Hij heeft zich eerst verzet tegen deze 'stamhulp' zoals hij het uitdrukte, maar Josina had achter hem om en via een nog steeds onbekende weg, een boodschap naar Amsterdam gezonden. En op een middag stond Mirjam in zijn winkel. Met valiezen en hoedendozen, in een lange, bontgevoerde mantel, met diepe luifelhoed en zwarte bontmof, op kleine, zwarte, platgehakte bandschoentjes en met een slank parapluutje, als

de staf van een majordomus. Hij denkt aan het overrompelende moment, toen hij haar zag met al haar bagage en zij hem vroeg, eigenlijk commandeerde, om de koetsier te betalen, die haar van het Delftse Veer naar hier had gereden. En dit geld had hij niet teruggekregen, bedacht hij, maar hij herinnerde zich ook niet dat zij terugbetaling had beloofd; hij moest nu wel aannemen, dat zij het als vanzelfsprekend had beschouwd. Ja, ja, men is zuinig, denkt hij, en een ander wil het niet zien, dat is veel te lastig. Een kunst, rijden van het geld van zijn zwager. Zij had toch kunnen lopen en Semmie Pieper had de bagage wel gehaald voor een krats, want Semmie had grote verplichtingen aan hem. Toch is het niet netjes, Brammie, om Semmie wegens zijn verplichtingen goedkoop te laten zijn, nee . . . helemaal niet . . . ik zal Semmie vanmiddag een boodschap laten doen en hem een gulden extra geven, als boete.

Hij sluit even de ogen en wiegt op en neer, zoals hij graag doet, wanneer hij aan iets denkt. En hij denkt aan iets prettigs, aan het wezen van Mirjam van Cleeff, zijn schoonzuster. Hij ziet haar ranke gestalte, haar donkere ogen in fel contrast met het vlasblonde haar, de ovale vorm van het gezicht, de smalle, rechte neus, de mongoolse wenkbrauwen, donker, dun en scherp. Aan haar mond wil hij niet denken, daarom opent hij snel de ogen, zucht en doet heel bedrijvig, met verplaatsen en afstoffen van zijn antiekschatten. Maar telkens komt het beeld van Mirjam terug, dit hoogmoedige gezicht, dat hem soms zo minachtend kan bekijken of door hem heenzien. Het is hem of soms alleen haar mond naar hem kijkt, die klassiek getekende, vastberaden, afwerende en begerige, felrode mond. De mond, waartegen hij al zijn heerszuchtige kracht moet opbrengen om te weerstaan en zijn soevereiniteit te behouden. Hij zucht en gaat naar buiten.

Daar kijkt hij door de etalagevensters naar binnen om te zien of alles goed is opgesteld en de begeerte van de clientèle kan opwekken. Dat doet hij graag, van buiten af zijn winkel in kijken en begerig naar een stuk antiek gaan verlangen. En dan

weer naar binnen gaan en met kinderlijk plezier tegen het uitverkoren stuk zeggen 'Gein, buiten wilde ik dat je van mij was . . . een, twee, drie stappen . . . en je bent van mij. Zolang ik wil'. Soms speelde hij het meermalen achtereen, telkens met een ander stuk. Maar nu komt hij zo ver niet, want hij wordt op de schouder getikt. Hij draait zich om, klaar om geërgerd te doen, maar in plaats daarvan lacht hij plezierig tegen David Houtkruier. „David, David, wat word je groot. Een macca-beeër. Hoe oud ben je nou?”

„Vijftien jaar, Brammie.”

„Hoe gaat het met je moeder, David?”

„Goed.”

„Goed . . . goed! Hoe kan men zo kort over z'n moeder praten? Is een moeder niet iemand om uitbundig over te spreken en te prijzen, David Houtkruier?”

Hij kijkt naar David, onderzoekend. Hij ziet de middel-grote robuuste jongen met de donkere, vriendelijke ogen. Hij ziet het zwarte dons op de bovenlip en langs de wangen, de tekenen van Davids naderende manlijkheid.

„David, kom eens binnen en wat praten met je oude patroon. Want je hebt me toch niet voor niks op m'n schouder geklopt? Tenzij je wilde constateren of ik aan het vermolmen ben.”

„U zegt nog steeds vreemde dingen, Brammie.”

„Ik hoop ze te blijven zeggen, David. Dan zal ik steeds weten dat ik leef en heers.”

David volgt hem in de winkel. Daar gaat Abraham zitten in een grote Louis XV stoel, bekleed met gobelin en stemmig verguld. Hij beduidt David ook plaats te nemen, in een dago-bert, tegenover hem. Abraham zit er als een vorst en het ontzag van David is heel groot.

„David, vertel me eens wat je bedrukt.”

„Brammie, ik wil weg bij Vieyra. In al die jaren kan ik nauwelijks een jas naaien, spreek dus maar niet van stof snijden. Alsmaar boodschappen doen en de zaak aanvegen. Dozijn bezems heb ik versleten.”

„Waarom zou je weggaan bij Vieyra? Je weet toch dat het op z'n minst tien jaar duurt, voordat het eerste stadium van een kleermakersgezel voorbij is? Het stadium, waarin stevast z'n kostuums worden geweigerd?”

„Ik wil niet m'n leven lang met gekruiste benen op een tafel zitten, met pijn in m'n nek. Misschien wil ik wel in de handel, zoals u.”

„Vreemd, David. En ik wilde uit de handel en met gekruiste benen op een tafel zitten, zoals boeddha. En maar denken en beschouwen.”

„Dus ook geen kleren naaien, Brammie.”

„Heeft boeddha kleren gemaakt? Hij heeft maar gezeten, met sholaum, gehuld in meters witte katoen en maar gedacht en gesjmoest. Maar ja, Holland is Indië niet en God maakt maar één keer boeddha. Ik zal voor je rondkijken, David. Misschien wil Elia van Zuiden je hebben.”

Geschrokken kijkt David hem aan en ziet de vreemde flikkering in de grijze ogen.

„Er zijn toch wel anderen,” zegt hij benepen.

„Veel, heel veel, David. Troepen omhoogstrevende joden, die allemaal Rothschild willen worden, met of zonder talent. Maar ik dacht zo, dat het je een omweg zou besparen, mijn jongen. Want het is wel wat laat, als je bij Elia nog moet beginnen, wanneer je officieel met Lea gaat vrijen.”

„Er is niks tussen Lea en mij.”

„David, je hebt Lea beloofd. Daarom behoef je je niet te schamen.”

„Elia van Zuiden zal me niet aanvaarden.”

David zwijgt en staart naar de grond, zijn vingers gebaren nerveus.

„Waarom niet, David?”

„Om moeder.”

„Wat kan er zijn dat Elia van Zuiden je moeder afwijst?”

„Brammie, zou boeddha dit gevraagd hebben aan een zoon?”

„Ai, mij, David. Weer eens heeft het Opperwezen door je

gesproken. Weet je nog wel, vroeger? Altijd sprak Hij met me door jou heen, David en altijd op het goede moment. Ai, mij."

David veegt tersluiks zijn ogen af. Abraham staat op, draait hem de rug toe, neemt een zilveren kandelaar in de hand en houdt die zinnend voor de ogen.

„Ga terug naar Vieyra, David. Kom morgen hier en ik zal een nieuwe patroon voor je hebben. En je zult niet getuigen voor of tegen je moeder. Zij zal dit zelf doen. Ga nu en laat Lea niet los. Want ook Elia van Zuiden zal buigen voor zijn geweten . . . en voor mij."

Angstig keek David Houtkruier naar de rug van Abraham Lezer. Hij zag de oersterke man met de brede schouders en de zware nek. En zijn vrees was groot.

Die middag ging Abraham naar Rachel Houtkruier. Verbaasd keek zij naar de verzorgde Brammie, die als een volmaakt aristocraat in haar woonkamer stond. Zij volgt met vlugge ogen de lijnen van zijn gezicht, de verzorgde baard, de modieuze kleding. En hij ziet het.

„Rachel, zoek je de lompenkoopman?"

„Nee, Brammie, ik weet dat je nu anders gekleed moet zijn dan toen. Die rijke verzamelaars zijn geen lompenleiders."

„Ja, Rachel, iedere branche heeft zijn eigen kostuum en zijn eigen mombakkes. Ook jouw vak."

„Zo is het, Brammie. Ik kan de dames ook niet ontvangen in een oude japon en een schort voorgebonden."

„En de heren, Rachel, die zijn niet zo kieskeurig. Zij kijken door een oude of moderne japon heen en zien helemaal geen schort. De heren zien de naakte Rachel!"

„Brammie . . .!"

„Ja, Rachel, het uur van verantwoording is gekomen."

Zij herkrijgt met een schok haar beheersing en haar zelfbewustheid, die zij altijd even verliest in zijn nabijheid.

„Ai, Abraham Lezer, sinds wanneer ben jij Onze Lieve Heer?”

„Je ontkent dus niet. Je wilt dus voor God verantwoording afleggen?”

„Ja, Abraham Lezer, alleen voor hem. En nooit en te nimmer aan de man, die mij eens heeft begeerd; die naar me heeft verlangd als iedere man. Níét naar Rachel de moeder, de hardwerkende vrouw, die angstig is voor gebrek, maar naar Rachel, de mooie, warme Rachel, naar Rachel, de liefkozende hoer!”

Hij staart haar aan, ontzet. En met ontzag.

„Je slingert dit in mijn gezicht, uit doodsbanne verdediging, Rachel.”

Zij heeft de armen in de zij gezet en buigt wat naar voren. „Voor wie moet ik bang zijn, Brammie? Voor de mannen? Voor jou? Voor de mensen van de Buurt, voor de parnassijs? Voor wie? Alleen voor God ben ik angstig, zoals alle joodse vrouwen. Voor Hem ga ik op m'n knieën, op zijn eerste teken. En voor niemand, versta je, voor niemand anders!”

Haar ogen vonken, haar kaken klemmen fel opeen, haar wangen zijn rood van opwinding.

„Voor je kinderen zul je bang zijn, Rachel. Voor hen, voor David en Tamar en Uria. Voor hun toekomst zul je moeten vrezen.”

„Luister Brammie. Zolang ik geld heb zal ik voor hun toekomst niet bang zijn. Een gouden schild zal ik voor hen ophouden, een schild, dat ik betaal met m'n lichaam. Nog maar kort is dat mogelijk, want ik word veertig jaar.”

„Dus bewust, Rachel, en niet uit liefde voor Manuel Belmonte.”

„Bewust, ja, nu . . . nu, nadat Manuel Belmonte is uitgewoed en mij nog liefkoost uit sleur en fatsoen. Maar de tijd is de sterkste, óók voor Manuel. En ik ren tegen de tijd en draag goud van Manuel Belmonte naar m'n spaarpot. Die voor m'n kinderen is.”

„Is dit de waarheid, Rachel? Of is het berouw, dat je niet

erkennen wilt? Berouw, dat je geweigerd hebt mevrouw Rachel Lezer te worden."

„Laat me niet lachen. Ik heb geen berouw, dat ik niet Rachel Speyer of dat ik niet Rachel Lezer werd. Wat ben je ijdel, Abraham. En luister nog eens goed, naar het verschil tussen mijn leven en dat van vele andere vrouwen."

„Ik wens geen insinuaties. En tast de eer van Josina Lezer niet aan!"

„Woorden, woorden, woorden. Ik verdien m'n eigen brood en beschik over m'n eigen lichaam! En ik verzorg m'n eigen kinderen, zoals alle vrouwtjesdieren doen, ondanks of zonder het mannetje. Wijs mij één vrouw in dit getto, die zo onafhankelijk van een man is geworden als ik. Ook onafhankelijk van Manuel Belmonte door déze handen en dít hoofd. En vertel me nu, wie de werkelijke hoeren zijn. Zie ze zitten, Brammie, voor de vensters in hun huiskamers, in dure japonnen en behangen met juwelen, dik, snoepend, roddelend, bevelen gevend aan de boeien. Wachtend op hun mannen om weer te gaan eten, veel eten, en 's nachts belonen zij die mannen voor de stinkende weelde. En kijk dan naar mij, m'n eigen brood verdienend, mijn lief verkiezend, mijn eigen zekerheid vormend voor de oude dag zonder jullie kapsones te moeten verslikken. Wie, wie zijn de temeijes, Brammie, wie?"

Zij stampvoet en drukt de vuisten tegen haar mond.

„Ga weg, ga weg... en wees rechtvaardig en edel in de ogen van die er van willen genieten. Ga weg!"

Hij had geen antwoord, wreef vermoeid over voorhoofd en ogen, nam hoed en stok. En ging.

Toen hij naar de Buurt terugliep, tikte zijn stok níét op de keien.

Hij kwam thuis. Moe en verstoord. En in z'n winkel zaten twee mensen, als twee hopen ellende. Saartje van Bienen en... Jonas van Gogh, de bijbelventer. Saartje zit in de Louis XV stoel als een verlopen barones, die de guillotine verwacht en

Jonas op een eeuwenoude dekenkist, met het hooft leunend tegen de eiken lambrizing, terwijl zijn ogen zijn gesloten. Met zijn lange witte baard, de grauwe, borstelige wenkbrauwen en het benige gezicht lijkt hij op een apostel, die dodelijk vermoeid is na een leven vol strijd voor de redding van de mens; en niet is geslaagd en verlangt naar de komst van de engel des doods.

„Was ies?” vraagt Abraham mat.

Saartje antwoordt niet, begint zachtjes te huilen. En Jonas van Gogh kijkt hem nu aan met klare, grijze ogen; ogen zoals hijzelf heeft.

„Was ies?” herhaalt hij, „en wie was eerst?”

„Zij,” antwoordt Jonas en wijst met zijn lange, benige vinger, die trilt van ouderdom.

„Dan zal je buiten moeten wachten, Jonas.”

„Wat zij te zeggen heeft, kan nooit benaderen wat het leven mij heeft verteld. Daarom blijf ik hier in de warmte. En ik ben doof, hardstikke doof.”

Hij sluit weer zijn ogen, steunt weer het hoofd en Abraham ziet, dat hij onverzettelijk zal wachten.

„Vertel me, Saartje.”

„Elia van Zuiden wil me op straat zette. Ik heb zes weke huurschuld, zes daalders, en me dochter Jettie leit met mazele en dokter Prins wil niet meer komme, omdatte me de vorige ziekte nog niet hebbe betaald en de apotheker borgt niet meer. Ik heb allenig nog maar droog brood en dat voor 'n ziek kind. En mevrouw Josina is ook niet meer op straat, anders...”

„Wat verdien je, Saartje?”

„Hoe ken een weduwe verdiene, die d'r kind mot oppasse? Ken ik gaan werreke, met een doodziek jeled? Je weet, Brammie, niks was me te veel of te vies. Laas heb ik nog darne geschrabd bij Gershom Speyer, en hij gaf niet veel want ik ben oud en lelijk.”

„Zwijg stil, Saartje. En trouw weer. Er zijn nog oude mannen, die je willen.”

„Ik? Nebbisj... met een kind en schulden? En met zo'n ponem en dit lichaam? Is dat je hulp, Brammie? Is dat waarneme voor die gebenshte Josina?”

„Niet mopperen, Saartje. Ik was in het voorportaal van de hulp. Ik wilde juist aan je deur gaan kloppen.”

„Ik begrijp je niet, Brammie,” zegt zij opeens onderdanig.

„Ik spreek nog geen mesjoggaas, Saartje,” antwoordt hij koel.

„Voor dit moedertje ben je mesjogge en doe je als een nar,” onderbreekt Jonas de bijbelventer, terwijl hij zijn ogen wijd opent en scherp naar Abraham kijkt, „dit memmetje is geen portuur voor jouw geest. Zijn er wel vrouwen portuur voor jou?”

Hij sloot weer de ogen, streek langzaam over zijn witte baard. Dan slaat hij ze weer fel op en kijkt doordringend; en het flikkert en weerlicht in die ogen. „Luister naar wat er geschreven staat, Abraham Lezer. Er staat dit: 'Zo er een oude vermoeide weduwe zal komen voor de Richter, dat hij mild zijn en haar opbeure. Opdat geen angst haar denken en haar tong zal verlammen'.”

„Ik dacht dat je doof was, Jonas, hartstikke doof,” zegt Abraham scherp.

„Bij vlagen, Brammie, bij korte of lange vlagen. Het ligt aan de liefelijkheid van de tonen of het lang of kort is. En er is een taal, die Saartje het gemakkelijkst verstaat.”

„Dat weet ik, Jonas van Gogh, en reeds lang voordat je interrumperte.”

„Sjmoes dan in die taal. Ieder uur is nu kostbaar voor Saartje en het kind. Want er staat geschreven 'Snel toe in nood en zijt als de gierende wind, als de pijlsnelle bliksem, als de hand van God zelf'.”

„Ik respecteer je ouderdom, Jonas, alleen je ouderdom. En daarom mag jij blijven zitten in de winkel, hoewel ik je nu graag naar buiten had gestuurd.”

„Mijn jaren hebben dus waarde, Abraham Lezer. Ik zal je

antwoorden, straks of later. Praat nou in de taal, die Saartje verstaat, de taal met de zilveren klank."

Abraham loopt naar zijn secretaire, die achter in de winkel is en roept: „Kom, kom hier, Saartje."

Zij komt en houdt haar rimpelige werkhand op. En hij telt zoveel zilver, dat zij ook haar andere hand moet reiken.

„Wees gebenscht, Brammie," huilt zij.

„Als het op is, vóórdát de parnassijns iets hebben gedaan, kom dan terug. En wanneer Jettie beter is, kom dan ook en ik zal voor je omzien. Ga nu, betaal Elia van Zuiden en koop bouillonvlees voor je kind."

Zij borg het geld in de katoenen zak onder haar japon en Brammie zag haar onderrok, die gelapt was met stukken van verschillende stof. Hij sloot z'n ogen en beet op z'n snor, even.

In het voorbijgaan zegt Jonas tegen haar: „Hoeveel? Want er staat geschreven. 'Zo de sikkelen niet in menigte zijn, zo neige niet het hoofd tot dank. En Ik zal niet verschonen de gierigheid van uw hart. Want gedenk dat Abraham, mijn knecht, vierhonderd zilveren sikkelen gaf aan de hethiet voor de spelonk van Machpéla, vierhonderd voor éne dode. Hoeveel dan zullen er nodig zijn voor een levende?' "

Saartje aarzelt, maar Abraham Lezer is reeds naast haar. Hij zegt: „Wil jij het ontbrekende tot duizend gulden erbij leggen, Jonas?"

„Nebbisj, waarvan?"

„Zwijg dan, Jonas. En als je wéér eens niet doof bent en je de stem van God werkelijk hoort, vraag Hem dan om Saartje en Jettie te zegenen."

Toen verliet zij de winkel en ging naar de overkant van de straat. Naar Gershom Speyer, om bouillonvlees voor haar zieke Jettie.

En Abraham Lezer staat nu voor Jonas de bijbelventer. Groot en zwaar en machtig. Jonas kijkt hem aan met genepen ogen, doordringend, koud.

„Jonas, waarom gebruikte je weer denkbeeldige bijbelteksten? Waarom nam je Saartje en mij in de maling?”

„Waren ze niet mooi?”

„Misschien waren ze mooi, maar ze zijn vals. Mag men de Thora bezoedelen en het Nieuwe Testament, dat ook een Thora is?”

„Echt of niet, wat is er voor verschil, Brammie? De mensen zijn blij met een tekst; dat is hun korte troost voor een leed. En waarom mag alleen een dooie profeet troosten? Waarom niet ook een oude, levende patriarch zoals ik? Is het ontiege taal die ik spreek, of mesjoggaas?”

„Nee, maar je neemt een recht, dat het jouwe niet is, Jonas van Gogh.”

„Hebben de profeten eerst om dat recht gevraagd of zijn ze zo maar gaan zeggen, wat op hun hart lag? Ah, Brammie, je spreekt of je ze persoonlijk hebt gekend en zij jou hebben opgedragen over hun gilderecht te waken. Luister naar een oude man, Brammie, een opstandig man, die zoveel heeft gezien en daarom op z'n eigen manier vertroosting brengt.”

„Dat kan ook anders, Jonas.”

„Laat me niet lachen. Ik verkoop bijbels, aan boeren, aan arme mensen, soms aan dominees. En denk je nou, dat ik die kan verkopen als Haarlemmerolie? Nee, dat moet ik doen met teksten. En omdat ik niet alle teksten ken, die in de bijbel staan en m'n klanten ook niet, maak ik ze naar de omstandigheden. En ze kopen m'n bijbels. Zelfs dominees hebben goedkeurend geknikt bij een tekst, die ik verzon. Ook vele dominees kennen de bijbel niet van A tot Z. Helemaal niet, noch naar de letter noch naar de geest. En de hoofdzaak, Abraham Lezer, luister goed, ik verspreid Gods woord en het mijne. En terloops leef ik ervan.”

„Waarom kwam je, Jonas?” vraagt Abraham korzelig.

Jonas buigt zich voorover en trekt een blauwkatoenen zak naar zich toe die tussen zijn benen staat. Hij peutert aan het touw, dat de zak sluit en zoekt dan moeizaam tussen de boeken

en haalt een oude statenbijbel te voorschijn. De gouden sloten vonken.

„Kope, Brammie?”

„Wat moet ik met een Statenbijbel?”

„Verkopen voor duur geld aan iemand, die aan z'n rijkdom wil denken terwijl hij de Schrift leest.”

„Jonas, meen je dat of is het een ventersmotief?” vraagt Abraham milder.

„Al m'n sjsproch is gemeend én ventersmotief.”

„Hoeveel?”

„Vijftig gulden.”

„Tien.”

„Vijftig gulden.”

„Waar vind ik m'n winst, Jonas?”

„Op de handel, die hier in de winkel staat. Niet bij mij.”

„Jonas, waarvan moet ik mensen zoals Saartje helpen? Er zijn veel Saartjes.”

„Weet ik. Er is maar één Jonas van Gogh, die leven moet. Hoor je, leven moet, tegen z'n wil. En er zijn vele rijke Brammies, die vele Saartjes iets geven kunnen, zonder dat het hun schaadt. Vijftig gulden.”

„Vijfentwintig. Straks komt er weer een ander die ik moet helpen.”

„Vijftig gulden.” Jonas houdt de ogen gesloten, strijkt langzaam, tergend langzaam zijn baard, zijn kaken malen bedachtzaam, zijn onderlip steekt wat uitdagend naar voren. Abraham overlegt, dan trekt hij z'n geldbuideltje en telt vijf gouden tientjes in de hand van Jonas. De oude man kijkt er naar, glimlacht vaag en zegt: „Hoort wat er geschreven staat, Abraham Lezer:

‘En toen de arme koopman gekomen was voor het aangezicht van de stadvorst, zo sprak de stadvorst tot hem op klaaglijke toon: ziet, er was heden een vrouw voor mijn stoel en zij verkocht mij haar leed, om de wille van haar zieke kind. Wilt gij mij dit leed afkopen? En de koopman zegde: ik zal u dit leed niet afkopen, omdat ik reeds zoveel leed bezit. En de stad-

vorst antwoordde: hoe moet dit gaan, zo ik alle leed dezer stad moet kopen? Waarvan zal ik mijn brood nemen? Toen zegde de arme koopman: ga rond in de stad, waarvan gij de vorst zijt en roep uit 'geef uw gouden en zilveren sikkelen, opdat ik het leed dezer stad zal kunnen kopen'. En de stadsvorst ging uit en hij stelde zich op de marktplaats en riep, gelijk de koopman hem gezegd had. En toen hij geroepen had, ziet, zo kwamen de armsten der armen en legden hunne halve sikkelen voor zijne voeten of een armvol koren. En ook de arme koopman kwam voor het aangezicht van de stadsvorst. Als laatste kwam hij en legde vijf gouden sikkelen voor de voeten van de stadsvorst en zeide tot hem: voor de vrouw, die haar leed verkocht om de wille van haar kind."

De gouden munten vielen voor de voeten van Abraham Lezer en Jonas van Gogh nam zijn blauwkatoenen zak en slingerde hem op z'n kromme rug. En hij nam z'n stok en ging, gebogen onder zijn zak, met wapperende jas en verwaaide baard. Zonder een verder woord, zonder groet.

En Abraham Lezer zag hem gaan in de Straat en mompelde: „Ahasveros . . . die Gods woord verspreidt over de aardbodem. En Gods woord toont . . ."

En hij voelde zich moe en verslagen en gehoond.

Reeds drie maanden is Josina Lezer ziek en haar zuster Mirjam verpleegt haar geduldig en hartelijk. Met vaste hand bestuurt zij de huishouding van Abraham Lezer en onderwerpt zich niet aan zijn heerszucht. Daarom is Brammie de laatste tijd humeurig, zodat zijn sarcasme nog bijtender wordt. Josina ziet zijn onrust en maakt zich nerveus, hetgeen haar genezing niet ten goede komt. Op een dag zit hij bij haar en zij kijkt naar hem, als hij in de verte staart en ongedurig op z'n stoel schuifelt.

„Brammie, ga naar je winkel en vind daar je rust," zegt zij zacht.

„Als ik rust wil vinden, vind ik die overal!"

„Je wilt dus geen rust?”

„Praat niet zoveel en genees. Dan zal mijn onrust vanzelf overgaan.”

„Verlang je naar m'n dood, Brammie?”

„Wat zeg je . . . wat zeg je nou?”

„Verlang je naar m'n dood?” herhaalt zij nadrukkelijk.

„Bazel niet, waarom zou ik naar de dood van m'n vrouw verlangen?”

„Herinner je Hefzibah van Gershom Speyer met wie je nog een rekening hebt te vereffenen, zoals je altijd nog durft beweren. Of laat je die rekening maar verjaren, nu je de beweegredenen van Gershom speurt tot in de vezels van je vlees?”

„Josina, je misbruikt je rechten van doodzieke vrouw.”

„Misbruiken? Nee, Brammie. Weet dan, dat ik de blikken volg, die je werpt op Mirjam, zodat zij er soms kregel van is en nerveus.”

Hij staat op, bleek. „Je hebt veel en dikwijls koorts, Josina, ik zal dokter Prins vragen om een straf middel, zodat je weer helder kunt denken.”

„Mijn koorts zal genezen, als je Mirjam en mij niet meer verontrust met je blikken, Abraham. Je hebt de ogen van een bronstig beest.”

Zij zweeg peinzend; en vervolgt: „Misschien ben ik de schuldige. Ik, die je de hartstocht en de bevrediging leerde.”

„Josina!”

„Ga nu, Brammie, naar je winkel. Ik ben erg moe.”

En hij ging driftig naar beneden. En het was vier uur in de middag, op een dag in oktober van 1830.

Hij zat in zijn winkel; in die hoogeunige kloosterstoel, waarvan hij zich verbeeldde, dat op een goede dag daarin een abt zou zitten. Zo, midden in z'n winkel. En die abt zou met hem discussiëren, over alles en nog wat.

Hij voelde zich moe en slaperig, want hij was de laatste tijd des nachts veel op om Josina te helpen, als Mirjam sliep.

En voor het eerst in z'n leven bekijkt hij z'n inventaris niet,

waarvan hij zoveel houdt, dat het altijd een zelfoverwinning voor hem is om er een stuk van te verkopen. Hij overdenkt de woorden van Josina en voelt zich schuldig. Want hij kijkt steeds begerig naar Mirjam, wier gehele wezen zijn ziel tracht om te kopen. Onbewust. Onbewust? peinst hij. Is dat wel zo? Waarom is zij altijd zo verzorgd? Waarom draagt zij met zulk een gratie haar kleren, waarom is haar decolleté tot aan de grens van de mode en ook de lengte van haar mouwen? Waarom verspreidt zij een zacht parfum en kijkt soms naar hem, vanuit de hoeken van haar ogen, zodat het hem door merg en been gaat? Was het dan toch waar, dat hij naar haar toe getrokken werd, dat hij naar haar lichaam verlangde, naar een liefkozing in de holte van haar blanke armen? Die armen, als rozige wriemelende slangen der verleiding. Zulke armen waren de ondergang geweest van Adam, in de Hof van Eden . .

Hij schrikt wakker omdat iemand lacht. Zijn ogen dwalen even hulpeloos en zoekend, zoals een mens doet wanneer de hersens de waakzame reactie nog niet volledig controleren. Dan ziet hij Mirjam. En hij vraagt: „Waarom lach je, Mirjam? Ben ik een hofnar geworden in de ogen van de koningin van Judea, Mirjam van Cleeff?”

„Ik lachte om je knikkebollend hoofd, Brammie. Dat harige en baardige, grote hoofd is misschien veel grappiger dan een lelijke, bochelige nar.”

„Wat is er?” zegt hij verstoord.

„Hier is je koffie,” en ze wijst naar een dampende kop, die zij op een tafeltje heeft gezet, vlak bij hem. Zij vervolgt: „Moet je geen licht maken? Het is bijna donker, hier. Ik kan je gezicht nauwelijks zien en de klanten van buiten af je goederen niet.”

„Wees blij, dat je mijn gezicht niet kan zien. Er zijn zovelen in de Buurt en in de andere wijken, die m'n gezicht liever niet zien.”

„Je mag nog best gezien worden, al ben je bijna vijftig jaar,” lacht zij.

„Al ben je bijna vijftig jaar!” herhaalt hij langzaam, „is dat een soort toverformule om de aantrekkelijkheid van m'n gezicht en figuur af te zwakken, Mirjam? Kijk eens, meisje, een man die zich nog krachtig en gezond voelt, telt zijn jaren niet. Hij is statisch in een beheerste kracht, leeftijd zegt hem niets, dat is maar een optelsommetje. Maar ja . . . zo voelt en denkt hij, de waarheid kan hij slechts aan één schepping vragen.”

„Ik begrijp je. Aan één schepping en dat is de vrouw. Maar ook wij spiegelen ons in één schepping, de man. En vragen aan de spiegel aan de wand, die Adam heet, wie is de schoonste in het land, hoe aardig en hoe lelijk, hoe oud en hoe geestig zijn wij?”

Zij lacht en kijkt in de vallende schemer. Hij ziet haar overstelpend vrouwelijke bekoorlijkheid, vervaagd gehecht aan die schemer. Hij ziet haar blanke armen bewegen en de laatste gedachte, voordat hij induttede, komt terug: Adams ondergang . . .

Hij rijst op, strakt zijn lichaam, staat voor haar, dicht bij haar, zijn adem gaat kort, wat heftig: „Mirjam, Adam antwoordt nu, je bent zeer mooi en jong. Maar je hebt ook iets verschrikkelijks en onheilspellends, je bent verleidelijk.”

Zij doet een paar stappen terug, grijpt de tondeldoos van haar vaste plaats en slaat, ineens raak, licht in de grote kaars, waarmee iedere avond de kroon en de wandluchters in de winkel worden ontstoken. Zij heft de kandelaar tot bij haar gezicht en hij ziet de vreemde, ondeugende schittering in haar donkere ogen. Dan kijkt zij langs hem heen naar een prachtig Venetiaans spiegeltje, dat aan de wand achter hem hangt. Zij antwoordt: „Ik zei dat de spiegel aan de wand Adam heette, maar ik heb hem niet Abraham Lezer gedoopt. Ga nu eens weg, dan kan ik eens met Adam praten.”

Zij loopt naar de spiegel, Abraham wijkt voor haar uit. En dan is hij achter haar en ziet het spottende, hoogmoedige, zeer knappe gezichtje in de spiegel, want zij houdt de kandelaar nog steeds zo hoog, dat zij vreemd wordt belicht. Met zware

schaduwen in de oogholten, onder de neus, tussen onderlip en kinnetje, alsof een demon haar heeft getekend.

Hij doet één stap naar voren, met vaag zich heffende handen, alsof hij haar schouders wil omvatten. Zij glimlacht in de spiegel, uitdagend: „Dat is lief van je, Brammie. Om de kandelaar te willen vasthouden, zodat ik m'n haar wat kan schikken.”

Hij neemt de kandelaar in z'n sterke rechterhand en licht haar bij, woordloos. En haar blanke, glanzende, slanke armen wriemelen voor zijn ogen, nu zij met gracieuze vingers wat schikt aan de zware blonde haarrol op het achterhoofd en de pijpekrullen langs de wangen. Hij sluit zijn ogen om zich te beheersen en klemt zijn kaken zo opeen, dat zijn gezicht verstrakt. Zij ziet het en glimlacht nog steeds als een duivelin naar haar spiegelbeeld.

„Brammie, je bent toch een echte, goeie, lieve, oude heer, om zo geduldig te wachten bij mijn toiletmakerij. Alleen, je lijkt een beetje te veel op god Mars, vooral nu, met die vastgeklemdde mond en gesloten ogen. Maar toch, als je van mijn leeftijd was geweest en niet getrouwd natuurlijk, misschien, heel misschien had ik dan je vrouw willen zijn. Ik had voorwaarden gesteld en nummer een was geweest... weg uit deze verschrikkelijke buurt... uit deze straat... misschien uit dit land. Misschien, heel misschien had ik in Parijs of Wenen een leven met je willen leven. Wat een sprookjes een mens in z'n hoofd kan halen, Brammie, vind je niet? De werkelijkheid is gelukkig heel wat beter, je bent een prachtige vijftiger en gelukkig getrouwd met een lieve goede vrouw, mijn zuster Josina. God laat haar gezond worden. Amen.”

Door haar honende woorden heeft hij zijn beheersing herregen. Hij opent de ogen en zij schrikt van de felle flikkering, die zij in de spiegel ziet. Een flikkeren, verscherpt door het kaarslicht, dat hij vlak bij het gezicht houdt.

„Ik hoop voor jou en voor mij, dat Josina spoedig beter is. Dan kun je dit huis verlaten, deze verschrikkelijke buurt en de Straat. Je kunt dan spoedig verstrooiing gaan zoeken in Parijs

of Wenen. En ik zal weer trouw rondgaan in dit getto en trachten goed te doen. En voor de venus Mirjam hoop ik, dat er spoedig een bruidegom komt. Natuurlijk een Adonis om het ruwe beeld van Mars te verjagen."

„Ik had liever een scherper antwoord gehad, Brammie, zo herken ik je niet."

„Je bent m'n schoonzuster, Mirjam, m'n jónge schoonzuster. Ik wil je geen hard woord geven."

Zij draait haar hoofdje, zodat hij haar profiel ziet en weer de ogen moet sluiten. En zo blijven zij even staan, want een rijtuig houdt stil voor de winkel en na enkele ogenblikken opent iemand met een zwaai de brede deur. Het is Manuel Belmonte.

Met lange, beheerste stappen komt hij naderbij. Ter begroeting licht hij even zijn grijze, harige cilinderhoed. Nieuwsgierig kijkt hij naar hen beiden, wacht nog met spreken. Maar dan glimlacht hij innemend en zegt: „Wel, wel, mijnheer Lezer, uw winkel verbergt dus niet alleen prachtig antiek, maar ook kostbare moderne juwelen."

„Een ogenblik, mijnheer, ik kan in deze duisternis niet zien, welke juwelen u bedoelt. Wij waren juist bezig om de lichten te ontsteken. Een ogenblik!"

Hij gaat met de kaars rond en een lange houtspaan, die hij zonodig weer in de kaars aansteekt. Als alle lampen branden zegt hij: „Wijs mij nu de juwelen, die u wilt bekijken, mijnheer Belmonte."

Manuel lacht, prettig, mannelijk. Zijn blanke tanden contrasteren scherp met het donkere, gepunte, koene kneveltje en z'n gelige huidskleur.

Mirjam kijkt hem frank en vrij aan en is bekoord door zijn innemend gezicht dat lang en smal is, met donkere ogen onder scherpgetekende wenkbrauwen, met een smalle, rechte neus. Zijn haarkleur kan zij niet goed onderscheiden, want hij houdt nog steeds de hoed op; maar zij ziet wel het grijs aan de slapen en de donkere chevrons langs de wangen tot even onder de oorschelpen. Hij is lang en slank, zodat de middelgrote Mirjam

naar hem moet opzien en dan is het, alsof zij onderdanig kijkt. Manuel Belmonte heft langzaam z'n hand en wijst naar haar: „Dit juweeltje, mijnheer Lezer.”

Abraham doet alsof hij niets hoort en zegt koeltjes: „U veroorlooft mij mijn schoonzuster Mirjam van Cleeff aan u voor te stellen. Als een barmhartige non der menschenliefde verpleegt zij reeds meer dan drie maanden mijn zieke vrouw en tracht een oude, vermoeide en bezorgde zwager op te beuren en zijn middagmaal te koken.”

„Tracht te koken?” lacht Belmonte.

„Inderdaad, mijnheer, ik vergis me. Het is geen trachten meer, maar het volbrengen van een meesterwerk, iedere dag.”

„Mijn naam is Manuel Belmonte, mejuffrouw Van Cleeff,” zegt hij nu vormelijk, „het is mij een groot genoegen kennis met u te mogen maken. Ik hoop dat u niet zult worden teleurgesteld in uw barmhartige taak, de genezing van mevrouw uw zuster. En het meesterwerk van uw kookkunst loopt hier rond in de vorm van een welgedane zwager.”

Mirjam slaat de ogen neer, maakt een heel kleine *révérence*, keert zich dan om en gaat naar de binnendeur van het bovenhuis. Voordat zij opent, keert zij zich nog even om en zegt:

„Abraham, Josina verwachtte het bezoek van de heer Belmonte en heeft mij opgedragen je te zeggen, dat de koffie boven voor u beiden gereed staat.”

Abraham Lezer en Belmonte zijn verbaasd en daarom vraagt de antiquair: „Hoe wist Josina, dat de heer Belmonte zou komen?”

„Josina heeft veel koorts en droomgezichten, de laatste tijd. Misschien zijn droom en werkelijkheid nu eens ineengevloeid,” antwoordt zij beheerst. „Kan ik u beiden verwachten en mijn zusters plichten waarnemen?”

„Graag,” zegt Belmonte aarzelend.

„Merkwaardig, heel merkwaardig zijn sommige ziekten, mijnheer Belmonte. Ik herhaal de uitnodiging van mijn vrouw.”

Weer neeg Mirjam een weinig. En Manuel Belmonte was

onder de indruk van dit vreemde, verleidelijke en hoogmoedige gezicht, waarin de ogen zo ondeugend overwinnend glansden.

En op een der volgende dagen kwam Elia van Zuiden in de winkel van Lezer. Hij trad langzaam en breed binnen, dat bracht zijn zwarte, gedrongen gestalte zo mee. Hij keek ook langzaam, haast onderzoekend naar de inventaris en toen ineens rechtuit naar Abraham Lezer. Hij draaide zijn snorren op, streek met de rechterhand bedachtzaam langs zijn bakkebaarden. Hij zag er verzorgd uit in zijn dure kleding en zijn gehele doen was vervuld van een zelfverzekerde trots.

„Brammie, ik heb je bemiddeling nodig.”

„Ik sta nog bij je in de schuld, Elia. Voor de dagen dat Josina bij jullie logeerde vóór ons huwelijk, nu, unbeschriëe, drieëneenhalf jaar geleden. Als het in mijn vermogen ligt zal ik je helpen.”

„Uitstekend, Brammie. Ik wil dat je spreekt met Rachel Houtkruier. Je weet misschien, dat David steeds om mijn Lea heen draait, hardnekkig. En mijn Lea wijst hem niet af, integendeel. Jij zult nu wel zeggen die kinderen, maar Bathseba en ik maken ons ongerust. Het is ons te blijvend en wij willen tijdig een einde maken aan de illusie van een huwelijk.”

„Elia, zover ik weet is Rachel niet melaats, zodat je gerust direct met haar kunt praten en hiervoor geen gezant nodig hebt. Maar afgezien daarvan begrijp ik niet wat er tegen zo'n huwelijk kan zijn.”

„Alles. Die jongen bezit geen cent, want de rijkdommen van Rachel zullen in die drie jaren wel niet zo geweldig zijn geworden. En al was ze nou zo rijk als de dochter van Rothschild, dan weet jij ook wel wat men zegt van Rachel Houtkruier. En daarom wil ik ook niet direct met haar praten.”

„Zo, zo, Elia. Ik wist dat allemaal niet. Wat fluistert men zo liefelijk van de mooie Rachel?”

„Kom nou, Brammie, dat zou jij niet weten? Jij die het ge-

heime archief bent van de Buurt en, om met jou woorden te spreken, 'van dit getto de jiddisje Fouche'."

„Hoe jammer dat mijn register niet deugt, Elia. Ik weet niets anders van Rachel, dan dat zij hard ploetert om vooruit te komen en dat dit haar ook lukt."

„Het is nobel van je, dat je haar beschermt. Maar we weten nou allemaal wel dat ze een temeijs is. En een zoon van zo iemand wordt niet mijn schoonzoon, rijk noch arm."

„Elia, al zou Rachel een lichtekooi zijn, dan raakt dat David niet. En je Lea trouwt met David en niet met Rachel."

Elia's bewegingen worden driftig en hij loopt onrustig door de winkel, op en neer over het gangpad. „Dus jij wilt die David ook niet onder handen nemen en hem zeggen dat hij nooit en te nimmer een kans zal maken om met Lea te trouwen?"

„Nee, deze heldendaad tegenover een jongen van vijftien jaar met een zachte inborst, een kind dat leeft met verlangen en hoop, zal je zelf moeten verrichten. Maar voordat je met hem spreekt, dien je jouw herinnering eens op te frissen. Weet je nog dat jezelf jong was? En géén afkeer had van temeijs, Elia?"

Abraham Lezer heeft zijn duimen in de armsgaten van zijn vest gestoken, zijn forse lichaam gestrekt en kijkt uitdagend neer op de kleine, stoere Elia.

„Brammie, dat zijn ernstige woorden. Zeer ernstig, omdat ze mij bevestigen, wat men van jou fluistert."

„In de Buurt schijnt het beslag op de keel te heersen, Elia, ik hoor almaar van fluisteringen. Maar ze interesseren mij niet, Elia van Zuiden, want deze Buurt fluistert van iedereen, roddelt zelfs over zichzelf. Uit zucht om zich bezig te houden, zich vrolijk of kwaad te maken, kortom zich te amuseren. Laat ze genieten van mijn bezoek aan Rachel Houtkruier, het waarom zal een geheim voor hen blijven."

„Dus je wist het?"

„Ik weet alles, Elia, alles. Van nu én van vroeger. Ik her-

inner me nog de jonge meiden, die bij je sliepen toen jij ook nog jong was, zelfs toen je prilheid ietwat was verwelkt. Ik herinner me nog je overhaaste huwelijk met Bathseba, zodat je eerstgeborene als een wolk van een zevendemaands kind kon doorgaan. Ik herinner me nog veel meer."

„Abraham Lezer, je bent gek! Stapelmesjogge . . . en gevaarlijk!"

„Ja, Elia van Zuiden, heel gevaarlijk voor hem die de degen met mij kruist. Weet je nog, Elia, in de Franse tijd op dat smokkelschip en ik, om je te redden van een pistoolschot, een Franse douanier overboord stak? Nog dikwijls komt die douanier in m'n dromen. En Elia, onthoud eens dit; ik heb voor hem gebeden, later, heel veel later. Moet je niet lachen, Elia? Een jood, die het gebed van de zielerust zegt voor een goj?"

„Mijn God, Abraham, hoe durf je!"

„Ik durf, Elia. Ik heb altijd moed gehad, voor twee soms. Voor Elia van Zuiden en voor mezelf. Toen, weet je nog? Op de smokkelschepen tegen het continentale stelsel. Twee joden bij de gojim, tegen de douaniers van Napoleon die goed voor ons was. Vreemd was dat. Koffie, thee en specerijen en terug boter en kaas en spek. Maar al die vaderlandsliefde en het verdienen kon onze angst niet wegdrücken, die dag-en-nacht angst, die jou haast waanzinnig maakte en mij heeft gesmeed tot de zachtmoedige en harde cynicus."

„Abraham, ik heb toen gesmokkeld om het land te dienen. De winst was nodig om te leven."

„Mooi bedacht, Elia, zo in de loop der jaren. Dat past bij je huidige wezen. Een prachtige verf op je rijke voorgevel. Het spijt me, dat ik voordien het naakte, blanke, begerige hout heb gezien."

Elia van Zuiden voelde zich verslagen. Wat ontgaan ging hij in de Louis XV stoel zitten, waar maanden geleden Saartje van Bienen met haar ellende had gezeten. En hij zat er als een veroordeelde, die de kracht mist voor het laatste woord.

„Nou, Elia, wat denk je? Zal ik dan toch maar eens praten met David?”

„Nee . . . komt tijd, komt raad.”

„Luister, Van Zuiden. Als de tijd komt dan komt Brammie Koperentuit met de raad. Onthoud dat. En ga nu breed en rijk naar buiten, zodat de Buurt kan zeggen 'Kijk, Elia van Zuiden heeft weer antiek gekocht bij Brammie! Wat een qocin, wat een rijkaard, ik wou dat ik Elia was'.”

„Wat een hoon,” fluistert hij.

„Je genezing is wellicht begonnen, Elia. Ga nu.”

Abraham draaide zich om en ging naar zijn secretaire. En lette niet meer op Elia, die geslagen zijn winkel verliet.

Toen Abraham Lezer boven bij het bed van zijn vrouw zat, zei hij: „Ik heb een rekening vereffend met Elia van Zuiden.”

„Ik dacht dat Elia altijd contant betaalde, Brammie?”

„Deze oude rekening was hij vergeten.”

„En je rekening met Gershom Speyer, Brammie, wanneer vereffen je die?”

„Zodra Gershom betalen kan. Ik verhoog de rente.”

Josina huiverde en keek hem aandachtig aan. „Brammie, neem Gods plaats niet in.”

„Daarvoor zorgt het Opperwezen zelf, Josina. Ga slapen, nu.”

Zij draaide het hoofd naar de muur en staarde maar met angstige ogen. Uren.

Het jaar 1831 is begonnen.

De stad houdt haar bastaardzondag op deze eerste januari. De rijken rijden in hun rijtuigen kriskras door de stad en brengen hun korte nieuwjaarsvisites; en spoeden zich daarna onverwijld naar huis om dan zelf pontificaal te zitten en te ontvangen.

De kleine man wandelt. Hij sopt in de modderige sneeuwbrig en heeft zijn plezier om breeduit te blijven staan en te kijken naar de rijkdom, die uit zijn wagens stijgt en statig langs huis-

knecht of bellemeisje naar binnen gaat om zijn gelukwens op te zeggen. En dat is goed voor de kleine man, want hij verteert zo het teveel aan oliebollen van de oudejaarsavond en raakt zijn hoofdpijn kwijt, die de jenever, de punch en de bisschopwijn hebben veroorzaakt.

De Buurt viert geen nieuwjaarsdag. Zij heeft haar nieuwjaar reeds enige maanden geleden gehad, de Grote Verzoendag en alle andere hoogtijdagen zijn ook voorbij. Maar iets van het christelijk nieuwjaar houdt haar toch bezig: de kritiek op de dronken gojim. 'Vraag ik, waar dat goed voor is, vraag ik wat d'r gein is om misselijk te zijn van de jenever of de olie van de oliebollen! Vraag ik wat d'r voor menoege schuilt in de sjtank van de bakolie! Ken men nie kiks bakke of gemberbolus, of, fijnder dan fijn, boterkoek? Ken men geen koffie drinke met veel suiker en dikke room, in plaats van al die alcohol? Nah, voor de vertoning één glaassie rooie wijn om mee te klinken om twaalf uur, met koffie klinken gaat nou eenmaal niet, daarin hebbe ze groot rech! Affijn, ze hebbe d'r straf, ze benne nou kotsmisselijk en goddank, vanavond is de herrie voorbij.'

En ze hebben hun gedwongen werkeloosheid, deze onrustige mensen van de Buurt. Daarom gaan zij maar eens bij elkander op bezoek, roddelen van de herrie op het Rode Zand en de Dijk, gisteravond. De dienstbaren polsen elkander of zij de volgende dag hun gelukwensen ook bij de rijke joden zullen aanbieden voor de gebruikelijke fooi en of die het zullen nemen om tweemaal per jaar een op slecht papier gedrukte nieuwjaarswens te betalen. Men kan het proberen, 'nee hebben we al, en misschien ja benne ze dit keer wat milder'. En dan de jaarrekeningen. Zullen deze vroeg of laat kunnen worden aangeboden, want de fooi hebben zij hard nodig voor een nieuwe jas, schoenen of ondergoed.

Zo tegen de middag verschijnen de dronkaards op straat en hun spel met de dienders is veel gezelliger dan een voorstelling van de Italiaanse opera of de Rotterdamse Komедie.

Er is ook een oploop voor Abraham Lezers huis. Daar staat Jan Hey, bijgenaamd Jan Moker, de krachtpatser van het Rode Zand. Zijn beroep was bootwerker, maar niemand kon zich herinneren hem te hebben zien werken. Hij was veel in de kroegen van de Zandstraat en de Dijk; en altijd lichtelijk beneveld. Daarom was hij overmoedig en vechtlustig; de enkele keren, dat hij geheel nuchter was ontvluchtte hij het Rode Zand en de Dijk, zwierf langs de Maas, ging met een bootje de rivier op, droomde dan van fantastische heldendaden op zinkende schepen, van onwezenlijk schone vrouwen, die hij van een wisse verdrinkingsdood redde. Maar als zijn lichaam door en door koud was geworden door het zwalken op het water, dan kwam hij steevast weer terug om een borrel te pakken op de Dijk en geraakte weer in de mallemolen van het rosse leven. Hij was oersterk, beheerst zich wel zoveel mogelijk, want zijn klap was dodelijk en dat wist hij. Iedereen wist ook waarvan hij leefde, niemand dorst hem dit in het gezicht te verwijten, maar als hij uit de buurt was, schold men hem voor pooier, en dief en heler. Toch mocht men hem met zijn bonkige ruwheid, vooral als hij in een jongensachtige bui op het trottoir ging zitten en ravotte met de kinderen; daarna ging hij altijd met de hele troep naar de snoep tafel van tante Kaat en trakteerde op zuurstokken, veterdrop en toverballen. De kinderen lieten hem overvloedig proeven van zijn geschenken, daarom moest Jan Hey later een stevige borrel hebben om z'n mond te spoelen en dan was hij werkelijk knap dronken.

En nu staat hij uitdagend voor de deur van Abraham Lezer en verspert de weg aan Manuel Belmonte. En achter Manuel staat de Buurt, als een kijklustig publiek op de eerste rij stalletjes in de komedie.

„Wat mot jij hieróó!”, lalt en dreigt Jan Hey, in zijn forse nieuwjaarsdrunkenschap.

„Waarde heer, daarvan ben ik u geen tekst en uitleg schuldig. Laat me door, ik moet hier zijn,” antwoordt Manuel rustig.

„Jij mot zeker bij die fijne blonde meid weze! Bij die blonde

jodin... bij de noodhulp van Brammie. Bij de noodhulp... voor de dag... en de nacht."

„Wat zeg je, dronkelap?"

„Jij mot hieroo opmietere... je blijft met je pote van onze meide af, de jodinne benne ook ónze meide... alles wat hier woont benne onze meide... je... je... scharrelt al veels te lang hieroo in de buurt... je mot oplazere... rijk tuig... stinkend rijk tuig," lalt Jan Hey verder.

De Buurt dringt op. Bang van Jan Hey, beangst voor Manuel Belmonte; vooral de vrouwen zijn bezorgd om de knappe jonge man.

„Lazer je haast op!" gilt Jan Hey en rukt met beide handen aan de sluiting van zijn overhemd, zodat de knopen links en rechts wegspringen en zijn harige borst uitdagend tussen het linnen kiert.

In een oogwenk is het gebeurd. Met twee geofende vuistslagen naar Engelse bokserstrant, slaat Manuel Belmonte de bootwerker tegen de grond. Jan Hey blijft versuft liggen, dan kijkt hij angstig naar boven. Naar het nu harde, donkere Spaanse gezicht met de vlammeende ogen.

De Buurt, inmiddels aangevuld met volk van het Rode Zand, dat is toegesneld op het bericht van de rel, die als per tom-tom bekend is geworden, joelt en lacht. Zoals het volk altijd doet bij een gevallen grootheid. Opgelucht, voor een moment bevrijd van vrees. Meiden dringen naar voren, agressief naar Manuel Belmonte omdat hun kerel is verslagen en zij nu instinctief zijn wraak tegen hen voorvoelen. Maar daar zijn ook reeds de dienders, die korte metten maken en met hun hardhouten stokken erop los slaan, links en rechts, volgens het grondprincipe van mijnheer de commissaris om, waar mogelijk, onmiddellijk een vonkje uit te trappen. Zij zetten Jan Hey overeind om hem mee te nemen naar het bureau en vinden het toch wel wat vreemd, dat alles zo vlug is afgelopen. En daarom dachten zij niet aan Manuel Belmonte, die vlug en elegant in de winkel van Abraham Lezer was verdwenen.

Toen Abraham die avond thuiskwam stond een deel van de Buurt nog voor zijn deur. Men wilde hem uit zijn huurrijtuig zien stappen, de traditionele keer dat hij reed om zijn rijke klanten zijn nieuwjaarswensen te gaan aanbieden. Men wilde dan zijn nieuwe kleren zien, want met zijn nieuwjaarskostuum paste hij zich aan bij de mode en, sinds zijn huwelijk, ook tot in de finesses. Want Josina had smaak en een scherp oog voor tegenstellingen en foutjes; concessies, die Brammie vroeger wel met zichzelf in orde praatte, bestonden niet meer. En de Buurt was nu ook nieuwsgierig wat er gebeuren zou, na de nederlaag van Jan Hey. Zij werden teleurgesteld, want Abraham ging snel naar binnen en rekende weer niet af met de koetsier. Er viel dus niets te beleven en daarom drementen zij maar weg, zo nu en dan omkijkend, want „misschien ja, misschien ja zou er toch iets gebeuren.”

Abraham vindt twee stille vrouwen. Josina, die de laatste tijd goed vooruitgaat en enkele uren per dag mag opstaan, is nu weer naar bed gegaan. Mirjam zit bij haar en staart wat angstig voor zich uit. Nu hij binnenstapt in de slaapkamer, kijken de vrouwen blij en verwachtend naar hem op, want zijn forse vijftig jaren, verfrist door de winterse dag, stralen kracht en manlijkheid uit.

„Waarom tobt mijn harem,” zegt hij opgewekt.

Zij glimlachen en Mirjam staat op om plaats te maken, zodat hij bij het bed van Josina kan zitten.

„Wil je koffie, Brammie?” vraagt zij.

„Mirjam, hoe kan je het woord koffie uitspreken, aan het eind van nieuwjaarsdag! Sien, ik geloof dat ik zoveel koffie heb moeten drinken, dat ik de hele Buurt ermee kan zogen.”

„Brammie, foei, denk eraan dat er een jonge vrouw in de kamer is,” zegt Josina zacht verwijtend. Hij doet of hij het niet hoort en vervolt: „Mirjam, geef mij maar een schotelkje natte gember, dan kan ik al de opgeslokte welwillendheid brandend ombrengen. Hu, wat een dag! En ieder jaar verza-

melen wij weer zo'n dag erbij, tot we er zoveel hebben, dat het plotseling op is."

„Brammie, schei uit, je maakt me melancholiek."

„Als je gezond was, ging ik ermee door. Nu zal ik, zoals altijd, je ziekte over me laten heersen en zwijgen."

Hij streek zijn vrouw zachtjes over het welige haar. Zij greep zijn hand, beet erin en zoende die. En zij keek hem aan, innig gelukkig; en hij knikte gemoedelijk terug, met half gesloten ogen.

„De mildheid der jaren, Sien."

„Ja, Brammie," fluisterde zij.

Toen kwam Mirjam weer binnen en bracht de gember.

Na het avondeten zitten Mirjam en Abraham bij het vuur. Josina slaapt, de boeien hebben hun vrije avond, er heerst een grote rust in huis.

Hij rookt een lange panatella en staart wat naar de vlammen in de grote open haard. Mirjam kijkt zo nu en dan tersluiks op van haar borduurwerk. Het is alsof zij iets wil vragen, maar weerhouden wordt, door zijn krachtige, wat barse uiterlijk. Als zij weer schichtig opziet, ontmoeten haar ogen zijn koele grijze, die vreemd flikkeren door de weerkaatsing van het vlammenspel. Zij schrikt zichtbaar. Hij blaast een zware wolk tabaksrook uit en zegt: „Wat wil je me zeggen... of vragen, Mirjam?"

„Niets... Brammie."

„Je ogen en je trillende kinnetje jokken niet, Mirjam."

Zij snikt opeens en wrijft achteloos met het borduurwerkje een traan van haar wang.

„Wat kan Brammie voor je doen, Mirjam? Wat kan deze oude, baardige, krachtige en beschermende zwager doen voor zijn jonge, speelse en nauwelijks ervaren schoonzusje, dat dacht een spel en het leven te kennen?"

„Brammie..."

„Daarover praten we niet meer, Mirjam. Dat was een mijlpaal, zoals er in ieder mannenleven worden voorbijgereden.

Daar kijkt de oudere man eens om en wil teruggaan, misschien vele mijlpalen terug, omdat hij zich verbeeldde iets fleurigs te zien wenken. Iets fleurig-vrouwelijks. Maar de paarden trekken onmeedogend aan, de wagen rolt voort. Nog even rekt de oude baas de hals, terwijl hij omkijkt, maar dan klakt hij met de tong en strakt de gevierde teugels. En hij rijdt naar dat verre . . . dat vreselijke, onbekende verre!"

„Brammie, mijn hemel . . . jij?"

„Ik. Een dualistisch wezen, zoals een ieder. Hard en zacht, ruw en poëtisch. Vertel me nu van Manuel Belmonte."

„Dus je weet het, Brammie?"

„Ik weet niets, maar je hele wezen is vervuld van Manuel Belmonte."

„Brammie, daarover wilde ik nog niet spreken. Niet eerder dan Manuel Belmonte mij zal hebben gevraagd. Maar vanmiddag heeft hij voor de winkel ruzie gehad met een dronken kerel van het Rode Zand. Manuel sloeg hem neer met twee stoten, lachend, opgewekt, alsof hij een glas sherry dronk. Ik ben bang, Brammie, o . . . God, wat ben ik bang om Manuel."

Abraham is opgesprongen om direct weer te gaan zitten. Kaarsrecht in z'n stoel, de armleuningen vast omklemmend om zijn drift te beheersen; de grijze ogen zijn hard.

„Wie, Mirjam?"

„Ik hoorde de dienders onder het raam praten over een Jan Moker."

„Jan Hey . . . de koning van het Rode Zand. Vertel me nu, waarom ik mij zorgen moet maken voor jouw angst om Manuel Belmonte."

„Ik hou van hem, Brammie, wat hou ik van hem," fluistert zij.

Haar handen liggen werkeloos in haar schoot en nu is zij het, die in het vuur staart en geluidloos de lippen beweegt, alsof zij bidt.

„Mirjammetje, Belmonte is een man van de wereld, die niet

bij zijn moedertje is gebleven En hij kende veel vrouwen, te veel vrouwen. En hij kent ze zo, dat er niets voor hem is verborgen gebleven."

„Ik weet, ik weet het, Brammie. Zo een man komt nooit maagdelijk in het huwelijksbed. Maar ik hou van hem, Brammie, omdat hij een mán is en ik een vrouw ben."

„Mijn verstand overspoelt mijn gevoel, Mirjam, dat brengt mijn leeftijd mee. Daarom wil ik je nu zeggen, wat mijn verstand vraagt. Zal de strijd niet ontzettend zijn tussen ons, de ashkenaziem, in hun ogen de nebbisjensen uit Polen en Rusland en hen, de sefardiem met hun geld en hun hoogmoed?"

„Brammie, onder ons ashkenaziem zijn toch ook schatrijke en oude families? Je weet toch wat ik te erven heb? Tonnen gouds, zaken, huizen, juwelen?"

„Ik weet het, Mirjam lief, ik weet. Maar zij hebben hun adel. Zij waren stamvaders van koninginnen en prinsessen, zij voelen zich geweldig door hun Spaanse en Portugese adel. Voor ons betekent het niets, zij vergeten het nimmer dat er eerste-ministers en kardinalen uit hun vrouwen zijn geboren. De Portugees uit de goot is in hun ogen nog te goed voor een dochter van Rothschild."

Zij kijkt zo hulpeloos in de vlammen, dat hij moet opstaan en naar haar toegaan. Met zijn zware hand duwt hij zacht tegen haar trillende kinnetje, zodat haar betraande ogen naar hem moeten opzien.

„Ik zal je helpen, Mirjam. Om jezelf, omdat je niet de vrouw bent, die je soms scheen te zijn. Om Josina, van wie ik houd, om mezelf, door een duivelse vechtlust om de macht en om het spel."

„Brammie, wie ben je eigenlijk?"

„Ik ben, die ik wil zijn, zolang het Opperwezen dat spel gedooft. Ga nu naar bed, Mirjam, want ik ga nog even uit, de eerste stap als lijfwacht van Manuel Belmonte. Een nieuwe ervaring in een veelbewogen leven."

Zij staat op, trekt met haar slanke armen zijn baardig gezicht wat naar zich toe en kust hem zacht en nauwelijks op de mond. Dan verlaat zij vlug de kamer, wiegend en ruisend in haar crinoline van schotsgeruite zijde.

En hij stond even verbaasd te staren naar de deur en prevelde zacht: „Vort, paarden . . . naar de volgende mijlpaal . . . naar dat vreselijke verre!”

Zijn vingertoppen beroerden een seconde zijn lippen, waarop zij hem had gekust.

Nog laat op de avond kwam Abraham bij Sheintje Rosenfeld. Zij zat in haar keuken bij het ijzeren kolenfornuis, waarop een grote waterketel stond te stomen. Op de tafel brandden twee kaarsen in kostbare zilveren kandelaars en daartussen lag een dik boek, waarin Sheintje las.

„Je laat me schrikke, Brammie. Zo laat! D'r is toch godbewaer niks met Sien?”

„Nee, Sheintje, er is goddank geen afleiding voor je op komst. Althans niet in die richting.”

„Wil je koffie of thee? Of zal ik soep voor je warmen? Al ben je een bonk venijn, je zal nie kenne roddele dat je bij mijn op 'n drogie heb gezete.”

„Sheintje, waar is Levie, je zoon?”

Geschrokken kijkt zij hem aan en zegt kleintjes: „Hij slaapt.”

„Dat wicht, hoe liefelijk zijn z'n oogjes geloken! Roep hem en zeg dat hij voor me verschijnt in z'n roodbaai!”

Zij schuifelt door de donkere gang, de trap op naar de zolder. Abraham hoort gestommel, dan ruziestemmen. En even later staat Levie voor hem, in zijn roodbaaien onderbroek en gestreepte borstrok, met zijn door slaap gezwollen gezicht, waarin de felle kleine ogen onrustig heen en weer gaan en loeren langs de smalle, kromme neus.

„Wat is er met Levie, Brammie?” vraagt Sheintje nu gemaakt rustig en beheerst.

„Wat is er níét met hem. Ga zitten Sheintje, en luister. Ik veet, dat het pijnlijk is voor een moeder, maar eenmaal moet

het toch worden gezegd. En dan is het beter hier in je keuken, dan voor de heren van het gerecht."

Muisstil gaat Sheintje zitten, angstig kijkt zij naar de strenge Abraham Lezer, die op een stoel aan de andere kant van de keukentafel heeft plaats genomen. En Levie staat erbij met de handen achter zijn gebogen rug.

„Levie, vier jaar geleden heeft iemand mij een hersenschudding geslagen en samen met nog iemand een zak zilvergeld bij me geroofd. De man die sloeg was Jan Hey, die stal was Levie Rosenfeld."

„Brammie," gilt Sheintje en slaat de handen voor de ogen. Haar dikke lichaam schokt van verdriet.

„Ja, Sheintje, je zoon. Ik heb niets gezegd tegen de commissaris. Waarom? Ik heb Levie gespaard om jou. Omdat je in de Franse tijd zo trouw hebt geholpen. Ja, Levie, wij smokkelden van en naar Engeland, wij verrichtten koeriersdiensten voor de hoge heren in Den Haag en Amsterdam. En lotelingen hebben wij verstoep, bij boeren, op schepen, in pakhuizen en op zolders. Waarom? Dat weet ik niet meer, want de Fransen en later Napoleon hadden het goed voor met de joden, in burgerrechtelijk opzicht beter, dan het was. Maar wij voelden ons Hollanders, jiddisje Hollanders. Ik spaar je dus om je moeder, maar op één voorwaarde. Je moet me op de hoogte houden, als je bendevoofd Jan Hey iets wil ondernemen tegen de heer Manuel Belmonte, de rijke Portugees van de Wijnhaven. Mocht je dat soms vergeten, Levie, dan zal ik je weten te vinden voor die beroving en voor alles wat je voor- en naden hebt uitgehaald. Ik ken je als een aartsboef, maar het zijn de zaken van mijnheer de commissaris en de burgemeester. Ga nu weer na bed, ik wil niet proberen betere gevoelens in je wakker te roepen, omdat er geen zijn. Maar God zij je genadig, als je m'n verzoek negeert of erover praat. Ga nu, ik heb nog een woordje met je moeder."

Levie antwoordt niet, kijkt naar de grond en schopt iets denkbeeldigs weg. En dan barst het bij hem los: „Kan ik an-

ders? Kan ik loskome van dat geteisem? Ene keer ben ik an ze vastgeraak en nou, bij het minste datte ze merke da'k loswil, steke ze me overhoop. Zoveel weet ik nou."

„Wil je dan los, Levie?" vraagt Abraham mild.

Hij schudt van neen en zegt gesmoord: „Ik ben te bang."

„Ik zal je verlossen, Levie. Straks."

Hij kijkt naar Abraham, ongelovig en haalt de schouders op.

„Straks," herhaalt Lezer, „straks, ná Manuel Belmonte."

Levie wuift vermoeid en onverschillig met de hand, keert zich om en verlaat de keuken. Als zij hem de trap horen opstommelen, zegt Sheintje: „Brammie, ik wist niet . . ."

„Nee, Sheintje, je wist niks, maar je kon het vermoeden. Een jonge kerel zonder een baas of handel, waarvan moet hij leven? En jij, Sheintje, je liet hem toch niet rentenieren?"

„Hij slaapt en eet hier, Brammie. En zakgeld krijgt hij ook iedere week."

„Waarom heb je hem niet aan het werk geranseld? Jij kunt je toch niet vergelijken met de rijke jidden, die hun kinderen onderhouden? Stom is 't, die misplaatste ijdelheid, want ik geloof niet in een ziekelijke moederlijkheid van jou."

„Misschien toch, Brammie," antwoordt zij dof, en hij bemerkt opeens de tragedie in haar treurige ogen.

„Sheintje, waarom dan?"

„Weet men . . . weet men? Weet men, waarom men zwak is? Hard als een bikkelaar voor het ene en zacht als was voor 't andere? Weet men?"

Hij rijst op, en klopt haar op de schouder. „Zodra ik klaar ben voor Manuel Belmonte, zal ik Levie naar Engeland sturen. Buiten hun bereik en in goede handen. Omdat je eens zwierige Sheintje bent geweest, die Spaans danste met castagnetten."

Haar hoofd bonkt in gierend huilen op het avonturenboek, wentelt onbeheerst heen en weer.

En Abraham Lezer verliet zonder groet de keuken, keek op naar de sterren en ademde diep de klare vrieslucht.

Begin februari 1831 deed Manuel Belmonte zijn huwelijksaanzoek in Amsterdam en kort daarop kwamen Mirjams vader en oudste broer naar Rotterdam om te praten met Ignaz Belmonte en zijn vrouw Jolanthe.

Zij logeerden in het 'Hotel de Arend' aan de Hoogstraat, want de oude heer wilde niet bij zijn schoonzoon Lezer wonen; hun verhouding was zeer koel en vormelijk gebleven.

Hij was reeds oud, Tobias van Cleeff, zeventig jaar. En hij liep moeilijk. Maar hij was een patriarchale verschijning met zijn witte, verzorgde baard en snorren, zijn borstelige wenkbrauwen en zijn donkere, borende ogen. Zijn zoon Jochanan was een veertigjarige modieus geklede man, knap en vrolijk. En evenals zijn vader van middelgrote, stoere gestalte.

De Van Cleeffs waren rijk. Zij handelden in vee en paarden; hun verbindingen liepen tot ver in Polen, Hongarije en Rusland. Reeds vijftientig jaar was Tobias van Cleeff weduwnaar, zijn vrouw was gestorven na de geboorte van Mirjam, zijn jongste dochter en liefste kind. Het was voor hem steeds een raadsel gebleven, waarom zijn dochter Josina toen niet direct was teruggekeerd naar Amsterdam om de huishouding te beheren, doch in Rotterdam was gebleven om huishoudster te blijven bij een knappe, jonge kerel, wiens enige genoeg was om zich overal mee te bemoeien en als een cynicus door het leven te gaan; en daarbij met behoorlijk wat geld te blijven wonen tussen arme, onrustige en ruziemakende mensen. Niets had geholpen, geen smeekbeden en geen dreigementen, Josina bleef in het huis van Abraham Lezer, tegen een klein loon en de ondersteuning weigerend van het ouderlijk huis.

De vermoeiende reis had de oude heer ook ondernomen om zeer grondig te informeren naar de grondslagen, waarop het huwelijk van zijn kind zou moeten rusten, te onderhandelen over de bruidsschat en dan zijn formele toestemming te geven ten huize van de bruidegom.

Jolanthe Belmonte was razend van woede geweest, toen Manuel zijn trouwplannen had bekendgemaakt. Zij had hem

kort en bondig gezegd nimmer haar toestemming te zullen geven en dat hij niet behoefde te rekenen op het vermogen van het huis Lopez de Vega. Als hij wilde doorzetten, dan moest hij maar zien rond te komen van zijn eigen geld, een erfenis van een oud-oom; nauwelijks vierhonderdduizend gulden, zoals zij geringschattend had opgemerkt. Manuel had slechts geglimlacht, zijn moeder op de schouder geklopt, een bos prachtige rozen voor haar meegebracht en op zijn nonchalant-gebiedende manier verzocht hem te zeggen, wanneer de heer Tobias van Cleeff werd verwacht.

De ontvangst van Tobias van Cleeff, vergezeld door zijn zoon en schoonzoon is stijlvol. Niet om de oude man te eren, maar om de rijkdom en de macht te tonen van het huis Belmonte-Lopez de Vega.

Sefardiem!

Dat de ashkenaze dit niet vergete! Dat hij zich bedenke!

De hoge, brede huisdeuren zwaaien open op het moment dat de hoefslag van de paarden van Abraham Lezers huurequipage verstomt. Twee lakeien komen naar buiten met grote lantaarns en twee huisknechten rollen snel een looper uit. Overvloedig kaarslicht straalt van veelarmige koperen kronen en wandluchters in de grootse marmeren hall en naar buiten, op de hardstenen stoep.

De palfreniers van Abrahams rijtuig springen van hun plaatsen achter de coupé en openen het portier. Als eerste komt Abraham Lezer uit het rijtuig, snel monstert hij de scène waarin hij nu het middelpunt is en hij ziet dat de glanzend gelakte equipage met de schimmels, de koetsier en de palfreniers passen in deze ceremonie. De hoge kosten zijn het waard en hij zal morgen de stalhouder zijn compliment maken, voor het eerst in al die jaren dat dit huis voor hem rijdt.

Moeizaam stapt de oude heer Van Cleeff uit, dan komt Jochanan. Langzaam gaat de oude man naar de hel verlichte ingang, gevolgd door zijn zoon en schoonzoon. De deuren sluiten geluidloos achter hen, de butler wacht met zijn lakeien

om hen vlug te helpen met het ontdoen van hoeden en jassen en goudbeknopte wandelstokken. De jas van Tobias van Cleeff is met astrakantbont gevoerd, ook hij demonstreert zijn rijkdom.

Alsof een geheimzinnige bode heeft gewaarschuwd, openen zich de boogvormige deuren naar de ontvangzaal en Ignaz en Jolanthe komen hun gasten in de marmeren hal tegemoet. Verrast kijkt Jolanthe naar de ernstige mannen, die stijlvol voor haar staan; in hun fijnlaken rokkostuums en smetteloos linnen, hun zwart satijnen kuitbroeken en zwart zijden kousen, hun lage lakschoenen met zilveren gesp, hun zware gouden châtelaines ter rechterzijde zichtbaar onder de insnit van de rok. Abraham Lezer draagt zijn huwelijkscadeau, de châtelaine van goud en email, een meesterwerk, dat ziet Jolanthe met één blik. Zij glimlacht statig, Ignaz is wat gemoedelijker en nodigt hen met prettige woorden uit binnen te gaan.

In de grote marmeren schouw brandt een eikeblokkenvuur en rond de haard staan de Louis XV fauteuiltjes, verguld het hout, en de zitting en leuning bekleed met kostbaar gobelin. En voor het vuur een lage tafel met rood-marmeren blad.

Ignaz is de oude heer behulpzaam en plaatst hem vlak bij de haard. Jochanan zit naast hem als een trouwe waakhond en Abraham recht tegenover het hoogopvlammende vuur, want Jolanthe en Ignaz hebben plaats genomen tegenover Tobias en zijn zoon. Dan knikt Ignaz welwillend, ten teken dat hij de woorden van Tobias van Cleeff verwacht. De oude heer sluit even de ogen, strijkt nadenkend over zijn korte welverzorgde baard, zegt dan, zijn gastheer vastberaden aankijkend met zijn donkere aartsvaderlijke ogen: „Uw zoon, de heer Manuel Belmonte, vroeg mij om de hand van mijn dochter Mirjam, mijn jongste kind, mijn laatste ongehuwde. Mijnerzijds is er geen bezwaar, indien dit huwelijk mijn dochter gelukkig maakt.”

Ignaz Belmonte antwoordt: „Het huwelijksaanzoek is gedaan door onze zoon Manuel, niet door mij, noch door mijn vrouw. Want onzerzijds is er bezwaar. Voorop wensen wij te stel-

len het allerhoogste respect voor mejuffrouw Mirjam van Cleeff, uw dochter, die wij tot ons leedwezen nog niet mochten ontmoeten. Echter de traditie in onze familie gebiedt ons. Wij zijn verplicht onze kinderen te laten trouwen in eigen kring, dat wil zeggen de Spaans-Portugese."

De patriarch klemt zijn armleuning iets vaster: „Ik ken de opvattingen van de sefardiem. Ik ken hun misprijzen ten aanzien van de ashkenaziem. Als ik, jonge man zijnde, moest pleiten voor mezelf, ik beet liever mijn tong af, voordat ik mij vernederen zou voor u, Portugezen. Nu is het echter het geluk van een kind, dat een oude man de nek doet buigen."

„Uit uw woorden maak ik op dat geen offer u te groot is, heer Tobias van Cleeff. Bent u bereid ons inzicht te geven in de stamboom van uw familie?"

„Uw belediging is zeer zwaar, heer Belmonte."

„Indien ik u gekwetst heb, mijnheer, aanvaardt dan mijn verontschuldiging, want mijn eerbied is zeer groot voor u, die het uiterlijk heeft van een Richter."

Tobias van Cleeff sluit de ogen, steunt met zijn armen op de leuning van zijn stoel, stut zijn hoofd, dat hij naar voren buigt. Hij zegt: „Waar de dagvaart van mijn geslacht naar het onbekende begint, weet ik niet. Misschien eerder dan de uwe, misschien later of gelijk. Gij, sefardiem, trokt door Egypte en Noord-Afrika, langs Gibraltar naar Saragossa en Toledo, dan gejaagd over zee naar hier. Wij, ashkenaziem, trokken door het oude land der hethieten, over de Bosporus, door Walachije, tot in Polen en Rusland. De haat van Chmelnicky joeg ons naar hier. Aan u hangt de welvaart van de landen, die u moest verlaten, aan ons de armoede van de streken waar wij moesten doortrekken. Desondanks behoren wij tot de eerste families."

Tobias van Cleeff heeft de ogen even fel opgeslagen en naar zijn gastheer gekeken, die voortdurend met bedachtzame bewegingen langs wangen en kin streek. Tobias zag de smalle, harde mond in dit gladgeschoren gezicht opmerkelijk vast gesloten.

Hij vervolgde, vermoeid over de ogen strijkend: „Het is mij bekend, dat een onzer opperrabbijn was in Warschau in het jaar 1430, dat er één opperrabbijn was in Praag in 1560, dat in 1640 een onzer de grootste belastingpachter in Polen was. Wij zijn in Amsterdam sinds 1650, beroofd van al onze bezittingen in Moravië, Galicië en Litouwen. Sindsdien handelend in vee en paarden. Een lange rij van eerbiedwaardige kooplieden, van vader op zoon, één naam, één bedrijf, één vermogen. Cijfers omtrent dit vermogen wil ik u niet geven, het zal u voldoende moeten zijn dat uw bankiers informeren naar het huis Aäron van Cleeff en Zonen, sinds 1652. Ik zal u zeggen hetgeen mijn dochter zal meebrengen als bruidsschat. Ik bestem daartoe tweehonderdvijftigduizend gulden in goud, een huis met inboedel, een uitzet tot twintigduizend gulden. Het huwelijksfeest zal voor mijn rekening zijn. U moogt niet rekenen op een erfenis, want de traditie van ons huis gebiedt dat het vermogen onverdeeld overgaat op de oudste zoon. Maar altijd zijn er fondsen in reserve, die verhinderen dat een kind van ons geslacht gebrek lijdt of armlastig wordt. Zeg mij nu waarmee het huis Belmonte zijn zoon een eigen leven laat beginnen.”

Hij opent de ogen, zijn donkere blik is rustig op Belmonte gericht.

Ignaz schuifelt wat in zijn stoel, kijkt schichtig naar zijn vrouw; dan draait hij zich naar het vuur om zijn handen te warmen en tijd te winnen voor zijn antwoord. Hij kucht, speelt nerveus met zijn gouden châtelaine, waarin een diamant flonkert en flonkert.

„Mijn dank en mijn respect voor uw antwoord, mijnheer Van Cleeff. Het huis Belmonte wortelt in Spanje en zijn overzeese bezittingen. Groot was onze handel in specerijen, in exotisch hout, in koren, in wijn. Fors waren onze belangen in plantages, in mijnen. Nog forser in de scheepvaart, want talloos waren de schepen onder eigen redersvlag.”

Hij wacht even, een hoogmoedig lachje komt op zijn gezicht nu hij het gezelschap rondkijkt. Hij vervolgt: „Rabbo-

niem waren geen specialiteit van ons geslacht. Echter wel hoge bestuursambtenaren en vrouwen van Spaanse grandes. Er is geen neergang geweest, ook niet toen wij ons in Antwerpen vestigden in de zestiende eeuw, want onze verbindingen namen wij mee én onze bronnen van inkomsten. Ook mijn bankiers zullen u kunnen inlichten omtrent de huizen Belmonte en Lopez de Vega. Onze zoon Manuel brengt ten huwelijk vijfhonderd-duizend gulden in baar, een landgoed waar u het zult verkiezen. Zijn inkomen zal hij trekken van een firmantenplaats in het huis Belmonte, die ik hem zal geven op de dag van zijn huwelijk. Maar, mijnheer Van Cleeff, mijns wens is dat beide partijen met gelijke vermogens het huwelijk beginnen. De eis van gelijk geslacht laat ik vallen, de tijden veranderen en ik mag uw oude geslacht niet minder achten dan het onze. En dan, ik wil de genegenheid van onze kinderen de belangrijkste factor laten zijn."

Het gezicht van Jolanthe is als versteend, zo moet zij zich beheersen na de capitulatie van haar echtgenoot. Maar Ignaz is de man, het hoofd van dit huis en zijn woord is wet. Daarom zegt zij: „Ik sluit mij aan bij de woorden van mijn man."

Tobias van Cleeff zit roerloos in zijn stoel, weer heeft hij de ogen gesloten, weer steunt hij het hoofd in de handen.

„Het zal mij dan niet vergund zijn mijn dochter gelukkig te zien. Want hoewel mijn middelen voldoende zijn, ik ben dan niet meer verantwoord tegenover mijn andere kinderen. Zij hebben reeds veel minder gekregen en het familievermogen, waarvan allen rente genieten, mag ik terwille van één niet aantasten. Het spijt mij."

„Dan zal er geen huwelijk zijn," zegt Ignaz zacht, maar beslist.

Jochanan is bleek geworden, het kookt en bruist in hem en hij voelt zijn zeldzame, maar gevaarlijke drift opwoelen. Hij staat ruw op: „Kom, vader."

Maar Abraham Lezer pakt hem bij de onderarm en beduidt hem te gaan zitten. Hij gehoorzaamt wat stuntelig, zoals het bij

mensen gaat wier drift wegebt. Abraham Lezer kucht, slaat even hard de handen ineem, zodat men opkijkt en zegt: „U wilt mij toestaan een woord te zeggen, schoonvader? En u ook, mevrouw en mijnheer Belmonte? Ik heb met grote belangstelling geluisterd naar uw historische uiteenzettingen en het lijstje geteld van de grote voorname en anonieme voorvaderen, waarmee u in het toernooi bent gekomen. Ik kan hierin geen belang zien voor twee jonge mensen, levend vlees en ruisend bloed, die naar elkander verlangen. Ook die geweldige sommen maken geen indruk op me, want wat is de macht van slechts één stuiver, als een der kinderen hoofdpijn heeft of een bedorven maag?”

Ignaz grinnikt opeens plezierig. Jolanthes ogen vonken, Tobias van Cleeff kijkt verwonderd en treurig en Jochanan verslikt zich in een lach, die hij onderdrukken wilde. Abraham vervolgt: „Het lijkt mij het beste om de gestorven rabboniem en paardenhandelaren van de firma Van Cleeff maar verder te laten kibbelen met de scheepvaartvorsten en planters van de firma Belmonte. Ik hoop dat zij tot een compromis komen, wie mooier en beter was en wie op een zeker moment meer tonnen gouds in huis had. Laten zij voor de troon van het Opperwezen hun borsten betrommelen en vechten om de eerste plaats. Ik stel voor om beide partijen te laten beginnen zonder een sou van de ouders en alleen met dat wat in hun spaarpot zit. Hun hoofdkapitaal is hun wederzijdse genegenheid, het zal best renderen.”

Ignaz weert opgewonden af met zijn handen, alsof hij door een beest is besprongen, Jolanthe stampvoet onder haar crinoline, Tobias wrijft tersluiks over zijn vochtige ogen. Hij zegt: „Ik dank je, Abraham, maar ik heb ook bezwaren, dat mijn jongste met zorgen zou beginnen.”

„Met zorgen?” valt Jolanthe uit, „met zorgen? Zelfs de spaarpot van Manuel overtreft nog verre uw bruidsschat. Zij zouden kunnen leven van de rente van die spaarpot.”

„Nu ja, nu ja,” vergoelijkt Ignaz, want hij vreest niets méér

dan dat zijn vrouw in beweging komt en haar scherpe tong zal samengaan met haar Spaanse temperament, „mijnheer Van Cleeff bedoelt natuurlijk dat hij instemt met een beginkapitaal, zij het dan op lager niveau.”

„Het spijt me, Ignaz, maar ik hou vast aan de eisen. Als ons geslacht bewaard moet blijven, dient dit op hoog niveau te gebeuren. Wij doen reeds een zeer grote concessie doordat wij de vermenging tolereren van paarden- en veehandel met onze produktenaffaires en bankzaken. Een zeer grote concessie, lachwekkend in de ogen van de families Melhado, Teixeira, d'Oliveira, Vas Diaz, Coêlho . . .

Zij windt zich op, gaat het gezelschap beheersen. De oude heer Van Cleeff staart dof voor zich uit, de strijd tussen zijn eer en de genegenheid voor zijn dochter is zwaar. Abraham kijkt naar hem, zinnend. En krijgt medelijden met hem; iets vreemds voor Lezer, want hij doet veel goed maar zonder medelijden. Bruusk keert hij zich naar Jolanthe en zegt: „Mevrouw, wat is in uw ogen mooier, de paarden- of de slavenhandel?”

„U bedoelt, mijnheer?” bijt zij hem toe.

„Hetgeen u doet schrikken, mevrouw. De paardenhandel van het huis Van Cleeff is zover identiek met de slavenhandel van het huis Belmonte, dat beider koopwaar machteloos en willoos is. Andere overeenkomsten zijn er niet. Daarvoor staat de paardenhandel te hoog.”

„Mijnheer, nog is onze gastvrijheid een rem,” zegt Ignaz boos. Hij is opgesprongen en is bleek en opgewonden. Jolanthe heeft, geschrokken, de handen voor de mond geslagen.

„Ga nu nog eens zitten, mijnheer Belmonte,” zegt Abraham, nu gemoedelijk, „ik weet dat u en uw zoon niet meer in slaven handelen. Maar uw vader, mijnheer Belmonte, snoepte veel en dikwijls van dit gerecht.”

Nu wordt Abraham Lezer opeens boos en nu rijst hij wat bars op van zijn stoel, en slingert hun toe: „Slavenhandelaarsgoud. Schepen vol mensen van Casablanca, van Lagos, naar Louisiana en Charleston. Ieder goudstuk is een traan van een mens, een

vreselijke traan en ieder randschrift is een vloek! Weest blij dat de hoefijzers van de paarden uit Walachije geen randschrift dragen.”

„Al uw beschuldigingen en uw poëzie zullen ons niet overtuigen noch ons standpunt doen verlaten. Wij kunnen ons veroorloven uw jaloerse hoon te incasseren, daarvoor zijn onze huzen groot en rijk. Als beide partijen niet gelijk opgaan volgens onze wensen, dan zal er geen huwelijk zijn. En dit onderhoud is ten einde.”

Beheerst heeft Jolanthe gesproken. Zij bet even de mond met een zijden pochette, zo ernstig heeft zij zich opgewonden. Abraham Lezer kijkt naar Tobias van Cleeff, die moeizaam en verslagen tracht op te staan. Zijn drift golft omhoog, want een Oudste van Israël is gehoond. Zwaar bonkt de slag van zijn sterke hand op de stoelleuning.

„Blijft zitten, schoonvader, hier is mijn laatste woord. Luister, huis Belmonte! Ik heb vijf jaar geleden de bruidsschat van Josina van Cleeff, mijn vrouw, geweigerd, die niet zo omvangrijk zou zijn geweest, als thans wordt geboden.”

Even flikkeren de ogen van Abraham Lezer, hij strijkt met een nonchalant gebaar langs zijn snorren en vervolgt: „Ik heb geweigerd omdat ik genoeg bezat en een vrouw wilde trouwen en geen brandkast. En omdat zij mij twintig jaren heeft gediend om niets meer dan haar loon en haar genegenheid. Waarom? Dat is haar zaak. Ik heb schuld aan dit huis Van Cleeff, deze grote familie van rechtschapen en eerlijke mensen, waarvan geen lid ooit is verlaten of gebrek heeft gekend. Daarom én om dit goede kind Mirjam, dat mijn vrouw verpleegt, dag en nacht, geef ik het ontbrekende tot de gestelde eisen. En ook voor de eer van de ashkenaziem kom ik op tegen u, sefardiem. Mijn bankier, Nathan Rothschild in Londen zal u remitteren op de dag der ondertekening van het huwelijkscontract.”

Zij zijn verrast, Tobias van Cleeff weert heftig af, Jolanthe zit stil en bedrukt te kijken, Ignaz glimlacht fijntjes naar Abra-

ham Lezer, want hij heeft een grote waardering en gevoel voor allure. Abraham Lezer staat op.

„Kom, schoonvader, kom Jochanan.”

„Wilt u niets gebruiken?” vraagt Jolanthe verbaasd. Zij trekt schielijk aan het belkoord naast de schoorsteen en de tussendeuren naar de eetzaal gaan direct open, waar een schitterend gedekte tafel is te zien, verlicht door tientallen kaarsen.

„Mevrouw, ik zou me voelen als een kannibaal,” zegt Abraham scherp.

Jolanthe bijt zich op de lippen, Ignaz kijkt naar de grond, geërgerd. De butler komt en leidt de gasten naar de hal. Als zij in hun rijtuig zijn gestapt, de palfreniers snel op hun plaatsen zijn gesprongen en de paarden aantrekken, dan maken Jolanthe en Ignaz een lichte buiging tot afscheid. De hoge straatdeuren worden gesloten en Jolanthe trekt huiverend haar kostbare sjaal wat vaster om de schouders, als zij de marmeren gang doorlopen en naar boven gaan, direct naar hun slaapkamers.

Zij spraken geen woord.

Josina en Mirjam. Josina ligt te bed en Mirjam is bezig in de keuken, want zij wil vanavond nog een vruchtentaart bakken. Dat is wel niet nodig, want er is nog een trommel vol met boterkoek, maar Mirjam wil iets te doen hebben om haar nervositeit te overwinnen, nu deze avond over haar lot wordt beslist. De keukenmeid kijkt stuurs toe; zij is geen vriendin van Mirjam, die haar verdrong uit haar verpleegstersrol. Een rol die haar toestond een groot gedeelte van haar dagelijks werk over te dragen aan het kamermeisje en de werkvrouw. Zij kijkt hoe de gracieuze Mirjam het deeg kneedt en vormt, dan wordt haar opgedragen het vuur in het fornuis iets te temperen, zodat de oven niet te heet zal worden. Dan horen zij de zilveren handbel op Josina's kamer, de huisvrouw heeft stellig iets nodig. De keukenmeid gaat naar de slaapkamer, gemoedelijk langzaam en als ze in de keuken terug is, zegt zij kortaf: „Mevrouw vraagt of u komt.”

„Ja, Klaasje, ik ga. Ik zal de koek nu in de oven schuiven en let erop. Een half uur, niet langer, anders is ie steenhard.”

„Ja, juffrouw Mirjam,” antwoordt zij stuurs. En als Mirjam de keuken heeft verlaten, vonkt het boosaardig in haar ogen. De koek zal een half uur in de oven blijven, geen minuut langer. Maar in wat voor een oven! Een hellevuur, want hoewel Klaasje goed koken en bakken kan, is zij het opeens verleerd en dat zal duren zolang juffrouw Mirjam in dit huis zal zijn.

Als Mirjam bij haar zuster binnenkomt, richt Josina zich moeizaam op, want zij is nog erg zwak. Zij zegt: „Mirjam, kom eens bij me zitten. Hier op de bedrand.”

Mirjam kijkt verbaasd; zij kunnen samen wel goed opschieten maar het twintigjarige leeftijdsverschil is toch zo groot, dat Mirjam zich als een dochter voelt. Te meer omdat zij haar moeder nooit heeft gekend.

„Kijk maar niet zo verwonderd en angstig, Mirjam. Ik heb niet zo heel veel belangrijks te zeggen. Luister eens, je bent een onervaren meisje, maar Manuel is geen onervaren man. Daarin schuilt een gevaar, want als hij je vervelend gaat vinden ben je hem kwijt. Begrijp me goed, niet z'n naam, noch z'n vermogen. Hij zal een hoffelijk echtgenoot blijven, maar... met maîtresses.”

Josina zinkt terug in de kussens, het praten vermoeit haar toch veel meer dan zij dacht.

„Ja, Josina.”

„Ja’, dat is geen voldoende antwoord, Mirjam. Tracht jezelf op te voeden tot een ervaren vrouw, die zich in de wereld van de Belmontes soepel en als vanzelfsprekend kan bewegen. Het is wel jammer, dat je voordien geen mannen hebt gekend.”

„Ja, Josina.”

Nu heft Josina zich weer moeizaam op, er was iets in Mirjams stem. Zij kijkt onderzoekend naar haar zuster, die bedrijvig en onnodig in de kamer bezig is; kaarsen snuit, het vuur in de haard zuivert, zwart-witjes recht tikt, de kanten beddesprei naspeurt op een tarn.

„Mirjam!”

„Ja, Josina.”

„Ik twijfel.”

„Waarom, Josina?”

„Mirjam, je antwoorden van twee woorden openen een wereld. Welke mannen waren er in je leven?”

Ze zinkt weer terug in de kussens. Mirjam staat nu bij de haard, met haar rug gekeerd naar haar zuster, met de armen steunend op de marmeren schouw. Haar hoofdje rust tegen de koele rand en zij staart in het vuur.

„Wat doet het ertoe, Josina. Manuel had zijn leven . . . en ik het mijne. De schaal is in evenwicht, hoewel zijn deel veel en veel zwaarder zou moeten wegen. Dat is het vreemde, een levensdeeltje van een vrouw weegt even zwaar als de tientallen van een man. Wij zijn nu eenmaal niet gelijk.”

„Mirjam . . . ben je . . . ben je het meisje Mirjam van Cleeff?”

„Nee . . . ik ben de vrouw Mirjam van Cleeff.”

„Door wie?”

„Michaël Gerstanowitz.”

„Eén?”

„Ja . . . de anderen waren vrolijke, ernstige of verliefde kennissen.”

„Wie?”

„Eli Gompertz, Jona Mesritz, Sal van Loen . . . zovele op een feestavond of een bal. En dan was er één, een mismaakte, melancholieke jongen die naar me keek als een hunkerende hond. Dat was de bultige, kleine Benaja Stibbe.”

Mirjam keert zich om en begint hartelijk te lachen; gaat weer op de bedrand zitten, neemt Josina's hand in de hare, kijkt glimlachend in de kaarsvlam en vertelt: „Nebbisj die jongen. Benaja moest hij heten! Benaja, de heerlijk schone held en krijgverste van koning David. Josina, zó een kleine jongen met een grote neus en dikke lippen. En een bult en een kippeborst. Alleen zijn voorhoofd was mooi en zijn donkere,

glanzende haar. Zijn enig bezit was zijn stem, prachtig en melodieus."

„En die maakte jou het hof, jou, het mooiste meisje van de Amsterdamse gehiloh?"

„Ja, met zijn stem . . . en zijn woorden. Hij was ongelofelijk belezen en knap. Hij was afgestudeerd als dokter en als hij ging vertellen, dan mijmerde je weg en je zag zijn lelijkheid niet. Je gelooft het misschien niet, maar er waren toch altijd drommen meisjes om hem heen. Dat was zijn tragedie, wij dronken van zijn geest en gaven niets terug, terwijl hij zo hunkerde naar een liefkozing. Arme jongen, ik geloof dat hij een vinger zou hebben geofferd voor één zoen. Maar als hij niet meer sprak en naar je opkeek met die verlangende ogen, die hondeogen met rode randjes, dan rilde je. En dan slofte hij weg; en het was of zijn hoofd wegzonk tussen z'n bult en z'n borst. Nebbisj."

Josina kijkt aandachtig naar haar zuster. Zij ziet de lichte bloes, die de opwinding heeft getekend. Zij glimlacht, Josina, om zoveel bekoorlijkheid.

„En Michaël Gerstanowitz?"

Maar dan is er opeens de brandlucht van verkolend voedsel in de kamer, die zich als een grinnikende duivel over de vrouwen spreidt.

„Hemel, mijn vruchtentaart . . ." en weg is Mirjam, ruisend met haar wijde rokken, die elegant deinen van haar slanke taille.

En in de keuken zat Klaasje met de armen over elkaar en zei: „Het halfuur is nog niet om, juffrouw Mirjam."

Er ontbraken nog drie minuten . . .

Toen Abraham thuiskwam, wachtten beide vrouwen op hem. Josina zit rechtop, gesteund door kussens. De kamer is nu bijzonder verlicht door de kristallen kandelaars, die Mirjam uit de winkel heeft genomen. Abraham ziet de feestelijke stemming, daarom zegt hij: „Waar licht is, is simche."

Josina slaat de handen voor de ogen, Mirjam rijst op en wacht, voor haar wezen bedeesd.

„Is Mirjam gezegend, Brammie?” vraagt Josina.

„Ja.”

Hij gaat zitten naast haar bed, op de stoel van Mirjam. Josina grijpt zijn hand. Mirjam komt naar hem toe en biedt hem haar wang. Hij keert haar gezichtje naar zich toe en kust haar op het voorhoofd.

„Wees gelukkig, Mirjam. Weet dat je altijd op ons kunt rekenen. Altijd. Ga nu slapen, je zult niet dromen.”

Toen draaide Mirjam zich om, verborg haar gezicht in de holte van haar arm en verliet de kamer.

„Was het zwaar, Brammie?” vraagt Josina.

„Ja, je vader werd in de hoek gedreven. Zij eisten gelijke bruidschatten en stelden een half miljoen plus een landgoed. Vader kon niet hoger gaan dan de helft.”

Hij zwijgt, staart in het kaarslicht en strijkt nadenkend zijn baard.

„En toen,” fluistert Josina.

„Ik heb de rest genomen. Ik zal het ontbrekende geven.”

„Waarom deed je dat?” Haar fluistering gaat als een zucht door de kamer.

„Wij hebben geen kinderen, Sien. En ik zal die Portugezen tonen, dat zij niet uitsluitend joden zijn met geld en macht en naam. Haqodaush boroech hoe gaf mij de mogelijkheid de ashkenaziem op te trekken tot hun hoogte.”

„Brammie, zijn wij zó rijk?” vraagt zij angstig.

„Zo rijk, zo machtig ben ik. Ik heb het niet getoond. Waarom? In mij leeft toch altijd nog de zwoegende marskramende oostjood, de arme opgejaagde gettoman, die zijn geld verbergen moest ná de tijd van de Jagelonen en al het tuig, dat daarna kwam. Moordenaars op een troon, die ons zochten om ons bezit en ons geldscheppend vermogen. Ik zal zo blijven, Sien, eenvoudig en machtig, hoewel ik soms anders zou willen leven. Machtig door mijn banksaldi, met schoonheid gestreeld

door de schatten in mijn winkel en mild gemaakt door jou."

„Brammie..." zij brak af, streekte zijn hand weer, terwijl zij naar de bedhemel staarde.

„Wat wil je nog weten, Josina?"

„Alles."

„Sien... ben jij Johanna van Brabant?"

„Ja, Brammie, en jij bent de Zwanenridder."

„Toen hij had gesproken, ging hij weg, Sien."

„Hij was een goj, Brammie."

Hij schiet in de lach, kijkt naar haar en is ontroerd door haar mooi, door de ziekte gerijpt, nu intens liefelijk gezichtje. Hij buigt zich naar haar toe, vlijt zijn baardig gezicht tegen haar hals.

„Zou een jehoeude niet zijn weggegaan, Sien?"

„Nee, Brammie."

Zij zwijgen lange tijd; hij ligt met gesloten ogen en geniet van de ontspanning, die over hem is gekomen; zo met zijn baardig hoofd tegen haar zachte hals.

Dan vertelt hij: „Luister dan naar Brammie Lohengrin. In 1800 ging ik in Katwijk aan boord van een smokkelschip en stak over naar Engeland. Ik wilde de wereld in, fortuin zoeken. In Londen werd ik 's nachts op straat neergeslagen en geprest voor de vloot. Er was geen ontkomen aan en ik moest mee op een fregat, dat naar de west ging om Franse schepen te onderscheppen, die van Canada kwamen. Op een dag raakten wij slaags met een Frans linieschip en zij schoten ons aan splinters. Ik ging overboord met honderden anderen, maar Fransen blijven Fransen en zij maakten zich de sappel om ons uit zee te halen; zo werd ik krijgsgevangene. Zij brachten ons naar Haïti en daar kreeg ik de kans om te ontsnappen. Sien, ik zal je de ellende, de honger en alles niet vertellen. Toen ben ik een man geworden, vrij van angst, hard en brutaal. Op een dag hadden ze me weer te pakken. Niet het gouvernement, maar een stelletje geboefte van de bovenste plank. Mijn keus was eenvoudig, een afgesneden hals of meevaren op een kaper. Ik lig naast je, je weet dus wat ik heb gekozen."

Zij ligt zeer angstig en doodstil en hij voelt het kloppen van haar halsslagader, heftig door ontroering.

„Waarom ben je bang, Sien, ik ben er toch?”

„Vertel, Brammie . . .”

„Wij gingen aan het zeeroven. Grote en kleine buit. Sien, wat heeft God een tuig geschapen. Op een dag zien wij een schip dobberen met gestreken zeilen, terwijl er voldoende wind stond. Wij kwamen langszij en praaiden. Er kwam geen antwoord, geen mens was er te zien op dat spookschip. Onze schipper, een bandiet met een megilloh misdaden, vertrouwde het niet en maakte zich gevechtssklaar. Toen vroeg hij vrijwilligers, een prijsbemanning als het schip zou zijn verlaten. Ik heb me gemeld, weet ik veel waarom. Met tien man gingen wij in de roeiboot en klommen aan boord.”

Abraham Lezer richt zich op. Hij grijpt de hand van zijn vrouw en staart naar de kaarsenluchter aan de wand. Zij kijkt naar hem en ziet hem zitten, verstard, ontzet, met grote, klare ogen. Nog nooit heeft zij hem zó gezien.

„En . . .” fluistert ze weer.

„Pest . . . pest . . . pest! De hele bemanning uitgeroeid door pest. Wij seinden en vroegen instructies. Er kwam geen antwoord, maar wij zagen het volk het want inschieten om doek bij te zetten. Voordat hij afdraaide, Sien, gaf hij ons de volle laag van stuurboord. Maar die koopvaarder was hecht gebouwd en er gebeurde niet veel meer, dan dat hij de verschansing versplinterde. Daar zaten we nou, met tien man op een besmet schip. En overal lijken, zwarte, stinkende lijken. En deze kerels, die heel hun leven lang hadden gemoord en geroofd begonnen te grienen als kinderen en wisten geen raad. Ik heb niet gemmerd, ik wilde berusten, zoals onze aard is, altijd berusten en buigen onder de hand van het Opperwezen. Berusten, zoals in ons leeft. Toen zeiden ze: ‘jood, wat moeten we doen. Rakel je bijbel op’. Ik zei ‘voordat ik iets bedenk, wil ik weten met wie ik te doen heb. Kom hier en vertel je geschiedenis’. En allemaal waren het verdoolden door een misstap, door te strenge

ouders, door een vrouw, door tegenslag in zaken, door twist op het mes met een dronken kop. Ik zei weer 'ik heb geen verstand van varen. Kies een schipper'. Zij kozen een schipper; een gedroste stuurman. Ik liet ze gehoorzaamheid beloven en er was weer gezag. De man die schipper werd, was een blonde Noor. Een grote, stevige vent met een behoorlijk gezicht. En, Sien, zodra hij schipper was en gezag had gekregen, veranderde hij op slag en werd een fatsoenlijke, besliste kerel. Hij zei tegen me 'wat nou'. Ik antwoordde 'maak schoon schip'. We deden het niet zachtzinnig; we sloegen een vat jenever open als een vat haring. En toen begonnen we de lijken overboord te gooien, plomp, plomp, zoals de jongens steentjes keilen in de Delftse Vaart. En elke keer, als wij er één overboord hadden gesmeten, staken wij onze armen tot de oksels in de jenever, want ik had eens gelezen van Paracelsus, die zijn instrumenten ontsmette met wijn. Toen alle lijken overboord waren hebben wij het schip van voor tot achter uitgerookt met vuurtjes van nat hout. Het was de eerste dagen wel angstig, we loerden op elkaar of er soms een besmet was geraakt. Want Sien, levend en wel zouden we mekaar overboord hebben gesmeten, zo vinnig wilden wij leven. Maar daarna was de stemming goed en het waren toen prima kerels, vrij van angst en gelouterd door de dood, die zij gezien hadden. Iedere avond zeiden ze 'Jood Abraham, vertel 'ns uit je bijbel'. Na tien dagen was het niet meer jood Abraham, maar Bram. En nu de rest, Sien. Dat schip zat vol met koopwaar. Zijde, ivoor, specerijen. In de kapiteinshut stond een ijzeren geldkist met gouden lodewijken, diamant, paarden, klompjes goud. Een vermogen, een ontzettend vermogen. De Noor hield krijgsraad en ze vroegen mijn mening. Ik zei: dat schip is van ons tien. We gaan naar Zuid-Amerika, verkopen alles en delen de opbrengst'. Zij knikten stil en goedkeurend en de Noor beval 'zet het op papier, Abraham'. Ze hebben getekend en voelden zich opeens heren, nette heren, rijke kooplieden, die wat betekenden in de wereld. Ik ook. Wij hebben in Zuid-Amerika alles voor topprijzen ver-

kocht. Het geld en de juwelen hebben wij verdeeld en daarna zijn wij als vorsten op een Spaans schip naar Engeland gereisd. Daar is ieder zijn weg gegaan, ik heb er nooit een weergezien."

Abraham Lezer rijst op en verlaat de kamer. Hij komt terug met een karaf port en twee glazen. Zegt: „Ik heb nooit op dat mazzel gedronken. Nu doe ik het met jou, mijn vrouw."

Zij glimlacht en neemt slechts een slokje, om hem niet teleur te stellen. „En toen, Brammie?"

„Zou je nou graag weten hoeveel?"

„Ja..." fluistert zij, terwijl zij haar hoofd beschaamd afwend

„Mijn deel was vierhonderdduizend gulden. Ik heb het in Engeland goed belegd."

„Brammie... waarom?" zij breekt plotseling haar zin af.

„Later, Sien... later vertel ik je waarom ik voddenkoopman werd en zo lang... zo lang mijn Josina liet wachten."

„Ik vergeef het je, Brammie, want ik ben gelukkig."

Hij staat op, kijkt haar verschrikt en hulpeloos aan, sluit dan even de ogen: „Dat had je niet moeten zeggen, Sien, dat had je niet moeten doen. Want nu... nu laat je me naar binnen kijken... in een zwarte ziel."

Hij keerde zich om, sloeg de handen voor de ogen en ging. Hij bleef die nacht in zijn winkel zitten, staarde uren in de duisternis totdat hij insliep. In de hoogleunige kloosterstoel, waarin één keer eens een abt moest zitten om met hem te debatteren.

Het nieuws van de verloving van Mirjam van Cleeff en Manuel Belmonte golfde door de Buurt, langs de verspreide woningen van de joden buiten het oude getto. Ook deinde het even door de Zandstraat, langs het Rode Zand, over de Hoogstraat, langs de Havens en de Dijk. De postkoetsen brachten brieven naar alle getto's en medinohs in het land, want de namen Belmonte en Lopez de Vega waren ontzagwekkend. En in Amsterdam, daar fluisterde men eerbiedig over het huis Aäron van Cleeff en Zonen; een firma die blijkbaar zo rijk was, dat zij

genade had gevonden in de ogen van de trotse sefardiem. En de Portugezen fluisterden en mokten, omdat geen van hun erfdochters was uitverkoren.

Josina gelastte haar zuster naar Amsterdam terug te keren en de huwelijksdag af te wachten in het ouderlijk huis. Zij nam een flinke huishoudster in dienst naast het reeds aanwezige personeel, en langzaam herstellende hernam zij het opperbe-stuur van haar huishouding. Abraham vond alles goed; na zijn verhaal kon hij moeilijk terugvallen in z'n oude zuinigheid.

En Mirjam is in Amsterdam. Het mooiste meisje van de qehiloh, de bruid van de rijkste erfgenaam der Portugezen. Groot is het gemompel in de gemeente, nog groter is het gedrang om Mirjam. Want iedere familie die iets betekent zendt haar een uitnodiging tot het bijwonen van een feest, dat haastig om een gezochte reden wordt ontworpen. Maar vele verzoe-ken wijst zij af, ten dele uit onlust, ten dele wegens het verbod van haar vader, die zijn eigen opvattingen heeft omtrent de uitnodigende families. Tobias van Cleeff is in eigen kring even kieskeurig als de Portugezen, want Mirjam is een erf-dochter uit het huis Aäron van Cleeff en Zonen, sinds 1652, met verbindingen over geheel Europa.

Maar één feestavond zal Mirjam zeker meemaken. Dat is het bal, dat Samuel Frankforter aanbiedt. Want Samuel, de zeven-tigjarige juwelier, is de boezemvriend van Tobias, reeds vanaf hun jongensjaren. Zij hebben samen Europa bereisd en zaken gedaan, over en weer hebben zij elkander financieel gesteund als transacties groot en gevaarlijk waren. Verliezen hebben zij voor elkander geleden, vermogens soms. Verwijten zijn er nooit geweest, steevast vroeg de een aan de andere: 'heb je gedaan wat mogelijk was?' en het antwoord luidde altijd 'Ja, Samuel', of 'Ja, Tobias'. En de verliezen werden dan aan derden be-taald met prima wissels; geen woord lekte uit naar de buiten-wereld.

De zaal van Benjamin Blazer, waarin het feest zal worden gehouden is rijk verlicht door honderden kaarsen en tjokvol

met gasten. Daar zitten de families aan hun tafeltjes en het is alsof het tientallen huishoudingen zijn. Men gaat over en weer bij elkander op bezoek, men roddelt van andere tafels, men maakt kennis met andere clans. En men snoept en eet veel en drinkt zeer matig; en... men houdt een reserve voor straks, het souper!

Reeds heeft dansmeester Weinschenk driemaal een dans bevolen en vooral de jonge mensen hebben lachend en soms on-elegant rond Weinschenk gezwierd, die zeer ernstig en kritisch rondkijkt en daarbij zijn zwarte snorren steeds omstandig opdraait. Soms geeft hij een vermaning aan een leerling, soms danst hij plotseling in z'n eentje mee om het tempo op te voeren, z'n viool als een danseres tegen het lichaam gedrukt en als hij ronddraait staan de panden van zijn rok horizontaal. En als hij de vierde dans, een quadrille, wil gaan aankondigen, komt Mirjam de zaal binnen aan de arm van haar vader. Iedereen staat op, men wil allemaal tegelijk de bruid feliciteren en dansmeester Weinschenk wordt bijna onder de voet gelopen.

Samuel Frankforter krijgt van Mirjam de eerste dans en eerst verstolen lachend, dan echter met stijgende bewondering, kijkt men naar de kleine, stoere, oude heer, die zijn quadrille danst met Mirjam, sierlijk, hoffelijk, volmaakt.

Zijn vrouw Heintje kijkt ernstig naar haar man, zachtjes met het hoofd knikkend op de maat van de muziek en herleeft haar jonge jaren. Want Samuel was altijd een stille, hoffelijke cavalier. En als de dans ten einde is, kijkt Heintje Frankforter zegevierend rond in de kring van mensen om haar heen en zij kan tevreden zijn met de bewondering voor haar man, de zeventigjarige Samuel.

Tegen elf uur is het feest in volle gang. Mirjam is naar de corridor gegaan om wat verkoeling. Zij leunt tegen de balustrade van het trappenhuis en enige jongemannen houden haar gezelschap.

Opeens staat Benaja Stibbe voor haar en de elegante lijfwacht kijkt spottend en meewarig naar de mismaakte jonge

man. Zijn zwarte rokkostuum van fijn laken en het smet-
loze linnen staan hem goed, maken hem waardig en verzach-
ten zijn uiterlijk. Hij zegt: „Mirjam, mijn gelukwensen. De heer
Manuel Belmonte heeft een bijzondere prijs getrokken in de
levensloterij. Ik benijd hem zeer.”

„Dank je, Benaja. Ik hoop dat je eens zo gelukkig zult wor-
den als ik.”

De jonge mannen lachen; het klinkt als een hoon voor
Benaja, wiens wangen zich plotseling fel kleuren van ingehou-
den drift. Dan doet Mirjam een stap naar voren, pakt hem bij
de hand.

„Kom.”

„Geen dans, Mirjam.”

„Ik begrijp dat, Benaja. Even praten.”

Zij trekt hem mee door de zaal naar een rustig hoekje in een
zijvertrek, waar oudere echtparen hun partijtje whist spelen en
de oudste dames op een grote leren canapé wat zitten te bab-
belen en te breien. Verbluft blijven de mooie zelfbewuste cava-
liers achter, knikken elkander eens veelbetekenend toe.

„Mirjam, is dit medelijden?”

Zij denkt na, starend naar de punten van haar balschoentjes,
die even onder de rand van haar golvend geplooid rok zicht-
baar zijn.

„Nee, Benaja, géén medelijden, doch waardering. En waarom
zou jij geen omgang mogen hebben met een meisje? Jij, met
je sublieme geest.”

„Die heb ik niet. En dit gedrocht, waarin mijn geest moet
leven, dit lichaam is een tot materie geworden verbod Gods.
Duidelijker kon Hij het niet uitdrukken, dat er geen vrouw
mag zijn voor Benaja Stibbe, dat er van hem geen kinderen
worden gewenst. En dan, waardering? Wát waardeer je,
Mirjam?”

„Je levenshouding, je berusting, je verstand dat hoger staat
dan een perfect lichaam.”

„Je balsem is rijk. Mirjam. Jammer, er zijn geen wonden.

Mijn levenshouding ken je niet, mijn berusting kun je niet peilen, ik kan dat zelf nauwelijks. Mijn verstand? Ook dat ken je niet... en wees er blij om."

„Wat bedoel je, Benaja!"

„Hoeveel gedachten woelen er in een mens? Hoever benevelen zij zijn verstand? Waarom zou een groot verstand mooier zijn dan een perfect lichaam? Misschien is dat grote verstand verziekt tot in z'n diepste diepte en misschien is juist dat perfecte lichaam gezond tot in z'n verste vezel. Kijk, Mirjam, ik denk dat een mismaakt lichaam op den duur een verstand mismaakt, het omvormt tot een harmonie van mismaaktheid en afstotelijkheid, tot een vergift."

„Benaja, zo heb je nog nooit gesproken."

„Daartoe was geen aanleiding, Mirjam. Nu is er een reden."

„Wil je me die vertellen?"

„Ja. Nu... nadat je verloofd bent met een knappe kerel, op wie je hopeloos verliefd bent. Nu... nadat ik weet, dat er geen enkele hoop is... nu, nadat ik besef, dat mijn geest het nooit zal winnen van het welgevormde mannenvlees."

Hij leunt met het hoofd tegen de stoelrug en staart in het licht van de kaarsenkroon, waarvan de kristallen flonkeren met alle kleuren van het spectrum. Mirjam ziet de randen van zijn ogen, die door ingehouden verdriet roder zijn dan anders. Vermoeid wrijft hij over zijn voorhoofd, langs wangen en kin. Hij praat nu verder, zacht, alsof hij met zichzelf spreekt: „Ik heb van je gehouden, Mirjam. Je beeld heeft zich gesplitst in tientallen vrouwen, die tegelijk om mij heen waren en allen Mirjam zijn, in talrijke verschijningen, naar lichaam en geest. Ik zag hoe een Mirjam mij liefkoosde, een andere Mirjam besprak een boek met me, een derde Mirjam bereidde een maaltijd, een vierde lachte en speelde met haar kind, waarvan ik de vader was. Een gruwelijke optocht, een verschrikkelijk kluwen Mirjams, die aan het eind van mijn dromen mijn gedrochtenlichaam gierlachend en honend opjoegen, als feeksen uit een hel. En dan hilde ik in m'n onmacht, om de gevangenis van mijn mismaak-

te lichaam waaruit m'n geest zich niet kon bevrijden. Laat ik niet schaterlachen, nú om de mens die beweert dat de geest machtiger is dan de stof. Voor de mismaakten is er slechts de suprematie van het vlees."

Angstig kijkt zij naar hem. Zijn ogen zijn nu gesloten, twee tranen rollen langs zijn neus en verliezen zich ergens in de mondhoeken.

„Benaja . . . wat is dat vreselijk. Mijn God . . . Benaja."

„Troost mij niet en heb geen medelijden. Je kunt mij niet troosten. Men kan niet troosten zonder genegenheid. En genegenheid kan er niet zijn voor dit kermisgedrocht Benaja Stibbe, omdat genegenheid het produkt is van geestelijke harmonie en vleselijke lust, van het opnemen van elkanders beeld, elkanders stem, elkanders gebaren, elkanders liefkozing. Genegenheid, een stormwind der natuur, die twee delen te zamen zwiept voor de paring. Mijn droom, mijn verlangen naar jou is tegen-natuurlijk. Indien je uit medelijden of onder invloed van m'n geest naar mij was toegekomen, ook dan was dit tegen de natuur geweest. Nu is het goed, Mirjam. Ik zal trachten te berusten, ik zal proberen uit te vinden waarom God een verlangen schiep én een groot verstand in een misvormde bolster. Misschien is de Schepper ruw in Zijn overvloed en kijkt niet op een of op duizend."

Zij strekt haar arm uit en pakt zijn hand, strijkt zacht over de handrug. „Ik zal je nooit vergeten, Benaja."

„Na deze avond zul je me vergeten, Mirjam. Eerst zullen mijn woorden nog wat naknagen aan je zieltje, niet langer dan een paar dagen. Dan komt de twijfel, de vraag waarom je zelfs maar aan mij hebt gedacht, dan het uitbannen van Benaja, dan de onverschilligheid en ten slotte de hoonlach om die bochel. Een hoonlach, de gezonde hoonlach van een wellustige venus, samen gelachen met de adonis, die je man wordt."

Fel flikkeren nu zijn ogen, die vreemde, diepzwarte schitterstenen lijken; zijn gezicht is verstrakt en Mirjam ziet een oeroud Hebreeuws gezicht; dat van een jonge, felle profeet, die

zijn volk vervloekt en rampen voorspelt. Een profeet, nog niet gelouterd door de jaren en die de mildheid niet kent.

Hij vervolgt: „Ik zal vechten tegen mijn verlangen, tegen mijn jaloersheid. Jaren zal ik dat moeten doen, zelfs tot in mijn ouderdom.”

Opeens lacht hij, honend en dwaas, zijn wangen kleuren zich en hij gebaart wat opgewonden. „Luister nog even, Mirjam, het is grappig, ik zal nog naar je verlangen als ik reeds heel oud ben geworden. Ik zal steeds nog hunkeren naar het beeld van de jonge Mirjam van Cleeff, die heerlijk mooie Mirjam. Ik zal je niet zien als een oude, grijze dame, die misschien is mismaakt door een beroerte, rijdend in een wagentje, gerimpeld, grijs, verlept! God, wat een idee, misschien veertig jaar verlangen naar een jeugdbeeld, dat reeds decennia niet meer bestaat.”

„Benaja . . . beheers je! Zijn deze woorden je werkelijke verlovingscadeau?”

Ineens is hij bedaard, haast onderdanig kijkt hij haar aan, vol spijt. „Vergeef mij, Mirjam, bedenk dat het niet zo gemakkelijk is om afscheid te moeten nemen van een illusie.”

Zij slaat de ogen neer voor zijn doordringende blik; en voelt zich schuldig aan iets, waaraan zij niet schuldig is.

En in de deuropening van het kleine zaaltje staat dan een rijzige forse man. Met een heerszuchtig gezicht, waarin de ogen grijs zijn, de neus breed en recht, de mond mannelijk en zinnelijk, het haar diepzwart en golvend. De strakke chevrons markeren scherp, de kleine puntige knevel gebiedt.

Vreemd schitteren opeens Mirjams ogen; van angst en herinnering. Benaja ziet dit, volgt haar blik en rijst op om te gaan. Hij fluistert gesmoord: „De hengst Michaël Gerstanowitz.”

„Blijf, Benaja, mijn God . . . blijf! Indien er slechts één woord waar is in de gramschap, die je hebt uitgestoten, dan blijf je nu.”

„St. Kobold tegen Siegfried. Ik blijf, Mirjam, want er is meer dan één woord waarheid.”

Plechtig bood hij haar zijn arm aan en bracht haar terug naar de balzaal. In het deurgat boog Michaël Gerstanowitz voor de *révérance* van Mirjam van Cleeff en Benaja lachte honend naar de schone god.

De gehele avond bleef hij bij Mirjam. En de knappe cavaliers met Michaël Gerstanowitz als onbestreden aanvoerder konden Benaja, het gedrocht, niet overwinnen. Want dansen deed Mirjam niet meer en bij het souper was Benaja haar tafelheer; dit had zij fluisterend aan Samuel Frankforter verzocht, die haar vaderlijk en begrijpend op het voorhoofd kuste en de tafelorde had veranderd.

En op een zaterdag stond David Houtkruier buiten de oostpoort en wachtte op Lea van Zuiden. Zij kwam vrolijk door de poort gestapt, al haar vijftienjarige jongensachtige slankheid tonend. In haar kleurige, lichtgeel zijden rok met plooien, haar witzijden, geborduurde blouse, waarover het zwarte, nauwe keurslijf en de batisten halsdoek. En op haar hoofd het strooien luifelhoedje, de brede banden met een grote strik onder de kin. Onder de rand van haar rok zag men, even, de kanten broekspijpjes en de zwarte, platte kruisbandschoentjes. David lacht bedeesd en vertederd om zoveel gratie, zoveel schoonheid, die van hem, de vriendelijke, stevige jongen zijn. Zij geeft hem een hand en, eerst wat stil, beginnen zij te wandelen in de richting van Krimpen, langs de hoge oostzeedijk. Dan vraagt ze: „David, heb je 't ook gehoord van Mirjam van Cleeff en Manuel Belmonte? Wat groots, niet? Een ashkenaze met een Portegiez. En wat voor een Portegiezen. Vader zegt, dat ze van d'r troon zijn afgedaald.”

„Waarom, Lea? Misschien is Mirjam opgeheven tot hun hoogte.”

„Hoe ken dat nou? Wie heb d'r zoveel geld as de Belmontes.”

„Misschien heeft Haqodaush boroech hoe haar opgeheven, zonder geld.”

„Devi, dach ie nou werkelijk, dat God zich daarmee bemoeide? Of een rijke Portegiez een arm meissie neemp? Misschien bemoeit God zich nooit met een huwelijk, misschien helemaal niet met de mense.”

„Lea, zwijg. Laat Haqodaush boroech hoe je niet horen. En dat nog wel op sjabbes.”

„David, God is geen mens.”

„Lea, meester Itallie heeft ons geleerd, dat God de mens heeft geschapen naar Zijn beeld, naar Zijn gelijkenis.”

„Weet meester Itallie veel! Dan zou God hetzelfde ponem hebbe as Levie Rosenfeld of Sheintje of Lebber Vijg en Saartje van Bienen. Op al die ponems, op al die gezichten zou God motte lijken? Ah . . . boeh, laat me niet lache.”

„Hoe ziet God er dan uit, Lea?”

„God . . . David, God heeft geen lichaam zoas wij. Dat ken niet zijn, God die brood met pekeltvles zou eten en soep slurpe, net as vader. As jij dat denk, dan laster jij God,” zegt zij heel ernstig.

„Maar Lea, hoe is het dan?”

„Weet ik niet, Devi. God is verschrikkelijk groot en geweldig . . . zo geweldig, dat wij Hem nooit zalle kenne zien.”

„Lea, daar kan ik niet bij. Ik wil God blijven zien, zoals er geschreven staat. Dat is me vertrouwd, dat kan ik begrijpen. En dan kan ik met Hem praten over alles wat soms zo moeilijk is. Hij geeft me dan antwoord ook, altijd.”

„Dan zalle we d'r niet meer over prate, David, as je zo gelukkig ben.”

„Ja, Lea.”

„Wat zegt je moeder van de verloving?”

„Niks, zij huilde.”

„Oi, waarom?”

„Van trots, denk ik. Zij werkt zoveel voor mevrouw Belmonte.”

Hij kijkt terzijde naar de weilanden en het jonge vee. En zwijgt verbeten.

„Zal de bruiloft in Amsterdam zijn. Denk ie?”

„Kan me niet schelen. Wat gaat ons eigenlijk de bruiloft van Manuel Belmonte aan. Laten we over wat anders praten.”

„Nou, het is toch wel es gezellig om te sjmoezen over zo’n feest. Zo es te fantasere en te mijmere over ies, dat voor ons niet is weggelegd. Men ken toch niet altijd op sjabbes over de sjabbes en de sjoel prate? en over de soep en de boterkoek.”

„Dan spreken we niet meer over de sjoel en de soep. En ook niet over Belmonte.”

Lea kijkt hem van terzijde aan. Hij is een beste, vriendelijke en volgzame jongen, die zij gemakkelijk kan overheersen, maar soms kan hij dwars zijn en dan is er geen land met hem te bezeilen. Daarom zwijgt de verstandige Lea. Zij hebben reeds een heel eind gelopen en willen terugkeren, als zij over het achterdijkse pad Jonas de bijbelventer de dijk op zien klauteren. Vanuit de polder. Zij wachten op hem en geven hem eerbiedig de hand.

Hij is gekleed als op een werkdag, in lange kaftan en in plaats van zijn ronde hoed draagt hij nu een klein zwart kapje op het achterhoofd, in fel contrast met zijn zilverwitte haren. Ook heeft hij zijn onafscheidelijke stok bij zich, maar zijn zak met bijbels heeft hij thuis gelaten. Hij glimlacht tegen de kinderen, dat zien zij aan z’n ogen, want zijn snorren bedekken geheel zijn mond.

„Wees gebensht, kinderen van Israël,” zegt hij opgewekt.

„Dag, Jonas.”

„En waarom zijn jullie zo ver van de stad? Hebben jullie de kettingen niet gezien, kinderen van de Baäl?”

„Ja, Jonas,” antwoordt Lea, „ik heb de kettingen vandaag nou es lekker niet wille zien.”

„En jij, David? Jij, Adam, waarom heb jij van de appel van Eva gegeten? Antwoord, David, of ga je net als Adam de schuld op Eva gooien en zeggen: ‘de vrouw, die Gij mij gegeven hebt, die heeft mij van die boom gegeven, en ik heb gegeten’.”

„Ik zal niet zo laf zijn als Adam, Jonas. Ook ik heb de kettingen gezien en ben toch doorgelopen.”

„Dan is het goed, kinderen.”

„En, Jonas,” plaagt Lea, „waarom neem je de slang niet onder handen? De slang die me heb verleid?”

„Lea, mijn kind, als ik de slang tegenkom, dan zal ik zeggen 'oi, slang, waarom heb je Lea de kettingen niet laten zien, de grens, tot waar de jidden op sjabbes mogen wandelen in het geneidem van Rotterdam'? En dan zal de slang zeggen 'Jonas, die kettingen zijn voor de dwazen, want hoe kan men beter de Schepper eren dan door een verre wandeling in Zijn natuur op een milde meidag'? En dan zal Jonas antwoorden: 'zie slang, omdat je zo goed gesproken hebt, daarom zal ik God vragen je straf te verlichten en je pootjes te geven, zodat je niet meer op je buik hoeft te kruipen en ook in de verre wereld kan trekken tot weet ik veel.’”

Zij lachen elkander toe, op die voorjaarsdag, daar midden op de dijk. Drie goede mensenkinderen.

„Jonas,” plaagt Lea verder, „Jonas, waarom heb jij de kettingen niet gezien?”

„Lea, dochter van Zion, Jonas heeft nooit kettingen gezien. Toen Jonas jong was, waren zijn ogen te jong om een grens te zien en nu hij oud is, zijn ook z'n ogen te oud om grenzen te zien.”

„Jonas, wat bedoel je daarmee?” vraagt David bedeesd.

„Benei Jisroël, hoed je voor te strenge grenzen, bewaar jezelf voor de paaltjes met kettingen, die je zelf hebt neergezet en je ontmantelde getto weer bemand. Want er zullen weer tijden komen, dat een farao zal opstaan en een Nebukadnezar, die palen met kettingen zullen slaan en zeggen: 'Tot hier, joden, tot hier en als je toch voorbij wilt, dan zal ik je doodslaan'. Daarom, kinderen, geniet van de mildheid Gods, die over ons is gekomen met de keizer Napoleon, hij ruste in sholaum. Want na deze mildheid komt er moord en roof, zo is het geweest, meer dan vijfduizend jaren en het zal nog dui-

zenden jaren duren, duizenden jaren, misschien eeuwig."

„Jonas," roepen de kinderen angstig en geschrokken.

„Ja, jelodiem, gedenk later, als je oud geworden bent, Jonas de bijbelventer, die je heeft gewezen op het licht en het donker, op de dag en de nacht voor Israël, op de Eeuwige, Die eeuwig schept en vernietigt, in onafwendbare rondgang. Kom, Lea van Zuiden, kom David Houtkruier, kom mee in de huidige mildheid van Haqodaush boroech hoe, wandel met een Oudste van Israël in deze milde dag, want misschien is er morgen weer regen."

Hij keert zich om naar de richting van Krimpen aan den IJssel, naar de verre horizon; en begint te lopen. Gejaagd, met uitgerekte hals en vooruitgestoken kin waaraan zijn lange baard wappert, met lange passen, met spiedende, klare ogen.

„Kom, kinderen, kom!"

Hij begint te neuriën, dan onderdrukt te zingen met z'n hese, diepe stem. Hij zingt oude joodse herdersliedjes en hij loopt in cadans. En Lea begint te huppelen op de tonen van de melodie en David zingt vrolijk en frank mee, daar op die dijk, die verlaten en zonnig en machtig en ver is.

„Gods rug, deze dijk," lacht Jonas en zingt nu uit volle borst een heel oud Hebreeuws strijdlied.

En Lea danst voor hem uit, met al haar speelse, soepele gratie, want in dit lied weerklinken voor haar de tamboerijnen van duizenden jaren terug.

Het was reeds donker, toen ze terugkwamen in een grommende, bevroesde, nu opgeluchte Buurt. Ver na havdolah.

Rachel Houtkruier kwam. Op een augustusdag van 1831, die warm was en loom. Zij stond plotseling voor Abraham Lezer, die voor zijn deur op een stoel zat en een lange panatella rookte. Hij keek haar aan en zag de fijne rimpeltjes onder de ogen en aan de slapen, en de lichte groeven van de neusvleugels tot de mondhoeken; hij zag ook de glans van haar ogen, die niet meer zo klaar was als vroeger. Want Rachel verou-

derde. Maar haar verschijning was geheel af. Haar jupon van lichte zijde was gemaakt volgens de laatste mode en tekende scherp de nog jeugdige vormen van haar lichaam, boven de deinnende hoepelrok. Het kleine luifelhoedje kon nauwelijks haar weelderig haar omvatten waarin enkele zilveren draden zich opdrongen. Onder de kanten mitaines flonkerden diamanten aan haar beringde vingers, zodra zij gracieus bewoog om haar parasolletje op te zetten of haar kasjmier sjaal wat losser te schikken.

Abraham Lezer rijst op van zijn stoel, nieuwsgierig kijkt hij nu naar de rijpe, elegante vrouw. „Mevrouw Houtkruier, wat verschaft mij de eer? Is er geen dodelijke vijandschap tussen ons?”

„Die is er, Brammie en wel zolang, totdat jij je laatste woorden herroept.”

„Ik wil eerlijk zijn, Rachel. Ik heb bemerkt, dat je oprecht geen spijt had, dat jij mevrouw Lezer niet werd. Ik heb gevoeld, dat jij nooit van me hebt gehouden en dat mijn ijdelheid zo groot was, dat ik heb durven denken, dat je stamelend van geluk in m'n armen zou tuimelen. Is dit voldoende, Rachel?”

„Ja . . . maar er is nog veel meer, dat je terug moet nemen.”

„Dat andere? Nooit, Rachel, dat blijft op je rusten en daarvan neem ik niets terug.”

Zij had naar de grond gestaard, kijkt nu heftig op: „Het gaat vanzelf ten einde, Brammie. Manuel Belmonte zal spoedig je zwager zijn en dan heb je ook dat van me weggenomen. Eerst je ijdelheid en dan de oorzaak van je gramschap. Je mag veel van God, Abraham Lezer. En God heeft een speelse vinger . . . een speelse vinger ten gunste van één mens.”

„Rachel, Rachel, ik heb moeite je te volgen.”

Zij lacht, maar het klinkt treurig. Dan tikt zij met het parasolletje op de keien. „Volg me nu in je winkel, Brammie, dat is niet zo moeilijk voor je zakelijke hersens. Ik wil wat van je kopen.”

Zij klapt haar parasolletje open en dicht, om tijd te win-

nen en haar tranen terug te dringen. Dan wiegt zij naar binnen en Abraham volgt, zwijgend en stuurs. Aan de overkant gluren de vrouwen vanachter de gordijnen of vanuit de diepten van de winkels.

„Wat wil je kopen, Rachel?”

„Een cadeau voor Manuel Belmonte. Een geschenk voor mijn lief, dat wil ik kopen bij zijn aanstaande zwager. Men moet profijt hebben van zijn familie.”

„Ook in de winkel kan ik je niet volgen, Rachel. En ik zal je niets kunnen verkopen, ik heb geen cadeaus die een hoon uitdrukken. Daarvoor zul je bij Ziekenoppasser moeten zijn, hij verkoopt schertsartikelen, mutsen en feestneuzen.”

Zij speelt met een klein toledodolkje. Zij trekt het half uit de bloedrode Marokkaans lederen schede, kijkt met genepen ogen zinnend naar het gevlekte lemmet. Haar tanden schermeren vochtig wit tussen de lippen, want zo fel klemt zij haar kaken opeen. En hij ziet de haat, die haar gezicht ontsiert.

„Veel gebruikt, Brammie, maar een mooi cadeau voor een man, die weet te vechten, te drinken en te minnen. En die dobbelt om vermogens, ijzingwekkend scherp weet te spelen.”

„Deze recensie over Manuel Belmonte is nieuw voor me, maar de speelse vinger Gods drukt nu mijn ogen dicht en stopt mijn oren toe. En sluit mijn mond. Dat doet die vinger ter wille van Mirjam van Cleeff, die nu voelt en denkt als Rachel Houtkruier, vijf jaar geleden.”

„Wat kost deze dolk, Brammie?” vraagt zij lief.

„Deze dolk is niet te koop.”

„En deze zilveren qidushbeker? Hij ziet eruit als de gifbeker van Socrates.”

„Ook deze qidushbeker is niet te koop. En heb je wel eens de gifbeker van Socrates gezien, Rachel? Misschien heb ik wat voor je, kijk, een oude prent van de terechtstelling van een gifmengster. Kijk, Rachel, met de bijl werd ze onthoofd. Neen, neem maar niet, dat is te griezellig.”

„En dit schilderij, Brammie? Deze naakte venus? Het lijkt

me wel goed geschilderd. Maar hoe kan het ook anders, een kenner zoals jij koopt alleen vakwerk."

„Dit schilderij is niet te koop. De gelijkenis met Rachel Houtkruier is te frappant."

„Wie bescherm je nu, Brammie? Mirjam van Cleeff of mij?"

„Beiden," zegt hij opeens hard, „beiden. Vergeet niet, Rachel Houtkruier, ik ben nog steeds Abraham Lezer, die sommige dingen in dit getto niet duldt. En die zijn wil oplegt, als het nodig is, en in bescherming neemt die ruw wordt aangevallen. Ik wens geen hoon over Manuel Belmonte, ik verlang, dat jullie verhouding eindigt. Dit geheim, dat ook je zoon David kent en waarnaar de Buurt gretig gist."

„Brammie . . . weet David?"

„Ja, en hij vecht om jouw eer en om zijn jonge liefde voor Lea van Zuiden. Ik zal hem steunen, zoveel ik kan. Elia van Zuidens tegenstand is gebroken."

Zijn ogen flikkeren gevaarlijk en hij strijkt nadenkend en dreigend zijn baard.

Zij kijkt hem begrijpend aan en zegt: „Dank je, Brammie. Waarom deed je dat?"

„Ik heb aan vroeger gedacht. Aan de hardwerkende kuise Rachel van Jacob Houtkruier. En zo zal ik haar blijven zien, ter wille van David en Tamar en Uria. Ga nu, Rachel, ik heb niets te koop voor je lief."

Het gelukte haar om waardig als een vorstin zijn winkel te verlaten, want de Straat loerde intens, versterkt door de vrouwen en meisjes van de Buurt. Maar thuis kwam de huilbui, gierend; die uren duurde en de meisjes van het atelier durfden niet naar huis te gaan.

En in zijn winkel stond Abraham Lezer en tikte met het toledodolkje in de palm van zijn hand. Zinnend legde hij het terug tussen de oude munten en het zilveren speelgoed.

Die nacht sneden vaardige handen enige ruiten uit de etalage

van Abraham Lezers antiekwinkel. Niemand hoorde of zag iets. En onder het gestolene was de kleine toledodolk.

Sinds die nacht stonden zware luiken voor de uitstalkasten, op uitdrukkelijk verlangen van Josina.

En op een morgen zet Abraham die nieuwe luiken weg, want het is negen uur. Als hij weer eens naar buiten is gegaan, om te zien of vanaf de straat zijn collectie verleidelijk genoeg is uitgesteld, voelt hij een zware hand op zijn schouder. Voordat hij zich omdraait, strakt hij zijn lichaam, want in de spiegeling van het glas heeft hij gezien, dat Jan Hey achter hem staat. Abraham kijkt hem doordringend en wat verachtelijk aan, zegt: „Waarom heb je me op kosten gejaagd, Jan Moker? Is je jachtterrein zo ingeperkt door mijnheer de commissaris, dat je bij de buurlieden moet inbreken?”

„Wat zeg ie, wat zeg ie? Verrek... wel verrek... wou je mijn anwrijve, da'k je ruite heb gemold? Voor die paar stukkie speelgoed? Héé?”

„En voor dat dollekie, voor dat dollekie, hée,” imiteert Abraham, „voor dat jofele toledodollekie.”

„Zal ik barste as ik 'n poot naar de handel heb uitgestoke. Zal ik barste. Gappe in de Buurt? Man, wat klets je?”

„En die nacht, Jan Moker, toen je me een hersenschudding sloeg?”

„Nou ja.”

„Wat nou ja? Waar was toen je liefde voor de Buurt? Nou... lieg eens wat?”

„Brammie, een mens ken soms zo op zwart zaad zitte. En de meide gilde om poen en wat doe je dan as kerel? Om die mokkels d'r onder te houe? Maar wie heb d'r doorgeslage, van toen?” zegt hij opeens dreigend.

„Niemand. M'n ogen zijn gezond en ik weet veel van de Zandstraat en de Dijk en de riolen die erop uitkomen.”

„Zooo... weet jij dat allemaal. Maar ik ken d'r wel haast denke wie jou dat allemaal heb ingefluisterd.”

„Dacht jij, Jan Moker, dat er maar één jongetje kwam

biechten? Vergis je niet, het is een optocht. Maar waarom klopt je me op m'n schouder?"

„Je ken nou wel bluffe met je optocht, maar ik geloof d'r geen pest van. Ik zal jou d'r es vertellen, da'k zal uitzoeken wie d'r bij de jode raust, wie d'r met z'n pote an onze Brammie z'n handel komp."

Abraham Lezer knikt goedkeurend, haalt omstandig zijn sigarenkoker te voorschijn en biedt Jan Hey er een aan. Onwillekeurig wrijft Jan Moker eerst zijn handen af langs zijn katoenen kiel, voordat hij de sigaar aanneemt.

„Héé, Brammie, ben je ziek?"

„Dat is de uitdrukking van mijn respect voor jou, omdat je niet in de Buurt raust, Jan."

„Zeg nou zellef, Brammie, je ziet de mense iedere dag, je spreekt met ze, je kent d'r rotzakkerije en dan zal je ze nog een beetje gaan aflegge? Toe nou, héé, ik ben een Rotterdamse jonge, hoor. We zoeken 't wel een beetje verder, weet je wel, bij de lui waar je niks van weet."

„Jan, denk je wel eens aan je ouwe dag?"

„Verrek nee, mot ik met vijftig jaar an me ouwe dag denke?"

„Ja, dat moet je. Zo langzamerhand verstijven wij, vijftigers. En in jouw geval beginnen de meiden naar een andere kerel te lonken."

„Dat moste ze durreve. Ik breek ze d'r pote onder d'r kont vandaan. Ik ben nog Jan Moker," zegt hij vol branie.

„Jan, je kunt je niet verbergen voor de engel des Heren, en die heeft bovendien maling aan je krachtpatserij. Denk nou niet dat ik een blikke dominee ben, maar dat is de waarheid. En waar is straks je lenigheid om ergens binnen te sluipen? Waar haal je straks de kracht vandaan als een nieuwe koning van de Zandstraat naar boven streeft? Je bent al eens neergeslagen door een jonge kerel."

„Ja..." opeens golft de drift in Jan Hey omhoog, „ja... as ik 'm vind, as 'k 'm te pakken krijg, rijg ik 'm an 't mes. Voor het smoel van de meide keilt ie me tege de vlakke. Hoe

ken 't, een vent tegen een vent voor het smoel van de wijve, ik loer op 'm."

„Jan Hey, je blijft met je handen af van mijnheer Belmonte. Want hij wordt mijn zwager."

„Wat zeg ie, jouw zwager? Ik vin 't belazerd voor je, Brammie, dat je gauw achter z'n lijkkoes mot lope. Maar voor wat ie mijn dee, ken ik geen genade, om de bliksem niet. Ik snij 'm ope, hée, wat ken een mens zich opeens kwaad make..."

„Jan, moet ik je van de straat vegen? Tot je zeventigste jaar?"

„Jij?"

„Ik, want ik weet genoeg van je voor honderd jaar gevangenisstraf. Maar je bent altijd fatsoenlijk tegen ons geweest, behalve die ene keer. Je hebt altijd begrip gehad voor de arme joden van de Buurt, die het niet zo makkelijk hebben tussen een bevolking, die nog niet doordrongen is van de geest van koning Willem. Mijn zwijgen tegen meneer de commissaris is m'n betaling daarvoor. Begrijp je dat goed, Jan, alleen dáárvor."

„Ik doch dat je me spaarde voor toen, in de Franse tijd, Brammie."

„Jan, al hebben wij samen gesmokkeld en zijn oranjeklant geweest, daarmee koop je niet mijn neutraliteit tegenover de wet voor je hele leven. Je bent een goede, zwakke opschepper en lui, aartslui. Laat het genoeg zijn, ik heb je voor verschillende dingen gewaarschuwd, ook voor de naderende ouderdom."

Abraham Lezer doet een zware trek aan z'n sigaar, blaast de rook in de klare augustusdag, kijkt dan plotseling dreigend naar Jan Hey. „Ik waarschouw je, Jan Moker, je laat Manuel Belmonte met rust."

„D'r heb nog nooit een vent tegen Jan Moker durreve dreige. Ik loer op Belmonte en as je d'r tussen wil, ga dan nou vast naar de notaris."

„Je weet hoe ik heette in 1803?”

„Ja . . . jodeboekanier . . .”

„Onthoud dat. Na de dulle Franse jaren heb ik m'n plaats als ordelijk burger ingenomen en het gelijke recht uit de handen van koning Willem aanvaard. En als het nu moet voor koning Willem en de stad en de rust voor de joden, kortom voor ons aller bestaan of dat van een enkeling, dan word ik weer jodenboekanier. Onthoud dat, Jan Hey, sterk ben ik nog wel, maar vechten doe ik niet meer. En ik heb geld genoeg voor een knokploeg.”

„Ik beloof niks, om de dooie dood niet,” dreigt Jan Hey.

„Denk eraan, Jan Moker, ik loer op je. Voor jou ben ik van nu af jodenboekanier.”

Dan keert Abraham Lezer zich om en gaat zijn winkel binnen. En Jan Hey kijkt hem verward na, draait stuntelig zijn sigaar rond in zijn handen, alsof hij hem wil wegwerpen. Maar dan steekt hij hem met een fors gebaar in de mond, doet zijn handen in z'n broekzakken en banjert weg, met lange passen. Uitdagend, want de Straat had hem angstig in de gaten.

En kort daarop ging Manuel Belmonte naar Amsterdam om te trouwen met Mirjam van Cleeff. Zijn ouders volgden, reizend met eigen koetsen en veel personeel. Tobias van Cleeff keek bedenkelijk, toen hij de lijst met namen van families zag, die het huis Belmonte wenste te zien uitgenodigd. Het waren namen van de grootste Spaanse en Portugese huizen, tot ver in Europa. De hotelrekeningen zouden niet mals zijn, maar de trouwe opgewekte Jochanan klopte zijn vader genoeglijk en eerbiedig op de schouder, reisde met ijlkoetsen naar Pruisen en sloot een grote levering van paarden af met het leger. En toen hij vermoeid, maar vrolijk en voldaan, thuiskwam, zei hij: „Alles is terugverdiend, vader, onze middelen blijven intact.” De oude heer lachte en antwoordde: „Kom hier, mijn zoon, ik wil je benschén.” En deze vaderlijke

zegen was de grootste beloning voor deze rechtschapen zoon.

De bruiloft was groots, het dagelijks leven in de sefardische en ashkenazische gemeenten stond die dag stil, zo iets rijks en voornaams was in jaren en jaren niet geweest. Al had men er niets mee te maken, deze goepoh was de bruiloft van alle joden in Amsterdam en Rotterdam. Hun grootse bruiloft, een teken van geldmacht tegen de gojim, de macht van een volk zonder land en zonder vorst.

Toen de feestelijkheden nog in volle gang waren, reden Manuel en Mirjam weg naar Frankrijk en Italië. Zij gingen op huwelijksreis in een reiskoets met dubbelspan en een volgoets waarin kamenier en kamerdienaar reisden. Er was ook een aparte wagen voor de secretaris van Manuel Belmonte, want hij zou ook enige zaken gaan regelen met zijn correspondenten in die landen.

En op de portieren van de koetsen stonden de trotse wapens van de huizen Belmonte-Lopez de Vega, als zichtbare kredietbrieven van een eeuwenoude handelsfirma.

Het was februari van het jaar 1832.

En op een van de dagen, die volgden, ging Abraham Lezer 's avonds laat naar het huis van Sheintje Rosenfeld. Zij zat weer in haar keuken bij het ijzeren fornuis, waarop ketels water stonden te stomen. Zij las weer in een groot dik boek bij het licht van een bron-olielamp, een luxe die zij zich ter wille van haar leeshonger had veroorloofd. Haar roodomrande ogen keken hem verbaasd en onderzoekend aan, zodat hij spontaan zei: „Ga naar de ogendokter, Sheintje. En gebruik twee lampen bij het lezen, of beter, lees helemaal niet meer.”

„Dan liever blind, Brammie, zolang mogelijk zal ik lezen, vooral 's avonds.”

„Sheintje, Sheintje, wat ben je veranderd. Vroeger las je nooit en zat overal op visite. Vooraan. En je hoorde de mooiste verhalen zonder je ogen te bederven.”

„Ja, Brammie, maar ik heb van de zonde geproefd, zoals

die dominee altijd zegt die zich de sappel gaat maken in de Zandstraat, op sabbesavond."

„En bevalt je die zonde, Sheintje?"

Zij knikt en lacht. „Ja, Brammie. As ik allenig hier zit en wor opgenome tusse al die mense, waarover ik lees, dan ben ik al die vrouwe, maddam de weet ik veel of barones van dit of dat of de koopmansvrouw met alles an, helemaal in de zij en met zulleke diamante. Maar ik ben ook die aggenebbisj-vrouw, zonder ete in d'r huis en met een hoop sores. Maar omdat men dat om beurte is, kan men dat allemaal verstouwe. Ik geniet d'r van, Brammie, de hele dag ken ik d'r naar verlange om 's avonds allenig hiero te zitte en te leve tussen de rijkdom."

Abraham is tegenover haar gaan zitten aan de keukentafel. Zijn pelerinejas heeft hij losgeknoopt en zijn cilinderhoed ligt op zijn schoot. Hij neemt zijn sigarendoos en kijkt nadenkend naar de inhoud.

„Neem de fijnste, Brammie. Dan ken ik nog es ruike, net als vroeger toen Mendel nog leefde. Wat een gezelligheid als Mendel ging roke; dan voelde ik me geborge, Brammie, geborge want d'r was een man in huis."

Hij steekt omstandig zijn sigaar aan, zij wuift de rook wat naar zich toe en snuift behaaglijk en lacht.

„Wil je koffie, Brammie?"

„Niets, Sheintje. Waar is Levie?"

Zij schrikt, klapt haar boek dicht, vouwt haar dikke handen en legt die op het boek, kijkt dan angstig naar hem.

„Is er weer iets . . . met Levie?"

„Er is altijd iets met Levie. Maar nu kom ik mijn belofte inlossen."

„Emmes . . . Brammie?"

Hij kijkt haar streng aan, zij slaat de ogen neer en gaat om Levie te wekken.

Want Levie wil altijd vroeg naar bed, omdat hij dikwijls midden in de nacht het huis verlaat.

Dan wacht hij weer voor Abraham Lezer, slaperig, gekromd, hulpeloos, wantrouwend.

„Je tijd is gekomen, Levie. Ik ga je verlossen, zoals ik beloofd heb. Ben je gereed?”

Hij haalt de schouders op en antwoordt: „Ze loeren op me, meer dan vroeger. Ze zegge dat ik niet actief meer ben, dat ik spioneer tege ze.”

„Ik heb je diensten niet meer nodig, de heer Belmonte is nu voor lange tijd op reis en als hij terugkomt, zal alles wel vergeten zijn. Morgenochtend moet je aan de Boompjes komen in je daagse kleren. Ik zal je aan boord brengen van een schip en je blijft in de kajuit, totdat het buitengaats is. De kapitein is van alles op de hoogte; hij zal je kleren geven en geld als je in Londen aankomt. En een brief. Je gaat naar dat adres, en men zal daar verder voor je zorgen.”

„Vannacht moet ik mee, de polder in.”

Abraham Lezer rijst op. Hij legt zijn zware hand op Levies schouder, zodat het lijkt of hij ineenkrimpt. „Waarom, Levie?”

Levie zwijgt, staart naar de grond, fluistert dan: „Als ik niet kom, steken ze me neer zodra ik morgenvroeg het huis uit kom. Ik durf niet, ik durf verder niks meer te zeggen.”

Abraham Lezer schudt hem door elkaar, Sheintje siddert van angst, Levie wrijft met de mouw van zijn borstrok over het bezwete voorhoofd.

„Bij wie,” ondervraagt Abraham dreigend.

„Boer Rodenburg. Onder Delfshaven. Hij heeft vee verkocht en veel geld gebeurd. Het zijn een ouwe man en een ouwe knecht, de boerin ligt ziek en de huismeid is er niet, omdat ze stapel is geworden op een van de jonges, die als venter geregeld langs ging. Zo gaat dat als een knul een knap smoel heeft.”

„Vanavond ga je nog aan boord. Nu direct. Sheintje, haal z'n kleren, zodat hij zich hier aankleedt. Ik laat hem niet meer alleen.”

Levie knikt willoos. Als zijn moeder zijn kleren heeft ge-

haald, krijgt hij opeens haast. Als in panische angst kleedt hij zich aan, huilt opeens gierend.

Abraham klopt hem bemoedigend op de rug en kijkt naar Sheintje. Hij zegt: „Zo komt het goed, zo komt het goed.”

Sheintje zoent haar zoon op het voorhoofd, kan haast niet spreken van ontroering. „Beter je, Levie, beter je. Gedenk je vader, en kom gauw weerom. As een heer!”

Dan stommelt hij achter Abraham de trap af en loopt schuw ineengedoken naast hem, aan de huizenkant, kijkt schichtig links en rechts in iedere straat. Eerst als zij aan boord zijn geklauterd en in de kapiteinshut zitten, wordt hij rustig. En Abraham ziet hem glimlachen, voor het eerst in zijn leven, want de kapitein is een grote blonde kerel, één bonk rust en kracht en vertrouwen en eerlijkheid.

Die avond bleef Abraham nog een halfuur met hem praten. Toen verliet hij het schip en riep een huurrijtuig aan; reed met grote spoed naar mijnheer de commissaris, die juist naar bed wilde gaan. En de politieman ging halsoverkop met hem mee naar de rijksveldwacht onder Delfshaven. Die nacht werd de bende van Jan Hey opgerold, maar Jan was onvindbaar. Daarom zond de commissaris de volgende morgen een briefje naar Abraham met het verzoek direct bij hem te komen op de politiewacht onder het stadhuis aan de Kaasmarkt.

Zij waren zeer ernstig en rookten hun sigaren, langzaam en nadenkend. De commissaris zei: „Brammie ik zal je laten bewaken. Of je het goed vindt, interesseert mij nu eens niet.”

„De vuile vaat, mijnheer de commissaris.”

„En hoe, konden wij het hele servies maar in de Maas kieperen.”

Toen Abraham was vertrokken, maakte de commissaris zich breed en blies zijn moed op. Ter wille van de man, die hij z'n vriend noemde, waarom dat wist hij nog steeds niet. En om zichzelf, want de rust van de laatste tijd was fnuikend geweest.

En het was weer juni, 1832. Manuel en Mirjam zijn op de thuis-

reis. Van Parijs over Gent naar Rotterdam, waar het grote huis aan de Zuidblaak op hen wacht. Jolanthe hield toezicht, toen het talrijke personeel dit huis met zijn kostbare inboedel van kelder tot vliering reinigde en verzorgde. Tobias van Cleeff maakte nog eenmaal de reis van Amsterdam naar Rotterdam, om te zien of alles volgens het huwelijkscontract in orde en opgeleverd was. Want naar de letter is de aristocraat het contract voor zijn dochter nagekomen. Hij ontmoette Jolanthe toen nog eens en hun gesprek ruimde veel misverstanden op, zodat zij elkander zijn gaan waarderen. Zelfs heeft de oude heer bij haar gedineerd en gelogeerd; en toen bij het afscheid de oude patriarch haar zijn benige hand reikte, maakte Jolanthe een kleine *révérance*. Iets, dat zij zich nog slechts uit haar jeugd kon herinneren.

De avond begint reeds te vallen, als de koetsen Dordrecht naderen. Manuel wil daar logeren en de volgende dag doorrijden naar Rotterdam, de etappe vanaf Gent was hem lang genoeg.

Voort rollen de koetsen in de duisternis, die niet volledig is in deze voorjaarsnacht. Het vierspan briest, schuim uit de bekken spat op hun borsten, de lijven dampen. De koetsiers knopen hun pelerinejassen dicht tot aan de hals, zetten de brede kragen op, kijken op de weg en de deinende paardelijven, die zich hechten aan de schemerige duisternis. En in de wagen leunt Manuel achterover en staart door het venster naar het laatste vage licht aan de horizon. Hij overdenkt zijn leven, zo nu en dan kijkend naar de slapende Mirjam, wier blonde hoofdje rust tegen zijn schouder. Zijn handen steunen op zijn degenstok, die klem staat tegen de zitbank aan de overzijde, waarop een klein valies ligt. Hierin bevinden zich zijn papieren, kredietbrieven, contracten, paspoorten, Ook geld zit er in dat valies, niet veel, want het Belmontecrediet zou hem zelfs veroorloven zonder te reizen; en dan nog Mirjams juwelen, haar huwelijkscadeau, een grote waarde.

Hij denkt aan zijn *maîtresse* Rachel, met wie hij voor het

huwelijk brak. Het deed hem geen verdriet, zoals geen enkele breuk met een vrouw, vroeger. Vreemd vond hij dat Rachel zijn afkoopsom weigerde, hem toeslingerde geen beroepsmaîtresse te zijn geweest. Hij deponeerde het geld op een bank en zij heeft er nog niet over beschikt. Hij zal het laten staan, want straks, later, misschien vele jaren later zal zij het nemen.

Hij denkt ook aan Ari Rietborn, die met hem dobbelde en een vermogen verloor. En nog steeds betaalde Ari niet en hij heeft geen doorslag gegeven. Dat doet men niet, speelschulden zijn ereschulden; en als een man in hun kringen indringt, dient hij de consequenties te aanvaarden. Een vreemde kerel, die Rietborn, charmant, omhoogstrevend naar de toplaag van de Nederlandse handel, zonder bedenkingen en roekeloos kapitaal en bestaan riskerend voor dat ene doel: naam! Opeens ziet hij het harde gezicht van Ari voor zich, op die avond toen hij zo zwaar verloor en uitstel vroeg. Een gezicht vol haat en . . . dreiging. Het uitstel is hem verleend, maar de tijd is nu ruim verstreken en de bankiers hebben nog geen remise ontvangen. Even flikkeren Manuels ogen, want hij geeft altijd correcte afdoening en verwacht niet minder.

Voort deint de reiskoets. Hij kijkt naar Mirjam, die rustig slaapt tegen zijn schouder. Hij ziet het blonde haar schemeren en het gezichtje zich verliezen, spits, in de duisternis. Een beeld komt hem voor de geest. Zo lag er nog eens een vrouw tegen zijn schouder, een vrouw die niet sliep, maar hem bezwoer in Brazilië te blijven en haar te trouwen. Een christenvrouw van Spaanse adel. Koel en snel doorleeft hij weer een nacht met haar, een wilde nacht op een van zijn plantages. Kort daarop is hij naar Holland vertrokken, zonder haar te hebben geantwoord op de vraag, toen in die reiskoets gesteld. Een brief kreeg hij van haar oudste broer, waarin genoegdoening werd geëist voor de schande, die hij over hun huis had gebracht door zijn zuster te verlagen tot een bijzit; een zeer dreigende brief. Even trekt Manuel Belmonte met de schouders alsof hij een onaangename herinnering van zich wil schudden. Onrustig wie-

gelt Mirjam met het hoofd, nestelt zich weer behaaglijk tegen hem aan en slaapt verder . . .

De paarden steigen. De koetsiers vloeken, lantaarns worden gezwaaid; en er is onderdrukt en dreigend geroepen gevloek terzijde van de wagen. De deur wordt opengerukt.

Mirjam is klaar wakker, gilt, want een pistool is gericht op haar man. Maar in Manuel Belmonte leeft de waakzaamheid van het oerwoud, de blanke op zijn *qui-vive* te midden van onderdrukte kleurlingen. De degen flitst uit de stok, zijn benen trekt hij op tegen de kin, de knieën aaneengesloten. Dan strekt hij, als stalen veren stoten zij de aanvaller tegen de borst, die achteroverstort van de wagenslag. En Manuel staat dan tegen de reiskoets en steekt en pareert naar links en rechts met zijn zwiepend-stalen degen.

Maar in de duisternis bemerkt hij niet de man, die onder de wagen is gekropen en hem nu van achter door de knieën duwt. Zijn degen stoot nog fel door een lichaam. Vergeefs, reeds voelt hij de korte, krachtige stoot van een dolk in de rug, ket-send op de wervelkolom . . .

Het is stil, na vijf rumoerige minuten. Een koetsier ligt ernstig gewond tegen een wagenwiel, de ander heeft al zijn resterende kracht nodig om het vierspan te bedwingen. Zijn vingers zijn deerlijk gewond. En Mirjam, op de knieën naast haar man, voelt het bloed dat lauw over haar hand loopt; en gilt van ontzettende angst.

Dan is er de tweede reiskoets met de lijfknecht en de koetsiers. Zij zwaaien hun lantaarn over het bloedige tafereel, zijn radeloos. En ook is daar de kamenier, trillend van angst en ontzetting, maar plotseling beheerst en rustig. Zij knielt naast Mirjam en fluistert: „Beheers u, madame Belmonte, en zeg deze mannen dat zij hulp zoeken. Direct.”

En Mirjam is dan opeens rustig en roept: „Mijn valies.”

De kamenier loopt snel terug naar haar koets en samen met de lijfknecht brengt zij het valies. Mirjam graait tussen het blanke linnen, terwijl ze steeds maar angstig staart naar de be-

wegingloze Manuel. Hij ligt op zijn buik, het gezicht op de stoffige straatweg; en bloedt uit neus en mond. De koetsier van het volgrijtuig snijdt behendig zijn kleren open, met één lange snee van het halsboord tot de lendenen. Manuels naakte rug brengt Mirjam geheel tot zichzelf. Snel scheurt zij nu een hemd in repen en bedekt de lange rugwond; de kamenier licht bij met een van de lantaarns.

„Help Nardus, de koetsier,” zegt zij tegen de lijfknecht, „en jij, Kees, zoek hulp bij de boeren.”

Als Manuel zo goed mogelijk is verbonden, helpt Mirjam bij de koetsier, die zachtjes kreunt en huilt, leunend tegen het grote wagenwiel.

Dan zijn er de boeren; met ladders en dekens. En de veldwachters komen met een brigadier. Het proces-verbaal vertelt van een dode struikrover, neergestoken door Manuel Belmonte, van een koetsier, zwaar gewond door een messteek in de buik. En van Manuel Belmonte, met een dolkstoot in de rug. Gestolen was een klein valies met geld en juwelen, paarden en reiswagens waren intact. Van de daders was er verder geen spoor, alléén een dolk. Een kleine slanke, vlijmscherpe toledodolk, antiek en vol met oude vlekken . . .

De Belmontewagen reed met pijlsnelle vaart van Rotterdam naar Dordrecht. Goud hielp Jolanthe sneller over de Maas, de veerlieden zetten alles op alles. Goud bracht paarden bij de herbergen, om de vijf kilometer. Goud bracht Jolanthe over de Merwede, sneller was nog nooit iemand overgezet. Het goud van Belmonte.

Dan ontvangt Mirjam haar schoonmoeder, in de hal van het hotel, waarvan een gehele verdieping is afgehuurd. Hoogmoedig kijkt zij naar haar verhuilde schoondochter, misprijzend om de onverzorgde indruk, die Mirjam maakt. Want wat er ook in het leven mag gebeuren, Jolanthe handhaaft stijl en etiquette. Maar dan zoeken haar ogen, tasten het gezichtje af, zien de donkere oogkassen, de ingevallen wangen, het doffe,

wat piekerige haar. Er is een vraag in Jolanthes blik, een onrustige bezorgde vraag. Mirjam ziet het, daarvoor is zij een vrouw. En met trillende stem, vechtend tegen haar onderdanigheid voor de Spaanse trots, zegt ze: „Ik ben zwanger. Wees . . . gerust.”

Jolanthes ogen vonken om het venijn van het antwoord; zij wendt het gezicht af, hoogmoedig. Maar daarna verheldert haar gezicht, niet om het kleinkind, maar om de administrateur van het vermogen Belmonte-Lopez de Vega, die over een paar maanden zal worden geboren. Zij gaat nu snel naar de kamer van haar zoon. En ziet het nog steeds bewusteloze lichaam; en staart en staart. In hevige ontzetting.

Ook Abraham Lezer is terug uit Dordrecht en zit aan zijn huiskamertafel. Hoed en stok en handschoenen liggen voor hem, zijn dunne reisjas heeft hij nog aan. Josina wacht tegenover hem, tussen hen staat een kristallen kandelaar met drie brandende kaarsen, die langzaam maar zeker het daglicht overwinnen van deze juliavond 1832.

Zijn aarden kroes met blond bier, die Josina haastig voor hem heeft ingeschonken, is slechts half geledigd, de schijven grove worst liggen onaangeroerd. Josina heeft de ogen neergeslagen, eenmaal slechts dorst zij opkijken naar dit harde, baardige gezicht, waarin nu de grijze, klare ogen vreselijk worden belicht door de kaarsvlammetjes. Nimmer nog zag zij dit en zij moet denken aan het verhaal van zijn leven onder de zeerovers.

Als zij weer, snel en bedeesd, de ogen opslaat zegt hij: „Wat zie je?”

„Ik durf niet . . . Brammie.”

„Wat zie je!?”

„Een . . . een zeerover,” fluistert zij benauwd.

„Jodenboekanieer, de jodenboekanieer, die zie je nu.”

Met een geweldige klap slaat hij met zijn wandelstok op tafel, zo driftig is hij opeens. Het afgebroken stuk vliegt door de kamer, zijn bevende hand omklemt de rest. Josina krimpt

ineen, slaat de handen voor de ogen. Hij ziet het en wordt direct weer kalm. „Sien, kom hier. Kom hier bij me,” zegt hij mild.

Zij komt schuw, de handen spelen nerveus met de speld van haar batisten halsdoek. Hij slaat een arm om haar middel, drukt haar wat tegen zich aan en nu kijkt zij opgelucht naar hem en glimlacht weer.

„Sien, ik ga nog uit voor Manuel. Ik heb een rekening te vereffenen met de man die hem neerstak. Als ik binnen twee uur niet terug ben, ga dan naar mijnheer de commissaris en vraag of hij me wil laten zoeken. Zeg alleen maar Jan Moker, dan weet hij wel genoeg.”

„Brammie, waag je leven niet. Ga nu eerst naar mijnheer de commissaris.”

Nog eens drukt hij haar tegen zich aan, knuffelt wat met zijn baardige wang tegen haar zachte arm. Dan rijst hij op, drinkt met één teug zijn bierpul leeg, steekt een paar schijven worst in de mond. Hij is nu vol bedrijvigheid, loopt naar de muurkast en neemt er een nieuwe wandelstok uit. Josina kijkt nieuwsgierig naar hem. Hij is nu weer bij de tafel, draait met een vlugge beweging de knop van de stok naar links, zodat de bajonetsluiting klikt. Slechts een decimeter blank staal is even te zien, want reeds heeft hij de degenstok weer gesloten. Zijn gezicht is bevredigd en grimmig; hij zet zijn lage cilinderhoed op, trekt zijn handschoenen aan. Hij groet Josina, zijn ogen zijn mild als hij haar op het voorhoofd en de wangen kust.

„Als ik thuiskom, zullen we wat eten, Sien,” en hij verlaat met stevige stappen zijn huiskamer.

Toen zij de buitendeur hoorde dichtslaan, kwam zij tot bezinning en mompelde: „Je zult thuiskomen en wat eten, Brammie. Voor geen tien Manuels wil ik je verliezen.”

Zij ging naar haar slaapkamer, deed snel een shantoeng sjaal om en zette een strooien luifelhoedje op. Toen wiegde zij weg in haar wijde crinoline, naar mijnheer de commissaris.

In de gemeenste kroeg van de Zandstraat stapte hij binnen. Zijn schaduw valt meermalen en in verschillende nuances op de muren, want buiten de bron-olielampen op de toog, staan er op de tafeltjes kaarsen te branden, gestoken in de hals van lege flessen. Het is er tamelijk vol met onverzorgde ruwe kerels en meiden, er zijn ook wat oude mannen en vrouwen, ongevaarlijk en hierheen gekomen omdat er een borrel afvalt, wanneer deze onderwereld een sentimentele bui krijgt. En dat gebeurt soms meer keren op een avond.

Men zwijgt als bij toverslag, wantrouwend en loerend. Men kent Abraham Lezer wel en onder het gezelschap zijn veel oude klanten, leurders. Maar men is verwonderd over zijn verschijning, zijn voorkomen van Engelse lord. En daarom wordt hij gestoten uit hun milde gedachten van vroeger, daarom is hij Brammie Koperentuit niet meer en wordt Abraham Lezer, de burger, de rijke burger, de schatrijke jood. Hij vraagt:

„Waar is Jan Moker?”

Men blijft zwijgen en er groeit opeens een dreiging.

„Waar is Jan Moker?”

Zijn stok tikt op de houten vloer, gebiedend. Langzaam rijzen een paar kerels op hun stoelen, schoppen deze weg en banjeren naar hem toe, de handen in de zakken.

„Wat mot jij, baardaap?” dreigt er een.

„Je bent toch niet doof?”

Dreigend zijn zij nu vlak bij hem want Abraham heeft ook een paar passen naar hen toe gedaan. Hij staat borst aan borst met de grootste, die stinkt naar zweet en ongewassen kleren.

„En . . .?” vraagt Abraham, hem vast in de ogen ziende.

Een beklemmende stilte heerst in de kroeg. De man kijkt langzaam om zich heen, de blik van Lezer ontwijkend en zijn hulptroep taxerend. Maar er is geen bijval, er zijn te veel oude klanten van Brammie Koperentuit.

Dan komt er uit de diepte van de kroeg een grote, zware kerel naar voren. Men gaat opzij. Een forse arm schuift tussen de tegenstanders, een arm met een grote hand; en op de hand-

rug is een tatoeëring, een doodskop met gekruiste knekels.

„Opgelazerd hier,” dreigt hij, „hier wordt gezoep en niet gevochte. En as de rijkdom binne komp en beleefd iets vraagt, dan bê je gastvrij. Of mot je strakkies de dienders weer an je nek? Een borrel van mijn voor meheer hier.”

Vlug schuift de kastelein drie glaasjes op het zink. De grote kerel wringt zich tussen de tegenstanders, grijpt de glaasjes, twee in één hand en één apart voor de bedreiger. Hij reikt en zegt: „Kiepe...”

Abraham Lezer drinkt met één teug zijn glaasje leeg. Het brandt stevig in zijn lichaam, want het is goedkope jenever. Maar hij kent het volk, de Zandstraat, de Dijk, de havens. Hij kent z'n Rotterdammers.

„Een rondje voor mijn,” zegt hij, met Rotterdamse nadruk op 'mijn'.

Ineens barst het los. Vrolijkheid, gelach, gemoedelijkheid en de begeerte naar een gratis borrel. En dan zit Abraham Lezer aan het tafeltje van zijn belagers en de man met de getatoeëerde handen. Die kijkt onderzoekend naar zijn gast, belicht hem daarvoor met een opgeheven kaars.

„Ik ken jou. Waarvan ken ik jou, koopman?”

Ook Abraham kijkt nauwkeuriger en ziet de trekken van dit massieve gezicht zich verjongen. Dertig jaar verjongen. Hij denkt na en glimlacht. „Gijs van der Zwan, ik ben Jonas in de walvis... weet je nog?”

„Asjemenou héé... Jonas in de walvis. Hee, kastelein, een borrel... Verrek... Jonas in de walvis, dat jodenjong dat met ons meevoer en knokte en smokkelde. Die Jonas, die ik bij z'n nekvel uit de branding heb getrokke... waar blijft die borrel... daar ga je, Jonas!”

En dan komen de verhalen, van dertig jaar geleden. Verhalen van smokkeltochten naar Engeland, reizen om spionnen en vertrouwensmannen of koeriers te halen en te brengen. Steeds meer namen worden genoemd, steeds meer avonturen herinnerd. En de rondjes zijn niet van de lucht, waarvan Abraham

het leeuweaandeel presenteert. En de krijtstreepjes aan de borgbalk vormen reeds een vreemd spijkerschrift, als dan eindelijk Abraham Lezer moeite doet om op te staan. Zijn hoed staat achterover, zijn stok steekt achteloos onder de arm, zijn vest heeft hij losgeknoopt en de gouden châteline bungelt weerloos en baldadig heen en weer. Men kijkt er begerig naar, maar de gastvrijheid gebiedt en Gijs van der Zwan kan met één klap een man doodslaan.

„Ken je op je pote staan, Jonas?” is de bezorgde vraag van Gijs.

„Wat dacht je, Gijs . . . wat dácht je?”

Maar Abraham Lezer maakt toch vreemde passen en gebaren voor de toog. Hij grabbelt naar geld in zijn buideltje, moeizaam, opeens stort hij de hele inhoud uit op het zink, lacht daverend.

„Drink maar op, mannen . . . drink maar stuk. D'r is nog wat over van de gouden rijers van prins Willem . . . van toen!”

Dan nemen Gijs en nog een drinkebroer Brammie onder de arm en gedrieën zwieren zij over de straat naar Abrahams huis. De Zandstraat uit naar de Buurt, naar de Straat, waar het donker is en netjes en niemand meer buiten is, want het is ver na middernacht.

En zij leveren Abraham af bij zijn vrouw, die heel vreemd lacht uit een behuild gezicht. Zij brengt haar Brammie naar bed, Brammie, die almaar praatte en lachte en haar zelfs een keer goedmoedig en plezierig op de billen sloeg.

„Toe maar, Brammie, toe maar. Beter bij mij, dan bij een ander,” zegt zij zacht terwijl zij zijn overhemd losknoopt.

De volgende morgen was hij laat wakker. Boos en met hoofdpijn. Zij bracht hem koffie, steeds op een eigenaardige manier glimlachend, wat hem irriteerde.

„Waarom heb je twee uur later mijnheer de commissaris niet gewaarschuwd?”

„Waarom wel, Brammie? De speurders wisten waar je was

en Jan Hey werd onder het stadhuis ingesloten, tien minuten nadat je was uitgegaan.”

„Hoe weet je dat, Sien, hoe weet je dat allemaal zo precies?”

„Tja . . .”

Hij ligt op zijn zij in bed, half opgericht. Met zijn slaapmuts op, ziet hij eruit als een reuzenkabouter. Hij slurpt van z'n koffie en gromt, knijpt de oogleden half dicht, zinnend. En lacht opeens gul en daverend naar Josina, zijn vrouw. Het bed schudt en kraakt en hij morst koffie op het laken.

III

DEZE MAN ZAL GEDOOD WORDEN...

Het jaar 1833 was ten einde. Manuel Belmonte slijt zijn jonge leven in een rolstoel, want zijn benen zijn verlamd. De kleine scherpe toledodolk heeft zijn wervelkolom zo geraakt, dat het zenuwstelsel is gekwetst. Zijn vrolijke, opgeruimde aard heeft hij niet verloren en voor Mirjam, die in november moeder is geworden, doet hij nog meer zijn best en als hij het kleine mensje, dat zijn zoon is, ziet, vertelt hij haar verhalen van wonderbaarlijke genezingen, waarin hij zelf niet gelooft. Want soms kan hij zo intens treurig naar buiten kijken, dat Mirjam de handen voor de ogen moet slaan.

Ignaz Belmonte is gestorven. Plotseling, te Parijs en in de armen van zijn maîtresse. Hij is er ook begraven en het Belmontegoud heeft een geweldige marmeren tombe op zijn graf getoverd. Jolanthe dirigeert links en rechts met haar geld. Er gaat nauwelijks een week voorbij of er komt een buitenlandse dokter om Manuel te genezen. Het wordt voor hem een spel, die gesprekken met de groten van de geneeskunde en de recensies van al hun genezingen. En steevast de vraag van Manuel: „Het zal voor u zeer zeker een kleinigheid zijn mij weer te doen lopen, niet waar dokter?” Maar dan zwijgen zij gewichtig, declareren behoorlijk voor hun bezoek en Manuel Belmonte rijdt verder in zijn rolstoel. Jolanthe is ook gelukkig en tevreden, want de stamhouder is er, en is gezond. Zij overstelpt Mirjam met raadgevingen, is zelfs lief voor haar; omringt haar met personeel, zodat Mirjam geïrriteerd is en zich gevangen voelt.

Rachel Houtkruier is chiquer dan ooit en verbergt haar middelbare leeftijd niet meer, sinds zij heeft ontdekt, dat deze ook zeer aantrekkelijk kan zijn. Een stoet mannen van haar leeftijd zoekt haar genegenheid, want er zijn veel eenzame heren van alle religies, bovendien goed gesitueerd, die hun moeilijkheden liever uitpraten met een ervaren vrouw, dan met een jong meisje. En dan, Rachel is een geduldige klaagmuur en haar welvaart gedijt daardoor zienderogen. Het atelier wordt steeds groter, want ook vele dames zoeken haar op en talrijke brieven gaan door haar handen. Dat is dienstbetoon van Rachel, alleen voor de geleverde japonnen en mantels schrijft zij een rekening in ongeoeffend handschrift.

David Houtkruier is nu bediende bij Mendels en Van Leeuwen en vrijt met Lea. Hij gaat dikwijls buiten de stad wandelen, alleen om te treuren in Gods vrije natuur om het leven van zijn moeder, dat hij nu volkomen begrijpt.

Tamar is op een kostschool in Brussel en krijgt de opvoeding van een freule. En Uria is op een dure, goede school, want Rachel wil dat hij later zal studeren voor advocaat of dokter. Ook poogt zij nog steeds om David te bewegen zijn geringe baantje eraan te geven en op haar kosten naar Parijs te gaan om daar het modevak te leren. Maar David weigert star en legt iedere vrijdagavond zijn karig loon op de keukentafel; dan wrijft Rachel de tranen uit haar ogen. Zij hoopt maar, dat David op een goede dag zal veranderen om dan te genieten van de rijkdom, die zij bezig is te vergaren. Voor haar kinderen, die zij gesleurd heeft uit die verschrikkelijke zijsteeg van de Zandstraat om hun een beter leven te geven dan dat van een werkmeid of straatventer.

Sheintje Rosenfeld is stiller geworden. Haar bezoeken bij de vrouwen van de Buurt en de Straat worden zeldzamer, vooral nu zij zo dik is geworden, dat zij moeilijk meer trappen kan klimmen. In haar huis, daar kookt en bakt en braadt zij, dat het een lieve lust is en zij eet en drinkt overvloedig. Haar keuken staat voor iedereen open en ze kunnen allemaal meeëten,

als zij maar iets te vertellen hebben en niet alleen komen om te schrokken. Haar rente voor de weekleningen heeft Sheintje niet verlaagd, per slot van rekening moet open hof kunnen worden betaald. En haar avonden brengt zij door met haar boeken en dikwijls gaat zij doodsbang slapen; de laatste tijd huurt zij dan een arme slobber om in haar keuken te waken over haar huis en haar nacht. Van Levie heeft zij niets meer gehoord en zij heeft zich ermee verzoend een slecht kind te hebben verloren.

En Josina Lezer gaat rond in de Buurt en de Zandstraat, op de Dijk, langs het Achterklooster, langs al de arme wijken van de stad. Zij besteedt tien procent van haar huishoudgeld naar zeer persoonlijk inzicht en de tien ten honderd van Brammies inkomen wordt aan zijn goedkeuring onderworpen. Haar voorbeeld inspireert de andere rijke vrouwen, zodat Gods gebod van tien ten honderd tot leven komt, al is het dan voor de meeste dames geen barmhartigheid, maar plicht of pronkzucht. Zij wordt vereerd en gezegend, Josina, met de woorden der armen, die bij haar komen met de hoogste en intiemste nood en haar de grootste verschrikkingen van de samenleving niet besparen. Josina Lezer heeft de laatste jaren haar zenuwen gepantserd en helpt en bereddert en doet uitspraak als een dajan. En soms moet zij mijnheer de commissaris gaan opzoeken, want dan is het te erg en een nest moet worden schoongeveegd.

En Abraham Lezer. Hij is stugger geworden voor vreemden, autocratisch en sarcastisch. Hij helpt, dat weet men, maar men neemt het angstig aan en kijkt verward en onderdanig naar de klare, grijze ogen onder de borstelige wenkbrauwen. Niemand begrijpt hem goed. Alleen zijn Josina, die kent hem. Zij weet dat hij vecht met een onaangename herinnering en zich schaamt voor die lichte zomeravond, toen hij vol strijd lust en gewapend uitging en zich verloor en dronken was; in het openbaar te zamen met twee zware jongens van de Zandstraat en de Dijk. En zij weet dat hij vecht tegen zijn machteloosheid omdat hij nog steeds de aanslag op Manuel niet heeft kunnen klaren en

drie mensen verdenkt. Jan Hey, Rachel Houtkruier en Ari Riet-born. En hij heeft zijn rekening met Gershom Speyer nog niet vereffend; zij weet dat hij aarzelt, maar waarom, dat weet zij niet.

En dan is het sabbat in mei van het jaar 1834.

Abraham Lezer staat voor zijn vrouw en lacht haar toe. Zij kijkt naar hem op met zachte ogen, dan volgt zij speurend de lijn van zijn schouders, zijn borst, langs de heupen tot zijn voeten. Terloops veegt zij een pluisje van de mouw van zijn nieuwe voorjaarsjas, die gemaakt is van uiterst fijn soepel grijs laken. Nogmaals kijkt zij kritisch naar zijn figuur en glimlacht gelukkig.

„Draag je jas in gezondheid, Brammie, vele jaren.”

„Beleef het in gezondheid, Sien. Als ik straks terugkom uit de sjoel, laten wij dan vlug eten en naar buiten gaan. In de zon, in de overvloed Gods.”

Hij buigt zich naar haar toe, kust haar op het voorhoofd. En loopt langzaam en statig naar buiten.

En de Buurt wandelt mee met Abraham Lezer, naar de synagoge aan de Boompjes. Men sluit zich niet bij hem aan, daarvoor is hij niet te vinden, zeker niet vóór de kerkgang. Daarbij, Abraham Lezer is een Kohan, een der priesters; met zulk een man verkeert men op sabbat en feestdagen niet zo maar. Men loopt in groepjes in dezelfde richting, terzijde of achter, maar nooit vóór hem, waarom dat weet men niet. Er is een college van acht kohaniem en met de zeven andere priesters gaat men gewoon om, door hen wordt de gemeente gezegend, want Abraham doet dit heel zelden, en toch . . . toch heeft hij de meeste autoriteit.

En Abraham, in zijn lange, soepele jas, met zijn nieuwe harige cilinderhoed met zwierig golvende rand, in strakke pantalon met hakkebanden, geniet van het prachtige, zonnige weer. Hij wandelt langzaam, zijn stap dreunt op de keien, de blauw fluwelen zak met zijn gebedsdoek drukt hij vast

tegen zich aan, met vertrouwde innigheid. Want hij is gehecht aan zijn tallith met de zilverageborduurde kraag, waarin hij zich tijdens de dienst hult en zich als het ware snijdt uit de gemeenschap en tot een zelfstandige levende cel wordt, alleen en eenzaam voor het Opperwezen.

Hij stapt door de Keizerstraat, over de brug van de Blaak, door de Posthoornsteeg, langs de Glashaven naar de Boompjes. Als hij de Maas ziet, houdt hij even stil, glimlacht tegen de brede, rustige, flonkerende stroom, want hij houdt van water, van zijn rivier en van Rotterdam. Dan keert hij naar rechts en wandelt naar de synagoge.

De hoge smeedijzeren hekken staan open, ook de zware eiken deuren boven de hoge hardstenen stoep. Hij ziet de koperen kerkkronen met honderden kaarsen branden op deze zonnige dag, tot meerdere glorie Gods. Langzaam bestijgt hij de trap en achter hem komt de Buurt, een ban achter zijn heer.

Er zijn reeds kerkgangers in de synagoge, meest hoofden van de rijke families die verspreid wonen in de stad en mannen uit de dorpen rondom. En daar is ook reeds Gershom Speyer. Hij heeft zijn zitplaats in de eerste rij banken, vlak bij het almemmar, dezelfde rij waarin de hoekplaats van Abraham Lezer is. Gershom knikt met het hoofd, Abraham groet niet terug; zijn gezicht is stuurs en streng.

De dienst begint, de voorzanger zegt de gebeden, de gemeente antwoordt. En als voor de eerste maal de Heilige Arke zal worden geopend om de Thorarollen te tonen aan de gemeente, dan gaat de koster naar Gershom Speyer en fluistert hem in het oor. Een brede glimlach zont op Gershoms gezicht, de mitswe is hem verleend door de parnassijns. Hij mag de Gode welgevallige daad verrichten, het openschuiven van de kostbare geborduurde gordijnen, het ontsluiten van de Heilige Arke. Hij gaat omzichtig en blij langs de rij, naar het middenpad. Maar als hij bij Abraham Lezer is gekomen, kijkt die hem aan en fluistert: „Gershom Speyer, vanuit de hemel kijkt Hefzibah op je neer. Zij zegt, dat bebloede handen niet

zullen raken aan de Heilige Arke, noch aan de Thora. Ga terug.”

Het leven trekt weg uit Gershoms gezicht, zijn handen omvatten het eiken schot met de lezenaars. Ontzet staart hij naar Abraham, alsof een beroerte hem heeft getroffen. En Abraham Lezer zegt tot zijn buurman: „Ondersteun Gershom en breng hem terug naar zijn plaats. Hij is onwel geworden. Ik zal de mitswe doen, de dienst mag niet wachten.”

De buurman steunt Gershom, die roerloos is. Ook anderen schieten te hulp en brengen hem langzaam terug naar zijn plaats. Daar zit hij dan als versteend, doodsbleek, met tranen stromend over de wangen. En hij ziet Abraham Lezer bij de gordijnen van de Heilige Arke, de gebedsdoek om de forse schouders, haast reikend tot de grond. Hij ziet de zilveren kraag rond de krachtige nek, waarop de stoere kop onder de harige cilinderhoed. Hij ziet de krachtige linkerhand, die het gebedenboek vasthoudt, de middelvinger tussen de bladzijden tot waar het gebed is gevorderd. En de rechterhand waarmee hij langzaam het koord hanteert, dat de gordijnen opentrekt. En dan wordt Gershom Speyer zo angstig voor de stoere, forse wreker, dat hij zijn gebedsdoek over het hoofd trekt en zich verhuult. En het lichaam wiegt en wiegt in grenzeloos verdriet...

Men brengt Gershom naar huis als een zieke, in een rijtuig ondanks de sabbat. En Abraham gaat weer over de Boompjes en de Glashaven, langs de Vismarkt en door de Keizerstraat naar de Buurt. Als een vorst. Achter hem komt de qehiloh, druk gebarend en bedrukt, vol onrust over de plotselinge ziekte van Gershom Speyer, die even tevoren nog zo gezond was geweest.

Die middag maakte Abraham zijn wandeling met Josina. Hij vertelde haar van de gebeurtenis; en Josina werd erg stil en keek ontzet naar haar man. Toen, na een paar minuten, stond zij stil en zegt: „Brammie... de wraak is aan God.”

„Daarvoor gebruikt Hij een werktuig. En dat ben ik.”

„Hoe weet jij dat, Brammie? Hoe weet je, dat God jou heeft uitverkoren?”

„God gaf mij de opwelling. En hoe ik verder wreken moet, dat zal Haqodaush boroech hoe mij wel tijdig laten weten.”

„Brammie, je spot. En op sjabbes.”

„Ik ben nog nooit zo ernstig geweest, Sien.”

„Dat God vergeven zal, Brammie, dat God erbarmen zal hebben met Gershom Speyer. Dat God de ziel van Abraham Lezer niet zal belasten. Amen.”

„Eens heb je mij eraan herinnerd, dat de rekening met Gershom nog niet was vereffend, Josina.”

„Sinds ben ik veranderd, Brammie, ik ben anders gaan denken door al het leed, dat ik de laatste jaren heb gezien. En dan geloof ik, dat Gershom zijn straf meedraagt, ieder uur, iedere minuut van zijn leven, als hij terugdenkt aan Hefzibah.”

„Ik heb dan zijn gedachten een beetje aangewakkerd, Josina. Ik ken de wetten van Hammoerabbi, waarvan de onzen een loot zijn. Daar staat geschreven voor misdaden, zoals Gershom beging: ‘Deze man zal gedood worden’.”

„Brammie, ik ken slechts het gebod van Mozes: ‘Gij zult niet doden’.”

„Dat slaat niet op gerechtigheid, Sien.”

„Brammie, er staat geschreven ‘Gij zult niet doden’. Kort en krachtig, zonder commentaar, zonder beperkingen, zonder achterdeurtjes. Klaar en zuiver, zonder het sadistisch gewroet van de mannen ná hem. ‘Gij zult niet doden’, dat is de kristalzuivere pijler, die het Opperwezen heeft geplaatst.”

Hij kijkt naar haar, buigt zich iets naar voren om langs haar luifelhoed het aristocratische profiel van haar gezichtje te kunnen zien. Een ernstig profiel en gelouterd.

„Is het daarom, dat je reeds een jaar lang vegetarisch leeft, Sien?”

„Ja, Brammie, ook het dier, dat zult gij niet doden.”

„En is het daarom, dat je geen snijbloemen meer koopt?”

„Ja, Brammie, ook de plant zal men niet nodeloos pijn doen en doden. Bloemen kan men kweken in een pot en zijn vreugde eraan beleven. Zij verdorren door Gods hand, niet door de onze.”

„Sien, is je eerbied voor het leven zó groot?”

„Ja, Brammie, ja.”

Midden op de rijweg pakte hij haar in zijn armen en zoende haar op de wang en het voorhoofd. De voorbijgangers lachten om de reus, die op een voorjaarsdag met zijn baardig gezicht in de luifelhoed van zijn vrouw dook om haar te zoenen. In het voorjaar, op de openbare weg.

En toen het die avond havdolah was geweest, toen alle joodse huisvaders de gevlochten kaars hadden gedoofd in de wijn, ten teken dat de sabbat was geëindigd, en de eigenaardig prikkelende geur nauwelijks was opgelost in de avondlucht, toen golfde en kreet door de Buurt:

„Brand.”

En het golfde langs de Zandstraat en het Rode Zand, langs het Schielandhuis over de Dijk, het golfde langs de nieuwe Haven en het Haringvliet, over de Hoogstraat en het Achterklooster, door alle straten en sloppen, door alle wijken van Rotterdam. Alsof het bericht was door een tom-tom van het Afrikaanse oerwoud, zo vloog het door de stad.

„Brand . . . Brand in de Westewagenstraat . . . Brand in de Buurt.”

En daar daveren de handspuiten over de keien, daar ratelen de ijzeren wielbanden, daar rinkelen de nummerlantaarns, scheef gezakt op de spuiten.

Daar vloeken de onderbrandmeesters om de sleutels van de spuihuisjes, die nog niet geopend zijn, daar hijgen de vrijwilligers aan de trektouwen, bootwerkers en winkeliers, venters en klerken, kooplieden en stadsbeambten. Daar rennen de brandmeesters met hun nummerband rond de hoeden, daar golven de vrouwen en kinderen mee achter de spuiten, de jonge meiden in witte jakken en zwierende rokken en de opgeschoten

jongens in kielen en hesjes en halflange splitpijp-broeken.

„Brand . . . Brand . . . Brand in de Westewagenstraat!!”

Rotterdam krijgt zijn opkikkertje. Een brand, dat is beter dan een moord, beter dan een komedie, beter dan het bezoek van koning Willem. Een brand, dat is leven, dat is een wedstrijd van de spuiten, wie het eerst water zal geven, dat is fascinerend geloei van vlammen, dat is vechten tot diep in de nacht in het inferno, dat is heldhaftige vermoeidheid van het doorzwete lichaam, dat is misschien waaghalzerig mensenredden. En dat geeft na afloop een gloeiende borrel in het verkilde lichaam. Een groots gebeuren. Brand in Rotterdam, een volksfeest.

En de spuiten van de onderbrandmeesters Jan Hey en Abraham Lezer staan naast elkander. De spuiten van de Zandstraat en de Buurt vechten verbeten om een van de huizen te redden, naast dat van Gershom Speyer, de slager, reeds in lichterslaai.

„Hale, manne, denk aan de premie voor de Zandstraat! Hale . . . mannée,” loeit Jan Hey.

Ook Abraham Lezer vuurt zijn spuitgasten aan. Hij heeft een oude ijsmuts opgezet en een wollen doek rond de hals gebonden en vuurt hen aan op zijn manier, met een diepe, wat hese stem: „Pompen, maccabeeërs, pompen! Want er staat geschreven: ‘gezegend is hij, die zijn hart en longen inzet voor z’n stad, de plaats zijner verbanning, de rustplek in zijn doling.’

„Hoor ‘m, manne,” lacht de jonge Van Zuiden, „hoor ‘m, de concurrent van Van Gogh, maar hij haalt niet bij onze Jonas.”

De mannen aan de spuit gnuiven, pompen wat ze kunnen. En Abraham is nu nadenkend en stil. Voor het eerst in zijn leven heeft ook hij een tekst geformuleerd, een prul weliswaar, maar hij bespeurt de bekoring en de uitweg van een geestelijke spanning. Hij zucht en dan lacht hij en roept: „Nou vooruit, Bar Jisro’eil, dan geen teksten. Dan op z’n Rotterdams. Hale . . . hale . . . manne . . . een, twee, een, twee . . . hale met jullie luie verdommenis, hale. D’r uit met de kippesoep en de

kiks en de bolus!... Pomp weg die vis- en vleesbuike.. Hale... een, twee, een, twee..."

En dan antwoorden de gasten van Jan Hey: „Ha, die jode-manne... pomp je eige nie weg... Héé, jongeées... kaik ze blazée... ze blaze de andere huize ook nog in de hens... Ha... die Brammies, douw je baard in je broek, anders gaattie in de fik... Ha, die Rotterdamse jodemanne... hale... een, twee, een, twee... halée..."

De spuit van Abraham: „Scheur je ossevelletje niet, Bata-viere... jullie spuitede jadem... het brandt steeds maar harder... spoel effe je mond... hale... een, twee, een twee..."

Zo spotten zij onder het zware werk aan de handpompen, al de spuiten die tot het vuurfestijn zijn toegelaten door de hoofdbrandmeester Rietborn, de tabakskoopman. Een eind verderop staat de spuit van de Dijk; daar is Gijs van der Zwan onderbrandmeester, hij houdt tevens een oogje op de gasten van het Achterklooster, die hun spuitmeester, een kippige schoenmaker, danig in de maling nemen en hem soms venijnig en onverwacht een straaltje water geven, zodat de man drijfnat is.

Jan Hey wipt even over naar Abraham Lezer, nat van zweet en water. Hij zegt: „Brammie, nou ik je hier tref, vertel mijn d'r is, waarom hebbie mijn van de straat geveegd, toen, voor Belmonte?"

„Ik heb je gezocht, die avond, om rekenschap te vragen. Maar mijnheer de commissaris had je al gehaald. Wat wil je dan?"

„Jij mijn gezocht, die avond? Sprokies."

„Vraag het dan aan Gijs. De hele kroeg was dronken van mijn rondjes. Sufferd, die ik was. En ik was je totaal vergeten."

Jan Hey keert zich bruusk om, kijkt of de gasten behoorlijk pompen en loopt op een drafje naar de spuit van de Dijk.

„Hé, Gijssie? Was Brammie bij jullie in de kroeg, toen mijnheertje me van de Dijk veegde? Hé... Gijssie?"

„Ja . . . en blijf met je pote van 'm af, anders schop ik je in twee . . . Hale . . . manne . . . hale . . . een, twee, een twee . . . ga naaje spuit, Jan Moker . . . daar hoorie nou .”

De brand breidt zich uit. De beide aangrenzende huizen branden ook, ofschoon de hoofdbrandmeester water laat geven vanaf de Delftsevaart, door de spuiten van de 'rijkdom', die van de Nieuwe Haven en het Haringvliet. Toen, tegen middernacht, begon het vuur te minderen, steeds meer stoom werd zichtbaar, de brand doofde. Om twee uur in de nacht gaf de hoofdbrandmeester het sein van vertrek aan de laatste spuiten. Het leek donker in de straat, ondanks de talrijke lantaarns en toortsen, die niet op konden tegen het helse vuur, dat zo juist was bedwongen.

Voordat de laatste spuit afreed met z'n tros van buurtmensen, vrouwen en kinderen van de spuitgasten, kwam Jan Hey naar Abraham Lezer toe en zegt:

„Geef me een poot, Brammie, Luister nou es effe . . . ik zal nooit meer een meid kenne anrake of 'n borrel kiepe, as ik die Belmonte gestoke heb. Gloof ie mijn?”

Lezer kijkt hem onderzoekend aan en bespeurt angst in zijn ogen. De angst dat men een zware jongen toch nooit zal geloven.

„Ik geloof je, Jan Moker. Drink je borrel in gezondheid en laat de meiden toch maar met rust. Je bent over de vijftig.”

„Héé Brammie,” lacht Jan Hey, „kerel, geef op die poot.”

En met een harde klap sloeg hij z'n hand in die van Brammie Koperentuit.

Als Abraham Lezer thuiskomt vindt hij zijn huis als een legerkamp. Want Josina heeft de families uit de verbrande huizen binnen genodigd. Met enige vrouwen uit de Buurt, waarbij Bathseba van Zuiden, is zij druk in de weer met koffie en brood, met noodbedden op de vloer, met linnengoed en kleding, die van alle kanten worden bezorgd.

Abraham is verstoord. Na de vermoeiende avond was hij graag direct naar bed gegaan; er waren toch genoeg families,

waarvan de man geen spuitgast of brandmeester was en die alleen maar waren komen genieten van de brand. Die families hadden toch wel iets kunnen doen. Hij vraagt korzelig wie er zijn.

„Jacob Druyff met z'n vrouw en kinderen.”

Abraham knikt nu goedkeurend; Jacob Druyff is een hardwerkende klerk bij de bankiers Mendose en Zonen.

„Wie nog meer?”

„Pieter de Zwart, ook met z'n vrouw en kinderen.”

Weer knikt Abraham goedkeurend. Want Pieter de Zwart is een jonge kerel, die vrachtwagens laat rijden op Dordrecht, Beierland en de Hoekschewaard.

„Wie nog?”

„De kinderen van Gershom Speyer. Susanne en Mordechai.”

„Waar is Gershom?”

„Ik heb hem niet gezien. Hij zal nu wel veel te doen hebben met mijnheer de commissaris en de assurantiemannen.”

„In de nacht? . . . Josina,” hij kijkt haar onzeker aan. „Josina . . . ik heb Gershom de hele avond niet gezien. Nee . . . ik heb hem niet gezien.”

Josina kijkt nu ook onrustig en zegt: „Brammie, zijn kinderen denken, dat hij ieder ogenblik kan komen. Godbeware, er zal toch niets gebeurd zijn?”

„Wat zou er gebeurd kunnen zijn, Sien?”

„Alles . . .”

„Wat is alles, Sien?”

„Mijn God . . . ga, Brammie, onmiddellijk. Zoek Gershom . . . voor z'n kinderen.”

Hij draalt, onrustig, besluiteloos. Josina loopt snel naar de keuken, komt terug met een kom dampende soep en een snee blank brood.

„Hier, eet eerst wat. Je bent zo in de weer geweest.”

Geleund tegen de muur, staande onder een driearmige luster, lepelt hij langzaam zijn soep. Het kaarslicht werpt vreemde schaduwen op zijn gezicht, zodat het grimmig en angstwekkend

lijkt. Josina kijkt ernaar en huivert, slaat de ogen neer. Hij ziet het. „Wat is er, Sien?”

„Niets, Brammie.”

„Wat zag je?”

„Ga nu . . . later . . . ga nu,” zegt zij beslist en duwt hem naar de trap, opdat hij zal gaan om Gershom Speyer.

Hij zoekt de hoofdbrandmeester Rietborn, dan samen mijnheer de commissaris. Op de plaats van de brand lichten de dienders hen bij met lantaarns en toortsen. En wat Abraham Lezer in een vreselijk visioen heeft vermoed, is werkelijkheid, want zij vinden het halfverkoolde lijk van Gershom Speyer, de slager. Maar zij zien ook, dat om de hals van Gershom een touw is geknoot, halfverbrand, en het andere einde hangt aan een spijker in de verkoolde deurpost, waaronder het lijk ligt. De hoofdbrandmeester slaat de handen voor de ogen en Abraham Lezer staart naar de hemel, die flonkerend en helder staat boven het opengebrande huis. Hij bidt in het Hebreeuws. Mijnheer de commissaris beschouwt koel en vakkundig het lichaam van Gershom, ordonneert zijn dienders een baar en lakens te halen, dicteert het proces-verbaal aan zijn klerk, die er vreemd uitziet met zijn kleine kaarslantaarn op de borst en daarnaast, bungelend aan een koord, een koker inkt en een ganzeveer.

Als alles is geregeld loopt hij langs Abraham Lezer, trekt aan de revers van diens jas en zegt grimmig: „De vuile vaat, Brammie. De vuile vaat is altijd voor de politie. Ik kom tafellopers te kort, zo dikwijls moet ik eraan worden herinnerd.”

Dan stapte hij weg met zijn mannen, met het lijk op een baar. De straat stonk en was uitgestorven.

Dan is het zomer geworden. 1834. Susanne en Mordechai Speyer staan voor Josina, in de grote huiskamer met haar kostbare inboedel. Zij zijn gekleed om uit te gaan en twee valiezen liggen voor hen op de grond. Zij kijken stil en wat angstig naar Josina, die hen met behuilde ogen aanziet. Want de kinderen zullen vandaag naar het weeshuis gaan.

„Mordechai, zal je goed op je zusje passen? Zul je altijd als een jonge ridder voor haar in de bres springen?”

„Ja, mevrouw,” antwoordt de vijftienjarige jongen.

Hij kijkt haar nu ferm aan met zijn donkere ogen en knikt ernstig. Josina oogt met welgevallen naar de slanke jongen met het vergeestelijkte gezicht. Zij bemerkt het dons langs de wangen en het lichte, zwarte streepje, het eerste teken van een kneveltje. Zijn donkere haren komen vol en speels van onder zijn pet en vormen een fel contrast met het witte hemd onder het openstaande hesje. Dan kijkt zij naar Susanne, het mollige zeventienjarige meisje. Een mooi mens, met ravezwart haar en blauwe ogen. Zij is niet groot, Susanne, maar welgevormd en sierlijk. Haar blanke tanden schitteren, nu zij wat verlegen lacht als Josina haar opneemt, van top tot teen, om te zien of niets, maar dan ook niets aan haar kleding ontbreekt. Want Josina wil, dat zij verzorgd en welgemanierd in het weeshuis zullen aankomen.

Er heerst nu stilte. Geen van drieën weet iets te zeggen. Josina niet door ontroering, de kinderen niet uit bedeesdheid en angst voor het vreemde, dat straks zal gaan gebeuren. Weeskind te zijn, kind van de qehiloh Rotterdam. Dan horen zij het ratelen van het rijtuig, dat Abraham heeft besteld om hen weg te brengen. Het is een vergeefse strijd geweest voor Josina. Zij heeft gepleit, haast gesmeekt dat de kinderen bij haar zouden mogen blijven, want zij is van hen gaan houden. Sinds deze jonge mensen in haar huis zijn gekomen heeft zij het gemis van eigen kinderen tot in het diepst van haar ziel gevoeld. Maar Abraham was onvermurwbaar; hij wilde de kinderen van Gershon niet in zijn huis houden. Kinderen van een man, die zichzelf en zijn vrouw had omgebracht. Dat ze bij hem opgenomen waren, totdat alles geregeld was, goed, hij was een kohan; dat Josina hen in de kleren had gestoken, ook goed, de assurantiemannen hadden niets willen vergoeden, nu men brandstichting vermoedde. Maar om voor de twee doodarme kinderen te gaan zorgen, nee, dat wilde hij beslist niet. Dat was de taak van de

gemeente en daarvoor betaalde hij jaarlijks een hoge aanslag.

Het rijtuig houdt stil voor het huis. En zij horen de stem van Abraham, die beneden aan de trap roept om te komen. De kinderen gaan naar haar toe. Mordechai geeft haar plechtig een hand, zegt: „Bedankt voor alles, mevrouw.”

Susanne huilt nu, de tranen lopen langs haar wangen. Zij kan niets zeggen, kust Josina bedeesd op de wangen. „Bedankt, tante Josina . . . bedankt. Mogen wij komen . . . op sjabbes en de feestdagen?”

„Natuurlijk, natuurlijk, altijd kinderen, altijd . . .”

Josina heeft het benauwd van ontroering, grijpt nerveus naar haar keel. Dan gaan zij de trap af en zijn bij Abraham Lezer, in zijn winkel, te midden van zijn kostbare schatten.

Weer is Mordechai ferm, al moet hij zich nu toch even op de lippen bijten. „Bedankt, mijnheer Lezer. Ik zal u later alles terugbetalen. Als ik verdien.”

Hij reikt zijn hand en als Abraham die langzaam drukt kijkt hij zeer ernstig naar de jongen. Ook hij ziet het rechtschapen, fijne gezicht, het gelaat van Hefzibah. Susanne staat nu voor hem. Een en al tranen, zodat de blauwe ogen nog slechts wazig zijn. Zij houdt het hoofd wat naar achter gebogen, nu zij hem de hand reikt. Hij ziet de tranen langs haar wangen in de mondhoeken rollen en haar tongetje, dat ze snel weglijkt. Hij kijkt naar Josina van Cleeff, zijn vrouw. En op haar gezicht zijn spijt en angst en machteloosheid; en een vleem van haat, als zij terugblijkt naar haar man.

„De kinderen vragen of zij sjabbes en feestdagen mogen komen,” zegt ze dof.

„Ja,” antwoordt hij kort, „zijn er nog verlangens, Mordechai, Susanne? Kan ik nog iets voor jullie doen?”

Zwijgend schudden zij neen en staren naar de grond. Josina is gaan zitten in de hoogleunige kloosterstoel, waarin Abraham nog steeds zijn abt verwacht; en zij verbergt het gezicht in de holte van haar arm.

Dat alles ziet Abraham Lezer. Zijn wanhopige vrouw, deze

onderdanige, gevonniste wezen in door hem gekochte kleren, klaar om te gaan naar een gereguleerd kazerneleven, dat betaald en bekibbeld wordt door de gemeente. En waarvoor deze kinderen dankbaar moeten zijn en dit zullen moeten tonen in houding en gebaar en onderdanigheid. Dat alles ziet hij opeens, die mooie, veroordeelde kinderen, belast met de daad van hun vader; die onschuldige jonge wezens, te midden van zijn kostbaar antiek, waaraan de geest hangt van rijkdom en armoede, vreugde en leed, leven en dood, klaarheid en mysterie van eeuwen en eeuwen.

Hij keert zich om en verrast zichzelf in het Venetiaanse spiegeltje, waarin eens de verleidelijke Mirjam haar treiterend spel met hem speelde. Daar is een man, vergrijsd, met borstelige wenkbrauwen en klare, grijze ogen, harde ogen. Dan denkt hij hoe die ogen zullen zijn, als hij gevolg geeft aan de speelse gedachte, die ineens opwelt. En in die enkele seconde ziet hij die ogen lachen en ontspannen tot zachte, vriendelijk ogen; de ogen van zijn vader, de ogen van vele, oude, joodse mannen, de ogen van Jonas de bijbelventer, als hij vertelt aan de kinderen van de Buurt en het Rode Zand. En dan prevelt Abraham Lezer: „Luister naar wat er geschreven staat . . .”

Maar dan schrikt hij, want in het spiegeltje ziet hij de vragende blik van de kinderen. Hij keert zich om en hoopt, dat de mildheid nog in zijn ogen is, als hij zegt: „Ga terug naar boven, kinderen. En trek je sjabbesgoed uit. Je zult blijven wonen bij tante Josina en mij. Zolang, totdat jullie leven veilig is gericht.”

Zij waren sprakeloos en bewogen niet. En daarna waren zij alle drie bedrijvig bij tante Josina, die was flauwgefallen in de grote kloosterstoel, waarin dan eindelijk een Abdis zat. Brammies eigen vrouw.

En het ontzag van de Buurt voor Abraham Lezer steeg geweldig. De Zandstraat en het Rode Zand waren ontroerd, de waardinnen van de Dijk spraken in warm Rotterdams over die rijke antiekjood uit de Westewagenstraat, die twee arme slob-

bers als z'n eigen kinderen had opgenomen. En de rijke families, die vooraan stonden in de emancipatie, zeiden: „Mesjoggaas, is het weeshuis niet fijn genoeg?”

En Manuel Belmonte in zijn rolstoel keek met lachende ogen naar zijn bloeiende Mirjam, die haar zoontje op de arm droeg en het knuffelde. Hij zegt: „Mirri, die zwager van ons, dat is een beul en een samaritaan, dat is een nar en een wijze, die heel z'n leven met zichzelf vecht.”

Dan laat hij zijn secretaris komen en ordonneert: „Ga naar mijn zwager Lezer in de Westewagenstraat en zeg hem, dat het huis Belmonte een rekening heeft geopend voor de kinderen van wijlen de heer Speyer, en dat ik hierop voor ieder duizend gulden heb gestort, als begin van een kapitaal.”

De secretaris boog en was zijn broodheer behulpzaam met het aansteken van een panatella; en reed hem toen naar het brede venster, dat uitzag op de drukke Blaak.

En ook Jonas van Gogh, de bijbelventer, hoorde ervan. Stond op een morgen in de winkel van Abraham Lezer, ging zitten op de eeuwenoude dekenkist, zoals hij gewend was te doen, de linnen zak met bijbels tussen zijn benen.

Hij kijkt tevreden naar Abraham, die goedgemutst is, met een lach in de ogen.

„Wat staat er vandaag geschreven, Jonas?” vraagt hij ironisch.

En Jonas wijst naar hem met zijn benige vinger, die trilt van ouderdom, en die hij wat dreigend heen en weer beweegt. „Niets . . . kohan, want een hart heeft gesproken en dat is beter dan wat er in tien boeken geschreven staat.”

Toen stond hij op, tikte Abraham Lezer zachtjes op de mouw. En ging, zijn kin vooruitgestoken, en daaraan wapperde zijn lange witte baard . . .

DINO ... DEMALCHOETHO ... DINO ...!

2 januari 1835. Langs de Blaak rijdt Manuel Belmonte in zijn invalidenwagen, die wordt geduwd door een kamerdienaar. Hij zit erin met zijn aangeboren *élégance*, gekleed volgens de laatste mode, met grijze cilinderhoed, donkergrijze overjas met zijden revers en kraag en om zijn hals heeft hij een schotsgeruite wollen foulard. Want al schijnt de zon, de temperatuur beweegt zich om het vriespunt. Zinnend kijkt hij voor zich uit en steunt zijn kin met de ronde gouden knop van zijn wandelstok; ofschoon hij niet meer kan lopen heeft hij toch steeds een wandelstok bij zich, dat past bij zijn verschijning. Hij zegt: „Langzaam, Victor, laten we genieten van de zon en de zuivere atmosfeer. Rijd maar wat om, via de Leuvehaven.”

Zij rijden langs de Leuvehaven naar de Boompjes waar het huis Belmonte zijn grote kantoorpand heeft. Aan de Maas, de slagader van zijn bestaan.

En in Manuels kamer, die op de rivier uitkijkt, zit Abraham Lezer en wacht op zijn zwager. Als Manuel wordt binnengereiden, staat hij op en geeft hem de hand, fors en vertrouwelijk. „Gelukkig Nieuwjaar, Mani. En genezing.”

Manuel glimlacht en als hij achter zijn bureau is gereden, zendt hij zijn dienaar weg. Dan antwoordt hij zijn zwager: „Zo dan Brammie, kom je me nieuwjaar wensen? Dat heb je toch pas een paar maanden geleden gedaan? Duren de jaren je te lang?”

„Ja, Mani, je zwager is stapelmesjogge geworden, ik weet het verschil niet meer tussen jiddisj en christen nieuwjaar. Nou

ben ik hier om mij dat verschil door jou te laten uitleggen. En misschien heb je me nog wat anders te zeggen."

„Nee, Brammie, beslist niet. Je bent een beste brave kerel en een baasspeler in je Buurt, maar voor speurder ben je zeker niet in de wieg gelegd."

Geërgerd gaat Abraham zitten. Manuel lacht maar, zijn blanke tanden zijn zichtbaar onder het koene kneveltje. Daarom trekt Abrahams boze bui weg, want Manuel is toch een vrolijke, knappe kerel, die van zijn toestand het beste tracht te maken, ter wille van Mirjam en zichzelf.

„Mani," zegt Abraham nu vertrouwelijk, „Mani, al ben ik dan een politieman van niks, toch kom ik terug op die overval bij Dordrecht. Ik verdenk Jan Hey niet meer en mijnheer de commissaris is het met me eens. Voor zo iets is hij niet intelligent genoeg. Maar nu blijven er nog twee, die het gedaan kunnen hebben!"

„Wie dan wel, mijn beste, wie verdenk je dan van een perfecte intelligentie gepaard aan roofzucht? De nieuwe fase, de gentleman-bandiet."

„Spotten, altijd maar spotten. Ik verdenk Ari Rietborn of Rachel Houtkruier."

„Wat zeg je? Rachel Houtkruier, de costumière?"

„Ik zei ook Ari Rietborn, Manuel."

„Ik wil eerst praten over Rachel Houtkruier. Weet je alles, Brammie?"

„Alles."

„Weet dus Mirjam alles?"

„Dat dus is een belediging, Mani."

„Mijn ernstige excuses, Abraham."

„Mirjam wist slechts dat je het huwelijksbed als een deskundige zou beklimmen, Mani. Die wetenschap had zij door haar vrouwelijke intuïtie; persoon en namen zijn haar onbekend en interesseren haar niet."

„Waarom zou Rachel mij zo haten?"

„Weet ik niet, Mani. Alleen dit. Vannacht droomde ik van

dat toledodolkje en daarom dacht ik weer aan Rachel, die de dag voor de inbraak zo begerig er naar heeft gekeken en het wilde kopen. Ik heb toen geweigerd en daarom moet ik steeds aan haar en aan dat dolkje denken."

„En Ari Rietborn, waarom verdenk je hem?"

„Had hij toen betaald?"

„Een kwart. Zijn vader heeft steeds uitstel gevraagd, omdat zijn zaken in de war zijn. Dat heb ik hem verleend, want geld is nog steeds het kleinste probleem van het huis Belmonte."

Opeens is hij weer de trotse Portugees, de geldmagnaat die altijd het spel speelt om het spel en daarom des te scherper acht op regels en stijl.

„Ari Rietborn haat je, Manuel. Waarom, dat heb ik niet kunnen ontdekken."

„Ik geloof er niets van, Brammie. Hij deed het niet en Rachel ook niet. Bovendien interesseert het me niet meer; misschien heb ik er nooit belangstelling voor gehad. Als de dader op het schavot zou sterven, Brammie, zou ik dan weer kunnen lopen? En als ik dan weer kan flaneren langs de Blaak of de Parijse boulevards, mag de prijs daarvoor een mensenleven zijn? Nee, zwager, ik berust. Ik heb deze verlamming aanvaard met de stroom van dokters. Ik ben tevreden met wat het lot mij liet, Mirjam en m'n zoon Ignaz. En misschien, Brammie, misschien heb ik een rekening betaald. Een lange jeugdrekening voor vele en exotische gerechten."

„Mani, ik bewonder je bezonkenheid. Ik heb die nog niet, want ik zoek het recht en de wraak. Bewust en met wellust."

Dan staart Manuel nadenkend in de vlammen van de haard, achteloos wrijft hij zijn handen.

„Abraham, je bent het Oude Testament, naar lichaam en geest. Maar het is je ontgaan, dat het Opperwezen in de Oude Schrift ook z'n milde buien had. Denk aan de woorden, die Hij tot Jona sprak: 'en Ik zoude die groote stad Ninevé niet verschoonen?' Als God hele steden spaart, zou ik dan één mens niet moeten vergeven?"

„Mani, ik voed mezelf voor dit keer met de minder milde stukken uit de Thora. Stukken die meer tot mijn natuur spreken. In Deuteronomium, hoofdstuk negentien vers elf en twaalf zul je de volgende orde lezen: 'Maar wanneer er iemand zijn zal, die zijnen naaste haat, en hem lagen legt, en tegen hem opstaat en hem aan het leven slaat, dat hij sterft, en vliedt tot eene van die steden; zoo zullen de oudsten zijner stad zenden, en nemen hem van daar, en zij zullen hem in de hand des bloedwrekers geven, dat hij sterve'."

Manuel Belmonte glimlacht wat weemoedig, het maakt hem oud én . . . wijs.

„Brammie, ik ben niet gestorven, je kunt hem of haar dus niet in de handen van de bloedwrekers geven. En dan, mijn waarde, ik blader ook wel eens in het Boek der Boeken, ook in het Nieuwe Testament. En daar las ik uit de brief van Paulus aan de Galaten: 'Want de geheele wet wordt in één woord vervuld, namelijk in dit: Gij zult uwen naaste liefhebben gelijk uzelf.'"

„Zover ben ik nog niet en zover kom ik niet. Wil ik niet komen. In mij leeft de stoere, oude jood, die met harde hand zijn volk en zichzelf in stand wil houden te midden van een harde Schepping. Waarom? Vraag het aan God, Manuel. Voor mij heeft datzelfde Deuteronomium een vervolg in hoofdstuk negentien: 'En uw oog zal niet verschoonen: ziel om ziel, oog om oog, tand om tand, hand om hand, voet om voet'."

„Brammie, ik begrijp je niet. Je jaagt achter mijn mislukte moordenaar, je joeg achter Gershom Speyer op een zeer speciale manier en na zijn dood neem je zijn kinderen bij je, alsof het je eigen zijn. Verklaar me dat."

Bruusk staat Abraham Lezer op, zijn ogen vonken onder de borstelige wenkbrauwen. Hard tikt hij met de knokkels van z'n vuist op de sierlijke Louis XV schrijftafel. „Ik heb je gezegd, vraag aan God, Manuel. Misschien antwoordt Hij jou, er was blijkbaar nog geen aanleiding om het mij te doen.

Daarom ga ik zónder antwoord verder, Manuel Belmonte. Gegroet."

Hij ging, boos, met dreunende zware stappen. En Manuel glimlachte fijntjes, toen hij met krachtige duwen de wielen van zijn rolstoel in beweging bracht om naar het venster te rijden; om Brammie te zien, die driftig over de brug van de Leuvehaven liep.

David Houtkruier was eenentwintig jaar geworden; en nog steeds werkte hij als knecht in de expeditie bij Mendels en Van Leeuwen. Want in de dromerige David leefde niet de drang om klerk of reis-commies te worden. Zijn verhouding tot zijn moeder was slecht; hij weigerde iets van haar aan te nemen en probeerde van zijn loon rond te komen. Iedere vrijdagmiddag legde hij zijn kostgeld op de keukentafel, deed kleedgeld in een oud sigarenkistje en dan bleven er wat stuivers en oortjes over als zakgeld, dat hij tot ná de sabbat niet op zak wilde hebben en waarvan hij kleine attenties voor z'n Lea kocht. Wat Rachel ook voorstelde of hem wilde schenken, hij weigerde met korte, barse woorden en wendde het gezicht af. Zij vroeg hem steevast of hij dan z'n hele leven loopknecht wilde blijven, terwijl zij toch genoeg had verdiend om hem te helpen een kleine zaak te beginnen. En op een keer, toen zij weer het woord 'verdiend' zegde, sprak hij fel: „Verdiend?" en liep opeens het huis uit.

Sindsdien is Rachel stil geworden. Zij werkt nog even onverdroten als voorheen en haar atelier heeft een grote naam gekregen, zodat ook de dames uit de provincie bij haar laten werken. Haar vriendenkring is beperkt geworden; het laatste jaar heeft zij genegenheid opgevat voor een voorname distillateur, een weduwnaar van in de vijftig. Een rustige, evenwichtige man, die avonden bij haar zit en er zijn panatella rookt, zijn koffie drinkt en luistert naar haar gebabbel, dat verstandig is en vrolijk, maar ook dikwijls verdrietig. Hij kijkt dan met plezier naar de knappe vijfenveertigjarige vrouw, die

zich in tien jaar uit het slop werkte en zich beschaafde; en tenminste de waardering van twee kinderen geniet.

En, in mei van dat jaar 1835, komt David en zegt, dat hij wil trouwen met Lea, deze zomer.

„Zal Lea van Zuiden, de dochter van Elia met de kapsones, genoeg nemen met het loon van een loopknecht? En wonen in een straat waar een loopknecht zal moeten wonen? En zal Lea van Zuiden straks kinderen moeten grootbrengen, nog steeds van het loon van een loopknecht?” vraagt ze venijnig.

„Er zijn duizenden loopknechten, moeder, die geen van allen rijke moeders hebben en zij leven en krijgen kinderen en verhongeren niet.”

„Is dat de dank voor m'n zwoegen. Om jullie te laten worden als de kinderen Davidsons, Van Mentz, De Hoop, noem maar op!” Zij stampvoet van drift.

„Ik heb het u niet gevraagd, moeder. Ik heb gewerkt vanaf m'n elfde jaar en u m'n loon afgedragen. Met alles was ik tevreden, met het eten dat u kon betalen, met de kleren, die u kopen kon, en ik ben het nóg. Lea heeft me beloofd en is me trouw en zij zal rondkomen met m'n loon. En dan nog iets moeder. Spaar voor mij geen geld. Ik zal proberen mezelf te maken, mijn erfdeel, over honderd jaar, wil ik niet. Geef het aan Tamar en Uria of aan het weeshuis.”

„David . . . Adaushem . . . je slaat je moeder in het gezicht!” gilt Rachel ontzet.

„Haqodaush boroech hoe sloeg u in het gezicht, moeder. Door uw eigen kind sloeg Hij!”

„Adaushem . . . Adaushem . . .” snikt Rachel en verbergt het gezicht in de holte van haar arm. Als zij bedaard is en opkijkt, heeft David de kamer verlaten.

En David vertelt alles verdrietig aan zijn blonde Lea met de schrandere, donkere ogen. Lea die hem beheerst, zijn hele wezen, al zijn doen en laten. Lea, die hem laat begaan met zijn inzichten omtrent arbeid en vermogen. Want Lea wil eerst getrouwd zijn, los van haar argwanende en misprijzende

ouders, die vurig hopen dat de verloving zal afspringen. Want David blijft de zoon van Rachel. En Rachel blijft Rachab, de hoer van Jericho.

Lea strijkt David zacht over de donkere haren, neemt z'n hoofd tussen haar koele handen, kronkelt wat met haar lenig lichaam en zoent hem. Ze zegt: „Natuurlijk, David, natuurlijk, jongen, we zullen er samen best komen en ik kan zuinig zijn. Misschien kom je later toch vooruit en word je commies voor de expeditie. Dan zijn we rijk in vergelijking met het loon van een loopknecht en dan zullen we kinderen kunnen hebben. Natuurlijk, Devi, het komt best goed.”

Zij zoent hem op de ogen, omdat zij van hem houdt én opdat hij het vreemde lachje in haar ogen niet zal zien, met de lichte spot rond de vastberaden mond.

Maar de volgende morgen is zij bij haar aanstaande schoonmoeder en zegt: „Ik heb het verhaal van David gehoord, moeder. Ik vraag vergiffenis voor z'n woorden, maar hij weet daar niets van.”

Verbaasd kijkt Rachel naar Lea en ziet, dat zij geen meisje meer is, maar een jonge vrouw van twintig jaar, schrander en wijs, zoals vele joodse vrouwen dat reeds vroeg kunnen zijn.

„Lea, begrijp je me? Waarom ik alles deed en dat andere maar een bijkomstigheid was? Soms een decoratieve, bekoorlijke bijkomstigheid?”

„Ik begrijp het, moeder. Ik heb het lot gezien van Saartje van Bienen, van Jettie Polak, van allemaal die geen man meer hebben en voor wie niet was gezorgd,” en nadenkend vervolgt zij: „en van hen, die nog een man hebben, die een schlemiel is of een tevreden bolusmannetje.”

„Lea, David is ook zo'n bolusmannetje, die tevreden is met z'n loontje en z'n kippesoep op vrijdagavond. En niet veel meer verlangt dan de sjoel op sjabbes en de feestdagen.”

„Moeder... nóg is David een bolusmannetje... nog éven.”

„Lea!”

„Lea, ben je dan Lea niet?”

„Toch, moeder. Ik ben deze Lea, die veel van David houdt en nooit een ander zal willen. Nooit. Maar die andere Lea komt erbij, ernaast, erin. Ná de goepoh!”

„En wat wil die andere Lea?”

„Moeder, die narrisjkat van David om uw steun te vergooien en z'n erfdeel af te stoten is een belediging voor u en een zware zorg voor mij. Daarom, laten we samenzweren. Als ik straks getrouwd ben, kan ik van twaalf gulden in de week geen behoorlijke sjabbes maken en mijn kinderen . . . moeder, zeg zelf.”

Rachel Houtkruier glimlacht, overwinnend. „Lea, dat weet ik. Waarom zou ik zo gezwoged hebben, gewroet met ál m'n gaven, met m'n hele wezen? Omdat ik weet dat men met een handvol schellingen niets kan doen. Luister, iedere vrijdag zal ik je geld erbij geven en ik zal jou en je kinderen in m'n testament noemen. En als hij dan later toch een eigen zaak wil beginnen, kom dan bij me en ik zal je stilletjes geven, wat er nodig is. Je zult dan het wonderbaarlijke hebben volbracht om voldoende handelsgeld te hebben gespaard van de twaalf gulden weekloon van je man.”

„Zal David dat niet merken, moeder?” vraagt Lea, nu toch wel wat angstig voor dit deel van het avontuur.

„Welnee. Een man denkt altijd dat z'n vrouw wonderen kan doen met het geld, dat hij geeft. Daaraan hebben wij zelf schuld, Lea, omdat we dikwijls wonderen doen met een paar daalders. Wij hebben dan nog onze wonderverhalen van de goedkope bakker en slager en van de kruidenier, die alles haast voor niks geeft om het behoud van de klandizie. En wij zijn toch zo ijverig, we maken onze kleren en die van de kinderen zelf, in de tijd dat onze mannen onder de mensen zijn om die geweldige som van twaalf gulden te verdienen. Lea lief, zolang z'n bord vol is, zal hij niets vragen. Maar op een kwade dag, voor hém, dan zul je opeens driftig opvliegen, met

je vuist op tafel slaan, met het servies gooien en hem uitschelden voor een slome nul. Misschien zal hij dan z'n sjok-sjokbaantje opgeven en voor zichzelf beginnen. Ik sta dan achter je met het spaarwonder."

Lea kijkt haar met grote ogen aan. Hoewel zij reeds een strategie heeft uitgedacht, leert zij eerst nu de tactiek van haar schoonmoeder.

„Zal hij dan weer niet indutten, moeder?"

„Nee, Lea, want je gaat eisen, meer dan hij kan opbrengen en hij gaat rennen van de zenuwen en blijft je voor."

Opeens moet Lea onbedaarlijk lachen, zodat de tranen over haar wangen rollen. In een opwelling pakt zij Rachel en zoent haar, dat het klapst.

„Kom, Lea, kom. Ga mee, we gaan taartjes eten bij Albracht," zegt Rachel gul.

Lea schrikt. „Die zijn niet kosjer, moeder."

„Ook een zorg! Albracht ziet er heel wat appetijtelijker uit dan Jossief Weinreb. Hij heeft goddank geen zwarte randen onder z'n nagels. Ah boeh . . . kosjer bij een bakker, die zweet en zich niet wast. Ah boeh!!!"

En zij gingen stijf gearmd naar de Korte Hoogstraat en zaten in de banketbakkerij te genieten van veel taartjes en koffie. Niet kosjer.

Het was juni van 1835. Abraham Lezer is bedrijvig in zijn winkel. Zojuist heeft hij een zending antieke Franse serviezen ontvangen en is bezig te controleren en te rangschikken. Hij loopt steeds af en aan naar de openstaande winkeldeur en in het milde zonlicht onderzoekt hij of het ontvangen goed onbeschadigd is. Wanneer hij een grote vleeschotel onderzoekt op het merk met een vergrootglas, komt Josina de winkel binnen. Zij is naar de groentemarkt geweest en Klaasje de keukenmeid volgt met twee volle manden. Abraham lacht tegen zijn vrouw, omdat zij er goed verzorgd en liefelijk uit ziet; en knap en fris haar vijftig jaren toont.

„Sien, kom eens hier. Kijk eris wat een prachtgoed ik heb ontvangen.”

Zij komt gedwee en kijkt bewonderend, ondanks het feit, dat zij niets voelt voor antiek; maar Josina is verstandig en stelt haar man nooit teleur, als hij enthousiast is over zijn werk en zijn handel.

„Heel mooi, Brammie. Echt Frans. Toch heel iets anders dan dat stevige Delfts. Een heel andere geest dan het vette kleiland hier.”

Hij kijkt zinnend in haar rustige, onschuldige, blauwe ogen, die nog altijd met verering naar hem kunnen opkijken.

„Zou je Frankrijk willen zien?”

„Ik weet het niet, Brammie. Ik ben nog nooit in het buitenland geweest.”

Hij wordt wat kregel bij de gedachte, dat hij al die jaren heeft verzuimd om haar eens mee naar buiten te nemen, haar altijd heeft laten leven in deze stad, in deze Buurt. En dat haar reisjes niet verder gingen dan naar haar familie in Amsterdam, Haarlem en Leiden.

„Sien, was dat een verwijt?”

„Was er iets te verwijten, Brammie?”

Geërgerd zet hij de vleesschaal op een tafeltje, drement wat op en neer, terwijl zij geduldig wacht. Dat maakt hem nog bozer, daarom zegt hij ruw: „Gooi iets naar m'n kop! Geef me een klap op m'n gezicht, maar sta daar niet als de openbare aanklager!”

Dan gaat zij naar hem toe, zet haar mandje op de dekenkist, die nog steeds niet verkocht is. Zij slaat langzaam haar armen om zijn hals, heel langzaam. Hij voelt de koelte van die armen rond zijn nek en speurt haar intense vrouwelijkheid. Zij zegt: „Brammie, Brammie, wat ben je in tien jaren veranderd.”

Zij zoent hem vluchtig op de mond, trekt zijn hoofd wat naar zich toe en fluistert in zijn oor: „Wij zijn nu acht jaar getrouwd. Laten we dan nu onze huwelijksreis maken. Heus,

ik ben nog een jonge bruid, al had ik reeds grootmoeder moeten zijn."

Hij maakt zich los uit haar armen; zij neemt haar mandje om naar boven te gaan. Bij de binnendeur keert zij zich om, glimlacht vreemd en zegt: „Susanne en Mordechai kunnen logeren bij Mirjam. En mijnheer de commissaris zal je winkel wel extra laten bewaken. Dan kun je aan Elia van Zuiden vragen, of hij zolang Richter wil zijn in de Buurt. En de mislukte moordenaar van Manuel wacht nog best een jaartje om zich door jou te laten vangen."

„Josina!" riept hij boos.

„Ja . . . mijn meester, uw lessen waren voldoende voor mijn hele leven."

Dan moet hij opeens onbedaarlijk lachen en gaat zitten op de dekenkist.

En Josina sloot zachtjes de binnendeur achter haar brede, wiegende crinoline.

Die middag kwam de tabakskoopman Rietborn naar de Buurt. Naar Abraham Lezer. Verbaasd bekeek hij de forse man, die met een zorglijk gezicht in zijn winkel stond.

„Is er brand, mijnheer Rietborn?" vraagt hij gemoedelijk.

De tabaksman lacht wat wrang en antwoordt: „Ja. Een eigenaardige brand. Mijn laatste contanten branden in m'n handen."

„En u verwacht assistentie van de spuit van de Buurt? Van de onderbrandmeester Abraham Lezer? Van hem alléén, zonder de spuitgasten?"

„Ja."

„Hoe, mijnheer Rietborn?"

„Mijn collectie antiek moet ik verkopen. Ik kom u vragen om te taxeren. En een bod te doen."

„Ik zal zoveel baar geld niet hebben, mijnheer."

„Kent u mijn verzameling?"

„Van geruchten. Men beweert dat tweehonderdduizend gulden niet voldoende zullen zijn."

„U taxeert zonder gezien te hebben, mijnheer Lezer. U waardeert vijftig procent te laag.”

„Ga dan naar Amsterdam, mijnheer Rietborn. In Rotterdam zult u geen antiquair vinden, die dit bedrag in baar ter beschikking heeft.”

„Ik moet direct geld hebben. Ik heb geen tijd voor lange onderhandelingen.”

Vermoeid zit de koopman op de dekenkist, waarop reeds zovelen met hun zorgen en ellende hebben uitgerust. Hij steunt het hoofd met de handen, zijn ellebogen punten op zijn knieën.

„Een zware gang, mijnheer Lezer,” zegt hij zacht, „als men zijn inboedel naar het slachthuis moet brengen.”

„Ik begrijp uw gehechtheid. Antiek wordt een stuk van iemands wezen, wordt zijn leven.”

„Dat zegt u, een handelaar?”

„Ja, ik. Ieder stuk, dat ik verkoop doet me pijn. Ik zou liever alles willen houden. Vreemd, vindt u niet?”

„Nee . . . van al mijn verliezen vind ik dit het grootste. Maar ik moet, mijn crediteuren dringen aan op betalingen. Ook uw zwager voor de schuld van mijn zoon.”

„De verhouding van uw zoon tot m'n zwager is niet best. Wil ik een voorstel van u overbrengen?”

„Nooit. Ik betaal totdat ik te gronde ben. Aan allen. Wanneer komt u?”

„Ik heb u gezegd, dat ik de middelen niet heb.”

Moedeloos staat de oude heer op, mompelt: „Dus Amsterdam. Ze zullen me villen, levend en gillend. Gegroet, heer Lezer.”

Dan legt Abraham zijn hand op Rietborns schouder en zegt: „Verkoop uw zaak aan het huis Belmonte.”

Verrast kijkt de koopman hem aan en vraagt: „En dan? De koopsom zal nauwelijks genoeg zijn om de schulden te delgen. Met mijn jaren sta ik zonder een sou. En ik heb nog een vrouw, die dat niet heeft verdiend.”

„Nu bent u ook zonder een stuiver. U leeft van een illusie. Als Belmonte uw bedrijf koopt, zal hij u erin laten als directeur met een heel goed salaris.”

Rietborn staart naar de grond, want hij beseft zijn toestand; het feit, dat hij alles heeft verloren en ondergeschikte zal moeten worden; het einde van een oud koopmanshuis. Als hij opkijkt naar Abraham Lezer zijn z'n ogen nat. „Is dit het vonnis?”

„Ja. Zelfs een lening kan u niet meer helpen. U bent te ver heen en u zou slechts de schulden verplaatsen.”

„Zal Belmonte willen overnemen?”

„Mijn zwager is een zachtmoedig en streng koopman. Daarom wil ik voor u pleiten. Nog hedenmiddag.”

Afwegig reikt Rietborn hem de hand. Wacht nog met heengaan, want hij denkt. „U redt zo m'n collectie, mijnheer Lezer”, fluistert hij.

„Ja . . . en een onbezorgde levensavond voor mevrouw Rietborn.”

Toen ging hij, gebogen, sloffend, vermoeid. Een Rotterdams koopman, die verslagen was.

Abraham Lezer pleitte. Manuel keek zinnend naar buiten. Over de Maas. Tabak was een groot produkt voor het huis Belmonte, maar in de lagere handel hadden zij zich nooit begeven. Zij leverden rechtstreeks van hun plantages naar de veilingen, soms bij uitzondering aan een groot-importeur.

„Wat zie je in die man, Brammie?”

„Mijn mislukte evenbeeld. Toen hij daar voor me stond, nog ouder dan ik, besepte ik, dat die koopman ook Abraham Lezer had kunnen zijn. Zonder bezit, met een vrouw, zonder toekomst.”

„Zwager, word je sentimenteel op je oude dag? En vertel me eens, waar zit de winst voor het huis Belmonte?”

„Via Rietborn en Zonens Tabakshandel zul je invloed kunnen uitoefenen op de veilingen. Wat Rietborn taxeert en biedt zal belangrijk zijn voor de stemming. En als hij te hóóg biedt,

ach, Mani, dat zal niet opwegen tegen de winsten op die geanimeerde partijen."

Met een ruk keert Manuel Belmonte zijn gezicht naar dat van Abraham Lezer. Met verbazing kijkt hij naar zijn zwager, die wat achteloos over zijn baard strijkt.

„Brammie!! Wat is dat voor een nieuw facet? Ben je je roeping misgelopen?"

„Mani, wat ik voorstel, is de mening van een sluwe koopman, niet die van een groot koopman. Ik ken mezelf."

„Zo, Brammie, weet jij zo precies de grens tussen een sluw en een groot koopman? Laat ik je dan zeggen dat die grens niet bestaat. Soms is een transactie sluw en toch groots. Weet je, men kan zaken doen als een distribuut, een mannetje dat netjes van goederen koopt en die keurig rondbrengt met een winstje bij z'n klantjes. Slof, slof, iedere dag een guldentje bij het kapitaaltje, totdat de schapjes op het droge zijn. Maar er is ook een koopman, die winst speurt in één idee, een eenmalige transactie die goud oplevert en voor de naäpers treurige verliezen kan brengen. Voor zulke transacties moet men sluw zijn. Sluw en groots."

Manuel heeft de ogen gesloten. Hij mijmert voort op zijn gedachten, die feller zijn geworden sinds zijn invaliditeit. Hij overdenkt snel enige transacties, die het huis Belmonte de laatste tijd heeft gedaan. Zaken, die hij vroeger niet zou hebben aangedurfd, maar die hij door zijn gedwongen zitten heeft uitgedacht en uiteengerafeld tot de kleinste details. Zijn raffinement in zaken is zeer verscherpt en de handel is bevreesd en ootmoedig geworden voor het huis Belmonte. Manuel glimlacht nu om zijn macht, als hij de ogen weer opent en kijkt in het strenge gezicht van Abraham Lezer.

„Een pikante gedachte, zwager Abraham, een zeer bijzonder venster heb je geopend voor de tabksaffaires. Ik zal met Rietborn praten."

„Mani, ik heb misschien iets gezegd, dat beter verzwegen had kunnen worden. Maar ik deed het ter wille van de oude heer

Rietborn, die ik niet kon helpen. Begrijp je me? Manuel?"

„Ja, zwager. Ik begrijp dat je krampachtig vecht voor je zelfverering. Voor je stempel van nette koopman. Jammer, dat even die grote koopman naar buiten kwam, die duivelse koopman, die je netjes aan de ketting had. En dat ik dat nu juist moest zien."

„Mani, hou op . . ."

Het vonkt in Manuels donkere ogen, terwijl hij langzaam zijn kneveltje punt met zijn slanke vingers. Dan zegt hij tergend langzaam: „Koop tabak, Abraham Lezer, nu! Van het huis Belmonte, ondershands van zeilende partijen. Want de tabak zal oplopen, zwager, dúúr zal de tabak worden. Je kunt een vermogen verdienen."

Het zweet breekt uit bij Abraham Lezer en daarom wist hij zich het voorhoofd af met z'n zijden neusdoek. Opeens rinkelt Manuel met de zilveren tafelbel; de huisbediende verschijnt onmiddellijk.

„Breng sherry, Gerard. Extra dry."

En Manuel kijkt met z'n vonkende ogen almaar naar de transpirerende Brammie, die zijn klare ogen heeft neergeslagen. Misschien voor het eerst in z'n leven.

„Duivel," gromt Abraham Lezer.

„En z'n moer," lacht Manuel, „nee . . . niet z'n moer. En zijn zwager!!!"

En toen het half september was geworden, kwam Abraham Lezer op een avond thuis en ging aan z'n tafel zitten. Josina breide aan haar eeuwige kinderkleertjes. Stil tikten de pennen, zo nu en dan wierp zij een verstolen blik naar haar man, die geamuseerd haar bedrijvigheid gadesloeg.

„Waar zijn de kinderen, Sien?"

„Uitgenodigd, bij Elia van Zuiden. Hij viert weer een of ander jubileum. Laat ze maar plezier hebben."

„Zouden wij ook niet eens wat plezier maken, Sien? Dan

kun je dat enerverende gebrei ook eens een paar weken staken. Het dwarrelt voor m'n ogen."

„Ja, Brammie. Ik verwacht je uitnodiging voor onze Franse reis. Het is nu de tijd voor Parijs en zuinig behoeven we niet te zijn. Antiek gaat slecht, maar tabak is goud geworden."

„Wat zeg je daar?"

„Begrijp je me niet meer? Waar is je geest van tien of twintig jaar geleden?"

„Die heb jij helemaal opgeslokt, Sien. Maar wat weet jij van tabak?"

„Alles, Brammie. Mijn wetenschap staat pari. En ik verlang tien procent voor mijn armen."

„Sien, wat bezielt je? Van wie weet jij, dat ik een kleinigheid heb verdiend?"

„Brammie, je hebt je dikwijls op de borst geslagen, dat niemand in de stad zoveel wist als jij. Dat is geschiedenis. Nu weet je vrouw méér."

Hij stond op en ging naar haar toe. Met z'n sterke handen pakte hij haar onder de oksels, tilde haar op en zoende haar op de wangen, de ogen, de mond.

„Dekselse meid," zei hij zacht.

„Jan Moker," lispelde zij en haar ogen vonkten van pret.

„Hoe lang wil je wegblijven, Sien?"

„Tot de hoogtijdagen. Want de feestdagen wil ik in eigen huis vieren met de kinderen."

„Dat is maar kort, Sien."

„Daarna gaan wij opnieuw. Naar Wenen."

„Toe maar. En moet dat allemaal uit dat kleine winkeltje komen?"

„Ja . . . en uit dat grote hart van Brammie Koperentuit, dat zo laat zijn staldeuren heeft opengeworpen."

„Sien!"

„Ja, Brammie?"

„Sien . . . weet ik veel."

Hij ging zitten en verborg zijn gezicht in z'n handen. En

zij stond naast hem, streekte zijn grijze haren. En staarde naar het zilver in de porseleinkast en zag niets anders dan haar geluk.

Toen Manuel hoorde van de reisplannen, zei hij: „Brammie, je neemt mijn reiswagen, die met het dubbelspan.”

„Ben je mesjogge, Mani. Geen denken aan. Ik huur een rijtuig met één paard en één koetsier. Dat past bij m'n portemonnaie.”

„Brammie, doe Mirjam en mij een plezier en reis eens uitbundig. Josina zal het prettig vinden.”

„Josina denkt zoals ik, Mani.”

„Dat zou je willen. Josina zal het heel prettig vinden ook eens te genieten van de rijkdom van haar man en de faciliteiten van haar zuster en zwager. Leef eens als een prins, Brammie.”

„Nee, nee . . . nee, wij gaan als eenvoudige, degelijke burgers. Het geld groeit me niet op de rug.”

Manuel lachte zijn bijzonder lachje, puntte zijn kneveltje, reed naar de grote kussenkast en koos een zeer dure sigaar uit om met zijn zwager te roken.

„Eigenwijze geweldenaar, je weet niet wat leven is,” zei hij half ernstig.

„Je kunt de vrouwen wel naar je hand zetten, Mani, maar mij niet!”

Manuel lachte maar, nam zijn zwager in de maling en bestelde zijn onafscheidelijke sherry.

Toen de dag gekomen was, waarop zij hun reis begonnen, zag de Buurt de grote reiswagen van het huis Belmonte. Met vier paarden en twee koetsiers. Mokkend stapte Abraham in en zat stil naast zijn vrouw, die er zo bekoorlijk uitzag in haar gesoigneerde fijne reiskleding; en waardoor de Buurt zo vertederd werd.

Na een uur was de snelle wagen reeds flink op weg naar het Moerdijkse Veer en Lezer kwam wat bij door de prikkeling

van de beginnende reis, de prachtige septemberdag en het zachte schommelen van de luxe reiswagen.

„Toch je zin gekregen, hè Sien?”

„Ja, Brammie, omdat je het diep in je hart óók prettig vindt.”

„Niet waar, ik had liever eenvoudig gereisd.”

„Brammie, je leerlinge zal zich beheersen. Uit respect voor haar leraar en om de vreugde van de uitgestelde huwelijksreis.”

Hij keek naar buiten, glimlachend, bekoord door haar lieve stem. Achteloos zocht hij haar handen voor een vertrouwelijk kneepje. En greep in de breipennen, want zij had onhoorbaar zitten breien. Toen hij haar vervaarlijk aankeek, sloeg zij verschrikt de ogen neer, als een klein meisje, dat betrapt is op snoepen. En fluisterde: „Wat hindert dat nou?”

Frankrijk greep hen. Met zijn heerlijke herfstdagen, zijn musea; zijn kunstenaars en uitbundige keuken. Voor Josina opende zich een nieuwe wereld en Abraham zag haar dikwijls peinzen. Op de dag vóór hun terugkeer zaten zij in de tuin van een kleine herberg aan de Seine, in de namiddag. Hij mijmerde wat en zei: „Sien, wat heb ik dom geleefd.”

Zij antwoordde niet, bleef staren over het water.

„Sien, waarom zeg je niets?”

„Wat zou ik moeten antwoorden? Ik leef bijna dertig jaar naast je, waarvan acht jaar als je vrouw; en ik ken je nog nauwelijks. Hoe kan ik dan weten of je dom hebt geleefd? Ken ik de grondslagen, waarnaar je jouw leven hebt gericht?”

„Diplomate,” zei hij zacht.

Haar gezicht verhardde en zij keek stuurs voor zich uit. „Brammie, ik heb dankbaar aanvaard, hetgeen ik kreeg. Verstoort mijn innerlijke rust niet.”

„Er komt voor iedere man een tijd, dat hij wil praten. Dat hij verantwoording moet afleggen, liefst aan z'n vrouw als zij de geest bezit om te willen begrijpen. En de intelligentie om objectief te luisteren. Niet veel vrouwen kunnen of willen dat. Bijna geen verlaat haar subjectieve instelling.”

„Bespaar me je bitterheid. Ik wil niets horen, Brammie.”

„Ben je bang?”

„Ja . . . want ik vrees, dat een wereld zal vergaan, die ik in m'n gedachten heb opgebouwd ”

„Sien . . . moet ik mezelf aan je verkopen?”

„Ik speel niet met je, Abraham Lezer. Zwijg.”

„Ik kan niet, Sien. Nu zeker niet, omdat je iets vermoedt.”

„Ik heb me bijna geheel aan je gegeven, Brammie. Laat me dat kleine restje, dat is, niet te weten wie je bent.”

„Als ik het laatste restje neem, geef ik je iets terug. Mezelf . . . het antwoord op de twintigjarige vraag, waarom ik lorrenkoopman was en jou liet wachten voor het hek van m'n cynisme.”

Hij had de ogen gesloten, greep naar haar hand, die ze weigerde.

„Brammie, ik hou veel van je . . . je bent m'n leven. Waarom? Daarop is geen antwoord, want er moet geen antwoord zijn op het kloppen van het hart. Ik wil je onderwerping niet, omdat geen enkele vrouw de onderwerping van haar man mag eisen en genieten. Daarom zal jij niet praten. Ik zal zeggen waarom er twintig nutteloze jaren zijn geweest, en je zult me nóóit antwoorden, omdat ik geen antwoord wil.”

Hij hield de ogen gesloten en zijn hand omklemde de hare als een schroef, alsof hij bang was te zullen vallen in een onpeilbare diepte. Zij vervolgde: „Het prijsgeld van het schip had bezit genomen van Abraham Lezer, die arme joodse jongen. Het ontwikkelde zijn egoïsme om alléén te willen genieten van de zekerheid van een groot vermogen, van een stille macht, die naar believen kon worden gemobiliseerd. Wat een genot, als op een dag die arme voddenkoopman zich ging meten met de rijke, dat die arme schlemiel de rijke plotseling kon overvallen om zich te wreken over de jarenlange minachting. En daarbij het onrustige joodse gevoel, dat de afgunst kan peilen van zijn gastheren en de onderdrukte roofzucht van

het gepeupel. Een lust naar stille macht, Brammie, die alle gevoelens de baas was. Zelfs het verlangen naar een jonge vrouw, die wachtte en wachtte. Toen dan eindelijk een onschuldige slet een gaatje prikte in dat omhulsel, scheurde het vaneen en Abraham Lezer vluchtte naar Engeland, hulpeloos, toen het trouwe twintigjarige meubelstuk Josina van Cleeff hem verliet. En daar heeft hij gesproken met z'n oom, die bijna legendarische rabbijn Ezra Lezer. Die hem niet te lijf ging met teksten en commentaren, doch alléén maar lachte, onbedaarlijk, om dat dwaze, baardige neefje. Dat mannetje Abraham Lezer, dat dacht het eeuwige leven te bezitten en rekende in decennia, in plaats van met maanden en weken. Die goeie oom Ezra... hij slofte mee op zijn oude benen naar een goede kleermaker en liet hem aankleden. En hij ploos uit, waarnaar het hart van dat harige neefje trok en bracht hem in verbinding met joodse antiquairs, die flink aan hem verdienden omdat zij hem het leergeld niet schonken. Twintig jaren... én nog tien jaren om af te slijten. Brammie... Brammie, wat kan een man zich vergissen. Hij denkt een gochom te zijn en is slechts een verschwarzter nar."

Toen keek ze naar hem, zijn ogen waren nog steeds gesloten. Hij prevelde: „Je bent m'n ziel en m'n geweten geworden. Eén en ondeelbaar met Abraham Lezer."

Zij stond op en ging naar binnen. Hij bleef en voelde zich eenzaam.

Twee mensen worden nimmer één.

Het was weer mei, 1836. Op een dag kwam er een man uit Amsterdam en bood Abraham Lezer gouden horloges en sieraden te koop aan. Abraham zei hem dat hij geen juwelier was en dit goed niet wilde kopen. De man bleef aandringen en zijn handen trilden, toen hij een kostbaar stuk vèr onder de waarde aanprees. Abraham Lezer zegde: „Het is goedkoop, mijnheer. Maar het is m'n branche niet."

„Maak een uitzondering," drong de man gejaagd.

„Ik zal het overdenken. Kom morgen terug. Misschien."

„Nee,” riep de man, „nu kopen of niet. En met baar geld. Anders ga ik terug naar Amsterdam.”

„Ga dan. Ik koop het niet.” En Abraham Lezer keerde zich om.

Toen de man was vertrokken, rende Lezer naar mijnheer de commissaris. Zo uit z'n winkel, zonder jas en hoed. De commissaris plukte wat aan z'n grijze bakkebaarden, trok aandachtig aan de sigaar die Abraham hem had geoffreerd.

„Weer een stukkie vuile vaat, Brammie. Of liever een stúk, een grote soepterrine.”

Maar opeens werd hij actief. Zijn speurders zwermde uit en achterhaalden de Amsterdammer bij de postkoets naar Gouda. De oude commissaris verhoorde hem, lang, afmattend voor beiden; en sloot hem in onder het stadhuis. Nog laat, die avond, zat de commissaris met een boek voor zich, waarin hij tevergeefs trachtte te lezen. Voordat hij naar bed ging vroeg hij aan z'n vrouw om zijn reisvalies te pakken, want hij wilde de volgende morgen naar Amsterdam. En toen hij de grendel voor zijn deur had geschoven, stond hij voor z'n huiskamertafel en staarde op de tafelloper, die z'n volgzame vrouw had geborduurd: 'De vuile vaat is altijd voor de politie'.

Hij sprak met z'n collega in Amsterdam. Evenals hij, een man met veel ervaring en weinig illusies. Ook de Amsterdamse speurders zwermde uit. Over de Zeedijk, door de Nes en de Warmoesstraat, langs de burgwallen en de jodenbuurten.

Toen de commissaris van Rotterdam weer de postkoets naar zijn standplaats besteeg, zei z'n collega: „Een moeilijke zaak, mijn waarde, maar . . . een top.”

Zij glimlachten, want zij waardeerden opeens weer hun ambt.

De speurders zochten hun relaties op, wroetten in talrijke duistere zaakjes, totdat een jonge ambitieuze diender het einde van de ketting te pakken had. Het bleek dat de in Rotterdam aangeboden juwelen gestolen waren bij een winkelier in het Gelderse. Arrestaties volgden; het waren de daders en hun ge-

volg, de helpers en de helers. Maar de Amsterdamse commissaris voelde, dat hij de hersens niet had gevonden en daarom gromde hij tegen zijn mannen. Wederom zwermden zij uit, verbeterd omdat de 'baas' had gevloekt en hen gescholden had voor dilettanten. Zij vonden een koopmannetje in de Houttuinen, die opeens zo bang werd voor een fors gebouwde speurder, dat hij grienend een naam noemde: 'Benaja Stibbe'.

De politiemannen herademden en de commissaris dronk drie koppen koffie, in plaats van die ene, welke hem door de dokter was toegestaan. En z'n oude hart popelde van opwinding en klopte onrustig door de zwarte koffie. Zij haalden Benaja uit zijn vrijgezellenhuis op de Leliegracht, laat in de avond, toen de huisvaders hun deuren reeds hadden gegrendeld.

En Benaja Stibbe, de onaanzienlijke bochel, zit voor de commissaris en zijn klerk.

„Vertel,” zei de commissaris.

„Wat?” is Benaja's vraag.

„Hoe komt een man uit een fatsoenlijke familie in de onderwereld en organiseert met zeldzaam raffinement roof en inbraak?”

„Kijk naar m'n lichaam, mijnheer de commissaris.”

„Je lichaam? Dat interesseert me niet. Je hersens, daar draait het om.”

„M'n hersens worden beheerst door m'n lichaam. Stof en geest zijn één. Als de stof is ontaard, dan is ook de geest ziek.”

„Als een mens, zoals jij, zo zuiver de analyse van z'n wezen kent, waarom heeft dat perfecte verstand zichzelf niet kunnen overwinnen?”

„Dat is mijn ziekte, mijnheer de commissaris.”

„De rechters kennen geen ziekten, Benaja Stibbe. Zij kennen slechts de misdaad of het ordentelijke leven.”

„Inderdaad, mijnheer de commissaris. Nóg kennen de rechters slechts zwart of wit en niet het grijs in alle nuances, daartussenin.”

De commissaris van Amsterdam staat op en dreunt door

zijn kleine kantoor. Hij kijkt tersluiks naar Benaja Stibbe, die in het licht staart van de vierarmige kaarsenluchter op de rommelige schrijftafel. Dan gaat de politiemann weer zitten, opent een lade en pakt een sigarenkistje.

„Rook je, Stibbe?”

„Nee, mijnheer de commissaris. U behoeft mij niet op m'n gemak te stellen, ik ben zeer rustig en heb dit verwacht van af de dag, dat ik de misdaad ging beoefenen als een kunst.”

Verbaasd kijken de commissaris en zijn klerk hem aan. De oude politiemann bijt de punt van zijn sigaar, spuwt het tabaksblaadje uit en veegt het van zijn papieren met een kort driftig gebaar.

„Wanneer was die dag?”

„Ruim vier jaar geleden, in het voorjaar 1832.”

„Waarmee?”

„Mijnheer de commissaris, u hebt mij gehaald voor een inbraak in het Gelderse. Het is toch déze zaak, die u wilt klaren?”

„Om te beginnen, Stibbe, om te beginnen.”

„Laten wij er dan bij blijven, mijnheer de commissaris. Verwacht van mij niet, dat ik bereidwillig en gedienschtig alles zal vertellen. De politie moet ontdekken, dat is haar taak, maar ik beloof, dat ik soms zal meewerken.”

„Soms? Je bent brutaal. Dat zal je geen goed doen.”

„Ik weet het. Maar het is een onderdeel van het spel. Ik was verloren als mens, vanaf de dag, dat ik me mijn mismaaktheid beseftte. Ik heb daarvan veel geleden, mijnheer de commissaris, gun mij het amusement, het spel van kat en muis. Bij toerbeurt, u de kat en ik de muis.”

„Toen je de misdaad ging beoefenen, als een wetenschap lijkt me toe, ging het daarbij om het spel of om de knikkers?”

„Het spel. Geld heb ik genoeg om als een rentenierende vrijgezel te leven.”

„Wat deed je met de knikkers?”

„Die liet ik meestal aan de uitvoerders. Een enkel stuk heb ik soms wel gehouden, als het bijzonder mooi was.

Maar wij dwalen af, wij zijn bij die inbraak in Gelderland."

"Ik verzoek je de eerbied voor de overheid niet uit het oog te verliezen. Wie verhoort er hier, jij of ik?"

"U, mijnheer de commissaris. Maar het is mijn zaak, mijn leven, mijn toekomst."

Weer staat de commissaris op, wist zich luchtigjes het voorhoofd af met zijn zijden neusdoek. Zegt dan bars tegen de klerk: „Heb je dat allemaal opgeschreven, Vermeulen?"

"Ja, jawel, commissaris."

"Leg dat blad in m'n schrijftafel en begin op een nieuw. Het verhoor van Benaja Stibbe, inzake de inbraak bij de juwelier Zwiers in Zutphen."

Dan stelt de politiemans zijn scherpe, vakkundige vragen en de diefstal komt op papier; de organisatie, de uitvoering, de helpers, een inventaris van de buit.

"Minstens drie jaar, Stibbe," besluit hij.

Hij riep en de wacht voerde Benaja Stibbe terug naar de cel.

In juni kreeg Abraham Lezer bericht van zijn Londense commissionair, dat daar een zeer belangrijke antiekveiling zou worden gehouden. Beroemde schilderijen van oude meesters zouden onder de hamer komen. Daarom vroeg Abraham aan zijn zwager Belmonte of hij mede wilde gaan, reeds jarenlang wilde Manuel oudhollandse meesters bijkopen. Het was voor Manuel een welkome afleiding in zijn tamelijk monotone leven; reizen deed hij niet veel meer, omdat het hem te veel vertoning leek om in een rolstoel door Europa te worden vervoerd. Alleen 's zomers ging hij met plezier op reis, ter wille van Mirjams vakantie.

Maar nu dacht hij er anders over. Schilderijen waren zijn hartstocht en het was wel eens hard nodig om zijn Engelse relaties en commissionairs zijn gezicht te laten zien; er waren enige affaires, die de machtige opdrachtgever niet aanstonden.

Abraham vond het overbodig, dat twee kamerdiensers zouden meereizen; hij kon best voor zijn zwager zorgen, zou hem overal heenrijden en hem 's avonds te bed helpen. Maar

Manuel was onverbiddelijk en zei: „Brammie, als je mij door Regent Street rolt is er deze mogelijkheid. De politie vraagt naar onze bedelvergunning en het publiek is boos, dat ik m'n hoed niet op m'n schoot heb gelegd voor de pennies, die zij willen offeren. Met een duwende dienaar in livrei gaat men ten minste eerbiedig van het trottoir. Aan het laatste ben ik gewend, Brammie, maar ik geef toe, dat het eerste een sensatie zou kunnen zijn, die bovendien een geheel nieuwe wereld voor me opent.”

„Mani, Mani, wat ben je een zeldzame spotter. Ik benijd je levenskunst.”

„En ik jouw gezonde benen.”

„Als ik kon, zou ik ze je geven, Mani.”

„Leugenaar! Maar je bent toch een goeie kerel, die tracht aan z'n altruïsme te geloven. Maar deze reis maak ik als een Russisch grootvorst.”

„Mani, ik heb bezwaren. Je weet, dat ik graag zeer eenvoudig en burgerlijk reis.”

„Daarom reis ik nú met jou én een hofhouding.”

„Mani . . .”

„Toe maar, scheld me dan maar voor duivel. Dat lucht op. Daarachter verberg je dan je plezier om straks Abramowitch Lezeroff te kunnen zijn.”

En Manuels ogen vonkten van pret om z'n zwager Brammie; en z'n slanke vingers puntten zijn kneveltje, volgens zijn gewoonte.

In die maand juni werd Benaja Stibbe verhoord door de rechter-commissaris. De onderwereld verkeerde in spanning, want als Stibbe zou 'doorslaan' moesten er velen onderduiken. Al was hij dan vier jaar een chef geweest, de boeven vertrouwden zijn reactie niet tegenover de heren van het gerecht. Per slot was deze bochel niet uit hun milieu en zijn intelligente en vreemde manier van praten had hen al vaker verontrust. Daarom kwamen een paar zware jongens samen in een huis in de Lange Niezel.

Wat zij besloten lekte niet uit, maar op een dag ontving de rechter-commissaris een brief, waarin hem werd medegedeeld, dat zich in het huis van Stibbe een geheime kluis bevond. Daarin zou de justitie vreemde dingen kunnen vinden. Het gehele huis werd daarop onderzocht, men vond geen kluis, maar wel een valies, verborgen tussen een plafond. Deze vondst was zo belangwekkend, dat de rechter-commissaris er zeer op gebrand werd om de kluis te vinden. Hij liet Benaja Stibbe voor zich verschijnen, maar deze ontkende het bestaan van een kluis. De rechter geloofde hem niet en gelastte nogmaals een onderzoek, nu in het bijzijn van verdachte. Hierop had de onderwereld gespeculeerd.

Een rijtuig, waarin twee speurders met Benaja Stibbe, reed naar het huis op de Leliegracht. Toen het vlak langs de huizen reed om een steeg in te draaien, wierp een man vanuit een kelder een korte paal tussen de wielen. De wagen remde plotseling, de paarden schrokken de strengen braken. Uit de kelder klauterde een ploeg jonge kerels te voorschijn en rende op het rijtuig toe. Zij rukten het portier open, sleurden de speurders eruit en sloegen hen met vuistslagen neer. Ook Benaja werd eruit getrokken en een van de mannen nam hem over de schouder als een zak meel. Maar de onderwereld had niet gerekend op de koetsier. Deze dikke goedmoedige huisvader beseftte de vernielingen aan wagen en tuig, waarvoor hij weken zou moeten werken. In zijn pelerinejas stond hij op straat te dansen als een dolgeworden beer en sloeg met zijn zweep links en rechts in op de aanvallers. Hij raakte ook de man, die Benaja droeg en trof hem met een felle slag midden in het gezicht. Benaja gleed van zijn schouder, de man sloeg van pijn de handen voor de ogen.

Het werd een vreselijk tumult. De razende, zwiepende koetsier, de op de been gekrabbelde speurders, die hun pistolen afschoten en floten om assistentie, die toegestroomde pakhuizen dekknechten, de klerken en de winkeliers, als een menseelijke ring om de scène, het was luguber en amusant.

Toen de bijeengefloten straatpolitie de orde had hersteld en de overvallers geboeid, bemerkten de speurders dat Benaja Stibbe was ontsnapt.

Daarom zond de Amsterdamse commissaris per speciale sjees een klerk met een brief naar zijn Rotterdamse collega. De man kwam 's avonds tegen de schemer en toen de commissaris de brief had gelezen, ging hij onmiddellijk naar het huis van Manuel Belmonte.

Mirjam ontvangt hem hoogstverbaasd. Nadat zij port en sigaren heeft laten serveren, zegt ze beheerst: „Ik luister, mijnheer de commissaris.”

„Mevrouw Belmonte, het is bijzonder pijnlijk dat ik u dit bezoek moet brengen, nu uw man in Engeland is, maar . . .”

„Hoe weet u dat mijn man in Engeland is?”

„Uit hoofde van mijn beroep weet ik dit, mevrouw. Maar goed, mijn collega in Amsterdam verzocht mij enige inlichtingen in te winnen.”

„Ik ben bereid.”

„Mevrouw, kent uw echtgenoot een gebrekkige man, die Benaja Stibbe heet?”

Mirjam springt op, de commissaris kijkt verbaasd naar het ontstelde gezicht van de mooie, welverzorgde Mirjam.

„Benaja Stibbe . . . zegt u?!”

„Ja.”

Zij gaat weer zitten, nipt aan haar glas om tijd te winnen. „Mijn man kende hem niet.”

„En u,” vraagt de ervaren politieman.

„Ik wel. Hij behoorde tot de kringen, waarin ik voor mijn huwelijk verkeerde. Mag ik weten, wat er met deze heer aan de hand is?”

„Mevrouw, deze man is enige weken geleden gearresteerd als hoofd van een bende. Nu is hij ontsnapt. Men heeft in zijn huis een valies gevonden, dat kennelijk toebehoort aan de heer Belmonte. Een valies met geld en papieren en juwelen.”

„Commissaris! Het valies van toen . . . is dat gevonden?”

„Wat betekent van toén . . . mevrouw Belmonte?”

„Herinnert u zich de overval niet meer, toen we terugkwamen van onze huwelijksreis? Toen mijn man voor heel zijn leven invalide werd gemaakt?”

„Kunt u mij, of liever, ziet u enig verband tussen de overval, uzelf en de persoon van Benaja Stibbe?”

Mirjam staart in het licht van de grote kaars, die in een zware, zilveren kandelaar staat te branden op het glanzende damasten tafelkleed. Zij geeft geen antwoord en de commissaris kijkt gespannen naar het vreemde gelaat van Mirjam Belmonte. Hij ziet de kleine tranen opkomen in de hoeken van haar ogen en de kleine, blanke tanden in de onderlip bijten, in uiterste beheersing. Hij wacht heel lang en trekt zachtjes aan zijn sigaar. Er komt geen antwoord. Dan staat hij op en Mirjam schrikt terug in haar heden.

„Mevrouw,” zegt de commissaris vaderlijk, „ik vermoed een tragedie, waarvan u ongewild het middelpunt bent. Daarom vind ik het zeer pijnlijk, dat ik u en uw huis zal moeten doen bewaken. Want zeer spoedig verwacht ik de voortvluchtige bandiet Benaja Stibbe hier in Rotterdam . . . om u voor 't laatst te zien.”

Langzaam keert Mirjam haar gezicht naar hem toe; een veranderd gelaat, dat hard en strak is en waarin de ogen vurige stenen zijn onder de mongoolse wenkbrauwen. „Mijnheer de commissaris, u kunt op mij rekenen. Want ik heb mijn enige liefde te wreken . . . de heer Manuel Belmonte.”

De commissaris boog . . . en ging.

De politie speurde naar Benaja Stibbe, de onderwereld joeg op hem om hem te vermoorden. En Benaja zwierf van dorp tot dorp, van stad tot stad. Overdag verbleef hij zoveel mogelijk in herbergen, trok bij voorkeur tegen de schemer of 's avonds. Hij reisde als een gezeten burger met tamelijk veel bagage, was niet karig met zijn fooien en viel niet op. Niemand verdacht deze mismaakte dokter en men begreep zijn tegenzin om uit te gaan, zijn behoefte om te lezen en te stu-

deren. Maar wat de commissaris reeds had vermoed, gebeurde. Op een avond, midden juli, valt de zware klopper op de deur van het huis Belmonte. De stuurse huisknecht kijkt misprijzend naar de bochel, die zo laat nog door mevrouw wenst te worden ontvangen. Er gaat iets gebiedends uit van Benaja, daarom bekijkt de huisknecht hem nogmaals, vlug, van top tot teen. Het fijne laken van het rokkostuum, het smetteloze linnen, de donkergrijze, harige cilinderhoed geven de doorslag; de huisknecht buigt diep als Benaja zijn kaartje op het zilveren blad legt.

Dan is hij bij Mirjam in de kamer. Mirjam, die hem ontzet aanstaart, al heeft de commissaris dit bezoek voorspeld.

„Mijn God . . . Benaja! Hoe durf je? Hoe waag je het hier te komen?”

„Het is een even groot waagstuk om hier te komen, als in Amsterdam te blijven. De schaal van mijn levenskansen is in zeker opzicht in evenwicht. Ik meen te moeten opmaken uit je opwindung, dat je alles weet, Mirjam.”

Hij doet een paar passen in haar richting. Zij wijkt uit naar de muur, bij de kamerdeur. Zij leunt er tegen en drukt er met haar handen tegenaan, met gespreide vingers. Zij kijkt naar hem, in zijn donkere, roodomrande ogen. Zij ziet erin zijn diepe bevrediging om haar angst voor hem, haar gruwend ontzag voor de beruchte bendeleider. Even sluit hij zijn ogen, in zalig genieten. En Mirjam fluistert: „Alles.”

„Alles, dat kunnen voor jou slechts feiten zijn, Mirjam. Want het waarom ligt verborgen in mijn hoofd en mijn hart.”

„Je daden . . . zijn de inhoud van je hoofd en je hart. En die zijn slecht, intens slecht. Hoe is het mogelijk, zo een intelligentie en zo een misdadigheid in één wezen.”

„Mirjam, ik ben gekomen om je nog eenmaal te zien en je vaarwel te zeggen. Ik verlaat het land. Of ik m'n leven zal beteren, weet ik nog niet. Het is wel aandoenlijk: in een nieuw land een nieuw leven beginnen; maar ik moet eerst het oude kwijt. Vooral mijn herinneringen, mijn vernederingen, mijn

minderwaardigheidsgevoel . . . mijn verlangen. Dat is veel, nietwaar Mirjam? Wat een geestelijke ijzervreter moet ik worden om dat te bereiken."

Zij blijft hem voortdurend en aarzelend aankijken, belangstellend.

„Mirjam, waaraan denk je?"

„Hoe slecht had jij me kunnen maken! Als je geest langer op me had kunnen inwerken. Als ik je vrouw geworden was, ondanks al dat andere," fluistert zij.

„Als dat zo beschikt was geweest, Mirjam, ondanks al dat andere, dat alléén je walging tegen dit lichaam kan zijn, dan zou je niet bang zijn geweest. Mijn geest zou je niet hebben gebruikt als een werktuig . . . want ik kan beide zijn. Een voorbeeld van verdorvenheid, een voorbeeld van rechtschapenheid. Je zou de vrouw zijn geworden van een strenge, rechtvaardige en goede dokter. Geëerd, geacht . . . mijn gedrag zou je hebben verhoogd."

„Ben ik de oorzaak van je neergang?" vraagt Mirjam angstig.

„Ja . . . maar je wist het niet. Het is normaal dat je verlangde naar Manuel Belmonte, de knappe, de rijke, de exotische man."

Mirjam buigt het hoofd en staart op het Perzische kleed voor haar voeten. Nog steeds drukt zij zich tegen de muur. Zacht verwijtend vraagt zij weer: „Waarom werd je bende-hoofd?"

„Machtswellust. Het was een diepe grootse bevrediging om mijn verstand zo speels en vastberaden te laten heersen over die rauwe, begeerige stukken vlees, mijn bendeleden."

„En . . . die overval op mijn man en . . . mij?"

Even staart hij haar verbaasd aan. Een ondeelbaar ogenblik slaat hij de ogen neer en is verward. Dan glimlacht hij. „Hoe weet je dat, Mirjam?"

„Vraag dat niet, Benaja."

Hij zwijgt nu en wendt het hoofd af.

Opeens wordt Mirjam driftig. Zij kijkt fel op, leunt niet meer tegen de muur, maar is met een enkele pas bij hem. Zij stampvoet en slaat hem in het gezicht. „Waarom? Waarom deed je dat, was je haat zó groot?”

„Zo groot was mijn liefde voor jou, Mirjam. Dat ik er een moord voor kon doen.”

„Heb je niet voorzien, dat mijn haat evenredig groeien kon met het leed van mijn liefde. Hoe groot mijn afschuw en mijn rancune zijn tegen de man, die Manuel Belmonte mismaakte voor heel zijn leven?”

„Ik heb dat niet voorzien. En, Mirjam, heb jij voorzien, hoe groot mijn afschuw en rancune zijn geworden tegen de Schep- per, die Benaja Stibbe heeft gemaakt en mismaakt voor heel z'n leven?”

„Benaja . . . je lastert God!”

„Dat doe ik, met m'n gehele levenswandel. Sinds ik jou ver- loor laster ik Hem, van vroeg tot laat, met daden én met woorden.”

Zij slaat de handen voor de ogen en snikt. „Ga nu, ga nu. De politie zoekt je. Nog wil ik Benaja in je zien, hoe- wel ik de commissaris beloofd heb te zullen helpen. Nog wil ik de oude Benaja in je zien . . . maar ik haat je en gruw van je.”

„Om . . . Manuel Belmonte?”

Zij knikt en kijkt niet op, bijt op de knokkels van haar vuistje.

Hij lacht honend en gebiedt: „Luister! Als je man was ge- storven, dan zou ik zijn gekomen met mijn gehele vreselijke geest om je te overwinnen en te nemen met je barend ver- mogen. Ik heb nu gezien, dat ik zou verloren hebben. Ik heb nu gezien, dat ik aan een koortsig waanbeeld heb geloofd, want je verafschuwt me, in plaats dat je ontzet en ootmoedig mijn offer aanvaardt. Een groots offer, als bewijs van m'n liefde. Een vreselijk bewijs, de moord op je man. En het valies, dat was de scalp, die ik je tonen wilde.”

„Mijn God . . . mijn God. Benaja wat ben je ziek. Wat bezielt je?”

„Waar is de grens tussen ziekte en koele berekening door een glashelder brein? Ken jij die grens?”

Hij lacht onaangenaam, verheft dan zijn stem, hard en gebiedend: „En dit omhulsel, dit misbaksel, deze scherts van de Schepper ontvangt niets van zijn medemensen. Alles moet ik kopen tegen hoge, woekerhoge prijzen. Wat kan ik doen met een jaargeld van tweeduizend gulden, Mirjam? Met welke sommen moet ik de blik naar m'n gedrochtenlichaam wegekopen? Hoeveel kosten de mooiste vrouwen, hun liefkozing? Hoe kostbaar is hun streling, waarin geen grein van afkeer mag te bespeuren zijn? Hoe duur is een groot huis met vele bedienden, die buigen moeten voor hun broodheer dokter Benaja Stibbe? Hoeveel is er nodig om groot te zijn in de havens, de politiek, de koloniën? Want een dokter, ach, wie bekijkt er een dokter. Een armdokter kan ik zijn voor even afzichtelijke lichamen als mijn eigen. Al dat heb ik begeerd als zoenoffer voor dit machteloze, mismaakte lichaam; en mijn leven is te kort om het te verdienen. Daarom heb ik het willen roven, zoals velen het vóór mij deden en na mij zullen doen. Maar al deze begerige slechtheid is pas opgewoeld, toen ik jou had verloren. Geloof je me, Mirjam . . . geloof je me?”

„Ja . . . er is geen weg terug, Benaja.”

„Als die weg bestond . . . nee, je zou hem toch niet willen gaan. Mijn ogen bedriegen me niet meer en mijn verstand is uiterst helder geworden door misdadige berekeningen.”

Zij verbergt het gezicht in haar handen, huilt zachtjes, fluistert: „Ga nu, en tracht een andere weg te vinden, weg uit de onderwereld.”

„Vaarwel, Mirjam.”

„Vaarwel . . . Benaja . . . de politie schaduwt dit huis, omdat men je verwachtte. Ik hoop dat het je gegeven is om te ontkomen.”

„Dit wanstaltige vlees wordt duur verkocht. Vaarwel . . .”

Hij heeft de kamer verlaten, zij hoort zijn snelle passen in de hal, het dreunen van de huisdeur. Zij staat doodstil in haar kamer, de handen tegen de borst gedrukt. En luistert in uiterste spanning.

Dan snerpt een fluitje. Haar hart bonst. Weer snerpt het en het krijgt antwoord van andere, ver weg, uit verschillende richtingen. Een ring van fluitjes sluit zich. Dan verwijderen zich de geluiden; en Mirjam Belmonte weet dat Benaja Stibbe wordt gejaagd als roofwild door mijnheer de commissaris en zijn dienders.

Hij glipte door het kordon en de duisternis slokte hem op. Hij zat die nacht bij de duurste meid van de Zandstraat en betaalde haar in goud om slechts met haar te praten en zijn leed te vertellen. Zij deed haar best om te luisteren, maar geeuwde soms achter haar hand; dat wilde hij niet zien. En de goedkoopste meid van het Rode Zand ontving die nacht haar spionneloon van de politie.

Het daglicht brak door toen de dienders op de deur van het bovenhuis bonkten en het woord 'politie' als een 'Sesam open u' tegen de gevel opjoegen.

Het toverwoord werkt niet voor deze deur. Wel voor de honderden van de Zandstraat en het Rode Zand, de omliggende straten en stegen, tot in de Buurt. Want het volk snelt toe. Nogmaals herhalen de dienders het machtswoord van de samenleving tegen de enkeling.

De deur gaat open en de vrouw staat op de drempel. „Ik heb niks gedaan,” huilt ze.

„Weten we. Opzij. Het gaat om die bochel.”

Maar op dat moment wordt de vrouw door een duw in de rug vooruit geworpen, zodat zij valt. De deur klappt dicht. Zij ligt voorover op de straat, het gezicht heeft de keien geraakt; zij bloedt uit een gat in het hoofd en uit de neus. Men helpt haar op, zij spuwt een paar tanden uit. De mooie, gewonde meid wordt door een kluwen vrouwen bejammerd en weggebracht.

Dan bonken de politiemannen met hun schouders tegen de deur om haar open te breken. Mannen komen te hulp met een wagenboom, keien worden losgewerkt, kielen gaan uit en de dolkheften worden zichtbaar boven de broekriemen . . .

Een raam wordt opengeschoven. Benaja Stibbe bukt uit het venster en vuurt met een pistool in de straat. De dienders stui-ven verschrikt uiteen, zij zijn slechts gewapend met hardhouten stokken en hartsvangers, want de havenstad is meer gewend aan messevechters dan aan pistoolschutters.

Er is ruimte voor het huis gekomen. Men wacht op een leider. Men wacht op mijnheer de commissaris.

De commissaris komt. Met nog meer dienders in groen lakense jassen met witte knopen, in grijze pantalons, met ronde vilthoeden op, waarvan de witte platen met het woord 'Policie' fel afsteken. De commissaris heeft zijn oranje sjerp omgedaan, waarop het woord 'Kommissaris van Policie', en hij draagt zijn degen. Het volk weet nu, dat mijnheer de commissaris ernstig bezorgd is . . . De menigte dringt op. Het is volk uit de Zandstraat, van het Rode Zand. Er is ook volk toegelopen van de Dijk en het Achterklooster, uit de sloppen van de Goudsingel en de Coolvest.

Het loeit en vloekt, de meest verschrikkelijke bedreigingen stijgen op naar het open raam, waaruit Benaja Stibbe zojuist weer heeft geschoten met zijn pistool. Met de grootste moeite houdt de politie stand, zo groot is de haat van de Zandstraat, die maar één ding vraagt, de vernietiging van deze misgeboorte, die een van de mooie meiden heeft verwond.

Die bochel moet worden uitgerookt, daarom sleept men reeds met oude strobedden en lompen. En dan zal men hem vertrappen, tot brij, als een adder!!

De oude commissaris is beheerst. Hij voorziet grote moeilijkheden en een afgrijselijk bloedbad, als dit volk niet in toom kan worden gehouden. Hij stuurt een man door de volte en houdt zo goed mogelijk het volk in bedwang met zijn dienders. Dan komt de politiemann terug; bij hem zijn Gijs van der

Zwan, de meester van de Dijk en Jan Hey, de koning van de Zandstraat. Zij zijn niet meer de branievechters, de jaren gaan hen overheersen. Hun gezichten zijn reeds oud en gegroefd, maar toch gaat er nog een grote macht van hen uit. En het volk wordt rustiger, nu het zijn voormannen bij mijnheer de commissaris ziet.

„Mannen, het wettelijk gezag doet een beroep op de ordentelijke burgers.”

„Commissaris, neem ons nou niet in de maling, nou je in de stront zit. Als je zegt, dat je 't benauwd heb en hulp wil hebbe van de nagels van je doodkist, godsamme héé, je ben óók een mens en me stane naas je,” zegt Gijs van der Zwan.

„Gijs, ga niet op me zitten. En als ik een schone onderbroek wil gaan aantrekken, roep ik zolang de huzaren.”

„Laat dat, meester. We klaren het wel.”

Bij de voormannen scharen zich een paar kerels, uit verplichting of vrees voor deze, nog steeds krachtige heersers. Langzaam wijkt het volk. Grommend, dreigend. Maar er komt toch meer ruimte en men heeft het stro nog niet durven aansteken.

Twee politiemannen rammelen de deur met de wagenboom. Zij vliegt open en de dienders gaan naar binnen, de trap op. Er klinken twee schoten en de mannen zijn direct weer buiten, geschrokken en ontdaan, hun ronde hoeden rollen over straat. Opeens giert het volk van het lachen, de moordlust ontlaadt zich door het weggrollen van die speelse politiehoeden. De commissaris herademt.

Dan komt Benaja in het deurgat. In hemdsmouwen, zonder wikkeldas, met open hemd en loshangend vest. Verward, dodelijk beangst en vastberaden. Zijn handen omklemmen de pistolen, die hij gericht houdt van zijn heupen. Het wordt stil, even. Dan snert het door de lucht: „Stinkende rotjood!!”

Weer dringt het volk op, opnieuw bloeddorstig nu het mismaakte lichaam zich heeft vertoond, en opgezweept door één kreet, het begin van iedere pogrom.

De hoofdagenten trekken hun sabels, de agenten hun harts-vangers. De commissaris gaat naar boven, vlak bij joelende jongens en meiden. Hij kijkt grimmig, want dit is een nieuwe ervaring in zijn lange ambtelijke loopbaan; maar hij zal de orde herstellen, al zou dat hem het leven kosten.

En dan, als de menigte tot het uiterste is geladen, op de seconde dat een orde tot chaos wordt, komt er deining in de achterste rijen. Men wijkt. Er vormt zich een smal pad naar de ruimte voor het huis. En langs dit pad komt langzaam een aartsvader. Met een lange, witte baard aan een trillende vooruitgestoken kin, met verre, grijze ogen onder borstelige, witte wenkbrauwen. Met gebogen rug en een stok in de hand, die tikt op de keien.

Jonas, de bijbelventer.

Het is stil geworden, een geladen sfeer is om Jonas van Gogh, die voor Benaja staat en vraagt: „Wie ben je?”

Benaja heeft naar hem gekeken als naar een droomverschi-ning, zegt aarzelend: „Dat raakt u niet.”

„Mij raakt het lot van een Bar Jisro'eil. Leg je wapens neer.”

„Nooit . . . oude man. Dit volk zoekt mijn bloed. Slechts als lijk wil ik vertrapt worden.”

„Wat heb je gedaan?”

„Ik heb een van hun vrouwen verwond.”

„Dat is ernstig. Ieder volk eist wraak, als een van zijn vrouwen door een vreemdeling wordt verwond. Luister naar hetgeen geschreven staat, mijn zoon.”

„Mijn zoon . . .?” Het gezicht van Benaja vertrekt tot een grimas, er komen tranen in z'n ogen en hij herhaalt: „Mijn zoon?”

„Luister naar een Oudste van Israël. Hij kwam af van Jeru-zalem en was omgord. En hij was te midden van de Filistijnen en was alleen. En al het volk van Gaza stond rond hem, en zij hoonden hem en zij joelden. En eisten zijn bloed. En hij was eenzaam te midden van de Filistijnen. En de Hebreëer zei-de: 'Laat mij toch in vrede gaan'. Maar zij verhardden zich en

antwoordde: 'Ken uw wet, man van Juda, oog om oog, tand om tand'. En in deze stad Gaza leefde een man, een vergeten man. En hij kwam tot de Hebreër en zeide: 'Bedenk dat gij vreemdeling zijt en dat gij leeft bij hun genade. Geef uzelve in de handen van hunne oversten en bid'."

Jonas van Gogh sluit zijn ogen en strijkt over zijn witte baard.

„Ik ken dit vers niet, oude man, en toch ken ik de Thora."

Jonas de bijbelventer heft zijn oude hand op en wijst met zijn benige vinger naar Benaja, heen en weer alsof hij zacht beschuldigt en zegt: „Al dat geschreven staat, is niet steeds met inkt op perkament."

Benaja glimlacht nu, want hij begrijpt Jonas, die vervolgt: „Als je de Thora kent, dan zul je weten dat een jood nimmer de wet mag verlaten. Ook nimmer de wet van het land zijner ballingschap. Denk aan onze goloez. En gedenk dat iedere jood het leven van honderd joden in zijn handen houdt. Leeft Israël in je?"

„Misschien, ik voel het nauwelijks."

„Hoe heet je, mijn zoon?"

„Benaja."

„Benaja, luister naar de wet voor Israël in goloez, koud geschreven met inkt op perkament," en de stok van Jonas tikt bij ieder woord gebiedend op de keien, „Dino . . demalchoetho . . . dino."

Benaja staart hem aan, de pistolen zakken, de armen hangen slap langs het lichaam. En Benaja herhaalt: „Dino . . . demalchoetho . . . dino . . . De wet van het land, dé wet."

De pistolen vallen kletterend op de keien. Hij steekt zijn handen vooruit naar mijnheer de commissaris. De boeien klikken.

Stil wijkt de menigte . . .

Dino demalchoetho dino.

V

DE STAMMOEDER

Het was een grote teleurstelling voor Abraham Lezer, dat Benaja Stibbe was gegrepen tijdens zijn reis naar Londen. Manuel Belmonte had er veel plezier om en plaagde zijn zwager telkens, als hij hem zag. Zo erg, dat op een keer Abraham boos zijn huis uitliep en Mirjam daarom een van de zeldzame ruzies met haar man had. Een paar dagen later zond Manuel een uitnodiging aan zijn zwager om te willen komen, want de zending antiek, die zij in Londen hadden gekocht, was gearriveerd.

Abraham kwam niet, noch gaf hij enig bericht. Manuel wachtte een paar dagen, liet zich toen naar de Westewagenstraat rijden, want hij wilde beslist geen onenigheid met zijn zwager, die hij toch zo graag mocht.

En als Manuel Belmonte in zijn rolstoel, geduwd door een dienaar in livrei, in de Westewagenstraat verschijnt, staat het dagelijkse leven een moment stil. Men komt aan deuren en vensters, verbiedt de kinderen achter de rolstoel te gaan op-tochten. Dat doet men niet, zo'n schatrijke invalide bekijkt men met ontzag vanuit de verte en men is trots dat zijn Buurt connecties heeft met zo een macht, al zijn het dan 'mesjoggene Portegiezen'.

Abraham Lezer komt gewichtig naar buiten, doet alsof hij zijn zwager niet kent en begint plechtig: „Goedendag, mijnheer, wat kan ik voor uedele doen?”

Manuel is eventjes verbaasd, want hij heeft er geen vermoe-

den van, dat Abraham zo boos is. Maar dan beginnen zijn ogen te twinkelen en hij punt met één hand zijn kneveltje, volgens zijn gewoonte, terwijl hij met de andere zijn wandelstok vasthoudt, die tussen zijn verlamde benen op het voetenplankje steunt. Abraham kijkt onrustig naar zijn zwager, dat ogen-
vonken voorspelt niet veel goeds.

„Mijnheer Lezer, ik kom u mededelen, zoals ik reeds schreef, dat de zending antiek uit Londen is aangekomen als een totale puinhoop. En dat ik u voor de gehele schade inclusief de vracht aansprakelijk stel. U had op zich genomen, het transport vak-
kundig te regelen, het resultaat is een kind van drie jaar on-
waardig.”

„Mani! . . . wat zeg je me nou?”

„Mijnheer, ik verbied u deze troetelnaam te gebruiken, die is gereserveerd voor mijn naaste familie. Wij kennen elkan-
der nauwelijks.”

Abraham krijgt het warm, daarom wist hij zich het voorhoofd af met zijn zijden neusdoek. Hij wil antwoorden, doch Manuel maakt afwerende gebaren.

„Genoeg, mijnheer. Ik verzoek u mij te willen aandienen bij mevrouw Josina Lezer. Ik wil constateren hoe zij haar leven verslijt en doorworstelt, naast de baardige dwaas, die haar op een onzalige dag betoverde. Zij is wel zeer zwaar gestraft. En waarom?”

Abraham Lezer kijkt nu zo kinderlijk onthutst, dat Belmonte onbedaarlijk moet lachen en zijn zwager goedmoedig in de buik bedreigt met zijn wandelstok.

„Brammie, rol me naar binnen. Moet ik kou vatten in zeven-
tig graden augustuswarmte? En bovendien heeft de Straat ons nu lang genoeg aangegaapt.”

Met plezierige bedrijvigheid heeft Abraham hem naar bin-
nen gereden, de kamerdienaar is discreet in een hoekje gaan zitten en tracht niets te horen van het gesprek met zijn brood-
heer.

„Brammie, de zending is er. Wanneer kom je uitpakken en

opstellen? En dan moet je verschillende stukken, die nu te veel zijn, voor me verkopen."

Hij duwt met geëfende handen tegen de ijzeren hoepels opzij van de wielen en rijdt voorzichtig over het brede middenpad, waarlangs de schatten van Abraham Lezer staan opgesteld. Meer dan eens houdt hij stil, neemt een kostbaar stuk in zijn voorzichtige handen, taxeert de waarde en discuteert over aard en oorsprong en ouderdom. En heeft intens plezier. Opeens heeft hij een gouden beker van een tafeltje genomen.

„Hé, wat is dit? Brammie . . . hoe kom jij daaraan?"

„Gekocht uit de collectie Rietborn, waarvan ik toch nog een deel moest veilen. Rietborn had het stuk eens gekregen van zijn zoon. Nog in de goede dagen."

„Zo . . . van Ari Rietborn. En hoe kwam Ari aan mijn beker?"

„Jouw beker?"

„Ja . . . de mijne. Ik heb die eens cadeau gegeven aan een dame in Brazilië. Een dame, die ik intiem kende."

Peinzend kijkt hij naar de flonkerende beker, die hij nu in de handen laat ronddraaien, en zegt: „Brammie, het wordt tijd, dat ik wat geld ga besteden aan een goede speurder. Hoewel ik jouw politieke capaciteiten zeer waardeer wil ik nu eens een vakman inschakelen. Hij kan dan meteen de geschiedenis van mijn mislukte moordenaar uitpluizen, samen met het verhaal van deze beker."

„Je mislukte moordenaar? Die zit nou veilig en voor jaren gevangen."

„Brammie, blijf jij nu maar antiquair en solliciteer nooit bij de politie. Geloof me, zwager, die Benaja Stibbe heeft het niet gedaan."

„Mani, wat heb je nu weer? Voor de rechters heeft hij bekend, alle bewijzen waren goed en tegen hem. Jij hebt altijd wat bijzonders."

„Daarom ben ik een Belmonte, een mesjogge Portugees, niet-waar Brammie? Wees nu blij met de wetenschap, dat Jonas

de bijbelventer je deze primeur niet heeft afgesnoept. Die oude Jonas, die dacht met bijbelteksten een moordenaar en dief te hebben gepakt. Volkomen naar de geest des tijds, de misdaad buigt voor de Schrift en niet voor de pistolen. Ik ben zo vrij te denken, dat de opzet van de overval te uitheems was voor een mannetje als Benaja."

„Wat heb je nu weer uitgedacht?"

„Zoeken, mijn waarde, zoeken. Ik ga het nu zelf ook eens doen, met een paar gehuurde ogen en oren."

„Vertel mij van die beker, Mani."

„Brammie, blijf dat nu begrijpen van die dame. Later misschien. En tracht me nu met Gerard naar boven te slepen, naar Josina en de sherry. Ik hoop dat de vreugde om de valse Benaja je spierkracht niet heeft verlamd. Ik zou graag nog wat leven en niet mijn einde vinden onder aan jouw trap."

Hij puntte weer zijn kneveltje en Abraham beet op zijn snor. Want hij onderdrukte een scherp antwoord.

David Houtkruier bezoekt zijn moeder Rachel, want zij zullen afscheid nemen. Zij vertrekt naar Parijs, de droom van haar leven. Daar zal zij een klein atelier beginnen en de grondslag leggen voor een nieuw leven van haar kinderen. Voor Tamar, het elegante, beschaafde meisje, dat is gevormd op de kostschool in Brussel; en voor Uria, de vrolijke, slanke jongen met zijn tintelende ogen en zijn gevoel voor schoonheid.

„David, bedenk je nog eens en kom na, met Lea en mijn kleinzoon. Je wordt hier niets. Wat voor bekoring heeft dit kleine modderige provinciestadje Rotterdam toch voor je? De wereld leeft in Frankrijk."

„Moeder, ik wil mezelf maken. Ik wil niet leven van uw geld, dat weet u toch allang? En dan, ik hou van Rotterdam."

„Je vrouw denkt er anders over."

„Mogelijk, moeder. Maar waar de man is, daar zal de vrouw ook zijn. Ik hoop dat u slagen zult, u en Tamar en Uria."

„Ik zal slagen, David. De qehiloh zal de menoege niet heb-

ben me verslagen te zien. En ook niet Brammie Koperentuit."

„Waarom zo bits, moeder? Wat heeft hij u gedaan?"

„Niets, David. Hij heeft mij eens begeerd en daarna gehóónd. Niet de moeite waard."

„Moeder!"

„Ja, David, ook je moeder is een mens van vlees en bloed. Vreemd hè, dat een moeder soms geen moeder is. Zeg me nu vaarwel, en mocht je me ooit nodig hebben, ik zal er zijn met al mijn geld. Van Lea en het kind heb ik reeds afscheid genomen. Zoen me . . . je moeder . . . altijd je moeder."

Zij huilt opeens onbedaarlijk en hij omhelst haar. Dan keert hij zich bruusk om, omdat hij zijn zwakte en twijfel niet wilde tonen.

Die middag reisde Rachel Houtkruier af. Met Tamar en Uria en een gezelschapsdame, in een grote reiskoets met vier paarden, en op de bok twee koetsiers; de achterbak was vol bagage. Zij reed langzaam door de Buurt, de stad uit, door de Delftse Poort; het was een omweg, maar dat was haar triomf over de sprakeloze Buurt wel waard.

Nauwelijks was de reiswagen door de poort gereden of de vrouwen renden bij elkander op bezoek met dat verschrikkelijke nieuws over Rachel, die temeije. En Sheintje Rosenfeld, die vroeger altijd het hitsende middelpunt was geweest van al het nieuws, zei nu slechts wijsgerig, zittend achter een nieuwe roman in haar keuken: „Waarom zal ze niet maddam de weet ik veel worden? Waarom zal ze niet leve? Waarom niet as men moed heb? Wete jullie en ik veel, wat leve is!"

De vrouwen waren sprakeloos en roddelden nu nog een hele dag over Sheintje, die ook dacht als een temeije en nog geen 'spoog water' had aangeboden aan haar visite.

Weer is een jaar voorbij. Weer heeft de mens een denkbeeldig punt bereikt op zijn weg naar de dood, en vermeldt op zijn wetten, akten en brieven juni 1837.

De Buurt vegeeteert haar leven, de Zandstraat en het Rode

Zand verbruiken zich met drank en bloedige gevechten, de Dijk leeft vrolijk, ruw en onbezorgd haar zeemansbestaan. In de andere wijken breken de voortrekkers uit, stuwen hun zaken omhoog en stoken de eerste vuren onder de ketels, die het bruisende leven van Rotterdam zullen brouwen.

Abraham Lezer zit in de milde junizon voor zijn winkel en rookt uit een geweldige porseleinen Duitse pijp, waaraan een grote kwast bungelt. De jeugd van de Buurt is reeds een paar maal voor hem samengedromd en heeft met grote vragende ogen naar de pijp en Brammie gekeken. De brutalen hebben gevraagd of zij de kwast mogen strelen, wat hij goedgunstig heeft toegestaan. Maar Abraham heeft hen evenzovele keren verjaagd, want jeugd wordt gauw te speels en te vrij. En Brammie is nu zesenvijftig jaar en niet meer zo heel erg wild op kinderen.

Dan loopt David Houtkruier door de Straat, kijkt vragend, en de ernstige jonge man moet glimlachen als hij voor Brammie blijft staan.

„Ja, Davidje, dat is de straf voor een mens, die niet goed heeft ingekocht. Die pijp hier wilde ik jaren geleden met alle geweld hebben, ik ben er zelfs tweemaal om gegaan en die tweede keer was hij een stuk duurder. Een prachtige oorkonde was erbij. Pijp, eigendom geweest van Frederik de Grote. Allemaal zwendel, de pijp en de oorkonde én Frederik de Grote. David, ik ben teruggegaan naar de koopman en nou mag jij raden, wat hij antwoordde: ‘Brammie,’ zei hij, ‘waarom kan die pijp niet van een Frederik zijn, en waarom kan die Frederik niet groot zijn? Ik heb een Frederik gekend, die een meter negenentachtig was. Niet een meter negentig, nee, een meter negenentachtig’, zei de schelm. Kan men met zo’n koopman praten? Nou zit ik er mee, jaren, want wie koopt er zo’n pijp? Misschien straks de opperrabbijn om te gebruiken in plaats van de ramshoorn op Nieuwjaar en Grote Verzoendag. David, stel je de gezichten van de qehiloh voor als die pijp ten hemel wordt geheven.”

David Houtkruier wordt opeens ernstig. Hij is vroom en duldt geen grapjes over ritus of tekst. Abraham ziet het, gaat verder: „Nu gebruik ik hem, maar verslijten doe ik hem niet. Soms ben ik doodmisselijk, want er komt bijna geen eind aan dat ons tabak. Misschien heb ik nog eens het geluk, dat hij breekt, al jaren ga ik er nonchalant mee om zonder resultaat. Maar, David, wat wil je? Was je verlangend mijn gezicht te zien of moet ik je raad geven of je de benoeming tot burgemeester zal aannemen?”

„Mijnheer Lezer, ik heb een brief ontvangen van moeder. Weer dringt zij aan om naar Parijs te komen, het schijnt haar bijzonder goed te gaan. Ze schrijft dat ze alles opbouwt voor haar kinderen, zodat we eindelijk verlost worden van de gettosfeer en leven kunnen als de christenen, rijk en werkelijk vrij.”

„Zo, zo, werkelijk vrij. Ik ken dat. Geen sjabbes meer, geen Grote Verzoendag, geen Pasen of urim. Treife vlees en brood en boter.”

„Tamar heeft ook geschreven en erg aangedrongen. Het was er heerlijk, concerten, theater, een bruisend leven.”

„Die Tamar. David, ik zie het nu veel zwarter. Tamar met een christenman. Uria met een shiqsie. Wees dankbaar, dat je getrouwd ben met Lea en als je gáát, word je ook verslonden door die emancipatie. Ik vraag me wel eens af of Napoleon wel goed heeft gedaan.”

„Lea wil gaan, wat moet ik zeggen?”

„Waar de man werkt, zal ook de vrouw leven. Zeg dat tegen Lea.”

„Heb ik al gezegd. Maar Lea is slim en ze antwoordde: ‘Waar toekomst is voor de kinderen, daar zal de man gaan werken en de vrouw volgt dan vanzelf’.”

„Zeg tegen Lea, dat we geen nomaden meer zijn. En dat waar de vader een bestaan schept, de kinderen dat zullen erven.”

„Zeg tegen Lea! Ik heb niet veel in te brengen bij Lea,” zegt David kleintjes.

„Stuur haar bij me.”

Abraham Lezer stond op, klopte David gemoedelijk op de schouder en ging naar binnen. De Duitse pijp droeg hij voorzichtig voor zich uit, alsof hij een giftige slang achter de kop had gepakt.

De blonde Lea kwam. Bedeesd, maar haar ogen waren het niet. Tamelijk ruw zei Abraham wat hij dacht van haar schoonmoeder en de verlokkingen, die zij per brief in Davids huis zaaide. Lea verdedigde haar schoonmoeder hardnekkig, steeds feller. Maar de autoriteit van Lezer was te groot voor dit jonge vrouwtje en daarom liep zij huilend de winkel uit. Met gebogen hoofd, dat de Straat toch maar niets zou zien. Daardoor liep zij tegen Josina op, die met haar keukenmeid terugkwam van de markten.

Lea schrikt, omdat door de botsing Josina's hengseimandje op straat valt en de kersen en aardbeien eruit rollen. Lea is geheel overstuur, wil neerknielen om de vruchten op te rapen. Maar dan zegt Josina spottend: „Oi, Lebber Vijg!”

Lea schiet in de lach, maar Josina heeft toch de behuilde ogen gezien en de vegen over de wangen.

„Lea, waarom ben je naar oom Bram gegaan? Waarom ben je niet bij mij bovengekomen om dáár zijn theorieën aan te horen? Dat scheelt altijd wel een paar octaven, als ik erbij ben. Kom mee en drink een kop koffie bij me. Dan kom je rustig terug in je huisje. Kom.”

Lea heeft het dekselmandje opgezaapt en reikt het aan Josina, die het keukenmeisje opdraagt: „Klaasje, juffrouw Houtkruier zal je bun en ik de mand nemen. Ga jij terug en koop opnieuw kersen en aardbeien.”

Zij gaan door de hoofddeur naast de winkel naar boven, want Josina wil niet dat Abraham nog eens tegen Lea zal uitvallen. Boven schenkt zij vlug de koffie in, die reeds uren door de filter heeft staan druppen en het huis met een heerlijk aroma heeft doortrokken. Ook haar beroemde appeltaart snijdt zij vlug in flinke punten en de aandachtige Lea ziet in de

snijkanten de rijke vulling met schijven appel, rozijnen en krenten en sukade.

„Nou, Lea, drink je koffie met plezier en eet je appeltaart. En daarna vertel je me van die nar David, die wil leven als een dorpshef in Kanaän.”

Maar Lea heeft geen geduld om eerst te drinken en te eten, daarom neemt zij een slokje en een hapje.

„Mevrouw Lezer, wat moet ik daaraan doen. Hij is nu al jaren bij Mendels en Van Leeuwen en blijft maar pakknecht. Als hij z'n sjabbes en feestdagen maar heeft is hij meer dan tevree. Geen grein energie om vooruit te komen.”

„Hebben jullie geld om iets te beginnen?”

„Nee . . . hij heeft altijd het geld van z'n moeder geweigerd. En mijn bruidsschat was klein, omdat ik een arme jongen wilde, tegen vader en moeder in.”

„Is die bruidsschat verbruikt, Lea?”

„Nee, mevrouw Lezer. Ik heb het geld krampachtig vastgehouden; als David eens zonder werk komt, kunnen wij vooruit zonder de bedeling. In nood kan ik een beroep op mijn schoonmoeder doen, dat heeft ze mij beloofd.”

„Lea, een man als David wordt nooit een goed zelfstandig koopman. Hij is een dromer en zou het liefst studeren in Thora en Talmud. Je weet wel, zo zijn er in Polen en Rusland duizenden, die maar lezen en leren en bekvechten over een tekst, over een letter in een vers. En de vrouwen moeten de kost verdienen.”

„Wij leven niet in Polen, mevrouw Lezer.”

„Als je hem dwingt, verliest hij al jullie spaargeld. Lea, hou je van David?”

„Hoe kunt u dat nou vragen? Natuurlijk hou ik van hem. Hij is een beste man, die al het mogelijke doet om me het naar de zin te maken. En nooit een ander, geen blik. Een goedzak.”

„Lea, met een goedzak heb je rust en . . . armoede. En armoede is op den duur ook geen rust. Je zult zelf moeten aanpakken, precies eender als die Poolse vrouwen.”

„Ik?”

„Jij. Begin een zaak, laat hem er iets in doen, anders komt zijn mannelijke ijdelheid in verzet.”

„Wat zou ik moeten beginnen? Ik heb geen verstand van zaken.”

„Toch wel, Lea. Open een zaak in garen en band, katoen en alles wat de boeren nodig hebben. Stuur David met een hondewagen de polder in om wat bij te verdienen. En dan kan hij rustig lopen dromen en praten met Haqodaush boroech hoe. Neem een derde van je bruidsschat, leen een zelfde bedrag van je schoonmoeder en ik zal het ontbrekende geven. Dat doe ik, dat je bij me zult komen om te vertellen hoe het reilt en zeilt. Ik wil dat jullie slagen in het leven, want wij joden moeten los van de gettosfeer. Soms kan ik je schoonmoeder bewonderen om haar moed.”

Lea heeft het hoofd gebogen, bijt nerveus op haar nagels. En vraagt: „Als er nu kinderen komen, mevrouw?”

„Een vrouw is taai. Ook Rachel Houtkruier had drie kinderen en géén man. In de Keizerstraat is een lege winkel, huur die en David gaat de boer op.”

Lea antwoordt niet. Zij moet steeds kijken naar Josina Lezer, die breit. Zij ziet het lieve gezicht, dat toch energiek is, omlijst door grijzende haren. Zij bespeurt de grenzeloze rust en beheersing; daarom wordt Lea stil, bedeesd stil, wat tegen haar aard is. Zij kijkt naar de empirependule, die voornaam staat te tikken op de marmeren schoorsteenmantel. Haar ogen dwalen door de kamer, langs de rijkdom van antiek en schilderijen, zien de kraakheldere en intieme gezelligheid; en zij voelt de weldadige rust van de museumachtige sfeer. Rust... rust... rust... rijkdom... rijkdom. De pendule tikt het levenslied van het huis Abraham Lezer.

Josina kijkt op, recht in de ogen van Lea, die de hare verward neerslaat.

„Lea Houtkruier, wat je hier ziet en zich nestelt in je gedachten is de geest van het huis Aäron van Cleeff en Zonen,

een oud voornaam koopmanshuis. Zijn vrouwen hebben altijd grote invloed gehad op zijn mannen, hoewel zij grote kooplieden waren. Laat dit een voorbeeld zijn, word een grootse vrouw in het huis Houtkruier. Dat God je werkkraft zegene."

Lea staat op, komt naar Josina van Cleeff, die haar hand heeft gereikt. Nimmer zal Lea Houtkruier kunnen verklaren, waarom zij een *révérence* maakte en de vingertoppen kuste van Josina's hand.

Stil verliet zij het huis, terwijl Josina verder breide, rechtop zittend, beheerst. Slechts de breipennen bewogen nerveus.

Sneeuw en vorst, wind en regen. Zij vormden een reidans, eind januari 1838. En op een avond jaagt een koude regenstorm door de straten, waarin slechts een eenzaamde diender langs de huizen loopt, verlangend naar het einde van zijn ronde en de warme kachel van het wachtlokaal. Soms kleppert een luik, hard en onheilspellend, oude uithangborden piepen en knarsen in hun versleten hengsels. Licht kiert huis aan huis door de gordijnspleten en breekt de eenzaamheid van de waakzame politieman.

De klopper roffelt op de deur van Abraham Lezers huis. Geschrokken legt hij zijn panatella neer, die hij rookt, zittend bij het haardvuur, lezend in een oud reisverhaal. Ook Josina kijkt onrustig op, maar haar nijvere handen breien voort. De keukenmeid komt wat ontdaan binnen, zegt: „Voor u, mevrouw."

„Wie?" vraagt Abraham.

„Een meisje. Maar zij vraagt naar mevrouw."

„Laat haar boven komen," zegt Josina rustig.

Dan komt de dochter van Saartje van Bienen de kamer in, sjofel gekleed, de wangen hol, de ogen behuïld en koortsig. De haren slierten vanonder haar bruine, wollen omslagdoek, die haar hoofdje en schouders bedekt. Zij is knap, Jettie van Bienen, maar verwaarloosd en afgesloofd. Onrustig kijkt zij

rond in de voorname kamer, dan zegt zij bedeesd: „Mevrouw, wilt u komen? Met de vrouwen, want het is ernstig met moeder.”

Josina staat snel op, loopt nu naar het magere meisje, vraagt: „Is de dokter bij haar?”

„Ik heb dokter Prins gevraagd, maar hij is nog niet gekomen. Misschien wil hij niet, want we hebben hem nooit kunnen betalen.”

Kort en beslist klinken de bevelen van Josina; het eerste meisje brengt schuw haar zware mantel en wollen hoofddoek, haar waterdichte onmodieuze schoenen.

Abraham kijkt verbaasd, want dit is voor hem een nieuwe Josina, deze vrouw met haar korte energieke gebaren en het vastberaden gezichtje.

„Kom mee, mijn kind.”

De wind giert en buldert, met moeite houden de vrouwen zich staande. Zij gaan langs de kruier Semmie Pieper en kloppen hem uit zijn huis. Want Semmie moet gaan naar de vrouwen, die komen moeten om te waken of . . . om de dode te wassen, te kleden, te kisten samen met de zakjes aarde uit Kanaän. Hij moet gaan naar Bathseba van Zuiden, naar Sheintje Rosenfeld, naar Betsie Haagman, naar zes vrouwen van de Buurt.

En als Josina Lezer gekomen is in het huis van Saartje van Bienen, dan is daar geen stervende. Want Saartje zit aan haar keukentafel, weliswaar gekleed in nachtjak en slaaprok, maar dat is dan ook het enige dat aan een bedlegerige vrouw herinnert. Josina is sprakeloos, Jettie ontdaan.

„Moeder, wat doe je!” roept ze.

Saartje lacht; haar handen omvatten de mok, waarin dampende soep is, de vetkraaltjes schitteren in het licht van de grote kaars op de keukentafel.

Voordat Saartje kan antwoorden is er gestommel op de trap. En dan komt hijgend het zware lichaam van Sheintje Rosenfeld binnen, gevolgd door Bathseba van Zuiden.

„Oi,” is alles wat Sheintje kan zeggen en zwaar valt zij neer op de andere keukenstoel, die vervaarlijk kraakt.

„We dachten...” begint Josina ernstig.

„U heb goes gedacht gehad, mevrouw,” zegt Saartje. „Adau-shem... wat was ik ziek. Maar jullie zalle niet glove, opeens voel ik me een stuk beter. Opeens zeg iemand tege me: 'Staan op, Saartje, ik mot je nog niet!' Ik staan op en voel me goed, zo goed, dat ik trek kreeg in een koppie soep. Over m'n einde, daar knapt 'n mens van op.”

„Ken je niet waarschouwe, Saartje, motte we daarom voor niks komme in zo'n beesteweer?” bitst Sheintje Rosenfeld.

„Oi, ken ik gaan naar buite? Ken ik gaan naar buite in zo een orkaan, as men juist herreze is van de dood? Waar is je gochme, Sheintje? En Jettie was toch ook weg?”

Dan ziet zij dat de andere dames nog staan. Daarom zegt ze: „Haal stoele, Jettie, uit de voorkamer. Hoe ken men z'n visite late staan. Vlug, kwaje meid!”

Jettie begint te huilen, opeens. Gierend, van gebroken spanning.

„Kom, kom, Saartje, niet zo hard tegen een goed kind,” zegt Josina, terwijl zij haar hoofddoek losknoopt. Ook de andere vrouwen ontknopen hun mantels, want het is benauwd warm in Saartjes keuken.

„Gane jullie nou es effe gezellig zitte en drink een kop soep. Dat zal jullie goed doen in die kou,” zegt Saartje goeddelijk.

Er is gestommel met stoelen, er is opeens ook wat gelach. En dan zitten zij bij Saartje aan tafel in het warme keukentje. Saartje schept bedrijvig grote mokken vol krachtige soep en haar ogen glanzen van plezier.

„Gein... een grote gein. Heb iemand ooit de generale repetitie meegemaakt van ze laatste uur? Heb iemand ooit de vrouwen van zijn taharoh bij zich op visite gehad? En ont-haald?!!!!” Zij lacht, zodat de tranen over haar wangen rollen,

en vervolgt: „Ik bezweer je, het is méér dan een mitswe. Neem nog een kop soep, Sheintje, dan zakt je kift.”

Mokkend schuift Sheintje haar kom naar Saartje, blijft boos kijken.

„Waarom nou. Ben je bekocht? Had je liever een dooie Saartje gezien?” snikt zij opeens.

„Ben je nu wel helemaal goed, Saartje?” vraagt Bathseba bezorgd.

„In jaren heb ik me niet zo emmes gevoeld. En nou jullie d'r allemaal benne, weet ik tenminste da 'k niet zo allenig ben in de kille.”

Zij is ernstig, schudt langzaam haar hoofd en huilt weer. En klaagt: „Altijd allenig, me dochter werkt van vroeg tot laat en as ze thuis komp is ze te moei om met me te sjmoezen. Nooit komp d'r iemand bij arreme Saartje. Omdat ik darne schrab en ander vuil werk doe. Allenig as iemand doodgaat, dan komp men. En hoe lang? Misschien een uur, as het langer duurt wordt men ongeduldig.”

„Saartje, Saartje, dat mag je niet zeggen. Iedereen heeft zijn zorgen,” verwijt Josina.

„Niet zo as ik, niet zo as ik. Arremoei en eenzaamheid. En ik hou zo van gezelligheid. Maar dat wiste jullie niet,” snikt ze.

De vrouwen kijken elkander wat verlegen aan. Want niemand keek om naar Saartje van Bienen, de armste vrouw van het getto.

„Geef mij nog een kom soep, Saartje,” zegt Josina.

„Emmes?”

„Natuurlijk, je kookt fijne soep. En dan Saartje, kom voortaan dinsdagavond bij mij eten en daarna bij mij zitten breien en babbelen.”

Dan komen de uitnodigingen van allen, behalve Sheintje, die zwijgt. Maar niet lang daarna zegt zij: „Ik zal overdag bij je kome, Saartje. Ik ben ook allenig. De lamme helpt de blinde.”

Saartje wordt rood van opwinding en plezier en tussendoor moet zij dikwijls huilen en dan rollen haar tranen in haar soepkom. De stemming wordt vrolijker en zij lachen en praten over mensen en toestanden in de qehiloh. De uren verstrijken.

Dan is er zwaar gestommel op de trap. Verschrikt kijken de vrouwen naar de deur, die zachtjes wordt geopend. Daar zijn Abraham Lezer en Elia van Zuiden, Jacob Haagman, Semmie Pieper, dokter Prins en de rabbijn.

Het is even stil, dan davert het keukentje van Abrahams forse lach en de vrouwen staan bedeesd en beschaamd op.

„Een kraamvisite in plaats van een sjiwwe. Wat doen jullie? Samenzweren tegen koning Willem?” vraagt hij.

Men praat dooreen, de mannen moeten beslist allemaal een kom soep drinken, opeengedrongen in Saartjes keuken.

„Nebbisj, ze houdt geen druppel over,” zegt Lebber Vijg.

„Geeft niks, geeft niks, vlees en mergpijpe en water, die benne d'r genog in de wereld,” roept Saartje, „maar kowed en vrindschap, die benne te min.”

„En nou naar huis, allemaal, het is over twaalfen,” commandeert Abraham.

Zij gaan, plezierig druk en de laatste is Sheintje Rosenfeld. Voordat zij weghijgt naar beneden heeft zij haar geldknip uit de zak onder haar bovenrok genomen en onder iedere mok een zilveren gulden gelegd, langzaam, alsof het een spelletje was. Saartje was sprakeloos, toen zoende zij Sheintje smakkend op beide wangen.

Jettie leunde tegen de muur, met gesloten ogen en een verbeten verkommerd gezicht.

In Mei werden de vrouwen van de taharoh nogmaals door Jettie geroepen om te komen. Ditmaal was de dood vastberaden en nam Saartje van Bienen. Een vroeg oud, verlept en stukgewerkt lichaampje, dat zijn taak had vervuld. Een geringe in de ogen van de qehiloh, een grote in de ogen van de Schepper.

Omdat zij een schaduwzijde was geweest van het Licht dat Hij heeft gemaakt.

Jettie bleef achter in het oude bovenhuis. Alléén met de diepe armoede, want zij verdiende nauwelijks genoeg om voedsel te kunnen kopen. Het loon van een meid voor het grove werk in hotel St. Lucas was nu eenmaal zeer laag.

Nauwelijks waren de vier treurweken om of er golfde wederom een ongeluksboodschap door de Buurt. Een vreselijk bericht, dat door de joodse gezinnen werd gevoeld alsof zij gezamenlijk aan de schandpaal stonden.

Want Jettie van Bienen zat als meid in een bordeel op de Dijk.

Als een razende god bulderde Abraham Lezer in zijn winkel, gooide in drift een kostbaar Chinees bord aan gruzels. Maar dat kalmeerde hem en bracht hem tot bezinning. De Buurt stond weer voor zijn winkel want Brammie zou uitgaan voor een kind van Israël; gekleed in zijn sjabbespak en met zijn onheilspellend tikkende stok.

Maar op de Dijk dromden de meiden en de pooiers dreigend om hem heen en zelfs Gijs van der Zwan kon hem niet bereiken, zovelen waren er en zo groot was de macht van de vrouwenhandelaren. De dienders van de Grote Paauwensteeg ontzetten hem met moeite. Verslagen en onpasselijk van ingehouden drift kwam hij terug in zijn winkel; ervoor dromde de Buurt, zwiigend en treurig.

Josina kwam. Zij bracht hem een glas wijn met water, dat koel en kalmerend was. Zij stond voor hem, gekleed in haar meest elegante wandelkostuum, met een klein strooien luifelhoedje op de zilverwitte haren, met een zeldzaam kanten sjaaltje rond de schouders. En zij droeg zwarte mitaines, scherp afstekend tegen de grijze kleur van haar kleeid.

„Ik ga, Brammie, voor Jettie van Bienen,” zei ze beslist.

„Jij? . . . jij . . . tussen dat tuig? Nooit!”

„Ik ga, Brammie.”

„Dan ga ik met je mee.”

„Nee . . . jij blijft. Niemand gaat mee, zelfs geen dienders.”

Zij was zo vastberaden dat hij haar sprakeloos bleef nastaren, totdat zij zich een weg had gebaand door de menigte voor de winkel. Men volgde haar op een afstand, stil, langzaam. Als een taaie lavastroom.

En op de Dijk stroomden weer de meiden en de kerels uit de huizen en de kroegen. Ook de lachende zeelieden die plezier kregen in de rel die ging komen. Daar stonden nu de twee buurten van Rotterdam na jaren vijandig tegenover elkaar en het werd stil als op een begraafplaats.

Josina liep naar de groep die voor het bordeel stond. Zij maakte slechts een kort gebiedend handgebaar en de kerels weken aarzelend terzij, sleurden de meiden weg, die niet zo bereidwillig waren.

Josina Lezer ging naar binnen en trof de waardin in het kleine benauwde gangetje. Men zag haar fleurige verschijning als een licht in het donkere deurgat.

„Ik verlang dat dit meisje Van Bienen onmiddellijk met mij meegaat.”

„Zóóó . . . verlang jij dat. Begin je soms zelf een huis?”

„Zwijg liever als u geen beter antwoord kunt geven. Ik heb gezegd . . . ‘onmiddellijk’ en wens te worden gehoorzaamd.”

„Wil jij een pak op je verdommenis, fijne kakmedam?”

„Wat ik wil heb ik gezegd. Zitten uw dochters óók als publieke vrouwen?”

„Wat zeg ie . . . me dochters? Ik snee ze liever ope.”

„Dan begrijpt u me beter, nietwaar?”

„Is die meid jouw dochter?”

„Een dochter van mijn volk.”

„Stik . . . je lijkt de domenee wel. En wat dach ie, da’k die strop nam? Nieuw ondergoed, japonne en een week te vrete gegeve. Dach ie dat?”

„Hoeveel?”

„Wat hoeveel?”

„Wat kost de vrijheid van dat meisje?”

„Verrek . . . dat is me nog nooit overkomme. Een dame die een meid koopt. Je bin toch geen verklede kerel?”

„Hoeveel?!!!” Josina Lezer stampvoet van drift.

„Tweehonderd.”

Langzaam knipte Josina haar met pareltjes bestikte reticuletje open, nam haar zilveren beursje en gaf dit aan de waardin. Goud flonkerde door de zilveren mazen.

„Er zit meer in dan u vroeg. Ik heb geen zin uit te tellen. Breng het meisje.”

En toen stond Jettie schouderschokkend van verdriet en schande naast Josina voor het bordeel op de Dijk. En al het volk was teruggeweken en stond terzij. De Buurt en de Dijk en het volk van de Zandstraat, dat gekomen was als een vechtereserve voor de Buurt.

Toen kwamen de dienders. Met man en macht van het stadhuis om die van de post Grote Paauwensteeg te helpen. Met groot tumult veegden zij de Dijk schoon en verjoegen de Buurt en de Zandstraat. Zetten hen achterna tot het Rode Zand. De inspecteur van de Grote Paauwensteeg lichtte zijn hoed voor Josina Lezer en zei: „Mevrouw, u doet zeer gevaarlijke dingen.”

„Dat weet ik, mijnheer de inspecteur. Soms moet een mens gevaarlijke dingen doen als de wetten ontoereikend zijn.”

„U bedoelt, mevrouw?”

„Dat was een verwijt aan hogerhand, mijnheer de inspecteur. Ik had graag een rijtuig.”

De politiemans wenkte gebiedend een huurkoetsier naderbij, die zijn rijtuig tijdens het tumult langs de stoeprand had gereden. Toen Josina en Jettie waren ingestapt lichtte de inspecteur weer zijn hoed, met een brede zwaai. Omdat zij mevrouw Lezer was, de dame van de Buurt, en omdat de grijze gezagsdrager zeer bekoord was door haar rijpe, schone gratie.

Zij bracht Jettie bij Miriam Belmonte, die heftig protesteerde. Want een temeijsje opleiden als tweede kamenier, dat was de dwaasheid ten top en kon slechts opkomen in het brein van een vrouw die met Abraham Lezer was getrouwd. Een

meid van de straat in haar voorname huis, foei. Manuel lachte onbedaarlijk, in jaren had hij niet zo'n plezier gehad. Hij zegde: „Mirjam, doe je best. Het is zo weinig wat jij nu moet doen in vergelijking met de strafexpeditie van Josina. Ik zal omzien naar een nette commies om haar uit te huwelijken, zodra ze door jou is geschaafd en gepolijst. Haar verschijning is het waard.”

„Manuel, we worden de risée van onze kringen.”

„Mirjam, je praat als mijn moeder. Waar is mijn lieve, eenvoudige Mirjam uit het huis Aäron van Cleeff?”

Zij keek naar de grond en kwam toen plotseling naar hem toe. En zoende hem omdat zij opeens vertederd was door deze vrolijke berustende invalide in zijn rolstoel.

In de volgende weken deed zij eerlijk haar best om van het verdoolde kind een volwaardige, goedgeklede en beschaafde vrouw te maken.

Die zomer, het was augustus geworden, deed Abraham iets dat hij nog nooit had gedaan. Hij stuurde Josina en zijn pleegkinderen naar buiten met vakantie. Hij bracht hen met de grote huurkoets naar het dorpje in de provincie Utrecht, waar zij zouden logeren bij een joodse veehandelaar die 's zomers graag gasten had. Niet om de verdiensten, maar omdat hij het gezellig vond en snakte naar wat contact met de wereld. Want leven in de medinah was leven in afzondering, al waren de dorpsbewoners nog zo vriendelijk voor 'hun' joden. Een weekje bleef Abraham bij hen, toen reisde hij terug naar Rotterdam en zijn zaken. Aan het einde van de vakantie zou hij weerkomen om hen terug te brengen.

En Josina geniet van de rust met de kinderen van Gershom Speyer. Met Susanne, het bijna meerderjarige stille, welgemanierde meisje en de negentienjarige Mordechai.

Op een avond zitten zij buiten op de bank achter het huis en kijken over de velden, die langzaam verdonkeren. Mordechai zegt: „Tante, ik heb over onze toekomst gedacht. Van Susanne en mij.”

„En . . . ?” vraagt Josina zacht.

„Tantelief, het kan zo niet blijven. Reeds vier jaar leven wij op de zak van oom Bram. Ik ben nu klaar met mijn studie en ik zal een betrekking zoeken. Ik zal dan zorgen voor Susanne en een bruidsschat voor haar sparen.”

„Wat wil je worden, Mordechai?”

„Ik weet het niet . . . ik zal alles aanpakken. Op kantoor of in een magazijn, misschien op een bank.”

„En jij, Susannetje? Ben jij het eens met Mordechai? Wil je ook op eigen benen staan, tenminste straks als je meerderjarig bent?”

„Ja, tante,” zegt ze bedeesd.

Het is nu stil. Een late vogel fluit en wordt beantwoord, het koren ruist zachtjes, in de verte kwaken kikkers en vreemde geluiden komen van de velden. Zij kijken voor zich uit, drie gedachtenwerelden dicht naast elkander op een bank achter de boerderij.

„Mordechai, ik heb altijd gedacht dat je naar de rabbijnschool wilde?”

„Ik heb dat gehoopt, tante. Maar het is te lang om op ooms kosten te leven. Ik zal trachten zoveel te verdienen dat ik later misschien toch nog kan gaan leren van mijn spaargeld.”

„En jij, Susanne?”

„Ik zal een betrekking zoeken, volgend jaar. Bij u heb ik zoveel geleerd, dat ik bij de eerste families zal kunnen dienen,” zegt ze met haar zachte melodieuze stem.

„Heb je dat altijd gewild, Susanne?”

„Ja . . . tante.”

„Dus je hebt altijd verlangd ondergeschikt te zijn?”

Susanne zwijgt. Weer zijn er slechts de vallende avond en de geluiden van het veld. En het maanlicht dat allengs machtiger wordt.

„Jullie zijn goede kinderen. Luister naar je tante Josina. Eerst jij, Mordechai, omdat je een man bent geworden. Jij zult

rabbijn worden. Er zijn zoveel geestelijken in de wereld, die zieleherder werden als beroep, zoals een advocaat of ingenieur. Daarom moet de man die uit roeping gaat worden gesteund. Ik weet niet of oom het goed zal vinden, soms is hij zo vreemd. Ik zal het hem daarom niet vragen, Mordechai. Na de vakantie ga je naar Amsterdam, omdat je onverwacht een uitnodiging zult ontvangen om te komen studeren op de rabbijnschool. Een anomieme rijkaard zal je studie betalen. Zomaar."

„Tante, ik wil dat niet. U heeft al zoveel voor ons gedaan. Ik ben een doodarme jongen en ik zal de consequenties daarvan aanvaarden."

„Mordechai, ik zal die beurs niet betalen, daarop kun je gerust zijn. Ik heb enige invloed op de man die de studie zal aanbieden. Wat zal oom Bram vereerd zijn, als zijn pupil Mordechai wordt uitverkoren. Ik weet zeker dat hij je van trots een ruime solide uitzet zal kopen."

De kinderen horen haar onderdrukt lachen en kijken naar haar gezichtje, dat een vreemde kleur heeft door het maanlicht, en zwarte schaduwen in de oogholten.

„En jij, Susanne, ik weet dat ook jij graag had gestudeerd. Is het niet?"

Er komt geen antwoord. Susannes hoofdje is diep gebogen, haar handen hebben haar zakdoekje tot een bal gefrommeld. Josina vervolgt: „Mijn kind, al zou er voor jou ook een onbekende rijkaard komen om je studie te betalen, het zou niet mogelijk zijn. Een meisje op de universiteit, een joods meisje bovendien. Hoeveel jaren zullen er nog voorbijgaan. Misschien is dat eerst mogelijk als jij reeds grootmoeder bent."

„Ik wil niet trouwen, tante."

„Dat willen vele meisjes niet op jouw leeftijd. Ik kan dat begrijpen, omdat het beeld van vele huwelijken niet zo verheffend is. Susanne lief, uiteindelijk is de natuur de baas. Op een dag komt de man en je bent alles vergeten, wat je hebt gezien. Je zult hem volgen en wanneer je tot bezinning komt,

heb je reeds kinderen, waarvan je zult houden en . . . die je leven zijn."

„Ik ben bang, tantetje."

„Dat weet ik, mijn kind. Onze weg is een starre, reeds duizenden jaren. En duizenden jaren zal die weg nog dezelfde zijn, omdat God ons in Zijn harde greep houdt. Hij heeft ons nodig voor de eeuwige verschoning van Zijn schepping. Ik zal voor jou doen wat mogelijk is. Jij zult volgend jaar worden gevraagd door een van de rijkste vrouwen van Amsterdam om haar gezelschapsdame te zijn. En ik weet zeker dat er eens op een bal een voorname joodse man zal dingen naar je hand. Je zult geen geringe bruidsschat hebben en er zal overvloedige keus zijn uit grote huizen. Daarvoor zorgt ons huis, Aäron van Cleeff en Zonen. En dan, kinderen . . . geen woord hierover met oom Bram, geen woord . . . hij moet verstoeld staan."

Zij steekt haar handen uit, grijpt die van de kinderen. Susanne staat op en kust haar zacht; Josina voelt haar natte wang. En Mordechai buigt zich voorover en kust haar hand.

Dan is er het licht van de bron-olielamp in het deurgat. Want de gastvrouw kwam hen roepen voor de avondkoffie.

Jettie van Bienen was een vlugge en intelligente leerlinge, zodat zij reeds na enige maanden een geroutineerde kamenier was geworden. Ook haar uiterlijk had zij leren verzorgen. En Mirjam had haar een flink aantal japonnen geschonken van haar uitbundige garderobe, omdat zij plezier had gekregen in het knappe gracieuze meisje.

Toen Jolanthe Belmonte haar had gezien wilde zij haar direct overnemen. Haar kamenier was getrouwd en zij wisselde de laatste tijd voortdurend omdat zij toch maar geen geschikte kon vinden. Bovendien vond zij twee kameniers voor haar schoondochter een overdreven luxe. Daarom zei ze tegen Manuel: „Het grootste vermogen kan men opmaken."

„Moeder, verdien ik vanuit mijn rolstoel niet meer dan eruit

gaat, volgens de regels van het huis Belmonte Lopez de Vega?"

„Ja, maar toch zijn twee kameniers onzin en een koninklijke weelde."

„Aha . . . is het dàt, moeder?"

„Ja . . . ik neem de tweede kamenier. Het kind behoeft niet brodeloos te worden."

„Niet alleen brodeloos," zei hij peinzend.

„Het was nu eenmaal een dwaasheid en de hoonlach hoor ik nòg. Maar jullie hebt je best gedaan om haar op weg te helpen, daarom zal ik ook het mijne doen."

„Zeer edel van u, moeder!" spotte hij.

Mirjam had geen bezwaren. Zij was eenvoudig, zelfs één kamenier hinderde haar. Doch Manuel kende hierin geen concessies. Hij was en bleef de zoon uit het huis Belmonte en had zijn eigen opvattingen van standing.

Maar Jettie was nauwelijks vier weken bij Jolanthe of zij was verdwenen. Op een dag in oktober van 1838; en zij had haar gehele garderobe meegenomen maar had haar loon niet gevraagd.

Jolanthe was razend van woede. Zo een vlugge vakkundige én gezellige kamenier had zij nog nooit gehad. Daarbij kwam haar teleurgestelde moedergevoel; zij had zo graag óók een dochter gehad. Maar langzaam aan vergat zij haar boosheid, dacht glimlachend terug aan het vrolijke Rotterdamse kind en hoopte dat het zou terugkomen.

Josina en Abraham waren er stil van. Zij dachten niet aan Jolanthe of Mirjam, des te meer aan Jettie. Want beiden voelden dat Jettie verloren was.

Op een avond zit hij bij het haardvuur en blaast zachtjes en peinzend tegen het smeulende puntje van zijn sigaar. En zegt: „Temeijes worden geboren . . . niet gemaakt."

Josina haalt de schouders op en antwoordt korzelig: „Weet ik niet, Brammie. Ze zouden er niet zijn als jullie ze niet nodig hadden."

„Wat zeg je!?"

„Met jullie bedoel ik al de mannen. Meestal denken jullie in ontrouw. Misschien is de oosterse veelwijverij nog niet zo verwerpelijk. In ieder geval beter dan de heimelijke westerse.”

„Klets, onzin. Als een vrouw wil, is ze kuis en trouw aan haar man. Er zijn net zoveel polygame vrouwen als mannen, want voor ieder potje is een deksel.”

„Zwijgen wij erover, Brammie. Wij weten er te weinig van en die theorieën, wat voor waarde hebben ze? Laat men de oorzaken wegnemen, dan verdwijnen de gevolgen. Hoeveel oorzaken zouden er zijn waarom een man of een vrouw losbandig wordt? Laten we zeggen dat het vrije verkeer tussen man en vrouw de natuurvorm is en het gereglementeerde, onze beschaving, het ontfaarde. Zwijgen we erover.”

„Maar wat moet het nou met Jettie?” vraagt hij kordelig.

„Wij hebben onze plicht gedaan.”

„We kunnen toch niet toelaten dat een joods weesmeisje de baan opgaat? Dat zal ik nooit goedvinden . . . nooit en nooit.”

Hij staat op, dreunt door de kamer, verzet hier en daar kwaadaardig een beeldje, een stukje koperwerk of zilver.

„Zoek haar dan en bind haar vast,” bitst Josina.

„Wat een sjmoes! Zoek haar dan en bind haar vast!!” zegt hij driftig.

„Wat dan? Je lamenteert of je doet er iets aan, er is geen tussenweg.”

Hij kijkt haar aan, kregelig door haar logica, die hij niet wil erkennen. Want daarvoor is hij te veel man.

„Waar zou ze zijn?”

„Je weet toch alles? . . . van de Buurt, van de hele stad . . . meer dan mijnheer de commissaris!” spot Josina opeens, met de opstandige wellust van een vrouw die het opneemt voor een opgejaagde zuster.

„Waarom treiter je me? Is er iets?”

Hij klopt dreigend op de donkerglanzende mahonietafel, waarop slechts een kostbaar kanten kleedje ligt en een kristallen lichter met kaarsen staat.

Josina legt haar breiwerk neer, staart in de vlammen van het haardvuur. „Ga naar je vrienden, Jan Moker en Gijs van der Zwan. Ze zullen je de weg wel wijzen.”

„Mijn vrienden? Ben je dol?!”

„Ze zijn je vrienden en in hun soort zijn ze af. Ze hebben eerbied voor je en zijn je genegen. Waarom zouden zij de naam vriend niet verdienen? En ze zullen het graag tonen ook, meer dan de mannetjes uit de geciviliseerde sector. Ik ga nu naar bed, als je nog wat eten of drinken wilt vind je het wel in de keuken, de meisjes zijn vroeg gaan slapen, want het is morgen wasdag. Welterusten.”

Hij bleef op en neer dreutelen, drift woelde in hem, drift tegen iedereen. Tegen Jettie, Josina, tegen de logica, tegen Jan Hey en Gijs. Dan opeens pakt het hem, hij slaat met deuren en als hij tot kalmte komt staat hij tegenover een zeer verwonderde Jan Hey. Met zijn hoed in de nek en met kierende jas. En Jan Moker huivert in roodbaaien ondergoed in het deurgat van zijn huisje, omdat hij geschrokken uit zijn bed was gesprongen. Denkend dat mijnheer de commissaris hem weer eens liet halen. En Abraham moest opeens lachen omdat Jan Moker eruit zag als de beul van Haarlem met een dom verslapen gezicht.

Jan Hey deed zijn best voor Abraham Lezer, tegen de regels van de onderwereld in. Hij bereikte niets, maar verborg dat achter een reeks van geheimzinnig gefluisterde berichten, die hij Lezer bracht. Meestal 's avonds laat.

Maar op een dag had Abraham Lezer er genoeg van en zegde tegen Josina dat hij naar Amsterdam ging om daar te zoeken. Uit de berichten van Jan Hey had hij de richting van Jetties vlucht wel kunnen opmaken. Josina schreef een brief aan haar broer, zij wilde niet dat Abraham in een hotel zou logeren. Haar man moest de volledige familieontvangst genieten.

Toen Abraham dan op reis was gegaan, stond, op een morgen in december 1838, Jonas de bijbelventer in de winkel. De

jongeman, die zolang de zaken waarnam, een commies van een christencollega van Abraham, keek zeer verwonderd naar deze patriarch, die op de dekenkist ging zitten alsof dat zijn dagelijkse plaats was. Nadat Jonas zijn zak met bijbels tussen zijn benen had geschikt, bekeek hij met halfgenepen ogen de jongeman en zei: „Roep uw heer en zeg: een der oudsten van Israël is daar en wacht bij uw roof.”

„Wat zegt u? Ik begrijp u niet. De heer Lezer is op reis.”

„Ga dan henen en verkondig zijn huisvrouw: Kom af naar de dorsvloer. Want er is een man verschenen. Oud en der dagen zat.”

De jonge man kijkt aarzelend naar Jonas, die het hoofd leunt tegen de eiken betimmering. Hij heeft de ogen gesloten en strijkt zijn baard met lange halen. En de jonge commies aarzelt nog meer, als hij een vrolijke spot op Jonas' gezicht meent te zien.

Haastig komt Josina naar beneden. Zij nodigt Jonas uit om boven te komen koffie drinken; en de patriarch bestijgt langzaam de trap. Want de zak met bijbels heeft hij weer op de rug genomen. Vrijwel nimmer laat Jonas zijn koopwaar onbeheerd, sinds jaren geleden iemand twee bijbels uit zijn zak stal. Hij werd door de veldwacht verhoord, omdat de boer in wiens schuur hij had geslapen uitgemaakt wilde zien wie Het Woord des Heren in meervoud had gestolen.

Jonas had een vreemd antwoord gegeven toen de oude wachtmeester hem gevraagd had, wie hij verdacht.

„Geen mens, hoofdman. Wie steelt er nu een bijbel? Godzelve nam ze.”

„Wat zeg je, koopman?” vroeg de wachtmeester, een beetje boos.

„Godzelve. Want Hij wilde nu wel eens lezen wat er in zijn naam allemaal gezegd wordt.”

„Waarom nam God er twee, oude spotter?” driftigde de wachtmeester.

„Tja, hoofdman, dat kunnen twee redenen zijn. Eén bijbel

zal te spoedig zijn stuk gelezen, zo verbaasd zal God lezen en herlezen. Of . . . het tweede exemplaar is voor de Engel des Heren en God heeft de tien geboden dik onderstreept. Dat is zijn reglement voor de dienst, zoals het uwe hier aan de muur."

De wachtmeester had de schouders opgehaald en de 'oude gek' het posthuis uitgestuurd.

Behaaglijk gaat Jonas bij het vuur zitten, schopt ongege-
neerd zijn laarzen uit om zijn voeten te kunnen warmen. Josina
is naar de keuken gegaan om koffie voor hem gereed te
maken.

Als hij dan langzaam de dampende koffie slurpt en zo nu
en dan over zijn snorren strijkt, zegt hij tussendoor: „Mevrouw
Josina, ik ben blij dat uw man er niet is."

„Waarom, Jonas?"

„Ik heb veel geld nodig voor een doodarm gezin in de medi-
noh. En ik geloof dat Brammie het niet geven zou."

„Waarom niet, Jonas?"

„Abraham is niet zo mild voor een arm gezin, waarvan de
vader iets heeft misdaan. Het gezin verkommert tijdens zijn ge-
vangenschap."

„Hoeveel, Jonas," zegt Josina afgemeten.

„Vijfhonderd gulden."

Zij staat op en gaat naar haar secretaire; en geeft hem dan
twintig gouden tientjes.

„Hoe lang is dat genoeg, Jonas?"

„Vier maanden."

„Kom daarna terug, als het nog nodig is en ik zal bijgeven."

Hij stopt het geld zorgvuldig weg in een linnen zak onder
zijn vest. Dan leunt hij voldaan in zijn grote stoel.

„Waarom overvroeg je, Jonas?"

„Dan krijg ik altijd genoeg."

„Was dat nodig, bij mij?"

„Ja . . . U bent een mens en ik neem geen risico voor mijn
armen."

Het is lang stil. Nogmaals gaat Josina naar de keuken om

koffie voor hem te halen. Voordat hij drinkt, vraagt hij: „Wat is de prijs voor deze kom koffie, mevrouw Josina?”

„Luister naar wat er geschreven staat, Jonas.”

Verrast kijkt hij haar aan en strijkt weer langzaam zijn baard. Zijn ogen lachen. „Nam God nogmaals een rib uit een mannenlijf? Nu uit het oude karkas van Jonas van Gogh? Wat heeft de manninne te zeggen?”

„Jonas, dit verhaal klinkt beter als tekst en je zult me begrijpen.”

Hij sluit zijn ogen en wacht. En strijkt zijn baard. Hij hoort:

„Een jonge dochter was gelijk Rachab van Jericho. Toen dit nu de Richter werd geboodschapt nam hij zijn reismantel. En ging uit onder de Filistijnen om haar te zoeken. Maar zijn geroep was ijdel. Toen nu zijn huisvrouw gekomen was, zo kocht zij haar van de Filistijnen met gouden talenten. En haar zorgen waren om haar. Als nu negentig dagen waren verstreken ging een geweën door alle huizen: want de koop was ijdel geweest. Ziet, de jonge dochter was stillekens gevloten. En de Richter en de oudsten, zij zochten en vonden niet. En er was droefenis in het hart van zijn huisvrouw om deze dochter van Juda, die was gelijk Rachab, de vrouw van Jericho.”

Jonas knikte, zijn ogen lachen weer. „U zult nog veel moeten lezen om het te zeggen zoals ik, mevrouw. Hoe heet deze hoer?”

Josina schrikt van het harde woord en de opeens onverbidelijke ogen van Jonas van Gogh.

„Jettie van Bienen, de dochter van gestorven Saartje.”

„Wees gerust, vrouw van de stadvorst. Ik zal gaan en haar vinden.”

Hij rijst op en wenkt Josina bij zich. Onderdanig komt zij naar de aartsvader, die met een vinger haar kinnetje optilt, zodat zij in zijn grijze ogen moet kijken.

„Wees gezegend, Josina Lezer, wees gebensht voor het goede dat je heden weer deed.”

Dan zwaait hij de zak over zijn schouder en stommelt de trap af. En de Buurt zag hem weer gaan, gebogen onder zijn

zak, met de kin vooruitgestoken. En daaraan wapperde zijn lange witte baard.

Het onderzoek dat Manuel Belmonte liet instellen naar de herkomst van de gouden beker, die Abraham hem had geschonken, kostte veel geld. Want ook dat deed hij uit een rijke beurs. De opdracht had hij gegeven aan een Engels speurderskantoor en op een dag in januari 1839 kwam een man van dit kantoor bij hem.

Het was Levie Rosenfeld.

Manuel is zeer verwonderd als hij hoort wie de speurder is. Hij kent Levies geschiedenis maar gezien heeft hij hem nooit. Daarom zegt hij: „Dit is een grote verrassing, mijnheer Rosenfeld. Dat uw principalen mijn zaken aan u hebben toevertrouwd. Ik neem aan dat uw firma voor alle functies specialisten engageert. Ik verzoek u te overwegen mijn zwager nog eens te bezoeken, hij zal graag zijn beschermeling weer eens willen ontmoeten.”

Levie Rosenfeld bijt op zijn onderlip, met moeite onderdrukt hij een ruw antwoord. Hij wil niet aan zijn verleden worden herinnerd omdat hij eerlijk zijn best heeft gedaan om dit te ontgroeien. Zichtbaar boos neemt hij plaats tegenover Manuel aan het antieke bureau en zegt niets meer totdat de huisknecht de sherry heeft geserveerd. Als Manuel het glas even opheft om zijn gast vormelijk toe te drinken, zegt Levie heftig: „Mijnheer Belmonte, ik wil graag een glas met u drinken. Als vertegenwoordiger van mijn firma en als mens, die een deel van zijn leven is vergeten. Begrijp me goed, mijnheer . . . ik heb mijn werkkraft verhuurd, niet mijn historie.”

Verbaasd kijkt Manuel hem aan, dan knikt hij hoffelijk. En terwijl zijn ogen ondeugend twinkelen zegt hij vormelijk: „Ik respecteer uw opvatting en uw geestelijke wedergeboorte. Ik luister naar uw verslag.”

Dan vertelt Levie van het onderzoek. De gouden beker was tien jaar geleden verkocht door een Braziliaan aan een juwe-

lier. Later werd het stuk geveild en het was via een Londense makelaar in het bezit gekomen van de tabakskoopman Rietborn. Dat was het gemakkelijkste deel van het onderzoek. Daarna had Levie de Braziliaan gezocht en gevonden. Hij heette Don Miguel Mendez de Quijada en woonde op een plantage, honderd mijl achter Santos. Hij was een dikke vetzak die dolblij was met de afleiding, nu er een Europeaan op zijn bezitting was aangekomen. Diezelfde avond was er een uitbundig feest met ontzaglijke hoeveelheden eten en drank. En veel meisjes. Toen Don Miguel goedmoedig beschonken was vertelde hij aan Levie, de grote Engelse speurder, dat de verkoop van die gouden beker niets bijzonders was geweest. Hij had het hele familiebezit juwelen, inclusief die van zijn zuster, verkocht. Hij had geld nodig, een misoogst en een vreemde ziekte onder het gewas hadden hem in ernstige moeilijkheden gebracht. Voor hem en zijn familie telde slechts een ding en dat was de plantage. Die moest in stand blijven. Juwelen kon men ieder uur van de dag kopen, goede plantages niet, dat duurde soms een mensenleeftijd. Hij had goed gedaan; de volgende jaren waren de oogsten puik en hij had meer en mooiere juwelen teruggekocht. Hij liet zijn zuster roepen om haar sieraden te tonen aan de Engelsman en werkelijk, Levie had verstaeld gestaan.

„Hoe zag die dame eruit, heer Rosenfeld?” vraagt Manuel.

„Mijnheer Belmonte . . . een ton, een lelijke ton!”

Manuel kijkt onthutst, maar dan moet hij opeens zo onbedaarlijk lachen dat Levie er verlegen van wordt.

„Heb ik iets onbehoorlijks gezegd, mijnheer Belmonte?”

„Welnee! Ik moet lachen om het idee dat ik u de halve wereld laat afreizen om dit te horen. De vurige wraakzuchtige Don Miguel Mendez de Quijada is een dikke vreetzak geworden en mijn warmbloedige watervlugge Dulcinea is een ton . . . een dikke ton! En dit bericht kost mij, heer Rosenfeld?”

Levie betuigt de spijt van zijn principalen dat zij zoveel kosten moesten maken voor zulk een simpel geval. Maar zij

hadden volgens opdracht gehandeld. Dan legt hij bijna tersluiks een enveloppe op Manuels tafel, waarin zich de rekening bevindt. Belmonte rinkelt met de tafelbel en geeft het gesloten couvert aan zijn secretaris met de opdracht een zichtwissel op Londen uit te schrijven voor het gedeclareerde bedrag. Dan zegt hij tegen Levie: „Ik dacht dat er verband bestond tussen de overval die mij verlamde en deze bekeraffaire. Daarom de opdracht. Ik heb gezien dat u minutieus werkt en ik verzoek u deze misdaad voor mij te willen uitzoeken.”

„Nee, mijnheer. De opdracht is zeer vererend, maar ik wil hier zo snel mogelijk weg. Ik zal moeder gaan opzoeken en mijnheer Lezer en dan vertrek ik.”

Belmonte kijkt hem onderzoekend aan, maar hij vraagt niets. Hij herinnert zich de wens van Levie. Toch is Levie Rosenfeld nog te veel de arme gettojongen, tegenover de sefardische aristocraat. Daarom zegt hij: „Mijnheer, hier ben ik Levie Rosenfeld, de arme diefjesmaat, die blij mag zijn dat hem het leven wordt gelaten. Als ik me nu in de onderwereld wring, aan de kant van de burgerij, dan zal het heus niet lang duren of ik ben spoorloos. In Engeland ben ik de kundige buitenlandse speurder, die al veel heeft geklaard. Daarom is de onderwereld daar bevreesd voor me en ik geniet de steun van de politie. Ik leef er vrij van angst. Vreemd, vindt u niet?”

„Nee... niet vreemd, zeer menselijk. Onbekend maakt gevreesd.”

Levie knikt, drinkt langzaam zijn sherry. De secretaris komt terug met de zichtwissel op Londen; het is tijd om te vertrekken. En nog lang daarna zat Manuel Belmonte met ernstige gedachten in zijn kantoor. Tuurde over de Maas en zag het drukke gewoel op de Boompjes niet.

Abraham Lezer was opgetogen toen Levie bij hem kwam. Hij draaide een paar maal om hem heen om hem te bekijken; als een kleermaker die een geslaagd kostuum heeft afgepast. Vol trots luisterde hij naar Levies verhaal, die na een duister begin

een gevreesde politieman was geworden. Maar hij hoorde ook Levies angst voor de wraak van de Zandstraat als zij hem zouden herkennen. Abraham lachte daarom, zij waren te oud en te lui geworden om zich op te winden tot een bloedwraak. Maar toen hij was vertrokken om afscheid te nemen van zijn moeder, liep Abraham naar mijnheer de commissaris en vroeg bescherming voor Levie Rosenfeld. De oude commissaris plukte nadenkend aan zijn bakkebaarden en ging zijn herinnering na of er soms nog een rekening was voor Levie. Maar Abrahams vertellen van de reclassering maakte hem mild. En daarbij, Abraham was zijn vriend, waarom, dat wist hij nog steeds niet.

„Wees gerust, Brammie. Hij zal worden bewaakt als een zui-geling. Wat heb ik aan de narigheid om in de Leuvehaven te moeten laten dreggen naar het lijk van Levie Rosenfeld?”

Toen rookten zij hun sigaren en de commissaris bracht zijn vriend naar huis. Want hij wilde tevens wat kopen voor de koperen bruiloft van zijn dochter.

Levie vroeg zijn moeder nogmaals om met hem mee te gaan naar Engeland, weg van de kleinsteedse sfeer van Rotterdam. In de buurt van Londen moest zij dan een mooi buitenhuisje kopen en hij zou bij haar komen inwonen. Misschien zou hij nog trouwen, dan was er een jonge vrouw en later kinderen die vrolijkheid zouden brengen. Zij schudde haar dikke hoofd, het leek wat treurig met de gesloten ogen.

„Levie, me zoon, God zij geloofd dat je wâ geworre ben, daarvoor ken je Brammie nie dankbaar genog weze. Maar omdat jij blij ben dá je hiero weg ben, is je moeder dat ook maar niet zo een, twee, drie. Wat heb ik an dat Engeland? Geen mens die me verstaat, geen mens waarmee ik ken sjmoeze, geen boek da'k d'r ken leze. Mot ik iedere week boeke van hiero naar daaro late sture? Levie, wees gebensht en blijf gezond, maar laat me met rust. De keuken is m'n wereld. Als je strakkies weg ben, leef ik weer met de adel en de rijke kooplui . . . of met het falderappes. Hier ben ik Sheintje Rosenfeld . . . rijke Sheintje.

Daaro ben ik een wanstaltige dikke jodin, een immigrant. Zwijg d'r over, Levie, laat mijn me wereld en m'n menoege."

De volgende morgen vertrok hij weer naar Engeland. Hij was blij dat men hem niet had lastiggevallen, al hadden zekere typen van het Rode Zand en de Dijk naar hem geloerd. Hij wist niet dat de commissaris hem had laten bewaken en dat de onderwereld de wens van de politiechef had geëerbiedigd; een voorlopig geschenk voor het veertigjarige ambtsjubileum, dat hij dit jaar zou vieren.

Op een dag kwam er een schipper bij Josina Lezer. Hij bracht een bericht van Jonas van Gogh, uit Amsterdam.

„Mevrouw, ik most u allenig maar zegge: 'Jonas heb Rachab gevonde in de burg Susan. Of ie komme wil'."

Hij gaf het adres van Jonas en noemde zijn bodeloon.

Zij ging direct naar de winkel, waar Abraham bezig was de identiteit van een Chinees bord vast te stellen met behulp van een dik boek.

„Brammie, ik wil naar Amsterdam. Jettie is gevonden."

„Door wie?"

„Door Jonas van Gogh."

„Het schijnt dat Jonas de wrekende gerechtigheid wordt. Overal bemoeit hij zich mee; en dat allemaal overgoten met quasi godsdienstig gebrabbelt. Je bent te veel op deze man gesteld."

„Niet jaloers zijn, Brammie. Je hebt ook de kans gehad om Jettie te vinden. Na acht dagen kwam je onverrichterzake terug. Je was alleen vijf pond zwaarder geworden."

„Wat bedoel je, Josina van Cleeff?" stuift hij op.

„Niet meer dan ik zeg. Maar ik weet dat het moeilijk is om Roza's kookkunst te weerstaan."

Zij glimlacht op een bijzondere manier, slaat een denkbeeldig pluisje van zijn revers en vervolgt: „We gaan samen naar Amsterdam. Dan mag jij Jettie vangen en ik ga kijken hoe Mordechai het maakt. En Susanne in haar eerste betrekking. En we zijn weer eens uit, samen uit."

Hij kijkt haar streng aan, maar zij glimlacht nog steeds en haar ogen vonken speels. „Wat zou je me nu graag willen doen, grimmige beer,” treitert zij.

Hij pakt haar bij de schouders, schudt haar goedmoedig dooreen; en zijn ogen worden mild. „Wat zou ik jou nu kunnen doen, Sien? Wat kan ik anders doen dan God vragen je tot honderd jaar bij me te laten . . . en je te zegenen. Wat kan ik anders doen, dan je zoenen en een machteloze geweldenaar in m'n ogen zijn?”

Zij ging op haar tenen staan en hij zoende haar op het voorhoofd en de gesloten ogen.

De uitnodigingen voor diners en avondjes die zij in Amsterdam kregen waren legio. De oude heer Van Cleeff vergezelde hen zoveel mogelijk, omdat hij zo trots was op zijn oudste dochter met haar rijke echtgenoot en dat aan de qehiloh wilde tonen. Zij woonden bij de vrolijke Jochanan, die sinds enkele jaren was getrouwd en al het mogelijke deed om het zijn zuster en zwager naar de zin te maken.

En op een avond geeft hij een partij in zijn mooie huis op de Kloveniersburgwal. Rijtuigen brengen de rijke joodse families. De buitenlantaarns aan het huis doen soms de juwelen flonkeren van de wat corpulente vrouwen, de enkele hardstenen stoeptreden laten de zwaarlijvige mannen soms hijgen. De jonge generatie is à la mode gekleed; zij is vlug en kwiek en geaffecteerd, de emancipatie is bijna voltooid.

In de twee grote ineenlopende salons is maar weinig gedrentel. Men zit behaaglijk en drinkt zijn thee en snoept overvloedig van de schalen met gebak, die de loonkelners steeds weer presenteren. Ook wordt er veel gelachen, want met het verstrijken van de uren wijkt de emancipatie en de geintjes en anekdotes dwarrelen als een vertrouwd geest door deze joodse straatzaal. Want het joodse volk van Amsterdam is gezellig en gemoedelijk, levendig en druk.

Als Josina Lezer in de brede marmeren gang wat verkoeling

zoekt, staat er opeens een knappe man voor haar. Zijn lichte buiging is volmaakt, zijn lach innemend.

„Mevrouw, staat u mij toe dat ik me voorstel. Ik ben Michaël Gerstanowitz.”

Josina kijkt op naar de rijzige figuur. Naar het heerszuchtige gezicht met de grijze ogen, de brede neus, de mannelijke en zinnelijke mond, het diepzwarte, golvende haar met het opkomend grijs aan de slapen.

Zij reikt hem de hand, zijn handkus is speels.

„Mijn zuster heeft mij van u verteld,” zegt zij scherp.

Verrast en onderzoekend kijkt hij haar aan, antwoordt: „Ik hoop niets dan goeds, mevrouw Lezer.”

„Haar verhaal was kort en bijzonder. Moeilijk onder te brengen in een van de begrippen, die ik toen kende.”

Een moment bijt hij zich op de lippen, maar dan glimlacht hij weer. „Wilt u mijn groeten overbrengen?”

„Nee . . . mijn zuster is gelukkig getrouwd. Déze herinnering aan haar meisjesjaren dient voorgoed vergeten te blijven.”

„Mevrouw, u bent zeer mild voor Mirjam . . . en voor mij.”

Weer is zijn buiging volmaakt, beheerst trekt hij zich terug.

Josina gaat de salon weer binnen en bij haar schoonzuster zitten. Deze donkere, wat zware vrouw lacht haar toe en vraagt: „Maakte Gerstanowitz je het hof, Josina? Hij is de zonde waard.”

„Ervaring, Roza?”

„Godbewaar. Ervaringen met Gerstanowitz zijn gevaarlijk. Geen vrouw is veilig noch heilig voor hem.”

„Waarvan leeft deze man, Roza?”

„Weet ik veel. Zijn vader had wat geld en hij heeft nooit gewerkt. Vermogen schijnt hij toch wel te hebben, want hij geeft handen vol uit. Iedereen verwacht dat het iedere dag kan vastlopen, maar hij gaat vrolijk voort. Hij heeft juist weer een nieuw meisje in een woning gezet en haar van top tot teen aangekleed. Jammer, dat het nu een jiddekind is, een van Rotterdam.”

„Wat zeg je?”

Josina is opgesprongen. De laatste woorden van Roza hebben haar diep getroffen, want dit meisje kan niemand anders zijn dan Jettie van Bienen.

„Roza, toen Brammie bij jullie logeerde, heeft hij toen niet gezegd waarom hij in Amsterdam was?”

„Natuurlijk wel. Hij moest hier een nieuwe kaarsenkroon voor de sjoel aan de Boompjes zoeken bij onze antiquairs, want er was eentje bij jullie gestolen. Waarom vraag je dat?”

„Zo maar . . . zeg . . . waar woont die Gerstanowitz?”

„Ai . . . Josina, wil je een avontuur?”

Roza leunt zwaar en lachend in haar stoel, zegt dan geheimzinnig fluisterend: „Keizersgracht 231. Geluk!”

„Geluk? . . . geluk? . . . wat denk je van me, en van hem? . . . met een oude vrouw als ik?”

Josina is boos opgestaan, maar de gemoedelijke Roza staat reeds naast haar, geeft haar een arm en zoent haar licht op de wang.

„Kun je geen geintje meer verdragen? Kom mee, ik zal het goed maken . . . je krijgt een fijn hard galletje met oude kaas van me. Ik neem een snee wittebrood met pekervlees en een schijf ingelegde citroen. Eten we de ruzie weg, goed?”

Josina kijkt haar aan, lacht dan naar deze vrolijke ongecompliceerde vrouw, die leeft met de gezellige dingen van alledag en de roddeltjes.

Toen zette zij Gerstanowitz uit haar gedachten en genoot van het feestje.

Het briefje dat Josina aan Michaël Gerstanowitz schreef kon hij niet negeren. Daarom ontving hij haar enige dagen later.

Toen het rijtuig voor zijn deur had stilgehouden, was hij op hetzelfde moment reeds buiten om haar te helpen met uitstijgen. Zijn oude huishoudster wachtte in het portaal om haar te ontdoen van een mantel en hoed en mof.

In de grote woonkamer, over de hele breedte van het huis

op de eerste verdieping, stond de middagthee geserveerd. Op een laag tafeltje voor de tweezits bergère aan het middenvenster. Een groot vuur brandde in de open haard. Niemand van het personeel werd ontboden om te bedienen. Gerstanowitz verzocht zijn gast de thee te willen inschenken en van de koekjes te snoepen.

Als Josina hem zijn theekopje heeft gereikt zegt zij: „Ik geloof dat dit de eerste en tevens laatste keer zal zijn, dat ik u thee serveer, mijnheer Gerstanowitz. Ik heb het gevoel dat u mijn stil verzoek hebt geweigerd.”

„Mevrouw, ik heb niet het flauwste vermoeden van de reden van uw bezoek.”

„Er zijn verscheidene dagen verlopen tussen mijn verzoek om een onderhoud en uw antwoord met de uitnodiging.”

„Mevrouw . . . wilt u duidelijk zijn? Wat is de reden van uw geacht bezoek?”

„Ik kom voor Jettie van Bienen en ik vermoed dat u dit weet uit informaties, die u in de afgelopen dagen heeft ingewonnen.”

Michaël Gerstanowitz is opgestaan, zijn theekopje heeft even gerinkeld in zijn hand. Nu dreunt hij door de ruime kamer, zijn voetstappen klikken op het glanzende parket.

„Wie is Jettie van Bienen?” vraagt hij beheerst.

„Uw concubine,” is het harde antwoord.

„Aha . . . maar wat gaat u dat aan, mevrouw? Mijn leven én het hare?”

„Het uwe raakt me niet, geheel niet. Het hare des te meer. Zij is minderjarig, het kind van een arme vrouw, die mij gesmeekt heeft om na haar dood op haar dochter te letten. Omdat zij haar kende, haar zucht naar wat weelde en mooie kleren.”

„Is dat misdadig? Zucht naar weelde, naar mooie en prettige dingen; naar het leven van ons, goed gesitueerden?”

„Nee . . . maar misdadig is te willen betalen met het lichaam.”

„Alles wordt betaald met het lichaam. Alles . . . door man en vrouw. Ook het zwoegende zure bestaan van hard werk voor

weinig geld. Maar dat is geoorloofd, dit mensenoffer voor één kaste . . . de rijkdom."

„U weet heel goed wat ik nu met lichaam bedoel, mijnheer. Ik, oude vrouw, kan daarover met u rustig spreken."

„Vindt u het de moeite waard zich druk te maken om de paar jaar, die Jettie nog scheiden van de meerderjarigheid?"

„Ja, want ook ná haar meerderjarigheid zou ik dit soort meisjes uit de bordelen willen ranselen en ze tot bezinning slaan!!"

Opeens wordt Josina driftig; zij slaat met haar kleine vuist vele keren op de leuning van de bergère.

„Waarom trouwt u niet met haar? Zij is knap en lief, een vrouw met wie men zich vertonen kan."

„Zij is knap en lief, maar geen vrouw voor Michaël Gerstanowitz. De ware vrouw voor mij is nu jaren getrouwd. En u kent haar, mevrouw."

„Waarom hebt u Mirjam dan niet getrouwd, nadat zij uw vrouw was geweest?"

„Eerst toen Belmonte haar nam, beseftte ik mijn verlies. Ik zal nu klare wijn voor u schenken, mevrouw Lezer. Ik laat Jettie van Bienen niet los, althans voorlopig niet. Mocht u voortgaan zich met mij of met haar te bemoeien, dan zal op een kwade dag de heer Belmonte bij zijn ochtendpost een briefje ontvangen, dat zijn idylle enigszins zal kneuzen. Ik hoop duidelijk te zijn geweest en dat u akkoord gaat met deze ruil."

Josina is opgestaan. Zij is bleek, de handen houdt zij ineengestrengeld, ontzet kijkt zij hem aan.

„Mijn God, leeft dat in u? Is deze bedreiging voortdurend om Manuel Belmonte? Is zijn invaliditeit niet genoeg?"

„Ik haat deze man, alléén om het feit dat hij Mirjam voor mij weggriste. Met zijn ongeluk heb ik geen medelijden. En Mirjam zal ik blijven straffen met mijn bedreiging."

Zij ziet zijn gezicht vertrekken, zijn ogen vonken. Zij ziet de ondefinieerbare grimas, de onheilspellende diepte van het

kwaad; zij ziet de haat. Dan slaat zij de handen voor de ogen en stamelt: „Die overval toen . . . wist u daarvan?”

„Misschien. Maakt u zich geen illusies. Zelfs een wenk aan de politie zal het huwelijk van Belmonte verwoesten. En daarbij, wat zal dat opleveren? Slechts twijfel, die zal worden afgeschud als een horzel door de onfeilbare justitie. Benaja Stibbe, de dader, die domme Benaja boet ervoor met vele jaren gevangenis.”

Josina kan nog slechts staren naar deze duivelse mens Michaël Gerstanowitz. Dan keert zij zich om en rent langs gang en trap naar buiten. Zij vergeet mantel en hoed en mof, en de waterkoude sneeuw bui valt haar op het lichaam als een hellebeest. Door en door koud kwam zij bij haar broer Jochanan, in zijn kantoor op het Rokin. Eind december 1839.

En Jochanan van Cleeff, de vrolijke, jongste firmant van het huis Aäron van Cleeff en Zonen wordt een grimmige vechter. Zoals immer, als het gaat om de naam en de belangen van zijn huis. Direct na Josina's verhaal heeft hij de dreiging gevoeld voor zijn zuster Mirjam. En reeds is hij op weg.

Na aankomst bij Michaël Gerstanowitz stuurde hij de huurkoetsier terug met de kleren van Josina en een klein briefje waarin hij neerkrabbelde, dat zij naar zijn woning moest gaan en niets mocht vertellen tegen Brammie en Roza.

Hij staat vlak voor Michaël Gerstanowitz, die niet durft glimlachen tegen deze verbeterde Jochanan, deze stoere krachtige kerel, wiens korte snuivende ademhaling hij bespeurt. Dan pakt Jochanan hem aan en slaat hem waar hij hem kan raken, drijft hem door de kamer als een stuk vee en sleurt hem over de tafel, over de Perzische kleden. En beukt en beukt hem als een bezetene. Als hij dan hijgend zijn kleren wat in orde brengt, ziet hij hem zitten op de grond, versuft leunend tegen een stoel; trachtend het bloed te stelpen uit neus en mond.

„Dit is de taal, die jij verstaat, Gerstanowitz. Tussen ons zullen er geen academische debatten zijn met een duivelse inhoud. Ook geen politie. Zolang God mij Jochanan van Cleeff

laat zijn, zal ik je in toom houden met déze handen. En als dat niet helpt, dan zijn er nog andere middelen om je weg te bezemen als straatvuil."

„Dit zal je betalen, Van Cleeff. Bij God . . . dit zal je boeten!!"

„Denk eraan, Gerstanowitz . . . nog één vinger naar de mijnen en je hele zwendelbestaan komt voor de justitie. Ik heb me nooit met je bemoeid, dat is het werk van de politie, die je om duistere reden nog steeds niet heeft gezien. Mocht je de onderwereld mobiliseren, goed, reken erop dat het huis Van Cleeff een knokploeg kan betalen. Een forse ploeg, jarenlang. Eén vinger, Gerstanowitz, en ik zal je vernietigen als ongedierte."

Dan opent Jochanan met een ruk de deur en hij vindt de huishoudster en de dienstmeisjes gehurkt zitten op het portaal en verschrikt naar hem opkijken. Een van hen heeft een ooggetuigeverslag van de afstraffing van hun patroon zitten fluis-teren, dat zij gezien heeft door het sleutelgat. Opeens is Jochanan weer de man van humor en vrolijkheid en lacht onbedaarlijk om deze vreemde situatie. Als hij nog even naar binnen kijkt ziet hij Gerstanowitz, die zijn gehavende gezicht pijn-lijk tot een lach tracht te vertrekken. De meisjes drukten zich tegen de muur en bogen van schaamte het hoofd, toen Jochanan langs hen ging om het huis te verlaten.

Josina is niet direct naar huis gegaan, zoals haar broer had ver-zocht. Toen zij haar kleren weer terug had en zich kalm voelde, bestelde zij een rijtuig en reed van het Rokin naar de Rapen-burgerstraat. En in een klein huisje vindt zij Jonas van Gogh.

Hij zit bij de Brabantse buiskachel en warmt zijn kousevoe-ten tegen de asla. Er branden een paar kaarsen op de hoge schoorsteenmantel, want de avond begint reeds te vallen. De joodse vrouw, bij wie Jonas logeert, komt snel uit haar keu-kentje en wrijft omstandig haar handen af aan haar vette schort. Dan begroet zij Josina Lezer.

„Wat een kowed, wat een eer voor een arrem mens. Wat

een kowed voor die verswarzter nar van een Jonas. Kom gauw binne uit dat vergaan van de wereld! Wat zeg u d'rvan van zu'k weer? Me hebbe nog niet genog sores, ken men zich de sappel make allenig voor hout en turf. Helemaal geen vlees meer op tafel door die sjtink kriere. Toe Jonas, wees 'n kavvelier en help de dame an 'n sjoel. De hele week heb tie gewacht gehad, dat u komme zou. De ganze woch hob ich koffie klaar gehad en nou dat u komp heb ik uitgerekend niks, geen sjoog.

„Selma,” zegt Jonas boos, „Selma, hou je ratel en lieg niet zoveel. Je hebt helemaal geen koffie klaar gehad, omdat je hebt gezegd: 'Ja, die komt naar hier, oser, die kakmadam komt naar de Rapenburgergass!' ”

„Mevrouw, geloof 'm niet, dat oude bonk venijn. Venijn en mesjoggaas uit de Thore is alles wat d'r uit 'm komp. En as tie nou nog maar betaalde!!”

„Selma, moet de Engel des Heren afkomen uit de Hemel om je te halen voor je valse getuigenis? Mevrouw Lezer, gaat u hier zitten op mijn plaatsie bij het vuur. Ik zal nog zeggen vûur, omdat er nog iets glimt.”

„Jonas, Jonas,” zegt Josina, „het is hier warm en goed verzorgd.”

Mopperend gaat hij aan de andere zijde van de kachel zitten.

„Maak koffie, Selma. Je zult nooit kunnen goed maken, wat ik verplicht ben aan deze dame. Tracht ten minste haar wat warme vloeistof te geven, tracht!!”

„Hoor de profeet, hoor toe! Laat me niet lache! Mevrouw, heb u wel es een profeet in z'n onderbroek gezien? Nah, ik wel. Jonas in z'n baaie goed as tie 's nachts naar beneje scharrelt. Ken geen respect meer hebbe voor 'n profeet, die lastig is en smakt as tie eet. Smakt en slorpt, wòh!!”

Dan weet zij niets meer om Jonas te kleineren en zelf groter te worden in de ogen van de voorname mevrouw Lezer. Daarom gaat ze naar haar keukentje om koffie te zetten en straks

zal zij nog even door de kamer glippen om naar de bakker te gaan om verse gemberbolus, die zij serveren wil.

„Jonas, ik heb je boodschap ontvangen. Waar is Jettie?”

Hij nijpt zijn oogleden, uit zijn lippen. Zijn gezicht is hard als hij zegt: „Zij zit als hoer. Op een bovenhuis aan de Groenburgwal. Ik heb met haar gesproken, maar zij weet niet wat zij wil. Wij zullen er straks heengaan, nadat die sheroetzoh eindelijk de koffie zal hebben gebracht.”

„Jonas, waarom die bitterheid? Wie is deze vrouw, waarbij je hier woont?”

„Ik weet niet wie ze is. Kan me niet schelen. Toen ik nog geld had, ja, toen waren ze allemaal poeslief, hier in Amsterdam en in de medinoh. Alles heb ik zo zoetjes aan uitgedeeld, weggegeven, want ik leef al langer dan ik gerekend had. En nou moeten ze me voor niks de kost geven, allemaal, door het hele land. Ik hou ze in toom met teksten uit de bijbel, verschrikkelijke teksten heb ik voor ze en daarvoor zijn ze bang. Handelsgeld heb ik niet meer, de bijbels krijg ik op krediet. Lach niet, mevrouw Josina, Gods woorden op krediet! Maar eens komt de dag dat Gods woord moet worden betaald, dat het krediet moet worden afgelost. Dan zal de Engel des Heren komen met de dagvaarding en hij zal de termijn stellen . . . hij zal ze nemen in gijzeling . . . op water en brood . . . in de gruwelijk koude torens en hij zal . . .”

„Jonas, Jonas, wil je mij een bijbel verkopen, je raakt zo in vuur.”

„Josina Lezer, jij bent de bijbel . . . het edele goede gedeelte van de Schrift. Aan jou behoef ik er geen te verkopen.”

Hij sluit de ogen en strijkt zijn baard. Zij spreken niet meer totdat de koffie wordt gebracht. Langzaam drinkt hij, verkruimelt het gebak met zijn benige vingers en steekt de kleine stukjes voorzichtig in de mond. En Josina ziet dat Jonas oud is, heel oud. Plotseling rijst hij op en zegt: „Kom! Als de verspieders van Jozua, zo zullen wij gaan naar Rachab.”

Snel dankt Josina voor de koffie en volgt hem naar buiten.

naar het rijtuig dat wacht voor de woning, omstuwd door de mensen van de Rapenburgerstraat. Men gaat niet vlug genoeg opzij om Josina te laten instappen, daarom heft hij dreigend zijn stok en roept: „Gaat heen, tuig van Laban. Gaat heen in uw tenten en bereidt u voor. Want de Here zal dit Sodom en Gomorra omkeren, geen tien rechtvaardigen zijn onder u.”

De opgeschoten jeugd lacht en joelt, maar de vrouwen wijken terug en zijn opeens niet meer vrolijk. Want Jonas de bijbel-venter ziet er zo onaards uit in het schemerige licht van de straatlantaars; met zijn benig gezicht en daarin de diepe donkere oogholten, de vooruitgestoken kin en de lange witte baard. Misschien toch . . . misschien toch is Jonas een knecht des Heren.

Dodelijk geschrokken ziet Jettie van Bienen hen naar boven komen. Haar stem is nauwelijks hoorbaar, als zij verzoekt te gaan zitten. Snel heeft Josina de omgeving opgenomen, dit nieuw ingerichte liefdesnest met zijn goedkope intimiteit.

Zij gaat bij het haardvuur zitten. Jonas blijft staan onder de kaarsenkroon; deze kamer heeft niet de Hollands-traditionele ronde tafel in het midden, de meubels en canapé staan langs de muren, op Duitse manier. Jettie leunt tegen de muur, haar kinderlijke gewoonte. Haar armen drukken stijf tegen haar lichaam, volgen de holte van de taille, de handpalmen zijn open. Zo is zij een beeld van weerloze overgave, met rode vlekken op de wangen van angst en opwinding, met neergeslagen ogen.

„Jettie, waarom heb je dit gedaan?” vraagt Josina.

„Ik weet het niet . . . mevrouw. Om alles, om de armoede, die ik heb geleden.”

„Ik had je toch een plaats bezorgd in een rijk huis? Dak en voeding en goed loon?”

„En later, mevrouw Lezer? Later, als ik oud zal zijn? Wil men een oude kamenier? En als ik trouw, wie krijg ik? Welke arme schlemiel moet ik verzorgen, bij hem slapen en kinderen krijgen? Met vier rijksdaalders in de week om rond te scharrelen.”

Jettie is heftig geworden, nu gloeien haar ogen, haar rechtervuist slaat in de palm van haar linkerhand. En zij stampvoet.

„Jettie, je praat als Rachel Houtkruier, die naar Parijs vertrok.”

„Die rijk leeft in Parijs, lééft, rijk, en verzorgd, en vrolijk. Die lééft!” Jettie heeft het uitgegild, Josina is beheerst, tot het uiterste gespannen.

„Jettie, wat wacht je nu? Deze Michaël Gerstanowitz gebruikt je jeugd, je jonge, aantrekkelijke vlees. Maar steeds komen er nieuwe vrouwen met jonger vlees, met zachter huid, met beginnende hartstocht. Hij zal zich graag laten verleiden door die nieuwe, want zo is zijn aard, zo is de neiging van iedere man. Hij zal je overdoen aan een vriend, steeds zul je worden verhandeld als vee, steeds naar een mindere adonis, naar een armer man. Steeds en steeds . . . door al de jaren van je jeugd, dertig . . . veertig jaar. Tot in de goót. Als een oud, verlept, dierlijk wezen zul je in de kroegen bedelen om drank, bedelen om de gunst van een vieze, oude, zwetende kerel, die je wellicht nog zal wegtrappen, letterlijk wégtrappen. Ik wil je geen idylle schilderen van het huwelijk, want dat is het niet. Maar er is één geluk . . . samen oud worden met de man, die in de eerste nachten lieve toverwoorden in je oor heeft gefluisterd, samen zorgen, de kinderen zien worden tot mensen, samen . . . samen . . . totdat God een van beiden laat halen en de andere blijft met de herinnering . . . de herinnering, die de kus op het leven is . . . zoals men een dode kust op het voorhoofd.”

Jettie heeft de handen voor de ogen geslagen en snikt nu heftig. Josina kijkt naar dit zoekende mensenkind en Jonas staat nog steeds onder de kaarsenkroon, met gesloten ogen, zijn trillende handen steunend op zijn stok. Dan zegt Jettie: „Dit was de weg naar wat vreugde, naar zachte prettige kleren, en ik zou wat van de wereld zien. Besef het toch, mevrouw, dit zonloze bestaan, dat nutteloos opteren in die Zandstraat van Rotterdam, sleur en heibel, narigheid en ziekte en armoe. God . . . o . . . God, is dát het leven?”

„Ja . . . want alles wordt sleur in het leven, Jettie. De gevierde actrice walgt van het vechten tegen jongere rivalen, het optreden . . . iedere avond, zin of niet. Zij verlangt naar pantoffels en een breiwerkje, naar een kletspraatje bij een kop anijs. En de temeijs walgen van de brontstige dieren, die over hen kruipen, zij verlangen naar een nette man, die een eerlijk en goed huisvader is. Iedereen wil zijn sleur ontvluchten en verlangt die van een ander, omdat hij déze nog niet kent. IJdelheid der ijdelheden, de woorden van de prediker zul je eerst begrijpen aan het einde van je leven.”

„Moet ik dan nu mijn leven aan het einde beginnen?” vraagt Jettie schuw.

„Fatsoen is geen einde, maar een grondslag. Jouw begin is het einde, Jettie. Een verbruikt en onteerd vrouwenlichaam is geen basis voor een huwelijk, is geen schoot voor kinderen, voor een nageslacht dat jou eren moet. Al was dat slechts om enige inhoud aan het leven te geven.”

„U wilt me overtuigen van iets, waaraan u zelf niet gelooft,” zegt Jettie dof, „als ik me gewonnen geef is het uit angst voor het beeld dat u getekend hebt. De oude verlepte vrouw, die moet bedelen om te leven en betaalt met haar stervend vlees. O God . . . o . . . God . . . oud zijn en vies . . . o God!!”

Gierend wiegt het lichaam, de handen omvatten het schuddend hoofd, de blanke tanden bijten in de onderlip.

Dan beweegt Jonas de bijbelventer. Hij grijpt Jetties omslagdoek van een stoel, en spreidt hem uit. Nu komt hij achter Jettie, zijn dorre lichaam strekt zich en hij omvat haar in de wollen doek. Deze vermoeide vrouwengestalte. En Jetties hoofdje, waarin de ogen verblind zijn door tranen, buigt achterover naar het baardige gezicht van Jonas, in volle overgave. Dit vreemde beeld ziet Josina, een grote onaardse vogel heeft zijn vleugels gesloten om een mens. En zij hoort hem zeggen: „Israël is gierig op zijn dochters, mijn kind.”

En de klare, harde, grijze ogen van Jonas werden mild. Toen sloot hij ze.

Jettie woont nu in het huis van Abraham Lezer; en verpleegt Josina, die ernstig ziek is geworden, de dag nadat zij uit Amsterdam waren teruggekeerd. De vlucht uit het huis van Gerstanowitz, die middag, in de natte sneeuwbus, was fataal voor Josina geweest. Jettie verzorgt haar als een dochter, niets en niets is haar te veel. En haar gezicht is dat van een diaconesje.

Abraham is zeer bezorgd en somber; daarom weifelt hij ernstig om naar Londen te gaan voor een zeer belangrijke kunstveiling, die zijn commissionair hem heeft bericht. Josina heeft aangedrongen dat hij zal gaan. Zij zal heus wel beter worden en haar genezing kan hij niet versnellen door tienmaal daags met een bezorgd gezicht om de slaapkamendeur te kijken. Dat maakt haar nerveus.

Voordat Abraham besluit, zoekt hij Manuel op in zijn kantoor. „Mani, ik moet naar Engeland en ik wil hier blijven.”

„Je zult dan het Opperwezen moeten vragen om je onbloedig te splijten in twee Brammies, met de mogelijkheid je later weer samen te smelten. Je wilt een trouwe echtgenoot zijn en tevens bezorgd geld verdienen. Wenend aan de sponde en stiekem door de vingers van je linkerhand kijken hoeveel gouden ponden in je rechter worden uitgeteld.”

„Mani, je bent een verschrikkelijk wezen. Ik zou je een pak rammel moeten geven voor die venijnige tong van jou,” zegt Abraham, nu werkelijk boos.

„Wees blij voor jou en voor mij, dat ik Manuel Beimonte in het wagentje ben. Verbeeld je eens dat je er werkelijk op los zou slaan. Wat zou je van jezelf schrikken, misschien moest je wel op je handen bijten om je te beheersen om mij niet te wurgen, in overwinnend oerinstinct. Dit wagentje, Brammie, is een onneembare vesting voor al de mensen, die mij haten om mijn geld, mijn vrouw, mijn macht en mijn dreiging, mijn savoir vivre en . . . mijn cynisme.”

„Dwaas, gek, faun . . . hou je mond,” Brammie buldert en stampvoet van drift.

„Netjes, heel netjes, een invalide uit te schelden. Een braaf

mannetje ben jij. En dat komt om raad. Abraham Lezer durft wel heel veel."

Woest grijpt Abraham zijn hoed en jas en stok, driftig kleedt hij zich, daarom moet hij hoed en stok weer ergens neerleggen met stuntelig zoekende gebaren. Hij loopt naar de deur om zonder groet te vertrekken en hoort dan de sonore stem van de treiterende Manuel.

„Blijf hier . . . domme beer. Blijf hier in Rotterdam, ik zal voor jou naar de Londense veiling gaan."

Sprakeloos keert Abraham zich om, zijn drift is gezakt, er is weer het warme gevoel voor Manuel Belmonte. Maar hij is ook zeer bezorgd, nu hij vraagt: „Mani . . . denk je dat het zó ernstig is?"

„Ja . . . God verhoede dat er iets gebeurt. Mocht het zo zijn, ga dan naar mijn secretaris. Hij zal een postduif loslaten voor onze factorij in Londen. En ik zal onmiddellijk terugkomen."

Met gesloten ogen leunde Abraham Lezer tegen de deur, zijn kaken klemde zich opeen, zodat zijn baardharen trilden. Manuel puntte langzaam zijn kneveltje, zijn ogen stonden treurig. Toen rinkelde hij de zilveren tafelbel om de sfeer te verjagen. De huisknecht bracht de kristallen luchters met talrijke brandende kaarsen.

Het werd februari 1840. Nog steeds is Josina ziek, de longontsteking wil niet snel genezen. De jonge dokter Waterman, de opvolger van dokter Prins, heeft toch wel goede hoop, dat zij in het voorjaar zal kunnen opstaan. Abraham en de Buurt kampen zich aan dit optimisme vast, hoewel men twijfelt aan de jonge ervaring van dokter Waterman. Daarom waagt Abraham een kleine reis naar Amsterdam, enige Spaanse antiquairs hebben daar een grote collectie te koop aangeboden. En Amsterdam kan zo een post niet alléén kopen, het vermogen en de ervaring van de grote Rotterdamse handelaar zijn hun zeer welkom.

Een dag na zijn vertrek, in de namiddag, meldt Jonas van

Gogh zich als ziekenbezoeker. Aarzelend laat Jettie hem boven komen en vraagt aan Josina wat er gedaan moet worden.

„Laat Jonas binnen, Jettie, en als hij het vraagt laat ons dan alleen. Hij wil niet graag over zijn armen spreken als wij niet onder vier ogen zijn.”

Als hij dan binnen is, gaat hij bij het ziekbed zitten en staart Josina aan.

Jettie vraagt of hij koffie wil, hij wuift van neen, stil en wat moedeloos. „Ga nu, mijn dochter, want ik heb te praten met mevrouw Josina.”

En als Jettie de kamer heeft verlaten, zegt hij niets en blijft haar aanstaren.

„Wat is er, Jonas?”

„Ik heb het reeds lang geleden gehoord. Ik wilde direct komen, maar er was nog geen gelegenheid om Abraham weg te lokken. Ik kom niet graag bij u, als hij thuis is.”

„Dat zijn harde woorden, Jonas, die Brammie niet verdiend heeft. Al het geld, dat ik geef komt van hem. Zelf heb ik geen inkomen.”

„Ik weet het. Abraham Lezer is een weldadig mens. Maar hij is het zonder erbarmen, zonder medelijden, slechts uit plicht.”

„Heb je hem voor niets naar Amsterdam laten roepen? En door wie?”

„Niet voor niets. Zij zullen gezamenlijk de ziel van een paar Spaanse grandes goedkoop kunnen kopen. Een van mijn klanten heeft hem laten roepen. Na een verschrikkelijke tekst, die zijn broodwinning akelig scheen te bedreigen. Genoeg ervan, mevrouw . . . hoe gaat het u?”

Nu kijkt Josina hem lang en spottend aan, zodat hij nerveus schuifelt in zijn stoel.

„Jonas . . . toen je ging zitten, staarde je me aan en wuifde moedeloos. Ik wist het en je gebaar was de bevestiging. Want de oude ogen van Jonas van Gogh hebben te dikwijls de dood op de stoep zien staan.”

„Josina Lezer, zo mag je niet spreken. Alleen Haqodaush boroech hoe kent de seconde. Wij mensen gissen slechts en slecht.”

„Het is lief van je om zo te praten, Jonas. Maar God heeft zijn dagvaarding uitgereikt aan Josina van Cleeff.”

Zij ziet hem het hoofd buigen, nimmer tevoren zag zij dit. Zij ziet hem de handen voor de ogen slaan, nimmer tevoren zag zij dit. Zij ziet hem stuntelig met de rode neusdoek over de ogen strijken, nimmer tevoren zag zij dit.

„Jonas . . . heb je nog iets te zeggen?”

„Ja . . . mijn dochter . . . ja. Niet van de armen en de gebrek-kigen. Nu niet. Van een die nog nooit over zichzelf sprak . . . nu . . . van Jonas van Gogh.”

„Ik luister aandachtig, Jonas. Als het werkelijk zo is dat men voor Gods troon moet getuigen, ik zál voor je getuigen. Vertel mij nu je geschiedenis, Jonas . . . als een vers . . . dat klinkt minder ruw.”

„Luister dan, mijn dochter, luister . . . naar een hoofdstuk uit het boek Jonas van Gogh . . .

‘En toen de knecht Gods vernomen had, dat zijn dag gekomen was, ziet, hij werd angstig en vlood voor het aangezicht des Heren. En hij verborg zich.

Toen nu zond God een engel uit de hemel, een oude engel zond Hij, kennende Zijn schepping en al wat daarin is: de mens en het redeloze dier, het geboomte en de vruchten des velds, de open gedachten en de duistere lusten.

En de engel kwam tot de knecht Gods en keerde zijn aangezicht.

En toen de engel des Heren zijn aangezicht gekeerd had en hem zag, zo zeide hij: waarom verbergt gij u? Is er een leugen op uw voorhoofd dat gij uw aangezicht verbergt?

En de knecht des Heren zeide tot hem: waarom vraagt gij mij? Gij die alles weet? Zo er een leugen op mijn voorhoofd is, ontdek ze mij, want ik ken haar niet. En de engel des Heren zeide tot hem: waarom hebt gij gezwegen? Waarom zwijgt

gij tot de huidige dag? Hoort mijn stem en vertel van uw zonde, opdat zij niet sterve met een vraag op de lippen, opdat zij niet ten hemel vaart met zorgen, opdat zij kan getuigen van uwe boete voor het aangezicht des Heren.

En de knecht des Heren ging tot haar, een dochter van Israël, schoon en goed en gerijpt. En hij zeide: In het drierstromenland, daar leefde een jongeling, schoon van aangezicht. En zijn tenten waren talrijk, zo ook zijn klederen en zijn gouden en zilveren vaten. En zijn knechten waren vele. En hij zag een vrouw bij de bron en hij begeerde haar, ziet, zij was schoon van aangezicht. En hij kocht sierselen voor haar en legde deze voor haar voeten opdat zij zien zoude en zijn voetdeksel opslaan. En zij zag hem en lachte om zijn ijdelheid en zijn begeerte. En zij wees hem terug en begeerde hem niet, want zij was een Griekse. En zij hoonde hem om zijn besnijdenis.

Toen viel de jongeling op haar aan. En hij sloeg haar, dat zij stierf. En de knechten des stadhouders legden koorden rond zijn hals. En de oversten des stadhouders richtten over hem en doodden hem niet. En toen zij de koorden van zijn hals deden, ziet, hij schreide. Want hij was oud en zijn aangezicht was verwelkt. En zijn tenten waren vergaan, en zijn gouden en zilveren vaten. En zijn knechten waren gestorven.

En er kwam een man over zijn pad, oud en een man Gods, een Hebreëër. En deze man Gods zeide tot hem: Gij hebt geboet voor de oversten des stadhouders, gij hebt niet geboet voor het aangezicht des Heren. Ga uit en boet.

En de knechts Gods wilde antwoorden, ziet, de man Gods was opgegaan in een vurige wolk. En hij was aangezegd door een boodschapper des Heren.

En hij doolde. Onder alle volken, binnen alle landpalen was hij.

En hij verspreidde het woord Gods.

En hij las de aren op de akkers en de velden en verdeelde ze onder de armen.

En hij ging tot de rijke en vorderde zijn talenten.

En gaf de armen.

En hij sloot zijn ogen niet toe.

Want hij zal gaan in eeuwige boete. Bij dag en bij nacht. Tot zijnen dag'."

Zij zwegen lang. Slechts het tikken van de kleine empire pendule ging door de kamer, telde de seconden van de eeuwigheid. Dan zegt Josina: „Jonas, was dit de ziel van je werk?"

„Het was de oorsprong, de ziel? Misschien heb ik die nimmer gekregen."

„Jonas . . . heb je je moeder gekend?"

„Neen . . ."

„Zij zegt nu dit . . . door mij: Al dat je hebt misdaan, dat is je vergeven, want in honderden jaren is er geen geweest, die geholpen en gezorgd heeft als jij. Je naam zal niet worden vergeten, niet in de qehiloh, noch in de medinoh. Want je was een knecht des Heren . . ."

Hij nam haar hand die blank op het beddedek rustte. Hij kustte eerbiedig de wasbleke handrug.

Toen keerde hij zich af om stil te gaan. Haar laatste woorden voor hem waren: „Bid straks voor mijn neshomoh, Jonas."

En de dienders vonden hem die nacht. Verkleumd en geheel versuft, zittend op de stenen stoep van de synagoge aan de Boompjes.

Toen Abraham terugkwam, was haar toestand verergerd. Hij zat dagenlang bij haar bed, zijn winkel had hij gesloten. En op een avond zegt Josina: „Brammie . . . kom dicht bij mij zitten. Ik heb je wat te zeggen."

Hij schoof zo dicht mogelijk bij haar, pakte haar koude handen. Zijn grijze ogen waren in een floers van tranen en spreken kon hij niet. Zij glimlachte hem toe en hij zag haar weer, zoals zij bij hem was gekomen. Als jong meisje om zijn huishoudster te zijn.

„Brammie . . . ik wil je danken . . . voor alles."

„Sien . . . o . . . God . . . Sien!!”

„Stil, mijn jongen, ik ben gelukkig geweest met jou. Je was een goede man en je hebt van me gehouden.”

Zij staart in de verte, hunkerend tasten zijn ogen haar gezichtje af. „Sien . . . mijn vrouw . . . mijn alles . . . ik heb je wat te zeggen . . . Sien . . .”

„Nee, Brammielief . . . je hebt me niets te zeggen. Ik wil het geheim van je leven niet kennen. Ik ben tevreden met de jaren, die ik heb mogen genieten. Laat mij mijn gedachten, die ik je toen in Parijs heb verklaard. Ik was er gelukkig mee.”

Diep boog hij het hoofd en beet schouderchokkend in zijn polsen, opdat hij het niet zou uitgillen. Zij streek hem zacht over het gebogen hoofd. Minutenlang. Met gesloten ogen.

Die nacht dromden de Buurt en het Rode Zand en volk van de Dijk en volk van alle wijken voor het huis van Abraham Lezer. Zij stonden er doodstil en hoorden de gierende opstand van Abraham Lezer. En zagen de vrouwen van de taharoh.

Die nacht scheen eindeloos voor de secretaris van Manuel Belmonte, die bij het eerste daglicht de postduif losliet naar Londen.

Toen zij werd uitgedragen stond al het volk er weer. Uit alle wijken van Rotterdam.

En toen de doodbidders de kist in de wagen wilden schuiven, traden vier mannen naar voren, pakten de kist en tilden haar op de schouders. Vier mannen, de jonge Van Zuiden, de jonge Haagman, de oude Jan Hey en de oude Gijs van der Zwan. En Jan Hey zegde: „Ze zal gedrage worde . . . van hiero tot daaro.”

En om de vierhonderd meter stonden mannen en namen de kist en droegen Josina Lezer tot haar graf. Langs de Hoogstraat tussen twee hagen mensen, door de Oostpoort naar de Oostzeedijk.

En Abraham Lezer, de kohan die zijn vrouw niet volgen mocht, stond op het kruispunt van Hoogstraat en Westewagenstraat en oogde haar na.

De steeds kleiner wordende kist met de vier mannen . . .

De vrouwen in de menigten snikten. De menigten uit de wijken, die opeens beseften, dat een grootse jodin, een stammoeder, was gehaald door God.

En toen de treurtijd voorbij was, kwam op een late namiddag Jonas de bijbelventer in de winkel van Abraham Lezer.

Het sneeuwde die dag. De hemel was loodkleurig en een melancholieke sfeer lag over de stad, die versterkt werd door de petroleumlampen van de stadslantaarns, de oliepotjes in de uitstalkasten, de eenzame kaarsen in de huiskamers waarvan de gordijnen nog niet waren gesloten.

Jonas stampt vermoeid de sneeuw van zijn laarzen op de brede loper van het middengangpad. Dan gaat hij ongenood zitten in de hoge kloosterstoel, die wel nimmer zal worden verkocht. Zijn bontmuts neemt hij niet af, zijn zak met bijbels staat weer tussen zijn knieën, zijn benige handen omklemmen zijn stok.

Abraham komt uit de diepte van zijn winkel, waar hij zat aan zijn secretaire om de condoleanties van zijn buitenlandse relaties te beantwoorden. Als hij dan voor Jonas staat, heeft die de ogen gesloten, steunend met het hoofd tegen de hoge stoelleuning. Abraham ziet de donkere schaduwen op het gezicht van Jonas en hij schrikt. Want het is alsof er een dode zit. Daarom ontsteekt hij snel een licht, een grote kerkkaars gestoken in een zwaar koperen voetstuk. Als hij de kaars dicht bij Jonas plaatst, huivert hij, want het gezicht van de bijbelventer is nu zo vreemd en angstaanjagend; nimmer tevoren heeft hij dit bij een mens gezien. Dan slaat Jonas opeens zijn ogen op en kijkt naar Abraham Lezer. Hard, onmeedogend hard, het kaarslicht doet zijn ogen onheilspellend flikkeren.

En Jonas ziet Abraham. Hij ziet hem nog fors, maar het ge-laai is gegroefd, diepe rimpels zijn aan de slapen. De klare ogen zijn helder, maar verdriet ligt in de holten en markeert de wallen. Zijn haar is zilverwit, de baard en snorren grauw-

grijs. Diepe groeven zijn aan de neuswortel; de wenkbrauwen, zwaar en wit, hangen wat voor de ogen. Jonas van Gogh ziet zijn evenbeeld.

Abraham Lezer zegt: „Je bent vier weken te laat, Jonas. Je zult het wel gehoord hebben. Mijn vrouw is dood.”

„Gezegend zij haar naam, gezegend zij haar gedachtenis. Dat zij ruste in vrede tot in eeuwigheid, Amen. En dat zij dood was wist ik de tweede dag.”

Abraham Lezer kijkt hem vragend aan, dan wat wantrouwend. Jonas vervolgt: „De fluistering en de huivering van ontzetting over dit verlies vloog in één dag van medinoh tot medinoh. Tot in het Groningerland waar ik was. Ik zal haar meer missen dan wie ook.”

„Jij? . . . die zo nu en dan eens hier kwam?”

„Wordt genegenheid uitgedrukt in tijd, Abraham Lezer? In het aantal keren, dat men iemand ziet? Luister naar hetgeen geschreven staat: ‘En toen de huisvrouw van de stadvorst hoorde van al het leed binnen de landpalen, ziet, zij was zeer ontroerd. En zij schreide. En zij zeide tot de koopman: open uw handen en sluit uw ogen toe. En hij opende zijn handen en sloot zijn ogen toe. En hij voelde de gouden en zilveren munten in zijn handen, en sloot ze toe. Toen zeide zij tot hem: ga uit, zoek de lieden die leed dragen en leg de munten stillkens in hunne tenten, zodat zij zullen verbaasd zijn en vragen: Vanwaar deze sikkelen? En slechts de Here zullen zij danken’.”

„Jonas . . . heb jij haar liefdadigheid uitgedragen in de medinoh?”

Jonas de bijbelventer zwijgt met gesloten ogen. Abraham kijkt vorsend naar hem, zoals hij daar zit in de hoge kloosterstoel. Als een harige dode, een mummie.

„Ben je niet goed, Jonas?”

Jonas houdt de ogen gesloten, glimlacht flauwtjes. „Ik ben niet ziek, slechts het leven vloeit langzaam uit mijn lichaam. Slechts het leven! Maar ik ben niet hier gekomen, opdat je zou kunnen informeren naar mijn toestand, Abraham Lezer.

Ik heb je treurtijd geëerbiedigd, omdat je echt verdriet hebt om de vrouw, van wie je zo veel gehouden hebt. Nu is er geen reden meer voor enige zachtheid van gemoed."

"Jonas, wat bedoel je toch?"

Jonas richt zich op. Hij trekt de kaars wat naar zich toe, wijst dan met zijn benige vinger beschuldigend naar Abraham Lezer en zegt: „Ga daar zitten, op die kist, waarop ik zo dikwijls heb gezeten."

Aarzelend neemt Abraham plaats. Hij kijkt aldoor naar Jonas, die in zijn kloosterstoel zit, één arm gesteund op de leuning, de rechterhand bevelend en beschuldigend uitgestrekt, de zwarte bontmuts in fel contrast met de witte haren, het gezicht verlicht door de kaarsvlam, de oogholten donker met soms een vreemd flitsen van het ogenwit.

"Abraham Lezer . . . waarom heb je Gershom Speyer in de dood gejaagd? Een onschuldig man."

Abraham springt op. Hij doet een stap in de richting van het beeld, dat hij nu herkent. Want Jonas in zijn stoel herinnert hem aan een Russisch schilderij: Iwan de Verschrikkelijke, richtend over zijn bojaren.

"Ga zitten . . . en antwoord, Abraham Lezer!"

"Gershom Speyer heeft zichzelf veroordeeld en zijn vonnis voltrokken."

"Hefzibah stierf niet door vergif uit zijn hand, zoals jij lichtvaardig hebt gedacht, Abraham Lezer. Deze Gershom Speyer, die beheerst werd door de driften van zijn vlees was geen moordenaar. Maar hij was bang voor jou. Waarom? Daarvoor is geen verklaring. God schiep de schapen en . . . de wolven . . . en de angst . . . en de bloeddorst. Hefzibah stierf door een hartaanval, zij was nooit sterk. De oude dokter Prins was een komediant en . . . een vakman tot in de toppen van zijn vingers. En voor mij schond hij wel eens zijn beroepsgeheim, want dokter Prins was een mens en bang . . . voor mijn teksten."

"Mijn God . . . Jonas . . . en waarom dat alles eerst nu?"

"Het had geen doel eerder te spreken. Hefzibah stierf toen ik

een lange reis maakte. Eerst jaren later heeft mevrouw Lezer mij verteld van het gericht dat jij hebt gehouden, van de mitswe, dat je hem hebt ontstolen, van de schande in de sjoel voor de Heilige Arke, voor het Heiligste des Heiligen. Een schande voor het aangezicht van de qehiloh, die de oorzaak werd van zijn zelfmoord. Jarenlang heb je hem opgejaagd als een roofdier met het wapen van je verdenking, rusteloos... rusteloos, zoals alléén een zeerover jagen kan. Ik heb gezwegen om Josina en je menselijkheid voor de kinderen van Gershom. Maar nú... nu je weer alleen bent... en man zonder vrouw... nú zul je boeten! Want er staat geschreven, met inkt op perkament: ziel om ziel, oog om oog, tand om tand. De ziel van Gershom Speyer voor de ziel van Abraham Lezer. En dit verjaart nimmer!"

Hij leunt weer achterover en heeft ook de ogen weer gesloten.

Dan fluistert Abraham Lezer: „Jonas van Gogh, indien het waar is hetgeen je zegt, hoe zal ik dat ooit kunnen boeten?"

Er komt geen antwoord. De kaars knettert, antieke uurwerken tikken rusteloos, het licht weerkaatst op tientallen gouden en zilveren voorwerpen, zware schaduwen zijn tussen de meubelen, een vreemde huiveringwekkende sfeer is voor het eerst in de winkel. Abraham Lezer rilt en wordt koud tot op het gebeente.

Dan hoort hij de oude stem weer zeggen: „En dit zegt het Opperwezen, die het geschreven heeft alléén voor de ogen van Jonas van Gogh: 'Omdat gij hebt gedood met uw verdenking, en uwe ogen en uwen mond, voorwaar, Ik zal u niet verschonen. En Ik zal uwe barmhartigheid niet doen wegen, noch uwen ootmoed voor mij, de Here, uw God. Hoort mijn oordeel.

Gij zult verlaten uwe tent en uwen roof. Gij zult nemen uwe sikkelen en gij zult die verstrooien onder de armen. En niet ene zult gij terughouden, want zowaar Ik ben, Ik zal u vloeken. En Ik zal u verderven, en uwe ziel zal dolen tot in eeuwigheid. En gij zult nemen mijn geschreven Woord en het uit-

dragen langs de wegen en door de velden, totdat uw tijd gekomen is'."

Ontzet staart Abraham naar Jonas van Gogh, die hem bedreigt met zijn benige vinger. En opeens ziet Abraham de waanzin in de ogen van Jonas de bijbelventer. Ogen, waarvan de pupillen groot en donker zijn geworden, ogen die haten.

Abraham doet een stap naar hem, maar Jonas richt zich op uit zijn stoel en grijpt zijn stok, die hij dreigend heft.

„Ga terug, knecht van Achab. De Engel des Heren, ik... de Engel des Heren, ik zal u verdelgen van deze aardbodem, met al uw gouden en zilveren vaten. Ik... omdat gij hebt overtreden het Gebod des Heren... Gij zult niet..."

De stok valt uit zijn handen, het lichaam zakt terug in de hoge kloosterstoel, de handen omklemmen als klauwen de engelenkopjes van de leuning.

En de dode ogen staren in het niets.

„Jonas... Jonas..." schreeuwt Abraham Lezer.

Dan rent hij naar de deur en werpt haar open. Roept als een waanzinnige dat vreselijke in de straat, de dood van Jonas van Gogh, de legendarische bijbelventer.

De Buurt stroomt toe, en het Rode Zand en de Zandstraat, de dienders met mijnheer de commissaris. En de jonge dokter Waterman komt, omdat men hem geroepen heeft bij Brammie Koperentuit, die geheel overstuur is en jammert en jammert... dat een Engel des Heren in zijn huis is gekomen en dáár gestorven.

VORST VAN DE BALLINGSCHAP

1845. Vijf jaar zijn verstreken sinds de dood van Josina Lezer. Maar niet alleen Josina en Jonas van Gogh zijn genomen uit de kudde, die onmeetbaar is, zonder begin en zonder einde. Ook de oude dokter Prins moest verschijnen voor de troon van het Opperwezen, en met hem Elia van Zuiden en Lebber Vijg, en Gijs van der Zwan, en de koopman Rietborn, en honderden en duizenden. Zij gingen met de herinneringen aan vreugde en leed, met onopgeloste problemen en gedachten, die opgesloten waren in een handvol hersens. Opeens zonder enige betekenis. Onopgemerkt is daar de opstuwende nieuwe generatie, als knoppen die in enkele dagen tot volle bloemen zijn geworden en het veld beheersen met kleur en geur.

Wie? De jonge dokter Waterman, de jonge Van Zuiden, de jonge Haagman, de stoere zoon van Gijs van der Zwan, Arie Rietborn, en honderden en duizenden. Zij hebben reeds herinneringen aan vreugde en leed, zij hebben reeds problemen en geheime gedachten. Voor hen van veel betekenis. Hun stad, daarin bruist en kolkt het van ontplooiend leven, een drift tot bloei, de vorming van een wereldhaven.

De Zandstraat leeft feller dan ooit, maar zij wordt harder, gemener, bloediger.

De Dijk, het vrolijke zeemanskwartier lacht en drinkt en vecht somtijds. En verkoopt vrouwenvlees aan de zeelieden, die hunkeren naar wat anders dan wind en golven, zeekaak en stinkend water.

De Buurt verandert. De rijke joodse families verlaten het ontmantelde getto en verhuizen naar nieuwe wijken, wonen te midden van de christenen; verliezen de band met hun ras, worden liberaal en vergeten de wet en de gebruiken. In hun plaats komen de kleine zwoegende koopmannetjes, de armetierige baasjes, de straatventers en standwerkers. Zij zwermen uit over het land met hun koopwaar en ook zij voelen de wet steeds minder, en overtreden, eerst aarzelend dan steeds overmoediger. Want God rukte hen niet voelbaar uit.

En Abraham Lezer?

Hij is nu vierenzestig jaar. Nog is hij ongebogen en fors. Zijn haren zijn sneeuw wit, zijn ogen nog klaar en kijken streng vanonder de zware borstelige wenkbrauwen, de rimpels aan de slapen zijn talrijk en aan de neuswortels diep en vreemd, zoals bij vele oude mannen.

Zijn winkel is vergroot, want hij heeft het aangrenzende huis bijgekocht en door middel van een boogvormige doorgang verbonden met het oude pand. Hij heeft nu ook enige bedienden, zoons van collega's uit Amsterdam, of elders uit Europa, want zijn firma heeft relaties tot ver over de grenzen en Abraham staat bekend als een vakman en een strenge, kundige leermeester. In de loop der jaren is de firma Lezer een der belangrijkste huizen in antiek geworden.

Naast de materiële glorie is er ook wat anders. Iedere vrijdagmiddag, enige uren voor de sabbat, worden er geen zaken meer gedaan. Dan staat er een drom mensen voor zijn deur. Het zijn de shnorrers en de arme vrouwen, de gebrekkigen en hulpelozen, allen die komen om een aalmoes, een vast weekgeldje of een kredietbriefje voor de dokter. Abraham Lezer zit dan achter een zware middeleeuwse tafel en voor hem liggen papier en pen en zakjes met zilvergeld. Zijn bedienden laten de mensen binnen, kleine groepjes tegelijk en helpen hen weer naar buiten, want er zijn veel invaliden. Soms komt mijnheer de commissaris kijken, die zijn functie heeft neergelegd nu hij vijfenzeventig jaar is. Dan komt hij eens omzien

naar het werk van een agent of een speurder, die soms iemand zoeken tussen de hoop ellende. Mijnheer de commissaris is wel eens tussenbeide gekomen of is zijn jonge opvolger gaan opzoeken, als het delict al zo lang geleden was of de dader een **wrak**.

Als de sabbat begint is iedereen geholpen. De meesten zijn tevreden, sommigen mopperen en het is wel eens gebeurd dat Abraham Lezer eigenhandig een man bij de kraag pakte en buiten de deur zette. Want al zit hij daar als een milde patriarch, hij laat niet met zich spotten of zich bedriegen; en sterk is hij nog als een jonge kerel.

Daarna gaat hij naar boven om zich te kleden voor de kerkgang, voor de sabbat.

Boven wacht Jettie van Bienen hem in een kraakhelder huis, dat vol is van kostbaar antiek, de mooiste stukken uit zijn voorraden.

Jettie is zeer knap, nu in haar vijftiengste jaar. Het hongrig armoedige is geheel verdwenen. Zij is slank en elegant, haar kleding stijlvol en zij draagt weinig sieraden. Na Josina's dood is zij gebleven en het huis gaan besturen, na een korte, vinnige strijd met Mirjam Belmonte en ... de keukenmeid. Het is goed geweest, want Abraham was een klein jaar geheel van streek, na de dood van Jonas van Gogh in zijn winkel, zelfs ernstig zenuwziek. Jettie heeft zich ontwikkeld tot een gedistingeerde vrouw, die een huishouding weet te leiden en gasten te ontvangen; en haar kennis was slechts gebaseerd op de korte perioden in de huizen van Jolanthe en Mirjam Belmonte, haar aangeboren smaak en gezond verstand. Eén ding is niet veranderd, dat is haar warme bloed. Daarom gaat zij soms enkele dagen op reis en neemt twee flinke vakanties. Abraham Lezer heeft dat niet kunnen uitroeien, niet met ruzie noch met driftbuien, niet met overreding of met geschenken, niet met huwelijkskandidaten noch met ontslag. Jettie heeft haar sterke persoonlijkheid volledig ontwikkeld en Abraham heeft gecapituleerd, zo eenzaam voelde hij zich in zijn Buurt en zijn zaak. Een

ding heeft hij haar niet kunnen verwijten, de kwaliteit van haar keuze. Haar minnaars zijn jonge, knappe kerels van naam en standing, soms grote cliënten van zijn firma. En dan geldt voor hem haar plechtige belofte om zijn huis te vrijwaren en te trouwen, zodra zij de man van haar hart zal hebben gevonden.

En Manuel Belmonte?

Dertig jaar leeft hij nu in zijn rolstoel en regeert. Zijn haar is nog overwegend glanzend-ravezwart, maar aan de slapen fors vergrijsd. Er zijn ook twee witte strengen, die lopen van het voorhoofd naar de kruin, als blanke duivelshoorns. Zijn kneveltje is spierwit en puntig en elegant; zijn donkere ogen fonkelen nog meer dan vroeger, door ervaring en ... ironie. Hoop op herstel heeft hij verloren en wijsgerig leeft hij met Mirjam en zijn zoon Ignaz, die zojuist twaalf jaar is geworden. Zijn zaken zijn intensiever dan twintig jaar geleden, over de gehele wereld heerst het huis Belmonte op produkten- en grondstoffenmarkten en ontzaglijke winsten doen de bank-saldi voortdurend stijgen. Soms zijn de belangengemeenschappen zo virtuoos verstrengeld, dat de meest ervaren kooplieden moeite hebben de lijn te volgen. Soms gaat Manuel op reis, volgens zijn principe als een magnaat met een kleine hofhouding. Maar ondanks de rijkdom en invloed is hij de welwillende aristocraat gebleven met een open oog voor de kleine wereld en de grote armoede.

En Mirjam?

Zij is nu veertig jaar, het keerpunt in een vrouwenleven. Haar gezicht is nog even vreemd en hoogmoedig als vijftien jaar geleden, even verleidelijk en afwijzend. Maar reeds komen de rimpeltjes en een onzichtbare hand begint te schetsen op dit gezicht, begint het de uitdrukking te geven van een oudere, aristocratische dame.

En de anderen?

David Houtkruier in zijn dertigste jaar, dag aan dag reizend met zijn koopwaar op een hondekar in de polders rond

Rotterdam. Met zijn gedachten voortdurend bij Thora en Talmoad, waarin hij vele avonden studeert te zamen met andere mannen en de rabbijn; grote gesprekken voerend met het Opperwezen over alles in zijn leven en zijn kring. In zijn hart onverschillig voor zijn handel en het koopmanschap in het algemeen, maar verbeterd zijn plicht doende voor vrouw en kinderen.

Lea beheert haar winkel en huishouding. Druk en bedillig, gediensig voor de klanten en ondertussen goedmoedige oorvijgen uitdelend aan de kinderen, die door de winkel hollen en zich huilend komen beklagen. 's Avonds zakt zij moe in haar stoel en blaast met een diepe zucht tegen het speelse blonde haarkrulletje dat op haar voorhoofd kriebelt, om dan weer op te springen om koffie te schenken voor David, die melancholiek, vererend en verlangend naar haar kijkt.

Mordechai Speyer is nu een jonge rabbijn in deze gemeente. Zesentwintig jaar, zijn gezicht omlijst door een dunne verzorgde baard, de huid als blank ivoor; de ogen, jong en ernstig, kijken door iemand heen in een andere wereld, want Mordechai is zeer vergeestelijkt. Als hij door de Buurt gaat, komen de vrouwen en meisjes aan de vensters en de deuren, geroepen door onzichtbare plaaggeesten en kijken zondig en verlangend naar de rijzige slanke gestalte in de uitstekend gemaakte kleding en met de modieuze hoge hoed. Mordechai leeft volgens vaste grondslagen en één ervan is, dat hij geen rabbijn wil zijn in vettige kaftan en met ronde, Poolse hoed, met opzichtige slaaplokken en onverzorgde baard. Hij zal God en de mensen dienen, verzorgd en schoon en aantrekkelijk. Zo zal hij het jodendom verhogen in de ogen van de christenwereld.

Susanne Speyer. Een rijpe vrouw, die sinds enkele jaren is getrouwd met een grootkoopman uit Amsterdam. Zij heeft reeds twee kinderen en het geluk is voor haar bijna niet te omvatten. Daarom is zij wat te onderdanig en te lief voor haar man, die veel van haar houdt, maar volgens mannenaard misbruik maakt van haar volgzaamheid en zich laat verwennen.

In ruil geeft hij onbekommerd brood en dak en kleding. En is haar trouw.

Dan is het vrijdag in de maand februari van 1846. Jettie is op reis, naar Wiesbaden zegt men met ontzag, reizen is een ontzagwekkend iets voor de Buurt. Abraham zendt een boodschap naar het huis van Manuel, die na de dood van Jolanthe, vorig jaar, de grote woning aan de Wijnhaven heeft betrokken. Hij bericht dat hij 's avonds wil komen dineren. Zijn bediende brengt het korte antwoord van Mirjam mee terug en uit haar stijlvolle schrift leest hij de vreugde om zijn eigen uitnodiging. Daarom is hij die middag bijzonder mild voor de armen en velen kijken verbaasd omdat hij soms een gulden meer geeft dan er op de lijst is aangetekend; Abrahams liefdadigheid verloopt volgens plan en nauwkeurig vastgestelde uitkeringen. Hij zit weer achter de middeleeuwse tafel en kijkt gemoedelijk streng, met korte woorden vraagt hij naar het wel en wee, soms beduidt hij met vaag gebaar dat iemand mag gaan zitten in de dagobert tegenover hem. Maar dat is slechts voor de heel ouden en invaliden. Precies om vier uur kijkt hij op de Friese staartklok, die zilvertong het uur heeft gemeld. Hij trekt het kostbare horloge aan de goud-email châtelaine, het huwelijkscadeau van Josina, uit de zak om de Fries te controleren. Dat doet hij graag, dikwijls onnodig, de klokken controleren met behulp van dit horloge; z   kan hij veel aan Josina denken en aan de gelukkige dagen van weleer. Hij geeft een teken aan de bedienden, zij laten allen binnen, die nog wachten; en sluiten dan. Na vier uur is de armenzorg geëindigd, wie te laat is wordt niet meer geholpen; er is niemand te laat, men kent de regels sinds Josina's dood. Josina, die dag en nacht te spreken was, die dag en nacht hielp en geen uren kende.

Als de mensen zijn vertrokken laat Abraham de lijsten optellen en knikt goedkeurend als hem het bedrag wordt genoemd. Dan gaat hij naar boven om zich te verkleden, maar eerst serveert het kamermeisje hem een glas witte port, want

dat doet Jettie altijd. De keukenmeid komt, hij vraagt of alles voor sabbat en zondag is verzorgd. Zij toont hem het huishoudboekje en hij parafeert. Want zo doet Jettie ook altijd.

Hij is gekleed voor de sabbat als het rijtuig komt. Wat ouderwets in zwarte rok met witte jabot en de manchetten van het hemd zichtbaar uit de mouwen, met zwart satijnen kuitbroek en zilverbegespte schoenen, met zwart fluwelen baret, die hij na de kerkdienst zal verwisselen voor een zwarte hoge hoed. Hij zal dan niet meer rijden maar wandelen naar het huis van Manuel, vanaf de synagoge aan de Boompjes, en gekleed zijn in zijn lange overjas met pelerine. In de synagoge loopt hij statig naar zijn plaats, kijkt niet naar de kerkgangers, die hem groeten en zijn aandacht zoeken. Alleen de parnassijs in hun kerkvoogdenbank groet hij met een lichte buiging, alvorens hij zijn gebedenboek opent. En de kerkvoogden knikken gereserveerd terug naar Abraham Lezer, de rijke vrijbouter van de Buurt, die hen trotseert en bedilt en lesjes geeft, die meer wil zijn en ook meer is dan zij, de kerkvoogden.

Na de dienst wandelt hij terug met de jonge Van Zuiden, die op de Blaak woont. Jozef van Zuiden voelt zich met zijn geërfde rijkdom. Hij streeft naar een wereldzaak zoals het huis Belmonte en hij heeft nog niet ingezien, dat dit nooit mogelijk kan zijn in één mensenleven en met zulke kleine produkten als kippen en eieren, boter en kaas. Daarom loopt Jozef van Zuiden plechtig en hautain naast Abraham, die nu zo een vreemde twinkeling in zijn ogen heeft. Nauwelijks heeft Abraham de stoep betreden van het grote huis aan de Wijnhaven of de deuren worden reeds geopend en hij stapt binnen in de marmeren hal, die vol is van luisterrijk licht, dat straalt van de kristallen kroon en de wandluchters.

Dan is er Mirjam. Zij zoent hem onbevangen op beide wangen en hij kust haar terug op het voorhoofd. Zij lachen begripend tegen elkaar, want even flitste die middag door hun gedachten. Zestien jaar geleden, toen zij voor het Venetiaanse spiegeltje stonden en hij vocht met zijn duivel. Dat alles is nu

zover weg, alleen nog geschikt om vergoelijkend en ervaren te glimlachen. Zij geeft hem een arm, knijpt hem plezierig want zij plaagt nog graag en zij wil nog even haar vrouwelijkheid opdringen aan deze forse baardige 'beer', zoals zij hem soms noemt. Hij doet alsof hij niets merkt en buigt het hoofd iets in de nek om zijn hoogmoed te tonen. Abraham Lezer, de weduwnaar, de oude zwager.

Manuel rolt zijn wagen naar hem toe en schudt hem de hand. Dan rijdt Abraham hem naar zijn plaats bij de haard, waarin eiken blokken en denappels hoog opvlammen en een harsachtige, prikkelende geur verspreiden. En hij gaat tegenover hem zitten in de bergère en verwacht dat Mirjam nu de rode portwijn zal serveren. Hedenavond doet geen butler dienst, de huisvrouw zal de huisvrouw zijn. Het is vrijdagavond.

In maart kwam Jettie van Bienen terug. Stralender dan ooit, met groter distinctie. De eerste dagen was Abraham niet bijster vriendelijk, dat was hij nooit na de amoureuze escapades van Jettie en wederom vraagt hij zich af waarom hij deze vrouw nog in zijn huis duldt. Maar de belofte aan Josina is heilig; te zorgen voor Jettie totdat zij veilig getrouwd zal zijn.

Jettie let niet op zijn boze bui. Zij lacht en zingt en is gracieus; en geeft hem bijzonder lekkere dingen te eten, die zij in Duitsland heeft leren kennen. 's Avonds vertelt zij honderd uit, over alles wat zij heeft gezien; theater en ballet en muziekuitvoeringen. Alles passeert nog een keer in de kamer van Abraham Lezer en vult dit wat sombere museum met sprankelend leven.

Op een avond zegt Abraham: „Jettie, zo opgewekt ben je nooit teruggekomen van vakantie. Heb je dan eindelijk de man ontmoet die je aanstaat?”

„Misschien, heel misschien.”

„Een goj, natuurlijk,” gromt hij.

„Nee... een losgebroken joodse Duitser. Van eerste familie en vermogend. Maar bovenal... hij is knap.”

„Ideaal... vooral voor dat soort emancipatie hou ik mijn hart vast. En ik hou niet van Duitsers. Ze schreeuwen me te hard als ze wat te vertellen hebben, vooral als echtgenoot.”

„Wie moet er nu trouwen. U of ik, oom Bram?”

„Wat een vraag. Maar na al het gesappel, dat we met je hebben gehad, zou ik je toch wel gelukkig willen zien. Zoek een Engelsman of een Fransman, die liggen mij beter.”

Tranen springen in Jetties ogen, zij slaat de handen voor het gezicht. „Na al het gesappel! Heb ik niet mijn best gedaan om terug te geven? Met zorgen en werken, meer dan zes jaar?”

„Stil nou maar... ik zei toch dat ik je gelukkig wilde zien? En met lege handen zul je niet trouwen. Dat heb ik mijn vrouw beloofd. Goed verzorgd, alsof je kind van dit huis bent, zo zul je hier weggaan.”

Zij droogt haar tranen, lacht weer, komt naar hem toe en zoent hem dankbaar op de baardige wangen. Zij verlaat de kamer, want zij wil koffie voor hem gaan zetten en zij zal hem een groot stuk van de appeltaart geven, die zojuist uit de oven is gekomen.

Dan valt de klopper op de buitendeur. Tweemaal, bedeesd.

Het tweede meisje gaat de trap af om open te doen en Jettie wacht boven op het portaal, met een kaarsenluchter in de hand, om te zien wie hen zo laat komt bezoeken.

Langzaam komt de rijzige Mordechai Speyer naar boven. Langzaam, omdat hij verward en verlegen moet kijken naar Jetties gezichtje, dat boven aan de trap zo betoverend wordt verlicht door de kaarsen. Zij glimlacht en haar blanke tanden schemeren tussen de rode lippen. Het slaat als een vlam door Mordechai heen, dit intens verleidelijk vrouwelijke van Jettie van Bienen.

„Ai, Mordechai, zo laat nog? Kunnen jullie niet meer wijs worden uit de Thora? Moet oom Bram uitleg geven? Jammer dat Jonas van Gogh dood is,” spot zij.

Hij antwoordt niet voordat hij boven is. Hij voelt zich dan

wat veiliger tegenover de sierlijke Jettie, die tot zijn schouder reikt.

„Goedenavond, Jettie. Ik kom niet om te leren. Ik zoek alleen wat gezelligheid. Je weet dat het bij juffrouw Boasson nu niet bepaald de komedie is.”

Jettie gaat voor naar de huiskamer en laat hem binnen. Zij zegt: „De ceder van de Libanon, oom Bram, de meest rijzige ceder komt op bezoek.”

„Zo... Mordechai, wees welkom, mijn jongen.”

Een beetje stuntelig neemt Abraham het ijzeren brilletje af, terwijl hij opstaat. Bij het lezen draagt hij dat, nu hij ouder is geworden. De krant legt hij achteloos op zijn stoel om er dadelijk met veel geritsel op te gaan zitten. Bedeesd neemt Mordechai plaats bij de haard. Tersluiks kijkt hij naar Jettie, telkens weer. Zij bemerkt het en glimlacht, want zij kent de mannen. En Mordechais blik is niet die van een Savonarola, denkt zij, nee... eerder van een Casanova.

„Melk met anijs, Mordechai?” vraagt zij liefjes.

„Wat, melk met anijs?” gromt Abraham goedig, „al is hij rebbe, daarom behoeft hij nog geen afschaffer te zijn. Hoe moet dat dan met Pesach? Schenk een glas wijn.”

„O... ik dacht zo,” zei zij honingzoet.

„En, Mordechai, hoe gaat het,” zegt Abraham. Hij heeft niet veel aanknopingspunten voor een gesprek met Mordechai, bovendien houdt hij niet van antiek.

„Goed, oom Bram, ik studeer nog steeds, wat zou ik anders moeten doen? Een rabbijn kan niet uitgaan, dat past nu eenmaal niet. Bovendien moet men altijd klaar staan voor ziekte of raadgeving, of voor een stervende.”

„Gezellig,” interrumpeert Jettie agressief, „reuzegezellig... altijd perkament, of zeurderige zieken of doden. Reuzeleuk. Rebbe te zijn is volgens mij alléén geschikt voor oude mannen, zo van een jaar of zeventig, die alles al genoten hebben. Die kunnen gevoeglijk voor de rest van hun leven de wacht bij de ellende betrekken, komt hun geweten ook eens tot rust.

Niks voor u, oom Bram? En Mordechai een paar decennia in de antiekhandel? Daarna kan hij u weer aflossen en maar helpen begraven.”

„Hou je mond, kwaje meid. Is er dan niks heilig voor je,” zegt Abraham goedmoedig boos, terwijl zijn ogen twinkelen.

„Mordechai,” gaat Jettie voort, „Mordje, ga eens naar Parijs. Dan leer je ook eens een andere tak van Gods schepping kennen. Als je soms bleu bent, ga ik wel met je mee. Je vraagt maar aan de pastoor en de dominee of ze zolang voor je willen waarnemen en als je terug bent kun je revancheren als zij eens willen gaan, op onderzoek naar de bakermat van de zonde. Er is toch maar één God, daarover zijn jullie het nu wel eens en die kan het niet schelen hóé Hij wordt aangesproken... de hoofdzaak is dát Hij wordt aangesproken.”

„Jettie... wil je je mond wel eens houden! Wat is dat voor spotternij. Een rebbe, weet je wel wat een rebbe is?” vraagt Abraham streng.

Mordechai heeft het warm gekregen en wist zich het voorhoofd af. Altijd is hij slagvaardig en kan in mannengezelschap rustig en een beetje autoritair debatteren. Maar bij jonge vrouwen is hij onzeker en bij Jettie helemaal in de war. Jettie zet de handen in haar zij en buigt zich wat voorover. Haar ogen vonken ondeugend, haar rode lippen zijn wat vochtig, haar en-cœur is wat te diep en zinneprikkelend, haar gehele wezen is verleidend. De mannen zijn er stil van, Mordechai en... Abraham.

„Wat een rebbe is, oom Bram? Dat ligt aan de rebbe. Als hij oud is dan mag hij zijn zoals Mordechai zich graag voor doet; is hij jong... dan is hij een verschwarzter nar. Jonge rabboniem moesten bij de wet verboden zijn. Geen rebbe onder de zestig.”

„Oi, waarom niet onder de zestig?” lacht Abraham.

„Met zestig jaar kan het zijn dat zij levenservaring hebben opgedaan. En dan, ouderdom en witte baarden geeft vertrouwen, al is het soms toch maar alleen façade. En de jonge, soms

knappe rabboniem hebben de tijd om volgens het recept van Adam naar de dochters van Zion te kijken en ermee te stoeien. Nietwaar, Mordechai? Want daarvoor hebben ze nu dikwijls geen tijd. Zèggen ze. En het is voor een jonge vrouw ook niet zo leuk om een zoen te moeten delen met de Thora en de Talmoed. Een zoentje op het voorhoofd... een zoentje op het perkament."

„Jettie, hou op." Abraham schaterlacht. Mordechai kijkt verbaasd naar haar, humor is niet zijn sterkste zijde.

„Oom Bram, Mordechai moest hier komen wonen. Bij jufvrouw Boasson wordt hij nog een mummie. Ik geloof dat zij de traploper zoent als hij uitgaat, zo vereerd is ze, dat de rebbe bij haar woont. Oom Bram, we maken een vrolijke rebbe van hem, een primeur voor Europa."

„Jettie... wat heb je voor met Mordechai?" vraagt Abraham nu wat ernstiger.

„Niets heb ik voor, niets. Alléén... ik zou hem willen redden van de verschrikking om een patriarch te moeten zijn op dertigjarige leeftijd. Ik zou willen dat hij jong en gezond de tijd verleefde, die hem als jonge jaren is toegewezen. Dat gun ik ieder jong mens, ieder."

Met één stap staat zij voor de verschrikte Mordechai. Met beide handen pakt zij zijn hoofd en kriebelt wat in zijn bakkebaarden. Haar ogen twinkelen, haar mond is half geopend door begeerte. Het Rotterdamse volksmeisje breekt bij haar uit, als zij zegt: „Fijne knappe baardaap!"

Nog eens kriebelt zij in zijn baard, schokt wellustig met de schouders, lacht van pret. Dan pakt zij haar crinoline samen en loopt naar de deur. Daar keert zij zich om, maakt een volle *révérènce* en zegt in het Duits: „Nacht die Herrschaften," en is met ruisende rokken uit de kamer verdwenen.

Abraham knikt stil naar Mordechai, die de ogen heeft neergeslagen. „Nah, rebbe, zeg jij me nou eens wat ik daaraan moet doen."

„Niets, oom Bram... ik wilde dat ik géén rabbijn was."

Hij staat op, geeft achteloos een hand, zijn rijzige gestalte is wat treurig gebogen.

In diepe gedachten schoof Abraham Lezer die avond de grendels voor zijn huisdeur.

Die zomer werd dr. Benaja Stibbe ontslagen uit de gevangenis. Hij is geheel vergrijsd, diepe rimpels hebben het gezicht gemarkeerd, zijn ogen zijn slecht geworden en daarom draagt hij een ijzeren bril met kleine ovale glazen. Ook zijn gezondheid heeft geleden, soms ademt hij met rochelend geluid of hijgt. Terug in Amsterdam vindt hij zijn woning vervallen, de wisselende huurders hebben geen zorgen gehad voor zijn eigendom en zijn zaakwaarnemer is reeds jaren dood. Zijn bankiers hebben zijn vermogen goed beheerd, huren en renten zijn regelmatig geïncasseerd en belegd, de rente op rente hebben zijn vermogen, dat niet werd verbeurdverklaard, belangrijk vergroot. Hij leeft nu als een studiemann, nog durft hij niet een dokterspraktijk op te bouwen, want men laat zich zomaar niet behandelen door een gevangenisboef. Slechts de armen beginnen te komen, want hij berekent hun niets, heeft uiterste zorg voor hen en betaalt zelfs nog de apotheker. En dan... hij geneest, ook zeer ernstige gevallen, en hij komt als men hem roept... bij dag en nacht.

Als hij de synagoge binnenkomt is er veel nieuwsgierigheid, maar niemand begroet hem of drukt hem de hand na sabbat of hoogtijdagen. Het deert hem niet, met groeiende vroomheid zoekt hij God.

Het nieuws van de vervroegde vrijlating wegens goed gedrag en de recensie over zijn huidig leven kwamen ook naar Rotterdam. Als op een avond Mirjam en Manuel bij de haard zitten zegt hij: „Hij is vrijgelaten, Mirjam, die stekende dwerg. Ik zou toch wel eens willen weten, waarom hij ons heeft overvallen. Dat is allemaal tijdens het proces niet geklaard. Trouwens, dat hele proces was een vreemde geschiedenis, om zijn bekentenis zijn alle feiten en vondsten handig gegroepeerd,

zodat de rechters het gehele geval maar hebben geslikt onder het motto 'een boef is hij toch'."

Mirjam zwijgt, buigt het hoofd wat dieper over haar borduurwerk. Manuel vervolgt: „Vreemd, je kent iemand niet, je hebt hem niets gedaan en opeens maakt hij amok, steekt je neer en rooft. Mirri, ik geloof dat ik die man eens zal uitnodigen om hier te komen, ik wil kennis met hem maken."

„Mani... wat zeg je? Kennis met hem maken... ben je wel goed bij zinnen?"

„Voortreffelijk, vrouw, maar vind je dat nu zo vreemd? Dat ik kennis wil maken met dagene, wat mijn leven heeft verwoest om wellicht antwoord te krijgen op de vraag 'waarom'? Mirrilief, ik ga die man uitnodigen."

Mirjam is opgestaan, bleek van schrik en verward. Manuel kijkt haar verbaasd aan, is dan nadenkend terwijl hij langzaam zijn witte kneveltje punt.

„Mirri... meisjelief... wat heb je vijftien jaar lang voor me verzwegen?"

Zij begint zo hevig te huilen, dat hij er beduusd van is. Maar zijn nieuwsgierigheid overwint en daarom dringt hij aan. Met horten en stoten vertelt zij van de feestavond in Amsterdam, van zijn bezoek toen Manuel op reis was. Belmonte ziet haar rillen als zij vertelt van het gezicht van Benaja Stibbe, toen hij zich bekendmaakte als de aanrander op de weg naar Dordrecht.

Mirjam is nu naast haar man komen zitten, haar hoofdje rust op zijn schouder en als hij zijn gezicht naar haar toekeert voelt hij haar tranen op zijn wang. Dat vertedert hem bijzonder, want hij houdt veel van haar, die zo een toegewijde lieve vrouw voor deze invalide is geworden.

„Waarom huil je toch zo, kind? Het is voorbij en een tweede keer zal hij toch wel niet gaan steken. Voor jou is hij blijkbaar vol afgodische verering geweest."

„Manuel... als je hem had gezien, die avond hier. Dat vreselijke genot op dat gezicht, toen ik zo hopeloos en klein

voor hem stond. Die overwinningsroes... Ik vergeet dat nooit."

Zinnend blijft Belmonte in de vlammen staren, dan zegt hij: „En toch, Mirri, geloof ik niet dat hij het heeft gedaan. Dat valies is geen bewijs, op iedere manier kan hij dat te pakken hebben gekregen."

Zij houdt haar hoofdje op zijn schouder, zo nu en dan zoent zij hem heel zacht op de wang, zalig verrukt door deze intimiteit, die zo zeldzaam is. Hij vertelt: „Mirrilief, wat had hij om je te bekoren en te imponeren? Niets dan een beetje verbitterde levenswijsheid van een mismaakte. En hij moest geweldig in jouw ogen zijn, zich verheffen boven zijn minderwaardigheid. En dat kon hij niet, geestelijk noch lichamelijk... daarom stal hij een misdaad. Met een gevonden lijk rijdt deze ridder voor de tribune van zijn edelvrouwe. Daarom wil ik hem spreken. Ik wil zien of mijn theorie juist is, ik wil hem ontleden. Een pikante gedachte, vrouw, een zeer pikante gedachte."

„Manuel, doe het niet... ter wille van mij."

„Goed... goed, ik zou mij zeer hebben geamuseerd. Zeer."

Stil blijft zij liggen en geniet van haar huwelijk met deze man. En hij, de verwende rijkaard, is innig dankbaar voor het bezit van deze mooie vrouw, die na zestien jaar nog evenveel houdt van haar man. Daarom voelt hij zich sterk en gezond.

David Houtkruier jaagt zijn hondewagen door de polders om Rotterdam. En verkoopt zijn kleingoed aan de boerinnen. Maar David is geen koopman, zijn hart gaat uit naar de Heilige Boeken. Hij prevelt teksten en houdt uiteenzettingen met zichzelf, debatteert in gedachten met commentators die sinds eeuwen zijn gestorven. Hij prepareert zijn referaten en de antwoorden, die hij zal geven op de 'lern'avonden bij de rabboniem, daarom gaat hij zo snel weg bij zijn klanten en dringt zelden aan. Hij is tevreden met een klein daggeld, verdedigt zijn prijzen niet en is als was in de handen van de

pingelende boeren, goede lieden doch scherp in handel.

Op een dag is hij de kant van Gouda opgegaan en hij peinst over de geschiedenis van Naäman de krijgsoverste, en de man Gods Elisa. Hij lacht om Naäman, die een toverformule had willen horen en slechts de raad kreeg zich eens grondig te wassen in de Jordaan. Hij maakt zich kwaad op de begerige Gehazi, die het loon dat Elisa had geweigerd ging opeisen en melaats werd, besmet door de wisselkieren die Naäman hem schonk. Vanavond zal hij hierover praten met de rabbijn en de andere heren van de kring. Al die besmettelijke ziekten zijn nu bijna ondenkbaar voor de joden, omdat zij zich zo streng houden aan rein voedsel en een rein lichaam. David glimlacht dankbaar, Gode zij dank leeft zijn gezin in een verlichte tijd en de verschrikkelijke ziekte van Naäman kan men zich nauwelijks meer voorstellen.

David gaat vroeg naar huis, genietend van de voorvreugde van de heerlijke studieavond, waarop hij eerst werkelijk leeft. Onderweg fantaseert hij dat Lea een heel rijke erfdochter is en zijn schoonvader een vroom geleerde in plaats van een begerige kippenboer, een man die beslist zou hebben verlangd, dat zijn schoonzoon samen met hem zou studeren, onbekommerd levend van de rente van een groot vermogen. Zoals soms in Polen.

Als hij thuis is gekomen met een kleine verdienste en veel onverkochte koopwaar, is het Lea die somber en gaandeweg onheilspellend kijkt. Zij zegt niets totdat hij de honden heeft verzorgd; geborsteld en gevoed met rijst en vlees en schoon stro in de hokken op de binnenplaats heeft gelegd. Maar als hij dan te behaaglijk naar Lea's zin in zijn grote stoel gaat zitten, zijn baard strijkt en wacht op de koffie, barst het bij haar los.

„Devie, wat heb je ontvangen?”

„'t Was slecht vandaag, Lea,” en hij schudt zijn katoenen geldzakje leeg op het witte tafelkleed.

„Hoeveel, Devie?”

„Weet ik niet, Lea, hier ligt het,” zei hij kleintjes. „Ik heb er niets van verbruikt, geen kop koffie.”

„David!!” ze gilt bijna van drift en stampvoet, „ik wou dat je je zat gegeten had, dat je dronken was... dat je desnoods naar de meiden was geweest... dat je twintig gulden had stukgeslagen... maar dat daar tenminste goud en zilver lag... dáár een hoop verdienste, een hoop vooruitgang!!”

Hij is opgesprongen, geschrokken, een brok schiet in zijn keel. „Lea... wat zeg je? Drank?... Vrouwen?”

„Ja... ja... een kerel wil ik zien een vent die met bijlslagen een toekomst openhakt... die me desnoods op m'n verdommenis slaat omdat ik te veel uitgeef. Maar een kerel die verdient, die een geweldenaar is tegen andere mannen in de handel. We hebben twee kinderen... en ik kan niet meer... ik kan niet meer... een winkel en twee kinderen, en jij zo'n slome rebbe.”

„Lea, ik doe wat ik kan. Ik ben geen man voor de handel... ik voel in mijn hart niets voor al dat gesjacher. Altijd maar iets moeten verkopen, altijd maar vragen of iemand iets nodig heeft. Wat heb ik een spijt, dat ik moeders raad niet heb opgevolgd en geen kleermaker ben geworden. Dan had ik iets kunnen maken met mijn handen... en mijn geest had rust gehad.”

„Nee... nee, David... wat dacht je? Moest je die kleren ook niet eerst verkopen? Je jukt... je had helemaal niks willen doen; alleen maar zitten en studeren en aan andere verswarzte narren vertellen wat je zo diepzinnig heb zitten prakkizeren. Das hob ich... God... o God!”

Hij buigt het hoofd en staart op zijn slanke vingers, die geschapen zijn om eerbiedig en terloops bladen van oude boeken om te slaan. Dan druppen tranen op die vingers en hij bijt op zijn snor.

En de fellevende Lea, deze energieke, bruisende vrouw is op slag vertederd. Is opeens de moeder van haar man. Zij is nu bij hem, drukt z'n hoofd tegen haar borst en strijkt hem zacht over het haar. Denkt aan haar schoonmoeder en de raadgeving

die verkeerd is gebleken. Zij staart in de kamer met de beginnende weelde, die zij in haar winkel verdient. En neemt op dit moment afscheid van haar meisjesdroom, die verhaalde van geborgen zijn en ontzag voor een forse vechtlustige man. En berust erin een dromer te hebben, geheel afhankelijk van haar wil en energie. En besluit te vechten ... als een man.

Jan Hey, de onttroonde koning van de Zandstraat, bedelt. Hij leunt op een stok en schuifelt langzaam voort op stijve, pijnlijke benen, staat dikwijls stil en moet dan diep en moeilijk ademen. Nog is zijn forse lichaam imposant, zelfs is hij indrukwekkend als hij in de verte staart met zijn verre, treurige ogen. Hij bedelt niet in de Zandstraat of de Buurt of daar waar hij heeft geheerst. Hij zwerft door de nieuwe wijken buiten de singels en langs de vreemde schepen. Als hij 's avonds terug is in de Zandstraat, probeert hij te lopen zoals vroeger. Maar men let niet op hem, de meiden in de huizen zijn jonge vrouwen die hij niet kent en die uit zijn tijd zijn slonzige dikkerds geworden met een troep kinderen, en zijn hem vergeten. Voor de jonge branies van het Rode Zand bestaat hij niet, zij kunnen zich niet voorstellen, dat deze man eens was zoals zij. Soms ondersteunen zij hem als hij te moe is om zijn huisje te kunnen bereiken en dan zijn er tranen in zijn ogen om zijn verloren heerschappij.

Op een dag strompelt hij binnen bij Abraham Lezer. Het is geen vrijdag, want nooit heeft hij één cent willen halen op Brammies wekelijkse aalmoezendag. Er is een stille twijfel, die aan hem knaagt, omdat er iedere week wat zilvergeld op het aanrecht van zijn keukentje ligt. Geld dat op geheimzinnige manier zijn openstaande huisje binnenkomt.

De bedienden kijken hem misprijzend aan, maar daar is reeds Abraham Lezer om hem te ontvangen en hem mee te nemen naar het kantoortje, dat sinds de verbouwing achter in de winkel is. Daar staat nu ook de oude kloosterstoel, die nimmer zal worden verkocht.

„Ga daarin zitten, Jan Moker en vertel het eens,” zegt Abraham vriendelijk.

„Laat dat, Brammie, Jan Moker . . . niks te mokeren en niks te Janne meer. As 'n ouwe hond sleep ik me door de stad om 'n paar cente te vange. Waarom? . . . zeg men d'r es waarom, Brammie. Jullie jode kenne de Boeke . . . waarom heb God me niet late overhoop steke of me late verzuipe, toen 'k nog 'n kerel was? Waarom laat ie me langzaam verstijve, waarom laat ie me zo vernedere dat 'n wijf m'n broek mot afstrope as ik m'n behoefte mot doen? Jezus . . . Brammie . . . en ik heb het lef nog niet om mezelf in de Leuvehaven te sodemietere.”

Abraham Lezer strijkt zich over de ogen. Hij zit aan zijn schrijftafel en leunt wat vermoeid op het tafelblad. Jan Hey ziet het begrijpt dat ook Brammie moe is van alles, van het leven, van de eenzaamheid.

„Jan, vraag niet en lijd het uit.”

„Is dat alles? Jonas de bijbelventer heb altijd meer soelaas gegeve azze 'm d'r naar vroege.”

„Wat heb je aan de teksten van Jonas? Meestal waren ze verzonnen en raakten kant noch wal.”

„Dat zeg ie nou omdat jij het nie ken, maar me hebbe d'r vertroosting in gevonde. Vertrouwing voor de rotzooi die 't leve eigelijk is. Leefde Jonas nog maar, dan had ie wel wat om me te hellepe.”

„Ik kan je ook teksten geven, Jan.”

Jan Hey wuift afwerend en schudt treurig het hoofd. „Niks Brammie, ze zoue niet echt weze zoas die van Jonas. As je wat zegge wil doen 't dan met je eige woorde.”

„Jan, kijk naar de natuur. Een boomblad sterft, een eenvoudig boomblad. Eerst verkleurt het, dan worden de randen aangevreten, het sap verdwijnt uit de nerven. En dan dwarrelt het naar beneden bij de duizenden andere. Daar verrot het en het wordt voedsel voor de boom, voor het nieuwe blad in het nieuwe voorjaar. Ben jij meer dan een boomblad?”

„Ik bin 'n mens.”

„Wij, de mensen hebben gezegd dat wij meer zijn dan de boombladeren. Alléén wij.”

„We make wat, we prate, we gane en doen, daarom benne me méér,” zegt Jan Hey koppig.

„Er zijn dieren die ook iets maken en doen, de bijen en de mieren, en zoveel duizenden soorten meer. Er is geen bewijs, dat wij meer zijn dan een boomblad. God heeft nog nooit gesproken over de mens, wij des te meer over God.”

„Ik ken je niet volge, Brammie, ik had liever een tekst van Jonas gehad.”

Dan zwijgen beiden en kijken elkander niet aan.

„Waarom kwam je hier, Jan?”

„Ik kwam je bedanke voor de cente, die stiekem in me keuke komme te legge.”

„Zijn niet van mij.”

„Lieg d'r niet om. Lieg d'r niet om as je 'n goed mens bin. Dat je me de schande bespaart om in de rij te motte staan za'k nooit vergete. Weet je, Brammie, as je branie bin gewees en je mot buige ... da's ... dat is om God te bedreige .. da's om ...”

„Zwijg Jan. Nu je het weet bespaart me dat een hoop moeite. Kom regelmatig bij me, zodat ik het je kan geven en een praatje maken, zoals nu.”

„Dankie. En dan nog wat. Over dat toledodollekie van toen. Ik weet al jare, wie het toen heb gepikt. Dat was Manke Teun de Danser. Hij wou de hele kast flessen maar d'r kwamme dienders. Toen heb ie allenig het dollekie kenne grijpe en dat heb tie verkocht an een scharrelaar. En die heb het verpatst an meheer Rietborn die nou dood is.”

Abraham Lezer is opgesprongen, verbaasd en nerveus. „Wat vertel je, Jan? De ouwe heer Rietborn? De hoofdbrandmeester?”

„Ja ... die.”

Abraham Lezer gaat weer zitten. Het is alles opeens zo lachwekkend van doelloosheid. De oude heer en mevrouw

Rietborn zijn dood. Zijn zaak is van het huis Belmonte en Arie, de zoon, woont reeds jaren in het buitenland. Waar? Dat weet niemand.

„Ik schrok ervan, Jan. Opeens kwam alles weer in m'n gedachten. Dat van toen en mijnheer Belmonte.”

„Ik zal die klap nooit vergete, Brammie, en hoe die me vloerde voor het smoel van al de meide. Ik wor d'r nou nog warm en driftig van. Maar affijn, hij is erger gevloerd dan ik ... en dat heb ik 'm niet gewenst ... nee, om de verdommenis niet ... dat niet. Want ik weet nou wat je bramstaglopers waard benne.”

Hij staat op, steunt op de kloosterstoel om zijn stok goed in de hand te kunnen nemen. Als hij het kantoortje uitschuift, tikt hij aan zijn pet. En staart met z'n verre, treurige ogen in zijn afgebakend lot.

„Wanneer zie ik je weer, Jan Moker,” vraagt Abraham mild.

„Weet ik niet ... je bin toch 'n fijne jood ... een fijne jood ... om me toch Jan Moker te noeme ... toch nog.”

Abraham Lezer staart hem na; de laatste woorden van Jan Hey betekenen meer voor hem dan de toespraak van de burgemeester, nu drie jaar geleden in de raadzaal, om hem te danken voor een gift aan het Gemeente Ziekenhuis.

Tien dagen later haalden de dienders het lijk van Jan Hey op uit de Leuvehaven. En mijnheer de commissaris wiste ver-stolen met zijn zakdoek over de ogen.

Op een dag wordt Manuel Belmonte langs de Blaak naar de beurs gereden. Opeens ziet hij een mismaakt mens voor zich en het duurt wel een halve minuut, alvorens zijn hersens de indruk hebben verwerkt. Maar daarna weet hij dat deze bochel met het brilletje, dit grijze, dikke mannetje Benaja Stibbe moet zijn. Want deze ogen, deze donkere, felle, soms angstig ontzette ogen hebben niet kunnen liegen. Manuel Belmonte wenkt impulsief, gebiedend, volgens zijn gewoonte. Maar Benaja

Stibbe doet een stap zijwaarts, licht zijn hoed en verdwijnt haastig tussen de mensen.

Een paar dagen later is er weer zo'n ontmoeting, dezelfde ontzetting in de ogen van Benaja en het vergeefse gebiedende gebaar van Manuel Belmonte.

Maar als deze ontmoeting zich dagelijks gaat herhalen, deze waanzinnige pantomime op de Blaak, wil Belmonte dat op een avond toch eens met Mirjam bespreken. Angstig heeft zij naar het verhaal geluisterd en de volgende dag is zij het, die Manuel naar de beurs rijdt, terwijl de kamerdienaar op een afstand volgt. En ook zij ziet Benaja, ook zij kijkt naar zijn donkere, angstige ogen en zijn intense verwarring nu ook Mirjam te zien. Benaja vergeet daarom zijn hoed af te nemen en zijn verdwijning in de menigte lijkt op een vlucht. De volgende dag is hij er weer en kijkt en kijkt en groet.

Als Abraham Lezer vrijdagavond komt dineren wordt het verhaal verteld en Lezer staat erop om de komende maandag zijn zwager naar de beurs te rijden, omdat hij beslist die Benaja wil zien. Die maandag is Benaja niet gekomen en Manuel heeft zich tweemaal door zijn zwager over de Blaak laten rijden. Als Abraham hem de beurs in rijdt, kan Manuel zich niet meer inhouden en zijn schaterlach davert door de hal.

„Waarom lach je?” zegt Abraham boos.

„Nu rijd je met je lokeend tweemaal over de Blaak, je loopt hijgend te koeren en hij komt niet. Hij ruikt je zeker,” lacht Manuel.

„Wat een gein, wat een gein. Nu wilde ik hem eens en voorgoed laten zien wat hij heeft misdaan en hem z'n brutaliteit afleren om van zijn prooi te komen genieten en nu dat mislukt, lach je! Mani, wat ben je voor een wezen?”

„Brammie, geloof me nou, die man heeft het niet gedaan. Zijn ontzetting is gegroeid nu hij heeft gezien voor welke waanzin hij jarenlang heeft gevangen gezeten. Morgen laat ik me weer door Mirjam rijden en dan ga jij als een struikrover achter een boom staan, met een dik touw en als hij groet, dan,

floep, je strikt hem ineens en sleurt hem door de stad naar de kadi. Voor nog zo een portie gevangenisstraf."

„Mani, word jij dan nooit eens ernstig? Altijd maar spotten... altijd."

„Ik dacht dat jij dat vroeger ook zo graag deed, Brammie? En waarom zou ik ernstig zijn? Als men aan de ernst begint, eet de ernst je op. Dan wordt je gebraden haantje bitter en je glas Bourgogne zuur van ernst. Verbeeld je dat ik mijn leven in deze rolwagen, in dit kermisinstrument, had geleefd met dodelijke ernst en diepe rimpels op m'n voorhoofd. Man, ik was weggeteerd van narigheid. Rol me naar binnen. Brammie, ik ga ze vandaag op de beurs de stuipen op het lijf jagen met vrolijke ernst."

Abraham gromt wat en rijdt zijn zwager naar binnen. En als hij dan terugwandelt over de Blaak kan hij niet nalaten voortdurend te spieden naar Benaja.

En als hij thuiskomt zit dokter Benaja Stibbe in zijn winkel en wacht hem op...

Benaja is gaan zitten op een dunpotig verguld Louis XV stoeltje en Abraham heeft het gevoel, dat dit misvormde mannetje en dat stoeltje een harmonisch geheel vormen. Benaja is goed verzorgd. Zijn overjas is van fijn laken, zijn vadermoorder is helderwit en de wikkeldas van het nieuwste mode-dessin. Zijn hoge hoed houdt hij op zijn schoot en als hij opstaat om te groeten zwaait hij er hoffelijk mee, alsof hij hem zojuist afnam.

„Wat doet u hier?" vraagt Lezer bars.

„U zocht mij, mijnheer Lezer. Men heeft mij verteld dat u mij reeds jaren zoekt. Hier ben ik."

„Hoe weet u dat ik u zocht?"

„Vandaag nog. U reed niet voor niets tweemaal over de Blaak. Ik voel niet veel meer voor scènes in het openbaar. Daarom ben ik hier."

„U bent niet alleen een boef, maar u bent brutaal bovendien. Ik zou bedeesd hebben gezwegen in uw positie."

„U wilt een arm hebben, die langer is dan de wet, mijnheer Lezer. Mijn straf heb ik gehad, u noch de maatschappij hebt verder iets te vorderen. Waarom zoekt u mij?”

„Jarenlang heb ik de neiging gehad u te vertrappen, zodra ik u zou zien. Zo'n haat koester ik tegen de aanrander van dat prachtige mens Manuel Belmonte.”

„Welnu... wat weerhoudt u, mijnheer?”

„U bent niet alleen een gedrocht en een bandiet, maar óók nog een verschwarzter nar. Wie zegt er nu: wat weerhoudt u om me te vertrappen?”

„U zoekt de wraak, mijnheer Lezer, en ik bied u die aan. Vreemd dat u nu geen wraak kunt nemen. Inderdaad, men kan dat alleen in drift, of nadat men zijn gedachten langzaam op kookpunt heeft gebracht. Ik ben bij u gekomen omdat deze zaak een einde moet hebben. Ik ben een nieuw leven begonnen als dokter, hier in Rotterdam. In Amsterdam is mij dat niet gelukt door het gekuip van de onderwereld, die beweert nog een rekening met mij te hebben. Ik heb getracht met de heer Belmonte te gaan praten, tot heden is mijn schroom nog zo groot dat ik aan zijn gebiedende uitnodiging geen gevolg kon geven. En dan... hij is het slachtoffer en ik ben zeer begaan met zijn lot nu ik hem heb gezien. Naar ik heb vernomen wilt u een en ander grondiger liquideren dan de heer Belmonte. Ik wil niet verder leven in angst en onzekerheid. Het is voor mij gaan of blijven, een andere keuze is er niet... en toch, ik heb geen moed om mijzelf om te brengen. Welnu, mijnheer Lezer, ga uw gang.”

Met stijgende verbazing heeft Abraham hem aangehoord. Dan wordt hij opeens zo driftig, dat hij een zeventiende-eeuwse stoel enige keren met zware dreunen op de vloer bonkt en roept: „Gek... dwaze nar... ongeluk van een mens... wat dacht je nou, wat dacht je nou!!”

„Dat heb ik u gezegd,” antwoordt Benaja ijsig kalm, „u kunt uw gang gaan volgens onze zachtzinnige boeken. Ziel om ziel, oog om oog, tand om tand.”

Dan doet hij een paar vlugge passen naar de hoek waar de wapenverzameling is tentoongesteld. Met een snelle greep heeft hij een Spaanse dolk in de hand genomen en reikt hem aan Abraham Lezer.

„Oog om oog, tand om tand. Steek mij op dezelfde plaats als de heer Belmonte is overkomen. Misschien komt er dan rust voor mij.”

Abraham heeft de dolk gegrepen en ziet dat Benaja zijn rug naar hem keert om de stoot te ontvangen. Maar Abraham is opeens zo wild en driftig geworden, dat hij met een forse zwaai de dolk door de winkel slingert en Benaja een harde schop tegen zijn zitvlak geeft, zodat de dokter naar de deur tuimelt. Dodelijk geschrokken. Als hij de deur heeft opgedaan kan hij alleen nog half huilend naar binnen roepen: „Goddank... nu kan ik rustig in Rotterdam leven. Goddank...!!”

Abraham heeft een aarden potje gegrepen en slingert het naar de deur; het valt tegen de deurpost in gruzels. Benaja Stibbe tracht waardig en beheerst door de Westewagenstraat te wandelen, al voelt hij zijn benen trillen en het zweet in zijn handen staan. In zijn winkel breekt Abraham de wandelstok van Benaja in stukken op zijn knieën, als kachelhout, en roept maar: „Die verschwarzter nar, die ontsnapte gek... daar heb ik jarenlang naar gezocht... dat heb ik jarenlang willen verscheuren... en dat wil dokter zijn... hier in Rotterdam... God zal ons bewaren!!”

Jettie bracht hem limonade om te kalmeren en streek hem almaar zachtjes over het hoofd en de nek. Hij werd kalm, erg kalm. En keek haar verward aan. En zij glimlachte vreemd, heel vreemd.

Na de beurs liet Belmonte zich naar de winkel van zijn zwager rijden, maar hij was uitgegaan om zijn zenuwen te kalmeren door een forse wandeling naar Delfshaven. Jettie vertelde op háár manier wat er was gebeurd en Belmonte moest zo lachen dat zijn rolstoel ervan trilde. Toen liet hij zich

door de winkel rijden om de nieuwste aankopen te kunnen zien. De commiezen bleven op de achtergrond, want juffrouw Jettie deed hun werk. Zij deed het gracieus en vakkundig, zodat Manuel erg verbaasd werd om dit meisje, dat in zijn huis was opgeleid als kamenier en zo'n losbandige geschiedenis had. Bij het afscheid maakte zij een diepe *révérance* en keek hem daarbij aan vanuit de hoeken van haar ogen. En toen Manuel naar huis werd gereden moest hij onderweg even de ogen sluiten en hij zag voor zich het vreemde, verleidelijke, wat wellustige gezichtje van Jettie van Bienen. En nadenkend puntte hij daarna zijn kneveltje, volgens zijn gewoonte.

Een paar dagen voor september kwam Sheintje Rosenfeld in de winkel van Lezer. Sheintje is oud geworden en iets minder dik, zodat haar huid erg is gerimpeld. Ook haar gezichtsvermogen is weer verminderd, zodat zij niet meer zoveel kan lezen, maar daarvoor heeft zij een oplossing. 's Avonds komen jonge mensen haar voorlezen tegen een ruime betaling, niettegenstaande Sheintje zuinig is. Om haar kleding bekomert zij zich minder dan ooit, zij ziet er slonzig uit.

Nauwelijks is zij binnen of zij zoekt een gemakkelijke stoel, een mooie vergulde empirezetel, bekleed met gobelin. Behaaglijk gaat zij zitten en kijkt met haar slechte ogen naar Abraham, die streng gemoedelijk voor haar staat.

„En Sheintje, wat verschaft me de eer? Of wilde je alleen maar eens een keertje in de stoel van koning Lodewijk zitten?”

„Wat zeg ie? In de stoel van koning Lodewijk? In de stoel van de broer van Napolion?”

Geschrokken staat zij op en kijkt om naar dat wonder, de stoel van een koning, waarin zij zat. Dan begint zij te lachen en gaat weer breeduit zitten, wipt een paar keer kinderlijk op en neer.

„Addenom, Brammie! Wat een gein! Ik met m'n togus op dezelfde plek as koning Leib. Had ie motte wete. Een kind

had ie gekrege van de sjrik, dat 'n jiddisje vrouw op z'n plekkie zit."

„Waarom? Koning Lodewijk was een doodgeeie man. Op al z'n stoelen had je mogen zitten en als hij je in zijn paleis tegen was gekomen en je gezien had, dan had hij zeker met je gepraat. Misschien had hij met je willen dineren en je het hof gemaakt. Misschien."

„Meer niet," lacht Sheintje, „wat je daar opnoemp is iets voor een paleismeissie. Heb je nog wel meer van deze stoelen, Brammie?"

Abraham krijgt opeens geweldig plezier in Sheintje, die zo vergenoegd in de stoel van koning Lodewijk zit te schuifelen.

„Hier, Sheintje, kom eens hier. Kijk in die spiegel, daarin heeft madame du Barry ook gekeken."

Sheintje is opgestaan, komt nu hijgend naast hem en zegt:

„Maak nou geen gein meer met me, Brammie. Aggenebbisj, ik in de spiegel kijke van maddam de Barrie. Wat zal die spiegel schrikke van m'n ponem, nou die gewend is an dat temejjesmoeltje van de maddam."

Zij lacht zich toe in de spiegel en volgt Abraham, die haar nu een gouden beker in de hand geeft.

„Zet aan je mond, Sheintje. Een drinkbeker van Peter de Grote."

„Ahboe... schei uit met je viezigheid!! Mot ik m'n mond zette waaro die Rus heb gedronke... weet je niks anders?"

„Kom dan hier, doe die sjaal eens om. Een omslagdoek van koningin Maria, de vrouw van stadhouder Willem III. Staat je goed, Sheintje, als men niet beter wist zou men zeggen, dat jij koningin Maria was."

Sheintje lacht, drapeert de doek om haar oude lichaam en koketteert wat voor de grote spiegel in de hoek van de winkel.

„Brammie, Brammie, hoe bestaat 't, allemaal dinge van de

grotigheid en de geweldenare van de aarde. En daar ken je zo maar ankomme en andoen. En d'r gebeurt niks!”

„Wat zou er nu moeten gebeuren, het waren toch maar mensen?”

„Nou ja . . . mense . . . mense. Maar waar is nou m'n ontzag, Brammie? Nou ik alles aanraak ben ik opeens m'n ontzag voor de grotigheid kwijt.”

„Alles is gemaakt, Sheintje. Ook dat. Kunstmatig door de duizenden jaren heen, met zwepen en bloedvergieten en folteringen. En nu je die dingen kunt aanraken is het alsof er niets was. Maar het was er tòch, Sheintje, het gehuil en de pijn en het bloed. Maar Een kun je niet aanraken, Sheintje, en voor Hem blijft het ontzag.”

Sheintje knikt nu ernstig en zegt: „Van God heb ie niks in huis, hè Brammie?”

Abrahams vrolijke bui is weg en hij vraagt argwanend: „Wat bedoel je daarmee, Sheintje?”

„Dat zee ik ommers. Van God ken je allenig maar de gedachte an Hem in huis hebbe, Brammie.”

Hij knikt nadenkend, zijn ogen worden weer mild en hij trekt behaaglijk aan zijn sigaar. Zijn goede bui is terug.

„Waarom kwam je hier, Sheintje?”

Zij is weer gaan zitten in de stoel van koning Lodewijk en kijkt glimlachend naar hem op.

„Je zal 't wel mesjogge vinde, Brammie, maar ik wou je dit vrage. Ik ben bijna an het einde en ik heb een paar cente. Als ik die paar jare nog es in een mooi huis ging wone met allemaal fijne dinge om me heen? Net as in de boeke. Met een paar booie. Zoue ze dat gek vinde, zou ze me daarvoor in het mesjoggehuil opsluite?”

Hij kijkt haar hoogstverbaasd aan, ziet de onrustige verwachting en het grote verlangen in haar vermoeide ogen. Dan beginnen de zijne te twinkelen van pret en zijn lach daverd door de winkel, zodat de bedienden komen toelopen. Hij wuift hen terug en antwoordt: „Sheintje, Sheintje . . . doe dat. Levie

is goed verzorgd in Engeland. Je hebt niemand meer dan jezelf. Doe je zelf een groot plezier en vervul je hartewens en leef eens als de mensen uit je boeken. Hoeveel bezit je, dan kan ik je raden."

Zij staat op en kijkt schichtig rond, wenkt hem en fluistert het bedrag in zijn oor.

„Moet je dat fluisteren? In een winkel waar we samen zijn? Wat een bedrag. Alleen... Sheintje... je hebt het bij elkaar gewoekerd en daarom zal je boeten."

„Brammie..." zegt zij angstig, „Brammie, dat is niet goed van je, nou je 't weet. La me nou de menoege, als ik dood ben magge ze alles verdele onder de arreme. Alles."

„Echt, Sheintje?"

„Emmes, Brammie."

„Dan zal ik je helpen met je huis en de inboedel en het beheer over je vermogen. Want je haalt wel de honderd jaar."

Hij glimlacht en biedt haar zijn arm aan, vervolgt: „Weet je nog, Sheintje, de Franse tijd? Toen je een zwierige jonge meid was. En knap was je ook."

„En jij... Brammie, je was altijd zo stoer, zoas je nou nog ben. Een maccabeeër." In gedachten staat zij stil voor een Zwitserse speeldoos en peutert wat aan een hefboompje. Het melodietje, een menuet, tingelt door de ruime winkel. En dan is Abraham Lezer opeens wat speels en maakt een buiging voor Sheintje, die antwoordt met een *révérence*. Dan dansen zij het menuet op het brede gangpad van de winkel, op het glanzende parket tussen de honderden kostbaarheden. Eerst met een brede glimlach, langzamerhand ernstig. Want Abraham Lezer is nu weer jong in zijn gedachten en leeft in het verleden. En ook Sheintje is weer jong, is weer het knappe meisje dat zij eens was. Met een gracieus en soepel lichaam, dat mannen kon verleiden.

En als het speeldoosje is afgelopen kijken zij elkander ontutst aan. Want zij hebben zich weer jong gezien in elkanders ogen en gruwen één moment... van hun ouderdom.

Stil gingen zij naar boven. Naar de vrolijke Jettie, die wachtte met verse koffie en koek. En de lederen canapé voor de oudjes.

1848. Herfst.

Cholera. Cholera in Rotterdam. Cholera in de Buurt, op het Rode Zand, op de Dijk, in alle wijken.

Zoals een kind door de velden dwaalt en achteloos, soms peinzend, met bonte willekeur bloemen plukt, zo gaat de Engel des Doods door de stad. Gooit kwistig zijn oogst op een stapel die hoger en hoger wordt en de mensen vervult met een onmachtige radeloze angst.

Dag en nacht vechten de dokters, dag en nacht vechten alle mensen voor hun dierbaren en ... voor vreemden.

De jonge dokter Waterman neemt nauwelijks enige uren rust, nacht na nacht. Hij houdt zich staande met sterke koffie en soms bereidt hij een poedertje in zijn huisapothek, want hij heeft de geheime Venetiaanse vergiftenleer grondig bestudeerd. Hij heeft zich al dagenlang niet meer uitgetrokken en ligt zo op de canapé, gereed om te gaan voor elk nieuw geval. Hij is nog jong en sterk en lacht soms grimmig, zodat zijn sterke, witte tanden zichtbaar zijn.

En die andere joodse dokter met zijn gemengde praktijk, deze bijzonder begaafde geneesheer Benaja Stibbe zwoegt en werkt samen met zijn collega. Ook hij neemt soms een poedertje aan van dokter Waterman als de vermoeyenis te groot is geworden.

En Mordechai Speyer, de jonge rabbijn, doet van alles. Hij verpleegt en troost de zieken, zegt bemoedigende woorden of leest hen voor uit het Boek. Hij helpt bij het wassen der doden en leidt hun laatste gang. Niets is hem te veel, niets verwaarloost hij, óók zichzelf niet, want hij is nog altijd tot het uiterste verzorgd, haast lachwekkend in deze chaotische toestand.

En ook Jettie van Bienen is dag en nacht bezig. Bereddert

huishoudens waar de moeder ziek is of gestorven, wast zieken en doet en doet. Haar knappe gezichtje heeft een verbeterd trek, haar ogen staan streng en vastberaden en lonken nimmer meer. Een oude dominee, die haar bezig ziet in een christen-gezin kan maar niet begrijpen dat er gemompeld werd van dit meisje met het diaconessengezichtje.

En Abraham Lezer gaat door de stad, door de Buurt en het Rode Zand, over de Dijk, in de wijken tussen Delftsevaart en Oostpoort, ook langs de Nieuwe Haven en het Haringvliet, overal. Hij springt bij met geld waar het nodig is, bij arm en rijk waar de patroon is gestorven, hij neemt samen met zijn commiezen zaken in beheer totdat de koopman zal zijn genezen. En voor hem is er geen verschil tussen jood en christen. Reeds eenmaal heeft hij zijn Londense bankier opdracht gegeven om geld te remitteren naar zijn kassier te Rotterdam, omdat hij voor het eerst van zijn leven daar debet stond.

En Sheintje Rosenfeld in haar nieuwe woning in de Oppert wacht met angst op de slag. Zij verwacht de ziekte, die haar zal straffen voor haar hoogmoed en haar late levenslust. Ook zij heeft het hare gedaan; alle uitstaande vorderingen heeft zij kwijtscholden en zich voorgenomen geen geld meer uit te lenen tegen hoge renten en slechts nog beleggingen te kiezen op lange termijn tegen drie procent per jaar. Zij heeft genoeg, dat heeft Abraham haar verteld, voor wel twee levens in overvloed in een mooi huis. En met de boeken.

En Manuel Belmonte met Mirjam en de jonge Ignaz? Zij trekken uit de stad naar hun grote buiten in het Gelderse. Naar een frisse omgeving totdat straks, na de epidemie, het huis op de Wijnhaven zal worden uitgerookt en opnieuw geverfd, opnieuw van boven tot onder gestoffeerd en ingericht.

En de doden?

God sloeg het huis van Elia van Zuiden en zij stierven allen.

En Hij sloeg de huizen van Jacob Haagman, van Ikkie

Sternfeld, van Mozes Ziekenoppasser, van Hartog Swaab, van tientallen.

En Hij sloeg ook het huis van David Houtkruier.

Eerst stierf David, stil en waardig en tevreden, zoals hij had geleefd. Lea ging heen in laaiende opstand tegen haar lot, God vervloekend om de twee kinderen die als wezen zouden achterblijven.

Geheel ontdaan heeft Jettie bij haar bed gestaan toen de laatste ogenblikken waren gekomen en Mordechai met verstikte stem sheimauth zegde voor dit hartstochtelijke goede mensenkind, dat verrot lag op zijn bed. Verrot met een kroon van blonde haren.

Jettie nam de twee kinderen mee naar Abrahams huis en zij zal nooit het ogenblik vergeten toen de weesjes klein en angstig stonden voor de stoere patriarch. Het jongetje Elia, het evenbeeld van zijn vader met mooie, donkere ogen, het kleine kapje op het achterhoofd en de krullen eromheen. En Rachel, het meisje, blond en rozig als haar moeder, zuigend op haar duimpje en zich verschuilend achter haar broertje. Streng en mild stonden de klare, grijze ogen van Abraham Lezer, streng door bijna zeventig jaar levenservaring, mild om de hulpeloosheid van deze kinderen. Dan komen er tranen in zijn ogen, omdat hij denkt aan David Houtkruier, wiens zoon voor hem staat. Hij denkt jaren terug toen David kwam vragen om een baantje in de lompenhandel. Alles komt weer terug, dat van Rachel Houtkruier, van Josina, die zijn leven is geweest. Hij draait zich om en slaat de handen voor de ogen. En zegt: „Jettie . . . zowaar ik leef . . . deze kinderen zullen van mij erven. Met jou . . . ieder voor een derde.”

Toen huide de stoere aartsvader en hij verborg het niet voor deze kinderen, noch voor Jettie, noch voor Mordechai Speyer, die weggedrukt in een hoek stond tegen de muur, met gesloten ogen waaromheen de kassen donker waren gekleurd.

Die avond stierven de opperrabbijn en de parnassijns. Abraham ging naar de radeloze kerkeraad om het bestuur over de gehiloh in vaste handen te nemen, autoritair als een heerser, niet duldend dat over iets zou worden geredetwist.

Tijdens zijn afwezigheid komt Mordechai Speyer om hem te halen, want er moet geld zijn voor een gezin waarvan de vader is gestorven.

Jettie kijkt angstig naar hem, naar zijn dodelijk vermoeid gezicht, naar de wat gebogen rijzige gestalte.

„Ga zitten, Mordecha., ik zal wat voor je klaar maken.”

„Nee... Jettie, ik kan niet, er is zoveel te doen. Zoveel... dat ik er bang van word.”

„Ga zitten... zeg ik je. Je kunt al het leed niet op je nemen. Méér dan een mens kan dragen behoeft hij niet te nemen.”

„Hoeveel kan een mens dragen, Jettie, hoeveel? Men mag geen medelijden hebben met zichzelf.”

„Zoals jij er nu uit ziet... dat is de grens, Mordechai. Niet méér, ik wil niet dat het meer wordt, versta je!!”

Zij stampvoet door een plotselinge drift, dan komt zij naar hem toe en pakt hem beet met felle handen en drukt hem neer in een bergère bij het vuur. „Zitten!!... zeg ik. En slapen. Het is genoeg, het is genoeg! Laat God Zijn overwinning, met Hem kun je toch niet vechten.”

Ze loopt opgewonden door de kamer, doelloos en kriskras. Dan is zij opeens naast hem en vlijt zijn moede hoofd in de holte van haar arm. „Ik wil je niet verliezen, Mordechai... ik wil je niet verliezen. Jou wil ik... jou... als man.”

Zijn ogen zijn gesloten, een intense vrede trekt over dit vergeestelijkte gezicht, dat lange smalle Esseeër gezicht, dat gelaat van een donkere Christus...

„Jettie...”

„Wil je me? Wil je me... mij... de temeijoh?!!”

„Misschien heeft God erbarmen en laat ons passeren, Jettie. Ik zal goed voor je zijn, zo goed als ik kan. Zo goed... als een rabbi kan zijn voor z'n vrouw en zijn gehiloh.”

Zij kuste hem in de ogen en zat op de rand van de bergère. En hij sliep in, met zijn hoofd rustend in de holte van haar blanke arm.

De Engel des Doods speurde ook in het kasteel van Manuel Belmonte. De kiem van de ziekte heeft hij meegedragen, want nauwelijks is hij op het buiten of hij ligt ziek. Mirjam vecht voor zijn leven, verbeterd verplegend en het huis beredderend, want het personeel is her- en derwaarts gevlucht voor deze demon, de cholera. Zij ziet hem achteruitgaan en de dorpsdokter weet nauwelijks wat er moet gebeuren, jaagt uit angst voor besmetting zoveel mogelijk lieden weg uit de naaste omgeving.

Op een middag, als zij de dood op Manuels gezicht meent te zien, pakt haar de radeloze angst en komt de bezinning. Zij roept haar zoon Ignaz, dit evenbeeld van zijn vader, een jongeman die trouw en stil zijn moeder terzijde staat en zijn jonge leven niet acht.

En hij rijdt de nacht in. Eerst te paard, dan met snelle sjezen of tilburies, al naar hij kan krijgen. Hij slaagt altijd, bij nacht en ontij, want het geld van Belmonte is goud en overvloedig. Tegen de middag van de volgende dag is hij in Rotterdam en zoekt dokter Benaja Stibbe.

Even sloot dokter Benaja de ogen, één moment trilden zijn lippen. Toen zond hij een jonge assistent naar zijn collega dokter Waterman en liet zijn clementie vragen voor een afwezigheid van enkele dagen. Dokter Waterman kwam zelf het antwoord brengen, onderzocht snel Benaja Stibbe en gaf hem poeders volgens de Venetiaanse recepten en nog meer dingen om te trachten het leven van Manuel Belmonte te redden. En hij beloofde zorg voor de patiënten van Benaja Stibbe.

Voort snelden weer de reiswagens, in bonte rij, voort naar het Gelderse. En het goud van het huis Belmonte vloede nog rijker om deze twee mensen terug te brengen naar het ziek-

bed van de machtige grootkoopman. Zij spraken weinig want de jonge Ignaz voelde een grote schroom voor deze beroemde armendokter van Rotterdam, Benaja Stibbe.

Hij vecht voor Manuel Belmonte met al zijn kennis, met zijn grote ervaring, met de Venetiaanse middelen van dokter Waterman. Dan moet hij wachten op de crisis. Overdag wandelt hij wat in het dorp en ziet de schuwe boerenmensen aan de deuren van hun woningen staan en hem eerbiedig groeten. Hem, de kleine mismaakte, beroemde dokter van Rotterdam. Sommigen wagen het en komen vragen voor hun kwalen, voor ziekten van het vee. Hij ziet het ontzag in hun ogen en hij kijkt op naar die forse boeren, die stuntelig hun zijden petjes in de handen ronddraaien voor deze ontzagwekkende geleerde, die op het kasteel is geroepen. Als dank voor eenvoudige helpende raad komen een paar boerenmeisjes om Mirjam te helpen in haar grote huis, zodat zij wat rusten kan.

Dan, de derde dag, zitten Mirjam en Benaja in de grote tuinkamer. Wachtend op het verstrijken van de uren, op de dood of de genezing van Manuel. Hij zegt: „Mirjam... ik... en geen enkele dokter kan zeggen hoe het zal eindigen. Daarom is het nu de tijd om te spreken. Overleeft je man deze nacht, dan zal je hem vertellen dat Benaja Stibbe hem niet liet neersteken. Ik was onschuldig.”

Mirjam buigt het hoofd, plukt aan haar kleine schort en fluistert: „Men vond ons valies in jouw huis, Benaja. En voor de rechters heb je bekend.”

„Het valies? Het klinkt nu zo vreemd. Ik was verbonden met de onderwereld, dáárvoor heb ik geboet... de dag na de overval hebben ze mij gehaald en gebracht bij een paar zwaar gewonden. Dat waren de daders. Ik moest hen verbinden en verplegen onder bewaking en bedreiging. Ik nam het valies als beloning, want ondanks mijn toestand dreigde ik hen te laten verbloeden. Zij gaven toe. Het is alles zo eenvoudig, Mirjam... zij wilden jullie beroven omdat je rijk bent en de kamenier, die je toen had, was in het komplot... Waarom?

Zij was het liefje van Arie Rietborn... een even grote boef als ik, toen. Ik heb willen profiteren van die misdaad... Ik heb die daad gestolen om voor jouw ogen te paraderen als een stoere, duivelsmoedige minnaar, wiens geest een tarnkap moest zijn voor zijn mismaakte lichaam."

„Manuel heeft het geweten, Benaja... vreemd is dat. Waarom dat alles, waarom jaren van je leven in de gevangenis, terwijl ik toch niets voor je kon zijn... terwijl ik je toch niet kon vereren omdat er slechts één man in mijn leven is... Manuel."

„Ik heb mijn voldoening gekregen. Toch heb ik de erkenning bereikt, maar anders. Wat ik die avond in Rotterdam in je ogen zocht, verering en ontzag, die heb ik eergisteren gezien toen ik kwam. Ik, de ervaren dokter, kwam om te trachten je man te redden. Ik heb beide ook gezien in de ogen van de boeren, ik genoot reeds ontzag van mijn patiënten in Rotterdam. Ik heb gevloekt om dit lichaam, ik heb eens geroepen dat ik een scherts van het Opperwezen was. Ik ben geen scherts van Hem, ik ben een werktuig, een vreemd maar betrouwbaar gereedschap in Zijn handen."

„Benaja... je hebt gebogen tot in het stof," fluistert zij.

De avond begint te vallen, een zware melancholie trekt over de bossen in de verte, nadert over de stille korenvelden en nestelt zich in hun harten. Hij ziet dat zij angstig wordt en kent de oorzaak.

„Kom hier... naast mij zitten. Ik zal je vertellen van mijn reizen, van mijn kennis en wetenschap. Zoals vroeger zul je mijn lichaam niet zien, slechts mijn geest zul je weer ondergaan; thans om je door deze uren heen te helpen." Hij ontstak de kaarsen in de tafelkandelaars en zij zat naast hem, tot ver na middernacht. Luisterde naar zijn welluidende stem en hoorde zijn grote ervaring. En werd zo rustig dat zij zich haar onrust niet meer herinnerde. Toen stuurde hij haar naar bed en ging waken bij Manuel Belmonte. De volgende morgen vond zij hem nog steeds naast het bed van de slapende Manuel.

Hij knikte haar bemoedigend toe. Manuel Belmonte zal leven.

De dood maait voort.

De kleine groep dokters tracht de getekenden weg te rukken voor de zeis. Soms lukt het. Steeds vermoeder worden zij, angstiger en nerveus. Ook Abraham Lezer. Al gaat hij door de Buurt en de andere wijken, praat en steunt met geld, in zijn hart zijn de vrees en de twijfel. Vrees voor die paar mensen die hem dierbaar zijn, Manuel en Mirjam en Ignaz, de kinderen van David en Lea, Jettie en Mordechai. Klein is zijn wereld geworden, minder naasten dan de tien vingers van zijn handen. En de twijfel. De grote twijfel aan de Schepper, aan de noodzaak en de rechtvaardigheid van dit Gericht.

Waarom stierven David en Lea, waarom moesten zij wegrotten in pijn? Waarom zijn duizenden gehaald onder lichamelijke pijn en met angstig gesloten ogen om de hulpeloze dierbaren die achterbleven? Waarom? Is God dan anders? Is al het bidden vergeefs en hoort Hij het niet? Wil Hij het niet horen of is Hij vermoeid door alle stervenskreten van miljarden mensen uit duizenden jaren? God ... wie zijt Gij? ... dat is de vraag die bij hem is, dag na dag.

Op een avond is zijn onrustige twijfel zo groot dat hij naar de synagoge aan de Boompjes loopt. Hij beveelt de koster de sjoel te openen en een kaars te ontsteken. De koster kijkt hem aan als hij hem de kaars overhandigt; en is angstig, want zware schaduwen zijn rond de ogen van Abraham, die vreemd vonken door het kaarslicht.

Dan gaat Abraham Lezer naar binnen. De kaarsvlam werpt grote schaduwen rondom, die zich geheimzinnig hechten tussen de looppaden en de banken. Hij bestijgt de bima en zet de kaars op de kathedr waar de Thorarol wordt neergelegd als zij wordt gelezen. Hij staart naar de héchal, de Heilige Arke met de wetsrollen, verborgen achter de kostbare gordijnen.

Hij staart lang en moet plotseling huiveren want het is alsof

hij een snik hoort, een vreselijke snik. Wat angstig gaat hij zitten op de bank van de rabboniem en kijkt naar het eeuwig brandende dodenlicht, dat ineens steeds heller wordt. Hij wil opstaan en de kaars grijpen, het lukt hem niet, zijn benen weigeren.

Hij voelt dat hij inslaapt, dat hij vecht voor zijn bewustzijn, brengt al zijn wilskracht te zamen in zijn dromen om te ontwaken. Het lukt niet, de vermoeienis is te groot, de slaap te sterk.

Jonas de bijbelventer is in zijn droom en roept hem nogmaals ter verantwoording...

'Abraham Lezer, dit was de doodssnik van Gershom Speyer... die je hebt vermoord met je ogen...'

'Je liegt, Jonas..., omdat je me haat. Je haat mij, omdat mijn geest sterker is dan de jouwe en ik niet buig voor je gruwelijke teksten...'

'Abraham Lezer, de twijfel zal bij je blijven tot je sterft... Niemand leeft er nog die de waarheid kan getuigen van Hefzibah's dood. Twijfel zal in je leven of Gershom terecht is gevonnist... Twijfel... tot over je levenseinde...'

'Ik heb gedaan wat goed was in mijn ogen om de zeden te handhaven in de qehiloh. Indien ik faalde... het was zonder opzet...'

'De zeden, Abraham Lezer? Waarom wachtte jij twintig jaren om Josina van Cleeff te trouwen?... Wat deed je in Engeland?... Wat is het geheim van je leven dat je vrouw niet wilde kennen omdat zij zeer angstig was? Niemand zul je het kunnen vertellen... Je zult het alléén moeten dragen omdat er geen man meer in deze qehiloh leeft die oud en waardig genoeg is om je biechtvader te zijn. Want ik ben dood... ik... de enige... een Oudste van Israël...'

'Jonas... ik wil getuigen... Jonas... Jonas... ik wil...'

Men schudt hem hevig en hij ontwaakt. De koster is er met Mordechai Speyer en dokter Waterman. Omdat de shamesh

de Boompjes was opgerend om hulp te zoeken, toen hij Abraham Lezer voor dood vond zitten op de bank der rabboniem.

Abraham is geheel bezweet, zo hevig was zijn droom. De koster gaat haastig om water en een handdoek. Een deskundige jonge dokter Waterman geeft hem iets volgens een recept uit het Venetiaanse boekje.

Dan wordt hij kalm, koelt zijn handen en polsen in het water, wrijft met de natte doek over het gezicht. Hij glimlacht nu tegen de drie mannen die rond hem staan op het almemor, waar grote kaarsen branden die Mordechai heeft ontstoken.

„Dank . . . mijne heren . . . het was zo vreselijk.”

„Wat?” vraagt de dokter onderzoekend en zakelijk.

„Wat . . .” herhaalt Abraham langzaam, „wat . . . ik zal het u nooit kunnen vertellen, aan niemand.”

De jonge mannen zwijgen, men ondervraagt geen patriarch.

„Breng mij naar huis, Mordechai. Sluit de kerk, shamesh. En dank voor uw medische hulp, dokter Waterman.”

Hij staat op. Krachtig en beheerst.

Eenzaam . . . geestelijk eenzaam.

De cholera vreet verder. Christen en jood.

De geestelijken roepen hun gemeenten naar de kerken om te bidden om een einde en de zielerust van de gestorvenen.

Ook in de synagoge zal een dienst worden gehouden, want honderden zijn gevallen in de Buurt, zonder onderscheid deed de Engel des Doods zijn werk. Rijk en arm . . . hij heeft ge-
maaid volgens zijn opdracht.

Uit de medinah zijn velen gekomen om te bidden voor verlorenen in de stad, daarom is de kerk vol. Maar de zetel van de opperrabbin is leeg, de bank van de parnassijns, de bank van de rabboniem.

Angstig kijkt de Buurt naar de lege plaatsen, de mannen stil en somber, de vrouwen wat nieuwsgierig, door het hekwerk van hun galerij.

En dan ziet de gehele qehiloh om naar één plaats, naar de

bank van Abraham Lezer, door een onzichtbare hand gewezen.

Hij is gehuld in zijn witte kleet, als op Grote Verzoendag. Zijn grote gebedsdoek met de brede zilveren kraag omgeslagen, op het hoofd de ronde puntige witte muts met de zilveren rand. Kaarsrecht en stoer, de grijze ogen vanonder de borstelige wenkbrauwen vorsen en monsteren de qehiloh, onderzoekend en gebiedend. Het is stil in de kerk, slechts de jonge, frisse stem van Mordechai Speyer zegt een gebed. Die stem is een belofte voor de toekomst... een levend bewijs dat Gods zegen wederom zal neerdalen op deze gemeente.

Daarna gaat Abraham Lezer naar de héchal, bestijgt de trevan de doechan, langzaam, beheerst en fors. Keert zich naar de qehiloh. Een kort gebaar opdat de kerkgangers zullen gaan zitten en luisteren. Men staart naar de eenzame blanke rots, die hun enige leider is geworden... Hij spreekt: „Men heeft mij gevraagd waarom Haqodaush boroech hoe deze stad heeft getuchtigd en ons verdriet vermeerderd. Deze vraag past ons niet want ons leven is geen reeks uitsluitend goede en trouwe daden, noch reine gedachten. Ons leven is een bonte reidans, om en om een goede daad, een zonde, een verdorvenheid, en boze gedachte. Waarom het Opperwezen straft, welke van onze handelingen Hem niet welgevallig zijn, wij zullen dit nimmer weten omdat onze normen menselijk zijn en de Zijne goddelijk.

Zijn wij schuldig aan daden die velen uwer thans zien als de oorzaak van Gods toorn? Neen... de Almachtige schiep de mens als een tweeslachtig wezen. Hij... en geen ander. Hij maakte ons naar het oerbeeld van de Schepping, dat is het Licht en de Duisternis, de Dag en de Nacht. Hij nuanceerde het Licht met dreigende donkere wolken en de Nacht met flonkerende sterren. En zo is de geest van de mens, licht en donker met duizenden schakeringen.

Ik zeg u dit opdat gij niet verder zult leven, belast met een denkbeeldige schuld, gekromd onder een zelfkastijding die de levensvreugde verstikt. Gij zult moeten trachten weer vrolijk te zijn, vrij van angst en bijgeloof, overtuigd van de genade

van het Opperwezen. Gij moet beseffen dat de Schepper een ontzagwekkend Wezen is, zo groot en groots . . . en onbegrijpbaar voor onze gedachtenwereld. Denk niet dat God wraakgierig op u loert, of gij al dan niet de sabbat houdt, of gij al dan niet kosjer eet, of gij wellicht iets vergeet van zijn dienst.

Alles is gemaakt voor eeuwig behoud, zodanig is de Scheping dat zij zichzelf in evenwicht houdt, een onfeilbaar mechaniek dat iedere onregelmatigheid verbetert, zij het een teveel aan goed, zij het een teveel aan kwaad. Dit is de grondslag van Gods gedachten en daden en niet een kleine zonde van een mens, die zijn wraak zou hebben opgewekt.

Glimlach om deze gedachte . . . God, de Almachtige, die zou kibbelen met de mens, hem zou plagen of kastijden. De Here kan geen acht geven op het individu of het eenzame dier, noch op het gewas en het gesteente, zodra Hij moet ingrijpen terwille van het Geheel en het eeuwige evenwicht.

Hoe smartelijk wij ons voelen om het verlies van onze dierbaren, verliest uzélf niet in verdriet, want het is niet anders, nimmer zal het anders zijn, de weg is getekend voor miljoenen jaren. Ziet uzelf en de levenden om u als een kudde die ontkomen is uit het brandende bos en weer rustig graast op het veld, het vuur nog zichtbaar aan de horizon.

Neemt uw werk weer op, hebt zorg voor degenen die u zijn toevertrouwd. Leeft. Vergeet de correctie die de Schepper over deze stad en dit land liet gaan en hoopt dat Hij u sparen kan, verwacht het niet. Weeklaagt niet meer, mort niet, heft niet uw vuisten dreigend ten hemel. Het is niet anders . . . vergeet dit nimmer."

Hij gaat naar zijn bank. Het blijft stil in de kerk. Men durft zijn woorden niet te aanvaarden. Woorden die hen losmaken uit een eeuwenoude sfeer. Zij kunnen het niet begrijpen en zijn ontzet. Zijn woorden maken hen tot korreltjes zand, die kunnen worden verstoven door de wind, zomaar verstoven ergens heen, willekeurig in het niets.

Langzaam verlaat men de synagoge. Ontdaan, angstig en humeurig. Heftig verlangend naar een nieuwe opperrabbijn, die hen zal kastijden met een donderrede en God weer zal plaatsen als een regerend Vorst in het midden van hun dagelijks leven.

De weken en maanden vergingen. De Buurt verkilde en verwijderde zich van Abraham Lezer. 'Geld... dat maakt ongelovig, geld... dat is de vijand van God. Kijk naar Brammie Koperentuit... hij geeft wel veel aan de armen, maar zijn hart is weg. Is al jaren weg sinds Josina gestorven is! Geld en boeken, gaven Gods en wapens tegen God', dat zeiden de oude vrouwtjes tegen elkander met genepen ogen en getuite mondjes. 'Maar het zal hem opbreken, met Haqodaush boeroech hoe is het kwaad kersen eten', zeiden zij huiselijk.

Kermis in Augustus van 1849. Het volk van Rotterdam barst los en zoekt vertier na het bloedige gericht.

Door de hele stad verspreid staan de spullen en de kramen, de muziek schettert op de vreemdste plaatsen en de frisse zomerlucht is overwonnen. Want het riekt naar bakolie en haring, naar zure mosselen en gerookte paling, naar bier en jenever. In de cafés en restaurants is het blauw van de sigare-rook en het is er warm en stoffig. De rijke jongelui trekken van het 'Franse Koffyhuis' naar het 'Rhijsche Hof', van 'Hotel St. Lucas' naar de 'Hertog van Wellington', naar alle etablissementen. En dan naar de Dijk en de Zandstraat en het Rode Zand, maar dan is het reeds nacht en ze zijn dronken.

De Buurt is somber en gedenkt haar doden. Sluit zich bevreesd en boos op; en kan de uitbundigheid van de gojim niet begrijpen. Hoe kàn men! Nog geen halfjaar geleden! Kan bij ons niet gebeuren, bij ons duurt de rouw een jaar. Een jaar geen vertier, geen muziek en de mannen scheren zich niet. Vol protest eten zij die dagen sober, sluiten de gordijnen zodra het schemert en trachten het feestgedruis van de straat te weren.

Jettie van Bienen wil nog even naar mevrouw Van Leeuwen. Zij heeft de sjaal afgeborduurd, die bestemd is voor een bazaar ten bate van de armen. Want nog steeds is er geld nodig voor de achtergeblevenen. En dan... Jettie is nieuwsgierig naar de kramen en de spullen, als een rechtgeaarde Rotterdamse. Abraham kijkt streng als zij verlof vraagt om te gaan.

„Na de kermis kan men de sjaal óók nog brengen, Jettie. Die mesjoggaas van de bazaar is pas in september.”

„Het is geen mesjoggaas, oom Bram. Men is weer gierig geworden en geeft alléén als men er weer wat voor terugkrijgt.”

„Weet ik, weet ik. Maar of die doek nu hier ligt of bij mevrouw Van Leeuwen, dat is gelijk. En... op deze avonden gaat een vrouw zeker niet alleen op straat.”

„Ga dan mee, oom Bram.”

„Ik? Godbewaar.”

Jettie kent haar middelen. Zij gaat voor hem staan, slaat de armen om zijn hals en zoent hem op de baardige wang. Langzaam, argeloos. Argeloos? De vraag schrikt hem op en hij kijkt in haar groene ogen, waarin heel diep verborgen toch nog een vonk smeult. Dat van vroeger, een niet te ontleden iets, de ziel van een temejoh.

„Toe nou, oom Bram, ga nu mee. Even maar langs de muziek en het leven. Het was allemaal zo somber.”

„En Mordechai?”

„Hij leert vanavond... uitgerekend vanavond, op kermis.”

Hij knikt en dan is het voor haar maar even om zich te kleden voor de kermis. Zij geeft hem een arm en drukt zich tegen hem aan in de volte voor de kramen. Alles wil zij zien met haar glinsterende pret-ogen, zij wil gooien in de porseleinkraam, schieten met de onzuivere geweren en de dikke dame zien, waarbij Abraham de ogen stijf dichtknijpt. Zij draait mee in de mallemolen en Abraham maakt een praatje met de spullebaas en voert eigenhandig het paard wat suikergoed, dat hij gekocht heeft voor het arme geblinddoekte dier.

Dan zijn ze voor de poppenkast. Het spel van het eenvoudige

leven boeit hem, daarom dringt hij naar voren om niets te missen van de dialoog uit één brein. Jan Klaassen, de sul, krijgt steeds weer op zijn kop van Katrijn voor alle kleinigheden, die haar hinderen. De diender komt veelvuldig en gewichtig tussenbeide en klaagt aan en vonnist, alsof er geen splitsing der staatsmachten bestaat. De dood waart schrikwekkend en luguber rond en stelt alle spelers buiten gevecht.

De poppenspeler kent zijn vak, daarom vlecht hij door de gesprekken heen de epidemie en heeft succes bij het publiek.

„Vuile smeerlap,” gilt Katrijn, „waarom hebbie de tonne niet meegeeven en de rotzooi in de Blaak gekieperd? Héééé, de kelerebeesies kruipe d'r uit in je broodpap.”

„Mot de burgemeester maar voor riole zorge. Hij heb meide en knechte om ze tonne te sjouwe, ken hem 't verrekke, as de burgers benne gestorve krijgt ie wel 'n andere plaas om te regere,” antwoordt Jan Klaassen.

„De burgemeester! Die heb 't te druk met ete. Drie kippe en twee eende en oesters en zalm, allemaal achter mekaar. En dan mot ie ze pakkie weer antrekken want d'r komp weer een hoge ome naar de dooie kaike. Heb ie centjes voor brood, Jan Klaassen?”

„Welnee, de have leit plat, mins.”

„Wat nee, wat nee, luie dief. Gaat werreke, luie mieter.”

Zij slaat hem om de oren, hij gilt van pijn en de diender komt op.

„Wat mot dat hieroo . . . binne jullie weer an 't rauze. Benne d'r niet genog dooie gewees. Mee naar 't beroo.”

„Ik wil niet mee, jullie slane me verrot op 't beroo,” gilt Jan Klaassen.

De dood komt ten tonele en zegt dreigend: „Wil jij niet, Jan Klaassen . . . ha, ha!! . . . niks te wille . . . de kist ga je in mit je blaute bille . . . mee . . . jullie allemaal . . . ha, ha, ken ik effe schranze.”

„Ik ook?” gilt Katrijn.

„Tuurlijk . . . zo'n pront wijf . . . ook mit je blaute bille . . . de

dood is ook maar 'n vent... ha, ha!!... en as tie de kans krijg..."

„O... jij vuile schuinsmarcheerder, ken jij een fatsoenlijke vrouw niet in d'r hemp in de kist stoppe... wacht effe, jij rotdood... ik zal je leire na de meissies te glure... wach effe..."

„Hiero, pak an... jij en jij en jij auk, gezág, allemaal in de houte doos... niks geen verschil... allemaal met je blaute bille... de burgemeester niet en de commissaris niet... en koning Wullem ook niet... ha ha."

Er dringt zich een troep jonge mannen voor de poppenkast, zij zijn luidruchtig en licht beschonken. Een van hen stapt overmoedig achter de kast, duikt onder het gordijn en tilt de verschrikte poppenspeler op, zodat zijn gezicht in het toneelraam verschijnt. De man vloekt ongelofelijk vanonder zijn bruine snor en spuwt kwaadaardig zijn tabakspruim uit om beter zijn hart te kunnen luchten. De uitgekauwde pruim treft de borst van Abraham Lezer en maakt zijn witte overhemd ontoonbaar. Het volk giert om het dispuut tussen de boze Abraham en de poppenspeler, die nog steeds door het toneelraam staat te schreeuwen en te vloeken tegen de jonge kerel die hem met ijzersterke handen omhoog tilt. Als men dan eindelijk is bedaard en uiteengaat, zoekt hij tevergeefs naar Jettie, die in het tumult van hem is gescheiden.

Dan begint voor Abraham Lezer een dooltocht langs alle plaatsen waar kermis wordt gehouden. Hij gaat langs de meeste etablissementen en eindelijk naar huis om een schoon overhemd aan te trekken en te zien of de oude vrouw haar plicht doet, die is gehuurd om op te passen bij de kinderen van David en Lea, nu de dienstmeisjes hun bedongen kermisavond houden. Jettie is niet thuis.

Een hevige onrust en een drift overvallen hem, het is reeds laat en het volk buiten wordt steeds driester. Kermis in Rotterdam wordt fel gevierd door deze overwegend puriteinse bevolking, die eens per jaar uit de band springt; en Abraham

Lezer kent zijn Rotterdammers.

Weer begint een zwerftocht, niet meer langs de kramen maar langs alle etablissementen en vele kleine cafeetjes. Hij komt langs het 'Franse Koffyhuis' aan het Beursplein, hoort muziek en gezang, gescandeerd handklappen en voetgetrommel.

Hij gaat naar binnen, de tabakswalm is een vaal blauw gordijn en slaat hem op keel en ogen. Het publiek is opgewonden en staat, gedraagt zich als een negerstam bij de maandans. De gezichten zijn verhit, twee pianisten bonken een dans uit de piano's, ondersteund door een tamboer en een trompettist.

De grote table d'hôte staat nog in het midden van de zaal, een rust van zwaar mahoniehout te midden van de mensenkluwen. En erop danst Jettie... de haren los, als een waterval golvend langs haar rug, met gracieuze handen de rok optillend zodat de kleine voetjes zijn te zien en de kuiten van welgevormde benen te midden van een wolk van kant. Haar hoofdje gaat dan links, dan rechts of op en neer in cadans met de trappelende voetjes, die de maat klikken in razend tempo op het tafelblad. Om haar heen zijn een vijftal knappe jongemannen die handenklappend om de tafel dansen en haar aanvuren met felle kreten..

Beduusd kijkt Abraham Lezer dit aan. Even bekoord... zo dansten de joodse meisjes in Kanaän duizenden jaren terug. Hij kijkt snel om zich heen, ziet de Rotterdammers, deze nu niet te herkennen sobere harde werkers, ziet de meest preutse vrouwen halfdrongen en die zich laten zoenen op de mond en in de hals. Voor deze menigte danst een dochter van Israël... als een toornige baardige geweldenaar staat hij nu voor de tafel... grijpt Jettie om het middel en sleurt haar weg, werpt haar over zijn schouder als een schoof koren. Zij spartelt, haar benen trappelen in de lucht, haar handen beuken zijn rug en haar losse haren vegen over het ontoonbare parket. Een gelach als een orkaan gaat op, een vrouw gilt: „Het meissie van

de rabbi wordt geroofd door Mozes. Houdt 'm tege, jongéés!"

Abraham Lezer is reeds bij de deur, de portier opent vlug want hij kent Abraham zeer goed en morgen zal de fooi groot zijn. Mannen dringen op, maar de portier staat in het deurgat als een rots en het valt hem niet moeilijk hen terug te duwen.

Met uitzonderlijke passen rent Abraham langs het West-nieuwland, over de Grote Markt, langs het Steiger naar de Westewagenstraat, Jettie meesleurend, die huilt en lacht, om beurten, omdat zij dronken is.

De trap kan zij niet opklimmen, zo uitbundig moet zij lachen. Daarom pakt hij haar op in zijn sterke armen en draagt haar naar boven in haar kamer. En de dronken Jettie heeft haar armen om zijn hals geslagen en zoent hem. . . zoent hem op wangen en ogen en op zijn witte snorren, want zijn lippen heeft hij naar binnen getrokken om haar duivelse kussen te ontgaan. Hij werpt haar op het bed als een vod en verlaat snel de kamer. Hard klikte de sleutel in het slot van de kamerdeur, die hij van buiten sloot. En hij hoorde haar maar lachen en lachen, zodat hij rilde van schaamte en tegenzin.

Hij gaat weer op straat, naar de oude Semmie Pieper en beveelt hem te gaan naar rabbi Mordechai Speyer. Dat hij moet komen, onmiddellijk.

Een uur wacht hij en heeft vele, vele gedachten.

Mordechai Speyer komt en vindt hem zitten bij de lege haard. De ogen zijn onheilspellend hard, zodat de jonge geestelijke schrikt.

„Ga naar boven, rabbi, en vind er je bruid . . . als een del op haar bed!"

Met een harde tik valt de sleutel die Abraham hem toewierp en Mordechai niet wilde vangen, op de grond. De rabbi is geheel van streek, slaat de handen voor de ogen en gaat aan tafel zitten. Dan kalmeert Abraham Lezer. Hij staat nu op, ontsteekt meer kaarsen en dreunt door de kamer. Hij gaat achter Mordechai staan, klopt hem op de schouder en zegt: „Verbreek de verloving . . . je zult nooit rust hebben met die

vrouw... nooit... het is een hetaere... geboren als hoer."

Mordechai kijkt niet op, schudt moedeloos het hoofd, antwoordt: „Ik kan niet... ik kan niet... ze is m'n leven. Zij is de jeugd... van haarzelf en van mij. En zij is goed, beter dan duizenden vrouwen, ondanks haar wilde bloed... ik kan niet... Adashem, wat wilt Gij toch..."

„Dit wil God. Een zuiver en sterk joods volk. Een bron van reinheid en grootse gedachten. Gereed voor de komst van de Messias... onvermengd," bijt Abraham hem toe.

„Is het vermenging als een meisje kermis viert met het volk waartoe zij behoort?"

„Rabbi Mordechai ben Gershom... is dit de leer die u aanhangt?"

„Ja... jood zijn is godsdienst. Achttienhonderd jaar na de verwoesting van de Tempel... na de veldtocht van Titus kan ik geen staat meer bespeuren. De staat werd vernietigd, slechts de kerk bleef."

„In de kerk leeft nog immer de kiem van de staat, zoals het graan in de Faraonengraven zijn kiemkracht zal bewaren en gewas zal geven. Rabbi Mordechai Speyer... zolang ik leef zal ik waken over de joden, die op deze kleine plek van de aardbodem, in dit Rotterdam leven. Ik zal hen vasthouden... want dit intelligente, onbeheerste volk is slechts te regeren met strenge wetten."

„Dat was immer de taal van de Oudsten van Israël... oom Bram. Altijd heersten de ouden en drukten een zwaar stempel op de jeugd, die eerst meetelt als zij oud geworden is. Dat is niet goed, jeugd moet haar eigen leven richten."

„Mordechai, de ouden heersen niet ten onrechte. Zij waren jong en even losbandig als iedere jeugd. De ouden herinneren zich, daarom zijn zij streng, zij kennen het eigen bloed. Jij zult na snelle, lange jaren een Oudste van Israël moeten zijn... herinner je dan dat ik ervoor waakte dat er geen waardelozen zullen zijn."

„Oom Bram, er bestaan geen waardelozen. Er zijn slechts

mensen. Zie ons niet te veel als een kudde, die moet bijeenblijven. Laat hen uitzwermen en leven."

„Mordechai... ik wil niet meer redetwisten. De tijd is mijn bondgenoot. Als je zo oud zult zijn geworden als ik, bijna zeventig jaar, dan zul je me begrijpen. De mens moet leven onder een knoet, anders gaat hij ten onder aan zijn liederlijkheid. Een volk moet bijeen blijven, wil het bestaan."

„Een volk?... God schiep mensen... geen volken," fluistert Mordechai.

„Zwijg nu, rabbi... het was genoeg," zegt Abraham Lezer bars.

Hij gaat zitten, neemt een sigaar en rookt. Mordechai blijft aan tafel zitten met het hoofd in de handen. En is vertwijfeld. De uren verstrijken stil.

De deur wordt zachtjes geopend. Daar is Jettie. In haar blanke nachtpon, die reikt tot de grond, met een grote sjaal om de schouders tot over het middel, met een doek om de haren, geknoopt onder de kin, het gezichtje strak omlijstend als een Madonna, de ogen behuild en zacht, het neusje rood, de lippen vol en kuis...

Abraham springt op en roept: „Jij...?"

„Ja, oom Bram... er waren twee sleutels."

Abraham Lezer buigt het hoofd en bijt in zijn pols om zich te kunnen beheersen. Zij horen hem heel diep zuchten en hij loopt langs hen en zegt: „Aan hem ben je verantwoording schuldig. Niet meer aan mij, want ik trek mijn handen van je weg."

De deur dreunt dicht en zij horen hem naar zijn kamer gaan. Dan is het stil in huis...

De volgende morgen vond Abraham Lezer hen slapende in zijn bergère bij de lege haard. Zij lag op Mordechai's schoot, haar gezichtje half verborgen in zijn hals. Het damasten tafelkleed bedekte hen beiden.

Hij ging in zijn winkel. Nam achteloos een zilveren vouwbeen op en tikte ermee in de palm van zijn hand, drentelend

tussen zijn schatten. Stond nadenkend voor een herdersstukje van Watteau en voor een Chanoekaluchter met een Davidsster. Dacht aan Josina, zijn vrouw, en voelde de vurige kussen van Jettie weer branden op zijn wangen...

Op een dag vindt Manuel Belmonte zijn zwager aan de oever van de Maas. Reeds vanuit de verte heeft hij de figuur herkend, zittend op een vermolmd bank onder een eenzame, stoere boom. Hij ziet dat hij onbewooglijk staart over het water en Manuel wordt wat treurig, zo eenzaam is dat beeld van de oude man aan de machtige rivier. Hij maant zijn kamerdienaar tot spoed en als de zwagers elkander ontmoeten is hun glimlach verademend, want twee mensen die elkander mogen zijn weer eens bijeen. De dienaar rolt Manuels wagen naast de bank, zodat zijn patroon nu ook het volle gezicht heeft op de levendige, zonnige stroom.

„Ga naar huis, Gerard. Mijnheer Lezer zal mij wel mee terug nemen naar de stad. Zo niet, dan wacht ik hier totdat de Noormannen de rivier weer eens opvaren. Van de schrik hoop ik weer te kunnen wegrennen.”

De kamerdienaar buigt en gaat. Abraham en Manuel zitten even stil te kijken naar de schepen en de wolken, de golven en de vogels. Dan: „De Noormannen, zei je toch, Mani?”

„Dat zei ik, Brammie. Maar je kunt net zo goed een andere ploeg ellendelingen nemen om me weer gezond te laten schrikken.”

„De Noormannen,” peinst Abraham hardop.

„Wat wil je toch van die Vikings, Brammie? Ben je bang dat ze al in Schiedam zijn en straks de bocht zullen omvaren?”

„En als zij dat nu eens deden, Mani, wat maakt het dan voor verschil? Of de cholera terugkomt of de Noormannen dat is hetzelfde, want er komt altijd iets terug dat moordt. Mani... ik begrijp niet waarom de eeuwige stofwisseling is ingesteld met een eeuwige verkleedpartij. Tóén mannen in

ijzer en leder, nú onzichtbare beestjes in het drinkwater. De ijzervreters vergaan tot stof... Hartog Swaab in zijn sjabbespak met cilinderhoed en wikkeldas ook tot stof... en maar doodslaan... met zwaarden of met beestjes."

„Brammie, waarheen wil je?"

„Nergens... ik denk maar en zeg maar iets... hier aan het water... tegen jou."

„Dat doe je veel en dikwijls, Brammie, de laatste tijd. Men mompelt..."

„Ik weet het en ik heb er maling aan."

„Brammie, je wordt een oude wijsgeer. Oude wijsgeren zijn een pestilentie voor de maatschappij."

„Dank je, Manuel."

„Mijnheer Lezer, in deze rolstoel zit een jonge wijsgeer, ook een bezoeking voor een maatschappij. Maar hij houdt zijn mond voor de massa en speelt met zijn wijsgerigheid en zijn theorieën, alléén en op zijn schoot. Maar nu, aan deze rivier en onder deze boom voelt hij zich als aan de Eufraat. Er zijn meer joden aan het mijmeren geslagen aan de Eufraat. Lach niet, zwager, en luister wat ik heb overdacht. Kijk eens, Brammie, je lijdt aan dezelfde kwaal als de krantenmensen en de sociale volksmenners, die gaan opkomen als de cholera-beestjes in het drinkwater. Zij hebben een nieuwe theorie ontdekt of zien iets vanuit een andere hoek. Opeens beginnen zij te gillen en te schreeuwen en verstoren de rust van een ander, die nu direct moet vernemen wat hen zo heeft opgewonden. Jij, Brammie, ontdekt opeens in je binnenste een twijfel aan God, althans je hebt een ander beeld verzonnen van zijn verschijning. Een soort universele, nonchalante Kracht, voor wie het gewriemel op déze planeet en nog een dozijn andere geen waarde heeft of geen tijd heeft om het op te merken. Slechts het Heelal met zijn miljoenen werelden is zijn conceptie en behoeft zijn supervisie. Mogelijk, Brammie, maar..."

Hij zwijgt en steunt met de kin op de knop van de wandel-

stok, die klem staat op het voetenplankje van zijn rolstoel.

„Spreek verder, Mani . . . of hoor je de Noormannen?”

„Niet de Noormannen, maar het morrende volk van je getto en het door hen aangestoken volk van de Dijk en de Zandstraat en alle wijken van de stad. Het volk, dat je God hebt ontnomen.”

„Een god heb ik hun ontnomen. De huisgod van Abraham, Isaïc en Jacob, de woestijngod van Saul en David. Ik heb hun de Grote God van het Heelal willen tonen.”

„Geef hun God terug, Brammie. Laat het hun huisgod zijn. Laat het hun god zijn, die hen geen ogenblik met rust laat, die hen de gehele dag beloert met een dreigend vlammend oog. Die god is hun vrouw, die zit mee aan het ontbijt, is bij hen in de zaak, rijdt mee op de hondekarren de polder in. Staat vooraan bij de besnijdenis en de bar-mitswo en de goepoh. Geef hun die god terug, die toeziet dat de mezoezoh aan de deurpost is bevestigd en dat hun kippen kosjer zijn geslacht. Die bij hen is bij ziekte en in het stervensuur. Waarmee zij kunnen praten als met zichzelf. Met wie zij kibbelen om een zonde, die zij vergeving smeken en toch weer steeds bedriegen. En steeds opnieuw vergeving vragen en de onzinnigste dingen beloven als zoenoffer. Die God moet je ze teruggeven, Brammie, en niet een ademtocht in een niet te begrijpen Eeuwige Oneindigheid.”

Zacht ruist de wind, onafgebroken rijen zich de golven, hoog daarboven zweven welgevormde wolken. Onhoorbaar schuiven de schepen, soms komt een zwak geluid uit de verte, een lach, een roep, het krijsen van een vogel. Minuten en minuten verstrijken en nog steeds antwoordt Abraham Lezer niet. Zit als een dode met gesloten ogen, de handen steunend op zijn stok. Dan kijkt hij en antwoordt: „Heb ik zó gezondigd, Manuel?”

„Je hebt gezondigd tegen de woestijn- en huisgod. Niet tegen de God van het heelal. Bij de huisgod behoort je menselijke nietigheid, verlaat Hem niet.”

„Wie van de mannen van Oud Israël is wedergeboren in jou, Manuel?”

„Dat is van geen belang. Niets heeft belang in dit statische heelal, want alles is bepaald en geschiedt volgens een eeuwige inzetting. Onze gedachten en wijsgerigheid zijn waardeloos... Rij mij naar huis, Abraham... ik wil niet verder inhaken in je brein, ter wille van de mensen, daar in de stad, die een vaste burcht zo nodig hebben.”

Het schemerde toen Abraham zijn zwager naar huis had gebracht. Geen woord spraken zij nog. Alléén hun handdruk was lang en krachtig, met afgewend gezicht.

Toen werd het vrijdag. De armen stonden weer voor de deur voor de wekelijkse bedeling. Er stonden honderden van de Buurt en het Rode Zand en van de Dijk, uit alle wijken, want een gerucht was rondgegaan dat vandaag, voor joods Nieuwjaar, een extra uitkering zou worden gegeven. De commiezen komen naar buiten en zeggen dat in de Nutszaal zal worden betaald, omdat de winkel hen niet allen kan bergen.

Het wordt een lugubere optocht van armen en invaliden, steeds langer omdat ook burgers meelopen, belust op een nieuwtje.

In de zaal, voor het toneel, staat de bekende middeleeuwse tafel. Er zijn een paar dienders en speurders, want nog steeds is de zorg van de gepensioneerde commissaris om Abraham Lezer.

Dan komt hij en neemt plaats achter zijn tafel. Het is stil in de volle zaal, waar het riekt naar zweet en ziekte en armoede. Een man stapt naar voren, draait zijn pet rond in de handen en is nerveus.

„Een woordje, meheer Brammie, van ons allemaal, names de arremoei en de rotzakkerij. We hope dat u daaro tot honderd jaar mag zitte en uitdele. Dank voor alles wat u dee... en hier is wat voor uwes jaardag, die binnen een paar dage komp.”

Een vrouwtje doet een stap vooruit en haalt een Chanoekaluchter vanonder haar wollen omslagdoek. De man spreekt weer: „Deze menauroh, meheer Brammie, daar bedoele we mee, dat u een lich voor ons is. Een groot lich... en dat u dat zal blijve... en datteme u zalle kenne blijve begripte.”

De man schuifelt terug naar zijn plaats. De menigte glundert om Abraham Lezer, die wat stuntelig doet met de menauroh in zijn handen. Maar dan is hij weer beheerst en fors en streng. Maar zijn ogen zijn mild als hij antwoordt: „Ik heb vernomen, dat er gemompeld is en dat is gebleken dat wij elkander korte tijd niet hebben begrepen. Een mens kan dwalen, hij mag dwalen, soms moet hij. Die nimmer verdwaald was, vertrouw hem niet. De verdwaalde mens, hij zal beter en oprechter de weg terugvinden naar het Opperwezen. Luister naar wat er geschreven staat.”

Er klinkt een stemmetje van een heel oud vrouwtje, dat wat doof is en dat tot haar buurvrouw zegt: „Oi, Sore, ik doch dat Brammie hiero was, maar daar gaat Jonas van Gogh sjmoezen.”

„Ssst,” klinkt het wat dreigend en de omstanders beduiden met uitbundige gebaren dat Jachetje van Praagh haar mond moet houden. Maar Jachetje is koppig en volhardt.

„As ik zeg dat 't Jonas is, dan is 't Jonas. Daar!... heb d'r ooit iemand anders gezeg gehad... Luister wat d'r geschreve staat? Wete jullie veel... en dan de gotzpoh om een oude vrouw tegen te spreke... 't is Jonas... dáár!”

Men lacht om het oude vrouwtje dat zich opwindt en Abraham kijkt wat streng naar de onrust in de gelederen. Hij wacht totdat er wat meer rust zal zijn en monstert de rijen van de wachtenden. En ziet opeens Manuel... In zijn rolstoel, uiterst verzorgd, volgens zijn gewoonte. Naast hem hangt een beenloze in zijn krukken, aan de andere kant staat een haveloos wagentje met een halfverlamde, voor hem op de grond de man zonder benen op het plankje met de kleine wielmpjes, achter hem een lange magere blinde, de gesloten ogen gericht naar

de hemel, daarnaast een baardige man met een zenuwtic.

Manuel Belmonte glimlacht naar zijn zwager en maakt hem daarmee nerveus. En Abraham ziet de gecompriëerde ellende, die anders stuksgewijze door zijn winkel trok, hij ziet het statisch blok van honger en zorg en armoë, bespeurt lichte waanzin in sommige ogen.

Weer overvalt hem de twijfel aan de bedoelingen van God, maar hij houdt zich goed omdat hij reeds gezegd heeft: Luister naar wat er geschreven staat. En spreekt:

„Deuteronomium zes, vers vier tot negen.

‘Hoor, Israël! de Heere onze God is een éénig Heere:

Zoo zult gij den Heere, uwen God, liefhebben met uw gansche hart en met uwe gansche ziel en met al uw vermogen.

En deze woorden, die Ik u heden gebied, zullen in uw hart zijn.

En gij zult ze uwen kinderen inscherpen, en daarvan spreken als gij in uw huis zit en als gij op den weg gaat, en als gij nederligt, en als gij opstaat.

Ook zult gij ze tot een teeken binden op uwe hand, en zij zullen u tot voorhoofdsbandselen zijn tusschen uwe oogen.

En gij zult ze op de posten uws huizes en aan uwe poorten schrijven.’

En Deuteronomium elf, vers veertien tot zeventien.

‘Zoo zal Ik den regen uws lands geven te zijner tijd, vroegen regen en spaden regen; opdat gij uw koren en uw most en uwe olie inzamelt.

En Ik zal kruid geven op uw veld voor uwe beesten; en gij zult eten en verzadigd worden.

Wacht uzelve dat ulieder hart niet verleid worde, dat gij afwijkt en andere goden dient en u voor die buigt:

Dat de toorn des Heeren tegen ulieden ontsteke, en Hij den hemel toesluite dat er geen regen zij, en het aardrijk zijn

gewas niet geve; en gij haastelijk omkomt van het goede land dat u de Heere geeft.'

Ik weet dat het voor u die hier komt in armoede en met pijnen moeilijk is te geloven dat God rechtvaardig was jegens u. Vraag niet, want er zal géén antwoord zijn, maar volgt de Goddelijke bevelen op ... God heeft een doel."

Men zwijgt en begrijpt het niet, spiedt verlangend en begerig naar de zakjes geld die op tafel staan. Men schuifelt met de voeten, men kucht. En Abraham begrijpt. Hij kijkt ook naar de zakjes, dan naar zijn commiezen, want er staan er veel meer dan anders, belangrijk meer dan hij voor deze dag heeft bestemd. Zijn eerste commies fluistert hem iets in het oor, daarom moet Abraham opkijken naar Manuel Belmonte, die tergend langzaam zijn kneveltje punt en wiens ogen vriendelijk vonken. Abraham knikt nadenkend, gaat zitten, en de commiezen beginnen met de bedeling.

Toen de zaal was leeggestroomd, ieder met veel geld voor dit nieuwjaarsfeest, wachtte Belmonte op zijn zwager. Abraham vroeg: „Waarom deed je dit, Mani ... ben ik niet vrijgevig genoeg, iedere week?"

„Brammie, je bent een weldadig mens. Een voorbeeld. Daarom wilde ik niet achterblijven."

„En verder, Mani ...? En verder, beste jongen?"

„En verder verwachtte ik een preek van je. Die wilde ik voor hen wat verzachten. Want wat heb je aan woorden, als je groen ziet van de honger of je hele leven op krukken verslijt?"

„Praat ik te veel, Manuel?"

„Veel te veel ... de onhoorbare weldadigheid, dat is een ideaal."

Abraham gaf geen antwoord meer. Hij groette niet en verliet de zaal. Om zich te baden en te kleden voor de vrijdagavond, want het zou vroeg sabbat zijn.

De volgende dag was het joods nieuwjaar. Een groot feest, sabbat en nieuwjaar op één dag.

Abraham Lezer gaat ter kerke. Langs dezelfde weg, die hij vijftig jaren ging. Vijftig jaren, want morgen zal hij zeventig worden en sinds zijn twintigste woont hij in Rotterdam.

Hij wandelt weer door de Westewagenstraat, over de brug van de Blaak, langs de Glashaven naar de Boompjes waar de sjoel staat in al zijn achttiende-eeuwse voornaamheid. Hij peinst, daarom bemerkt hij niet dat hij alleen loopt, dat de falanx uit de Buurt, die hem jaren volgt, er nu niet is. Als hij voor de synagoge staat keert hij terug in het heden en vergeet de gelukkige jaren met Josina van Cleeff.

Het brede smeedijzeren hek is geopend, en de grote deuren boven aan de hoge hardstenen stoep. De koperen kronen zijn gevuld met kaarsen, die alle zijn aangestoken. De zware rode loper met de brede koperen roeden ligt uit, daarom is hij verbaasd. Want dat doet men alleen voor koning Willem, als hij eens komen zou om een dienst van zijn joodse onderdanen bij te wonen.

Abraham kijkt omhoog en fronsd reeds de wenkbrauwen om deze vrijheid, maar daar is reeds de nieuwe kerkeraad.

„Wat betekent dit?” vraagt Abraham streng.

„Men wordt maar eenmaal zeventig jaar. En niet iedere jood wordt door zijn qehiloh geëerd,” antwoordt de jonge Mendel van Leeuwen, „mag ik de eer hebben u te begeleiden?”

Even is Abraham beduusd, even. Dan bestijgt de oude, strenge heerser de stoep en betreedt de kerk die sprankelt van licht en overvol is. Weer staat hij stil en monstert de kerk-gangers. Hij herkent velen uit de medinoh, maar hij ziet ook vele christenen uit de rijke buurten, en velen van de Zandstraat en de Dijk, die wat onwennig drommen tegen de muren, achter de banken. Rotterdam, zijn Rotterdam is gekomen om hem te eren voor het goede dat hij deed...

Men wacht totdat hij zijn gebedsdoek heeft omgedaan, eerst

daarna volgt de gemeente. Mordechai Speyer leidt de dienst en op de gestelde tijd komt de koster en buigt voor Abraham Lezer. Hij fluistert hem dan iets in het oor.

Abraham Lezer aarzelt... zijn blikken gaan langs de zwijgende rijen, die met ontsag en verwachting naar hem kijken.

Dan gaat hij langzaam naar de héchal, de Heilige Arke. En bestijgt de vier treden van de doechan.

Een ogenblik staat hij met de rug naar de menigte, de gebedsdoek met de brede zilveren kraag rond de stoere schouders, de ronde blanke puntmuts op het hoofd en de zilveragebordeurde randen flonkeren mat in het duizendvoudige kaarslicht. Dan trekt hij de gebedsdoek over het hoofd en verhuult het gezicht, keert zich naar de gemeente. Strekt zijn handen uit om te zegenen, de middel- en ringvinger zijn gespreid, als een diepe kloof...

Hij spreekt de heilwens uit over de levenden van de qehiloh van Rotterdam, hij, Abraham Lezer, de kohan... de enig overgebleven priester uit een college van acht.

Niemand verlaat de kerk voordat hij is vertrokken. Eenzaam wandelt hij terug. Zijn ogen zijn vochtig want hij denkt weer aan Josina en de nieuwjaarsdagen dat zij hem verwachtte uit de sjoel. En hij denkt aan de eer, dat hij de zegen mocht uitspreken over de gemeente. En hij beseft dat er een milde glimlachende God is, die zijn eigen middelen heeft tegen verdwaalde zonen.

Thuis wachten Jettie en Mirjam en Manuel. Het huis geurt naar koffie en vers gebak, een wit damasten kleed ligt op de grote tafel en er zijn bloemen in zilveren en kristallen vazen, die Jettie zonder aarzelen uit de schatten van de winkel heeft 'geleend'.

Zij wensen hem goed jomtef, de vrouwen kussen hem op de wang, bedeesd... en hij glimlacht bij een herinnering aan beiden...

En Manuel nodigt hem uit voor de volgende dag te zijnen huize, om daar zijn verjaardag te vieren. Hij stermt toe, want

de jomtef maakt hem mild en de woorden van gisteren is hij, is... neen, wil hij vergeten.

De volgende avond zal hij gaan naar het diner bij Manuel. Jettie is reeds lang vooruit, want zij heeft gezegd Mirjam te willen helpen omdat er nog enkele gasten onverwacht zouden komen.

Op de brug over de Wijnhaven kijkt hij onwillekeurig naar het huis van Manuel dat op de hoek van de Bierhaven zich machtig verheft. Hij houdt stil want equipages rijden af en aan voor de hoge openstaande deur, waaruit een stroom van licht gulpt. Langzaam loopt hij verder, wil nog wat dichterbij gaan om te zien wat er gebeurt. Wat voor dwaasheid zal Manuel nu weer doen, hij wil niet aanzitten met een groot gezelschap, neen, hij is niet in een stemming om te feesten op dit soort dagen, die herinneren aan het vervlogen geluk met Josina.

Hij wil stil weglopen langs de bomen aan de wallekant, een donkere figuur komt uit een schaduw en zegt: „Deze kant, oom Bram. Er is geen vaarjool.” Het is Ignaz Belmonte; de slanke jongeman neemt zijn hoed af en maakt een lichte buiging.

„Beste jongen, laat mij door. Ik wil niet, ik wil niet feesten.”

Abraham wil hem zacht terzij duwen, maar daar zijn nog drie elegante jongelieden die buigen en hem eerbiedig doch zeer beslist in hun midden nemen en hem naar het helverlichte huis brengen. Hij moet gaan naar de speciale garderobekamer, zij helpen hem met het ontdoen van hoed en overjas, keuvelen wat met hem totdat de buigende butler hun verzoekt hem te volgen.

In de grote balzaal van dit enorme patriciërshuis wordt het stil als hij binnentreedt. Hij ziet de lichte spot wijken op de gezichten van de rijke Portugezen, die komen móesten op dit feest van de machtige Manuel Belmonte. Hij bespeurt ontzag in hun ogen, nu zij deze patriarch zien, die hun geschilderd is in vreemde verhalen. Zij beseffen dat zij niet voor een grapje

zijn gehaald uit hun kostbare huizen in Amsterdam en alle steden van Holland, uit Antwerpen en Hamburg, uit Frankrijk, uit Zwitserland. Dat Manuel Belmonte zich met een vast doel voor ogen de kostbare luxe heeft gepermitteerd om hen zijn gast te laten zijn vanaf het moment dat zij hun huizen verlieten. Manuel is nu ernstig. Zijn rolstoel staat voor het geweldige, vlammeende haardvuur, zijn handen houdt hij gevouwen. Dan geeft hij een stille wenk en Ignaz rijdt hem naar Abraham Lezer, die slechts één stap in de zaal heeft gedaan en nu omlijst wordt door de grote boog van de dubbele deuren. In het midden van de zaal houdt Ignaz in. Manuel wenkt Mirjam en zij loopt naar haar zwager, maakt een diepe *révérence* en biedt hem haar voorhoofd voor een kus. Nu, nadat deze *hidalgo* Manuel Belmonte, die soms een strenge en stijlvolle etiquette gebieden kan, zijn vrouw de eer heeft gegeven, laat hij zich verder rijden en grijpt de hand van zijn zwager. En glimlacht.

„Welkom, zwager. Dit huis is heden het jouwe. Vier je zeventigste verjaardag te midden van allen die van je houden.”

„Waarom dit, Manuel? Waarom dit zó onderstreept,” vraagt hij zacht.

„Omdat dit de enige manier is. Hier is ons geschenk. Een vreemd cadeau voor degenen die je eerst heden zien.”

Mirjam reikt hem een groot etui. Abraham Lezer knipt het open.

Hij ziet een gouden Davidsster, bevestigd aan een stuk oeroud cederhout, dat versplinterd is afgebroken. Een duizendjarige antiquiteit.

Hij kijkt op.

En ziet de menigte van al wat groot is onder de joden van West-Europa.

En ziet Jettie en Mordechai, dicht naast elkander.

En ziet de kinderen van David en Lea.

En ziet Mirjam en Ignaz, haar zoon.

En ziet Manuel... Mani, deze grootse mens.

En Manuel zegt: „Dit geschenk is nauwelijks groot genoeg. Dit veldteken van koning David... voor een Risj Galoeta... een Vorst van de Ballingschap.”

De vingers van Abraham Lezer beginnen te trillen. Ignaz grijpt het etui. Abraham Lezer slaat de handen voor de ogen, zijn schouders schokken, zijn stem is verstikt en hij prevelt:

„Risj Galoeta... Vorst van de Ballingschap... mijn leven is vervuld...”

VERKLARING VAN HEBREEUWSE EN JOODSE WOORDEN EN ZEGSWIJZEN

Adasubem	Heer (wordt buiten de gebeden gebruikt voor Adounoi).
Addenom	scherpe verbastering van Adasubem.
Aggenebbijsj	och arme; stumperig (afgeleid van het Tsjechisch: neboby, of het Kleinrussisch: neboha).
Almemor of Almemmar	kathedr. bima (uit het Arabisch).
Ashkenaziem	joden, afkomstig uit Duitsland of Oost-Europa (Ashkenaze = Duitsland, Germanië).
Bar Jisro'eil	Israëliet.
Bar mitswo	iedere Israëlitische jongen die zijn veertiende jaar intreedt en mede-werkend lid wordt van de gemeenschap. Gast gepaard met feestelijkheden.
Benei Jisro'eil	Kinderen Israëls.
Benaben	zegenen; van het Latijn: benedicere.
Bima	kathedr. (zie Almemor).
Broche	zegen, geluk (verbastering van het Hebreeuws: berochoh).
Dajan	rechter (ook wetsuitlegger of rabbinaal assessor).
Dino demalchoetho dino	de wetten van het land waarin men woont prevaleren.
Doechan	podium voor de Heilige Arke.
Ette	vader
Gebenaht	gezegend (van benaben, zie aldaar).
Geinponem	grappenmaker.
Geheidem	het Paradijs (verbastering van het Hebreeuws gan'eiden = Hof van Eden).
Gochme	wijsheid (verbastering van het Hebreeuws gochmoh = wijsheid, ethica).
Gochom	wijze, geleerde.
Goepoh	huwelijkswijding.
Goi (mv: gojim)	niet-Israëliet (verbastering van het Hebreeuws: gawi).
Goloex of goloeth	ballingschap, verspreiding, diaspora.
Gosen	bruidegom, schoonzoon (verbastering van het Hebreeuws: goton).
Gotzpoh	onbeschaamdheid, aanmatiging.
Haqodaush boroeth boe	de Heilige, geloofd zij Hij.
Havdoloh	einde van de sabbat.
Héchal	hier: de Heilige Arke (kaat aan de oerwand van de synagoge, waarin de wetarollen worden bewaard).
Jeled	kind.
Jelodiem	kinderen.
Jelolohmaakster	huilende of jammerende vrouw.
Jomtef	feestdag (verbastering van het Hebreeuws: jaum taub).
Kalle	schoondochter, bruid, verloofde (verbastering van het Hebreeuws: kaloh).
Kiks	cake (Eng.).
Kille	gemeente (verbastering van het Hebreeuws: qehiloh).
Kohan	priester.
Kowed	eer.
Kriere	felle koude (verbastering van het Hebreeuws: qeriroh).
Leib	Louis, Lodewijk.
Lernen	zich met theologische studien bezighouden.
Maceiboh	grafsteen, gedenkteken.
Makoh	plaaq, klap, tegenslag.
Medinoh	gewest, provincie, platteland, streek, kleine stad of dorp. Dus alles wat buiten de enkele grote steden valt.
Megilloh	rol, boek, verhaal (verg. Rol van Esther = Boek Esther).

Memme	moeder.
Menauroh	kaarsenluchter, lamp.
Menoeg of menoegoh	rust, dikwijls bedoeld als tevredenheid.
Mezoezoh	langwerpige busje waarin een stukje perkament met de verzen Deut. VI: 4-9 en Deut. XI: 13-21. Moet bevestigd zijn aan de deurpost van iedere joodse woning.
Mitswe	liefdewerk, religieuze plicht (verbastering van het Hebreeuws: mizwob).
Narrisjkat	dwaasheid, onzin, pose.
Nebbiaj	stumperig; zie: aggenebbisj.
Neshomoh	ziel (ook adem, geweten).
Neweire	zonde (verbastering van het Hebreeuws: abeiroh).
Oser	volstrekt niet, verboden (verbastering van het Hebreeuws: osoer).
Parnassijns	kerkvoogden (leden van het dagelijks bestuur van een Israëlitische gemeente).
Peiger	dood.
Peasch	paasfeest.
Poenem	gezicht (verbastering van het Hebreeuws: ponim).
Qehiloh	gemeente.
Qidushbeker	beker voor de wijn, die wordt gebruikt bij de inzegening van de sabbat of een feestdag.
Qocin	rikaard (ook aanvoerder of aanzienlijk man).
Rabboniem	rabbijnen (geestelijke leiders van een Israëlitische gemeente, leermeesters).
Risj Galoeta	Vorst van de Ballingschap (Aramees). Deze Vorsten van de Ballingschap waren de leiders van de joden in Babylonie en moesten afstammen van het huis David. Het ambt werd in de elfde eeuw opgeheven door de mohammedanen.
Sefardiem	nakomelingen van Spaanse en Portugese joden.
Shamesh	koster.
Sheimauth zeggen	bij een stervende de voorgeschreven gebeden uitspreken.
Sheroetzoh	helleveeg, doortrapte vrouw.
Shiqie	christenmeisje (verbastering van het Hebreeuws: shiqqoh).
Shnorrer	bedelaar.
Sholaum	vrede.
Sholaum aleichem	vrede zij ulieden; weest welkom.
Simche	vreugde, feestelijkheid (verbastering van het Hebreeuws: simch).
Sijwwe	zeven; betekent de zeven treurdagen na een begrafenis.
Sjoel	synagoge (verbastering van het Duits: Schule).
Sjproch	gepraat (bargoens).
Sore	verbastering van Sara.
Sores	verdriet, tegenspoeden, zorgen (verbastering van het Hebreeuws: coraut).
Taharoh	reiniging van een dode vóór het kisten.
Talmoed	complex van trakaten, wetsuitleggingen, commentaren. Het werk geeft een trouw beeld van de geestelijke werkzaamheid der Israëlieten, van Ezra af tot zes eeuwen na Christus. Men kent de Babylonische en Palestijnse talmoed.
Temeije	lichte vrouw (verbastering van het Hebreeuws: temei'oh). Ook wel gebruikt voor maitresse.
Thora	lering, wet, wetarsol. De vijf Boeken Mozes of Pentateuch (Hebr.: tauroh).
Togus	achterste.
Treife	onrein, slecht (verbastering van het Hebreeuws: tereipoh).

Aanvankelijk wilde Maurits Wertheim kunstschilder worden. Toen zijn vader plotseling stierf, was hij genooddaakt zijn kunstenaarsloopbaan vaarwel te zeggen om het familiebedrijf te gaan leiden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen hij was ondergedoken, begon hij te schrijven.

Van Maurits Wertheim (1904-1968) zullen bij Elsevier in serieverband verschijnen:
Isaac de Fuentes
Vorst van de Ballingschap
De Soete Bazinne
De laatste Levano
Banvloek
Er is geen gisteren, er is geen morgen
Izzudaar en andere verhalen

Maurits Wertheim heeft verschillende historische romans geschreven, waaruit vooral de joodse gemeenschap van vroeger dagen naar voren komt. Begrijpelijk, want zij die door de hel van het nazi-dom heen kwamen willen getuigen van de boeiendste facetten van het joodse leven. Het is met weemoed terugdenken aan een tijd, waarin de joden een levendige, krachtige en geestige gemeenschap vormden. Al was alles zeker geen weelde in het begin van de vorige eeuw, de periode waarin dit boek speelt. Wertheim typeert op boeiende wijze het leven in het Rotterdamse getto: de handelaars, de boeven en de meisjes rond de patriarchale figuur Abraham Lezer, alias Abraham Koperentuit. Niet alleen de saamhorigheid maar ook de kloof die er bestond tussen de rijke 'Portugezen' en de arme Ashkenaziem komen in dit boek sterk naar voren. *Vorst van de ballingschap* ademt een sfeer van weemoed en humor die een brok nabij verleden tot leven brengt. Een verleden dat nooit meer zal kunnen zijn. Woorden en uitdrukkingen roepen de aparte sfeer op, maar bemoeilijken geenszins het lezen.